

แนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ
เพื่อพัฒนาสังคม

THE APPLICATION GUIDELINES OF DHAMMA PRINCIPLES
OF CAKKAVATTI FOR SOCIAL DEVELOPMENT

พระมหาสมชาย ธมฺมวโร (เต้าประเสริฐ)

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎฐินิพนธ์
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

แนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ
เพื่อพัฒนาสังคม

พระมหาสมชาย ฐานวโร (เจ้าประเสริฐ)

ดุฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

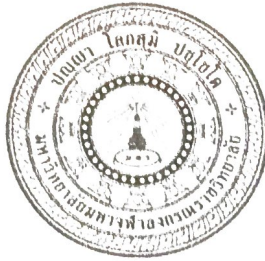
The Application Guidelines of Dhamma Principles of Cakkavatti for Social Development

Phramaha Somchai Dhammavaro (Taoprasoet)

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุชฎินิพนธ์ เรื่อง “แนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาสังคม” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุชฎินิพนธ์

(พระเมธาวิწყยรส, ผศ.ดร.)

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร. วุฒินันท์ กั้นทะเตยณ)

กรรมการ

(พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาทวิ มหาปญโย, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร. สมธิพล เนตรนิมิตร)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมดุชฎินิพนธ์

พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ดร.

ประธานกรรมการ

พระมหาทวิ มหาปญโย, ผศ.ดร.

กรรมการ

รศ.ดร. สมธิพล เนตรนิมิตร

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาสมชาย ฐมวโร)

ชื่อคุณนิพนธ์ : แนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาสังคม
ผู้วิจัย : พระมหาสมชาย ฐมมวโร (เจ้าประเสริฐ)
ปริญญา : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมคุณนิพนธ์

: พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ดร., ป.ธ. ๙, พธ.บ. (ปรัชญา), พธ.ม. (ปรัชญา)
พธ.ด. (ปรัชญา)
: พระมหาทวี มหาปัญญา, ผศ.ดร., ป.ธ.๙, พธ.บ. (ปรัชญา), ศน.ม. (พุทธศาสน-
ศึกษา), M.Phil. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)
: รศ.ดร. สมितिพล เนตรนิมิตร ป.ธ.๙, พธ.บ. (ปรัชญา), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา),
Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

คุณนิพนธ์เรื่อง “แนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาสังคม” นี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาความเป็นมาและบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา (๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และ (๓) เพื่อเสนอแนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาสังคม งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร

ผลการวิจัยพบว่า พระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึง พระราชาผู้มีพระบรมเดชานุภาพยิ่งใหญ่กว่าพระราชาทั้งหลาย มีรัตน ๗ ประการ (มีจักรแก้วเป็นต้น) เป็นของวิเศษคู่บารมี พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนามี ๓ ประเภท คือ (๑) พระเจ้าจักรพรรดิในจักรวาล (จกกวาล จกกวตตี) (๒) พระเจ้าจักรพรรดิในทวีป (ทีปจกกวตตี) และ (๓) พระเจ้าจักรพรรดิในประเทศ (ปะเทศจกกวตตี) พระเจ้าจักรพรรดิจะไม่เกิดพร้อมกัน ๒ พระองค์ พระวรกายสมบูรณ์ด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยธรรม มีฐานะสูงกว่ามนุษย์ทั่วไป แต่มีฐานะต่ำกว่าพระพุทธเจ้า เรื่องราวของพระเจ้าจักรพรรดิพบได้ในพระสูตรเกือบ ๒๐ สูตรและพบคำอธิบายมากในคัมภีร์อรรถกถา พระเจ้าจักรพรรดิมีบทบาทน่าสนใจเพราะเกี่ยวข้องกับทั้งด้านปกครองบ้านเมืองและด้านศาสนา จึงมีการนำบทบาทมาเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้าและอรหันต์สาวกหลายรูปมีพระอานนท์เป็นต้น

หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีหลายหมวด ได้แก่ ทาน ศีล (เบญจศีล, อุโบสถศีล) กุศลกรรมบถ สัตถุญมะ ทมะ ฌานสมาบัติ พรหมวิหารภาวนา เนกขัมมปฏิบัติ จักกวัตติวัตร ราชสังคหัตถุ ชัตติยพละ ทศพิธราชธรรม จักกวัตติธรรม อัฉริยธรรม และอวาสา สัปปายะ หลักธรรมเหล่านี้สามารถจำแนกออกเป็น ๖ ด้าน คือ (๑) หลักธรรมสำหรับพัฒนาชีวิต (๒) หลักธรรมสำหรับดูแลครอบครัว (๓) หลักธรรมสำหรับปกครองบ้านเมือง (๔) หลักธรรมสำหรับพัฒนาเศรษฐกิจ (๕) หลักธรรมสำหรับคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม และ (๖) หลักธรรมสำหรับอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนา

สามารถประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นแนวทางการพัฒนาสังคม ๖ ด้าน คือ (๑) ด้านการพัฒนาชีวิต : มนุษย์ควรพัฒนาตน ๓ ด้าน คือ มีใจเสียสละ

พร้อมช่วยเหลือสังคม ให้ความช่วยเหลือคนอื่นด้วยสิ่งของและคำแนะนำที่ดี (ทาน) พัฒนาพฤติกรรม ให้เป็นคนมีระเบียบวินัย (ศีล) และ พัฒนาปัญญาให้เป็นคนรู้จักวินิจฉัยด้วยเหตุผล (ภาวนา) (๒) ด้าน การดูแลครอบครัว : ดูแลมารดาบิดาให้มีความสุขทั้งทางกายและใจ ดูแลภรรยาและบุตรธิดาด้วยการ แนะนำให้รักษาศีลปฏิบัติธรรม ยกย่อง ให้เกียรติ รักษาหัวใจด้วยการให้ผ้า ของหอมและดอกไม้ เลี้ยงดู ให้มีความสุขตามฐานะ และป้องกันภัยอันตรายที่อาจเกิดขึ้น (๓) ด้านการปกครองบ้านเมือง : ปกครองผู้ใต้บังคับบัญชาทุกระดับด้วยธรรม จัดให้มีข้าราชการแผนกต่างๆ คอยช่วยบริหารบ้านเมือง มอบรางวัลเพื่อเป็นกำลังใจ ให้เกียรติผู้ใต้ปกครอง ไม่ข่มเหงรังแก รับฟังความคิดเห็นแล้วนำมา ปรับปรุงการบริหารบ้านเมือง ให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการดูแลสังคมตามความสามารถ (๔) ด้านการ พัฒนาเศรษฐกิจ : ให้ทรัพย์เป็นทุนแก่คนทุกระดับ ทั้งที่อยู่ในเมืองและชนบท เพื่อใช้เลี้ยงชีพ เลี้ยงดู พ่อแม่ บุตรภรรยา ทำทุนประกอบอาชีพ และทำบุญในศาสนา ส่งเสริมผู้มีความรู้ด้านเกษตร เพื่อให้ ผลิตธัญพืชที่คนส่วนมากบริโภคเป็นอาหาร (๕) ด้านการคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม : คุ้มครองสัตว์ ชนิดต่างๆ ด้วยการห้ามคนล่า จัดหาแหล่งอาหารให้อย่างเพียงพอและจัดให้อยู่ในป่าที่มีอาหารและ สิ่งแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ และ (๖) ด้านการอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนา : สนับสนุนการศึกษาและ ปฏิบัติธรรมของภิกษุผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เข้าไปสอบถามปัญหา ขอรับคำแนะนำ ศึกษาธรรมแล้ว ปฏิบัติธรรมเพื่อขัดเกลาจิตใจ เมื่อมีโอกาสก็สั่งสอนธรรมแก่คนใกล้ตัวและประชาชน ในบั้นปลายชีวิต อุทิศตนเพื่อศึกษาความจริงของชีวิต อุทิศตนเป็นที่ปรึกษาและช่วยทำกิจที่เป็นประโยชน์แก่สังคมตาม ความสามารถ

Dissertation Title : The Application Guidelines of Dhamma Principles of Cakkavatti for Social Development

Researcher : Phramaha Somchai Dhammavaro (Taoprasoet)

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhism)

Dissertation Supervisory Committee

: Phramaha Khwanchai Kittimethi, Dr., Pali IX, B.A.(Philosophy), M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)

: Asst. Prof. Dr. Phramaha Tawee Mahāpañño, Pali ix, B.A. (Philosophy), M.A. (Buddhist Studies), M.Phil.(Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Assoc. Prof. Dr. Samiddhipol Netnimit, Pali IX, B.A.(Philosophy), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

Date of Graduation : May 25, 2017

Abstract

This Qualitative dissertation has three objectives: (1) to study the background and the role of *Cakkavatti* in Buddhist scriptures, (2) to study the Dhamma principles of *Cakkavatti* in Buddhist scriptures, and (3) to propose the application guideline of Dhamma principles of *Cakkavatti* for social development.

The Findings show that *Cakkavatti* means emperor who is greater than other kings, there are 7 majestic gems of *Cakkavatti*. The Emperor in the Buddhist scriptures is divided into 3 types: (1) the Universal Emperor (*Cakkawāla Cakkavattī*), (2) the Emperor in the continent (*Dīpacakkavattī*), and (3) the Emperor of the country (*Padesacakkavattī*). The two emperors will not be born simultaneously. The body is complete with 32 aspects of the great man. He ruled the country with Dhamma and has a higher position than human but has a lower position than the Buddha. The story of the Emperor is found in almost 20 suttas and finds many explanations in the commentarial scriptures. The emperor has an interesting role because it involves both the government and the religious. So the Researcher brings a role of the Emperor to compare with the Buddha and the many disciples, Venerable Ananda for instance.

There are many principles of the Emperor in the Buddhist scriptures such as *dāna*, the Five precepts, *Ubhosathasīla*, *kamma*, *saññama*, *dama*, *Jhānasamāpatti*, etc and can be classified into 6 types: (1) For life development (2) Take care of family (3) The rule of country (4) For economic development (5) For the Protection of Animals and the Environment (6) For support and protect Buddhism.

The application on social development of 6 types 1) Life development: Human beings should develop their own three aspects, namely, social assistance, help other person with good articles and advice (*Dāna*). Develop a behavior as a disciplinarian (*Sīla*) and develop a cognitive intelligence (*Bhāvañā*). 2) take care of family: Take care your parents for their physical and mental health, care for your wife and children by introducing them to the precepts and protect the potential danger. 3) the rule of country: Rule subordinates every level with fairness. Manage the government departments for rule the country. Listen to feedback and then improve the administration. Let everyone take part in the care of the society as they can. 4) For

economic development: Support a good career for everyone to helping their families and give alms in religious. 5) For the Protection of Animals and the Environment: Prohibit the hunting for all kinds of wildlife. Protect and improve the natural environment intact. 6) Support and protect Buddhism: Support the education and practice of the good conduct Buddhist monks. To inquire about the problem, get advice to study the Dhamma and practice meditation to clarify the mind and teach the Dhamma to everyone, dedicated with life to being a consultant and to be benefit the society.

กิตติกรรมประกาศ

ดุขฎีนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ เพราะได้รับความเมตตาช่วยเหลือจากหลายๆ ท่านทั้งที่เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาดุขฎีนิพนธ์ คณะกรรมการตรวจสอบดุขฎีนิพนธ์ บุคลากรประจำบัณฑิตวิทยาลัยและบุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

ขอขอบพระคุณ พระเดชพระคุณ พระเมธาวิจารย์รส, ผศ.ดร. ประธานกรรมการตรวจสอบดุขฎีนิพนธ์, ผศ.ดร. วุฒินันท์ กั้นทะเตียน กรรมการตรวจสอบดุขฎีนิพนธ์ และ พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ดร. ประธานกรรมการควบคุมดุขฎีนิพนธ์, พระมหาทวิ มหาปญโญ, ผศ.ดร., และ รศ.ดร. สมธิพล เนตรนิมิตร อาจารย์ที่ปรึกษาดุขฎีนิพนธ์ คณะกรรมการทุกท่านได้เมตตาตรวจสอบเนื้อหาวิพากษ์วิจารณ์ พร้อมกับแนะนำให้ผู้วิจัยได้ปรับปรุงแก้ไขจนดุขฎีนิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์

ขอขอบพระคุณ พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัยและผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุขฎีบัณฑิต ทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาระดับดุขฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนาและทำวิจัยจนเสร็จสมบูรณ์ ตลอดทั้งเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่อำนวยความสะดวกทุกครั้งที่มาติดต่อธุระกับบัณฑิตวิทยาลัย

ขอขอบพระคุณและขอบใจเพื่อนนิสิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา รหัส ๕๓ ทุกท่านที่เป็นเพื่อนร่วมเรียนและเป็นกัลยาณมิตรคอยให้กำลังใจ สอบถามความก้าวหน้า และคอยช่วยเหลือในหลายโอกาสจนทำให้ผู้วิจัยสามารถศึกษาจนจบหลักสูตร

ขออนุโมทนาขอบคุณ โยมพ่อ โยมแม่ ญาติพี่น้อง และญาติโยมวัดจันทรประดิษฐารามที่ถวายการอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔ จนทำให้ได้รับความสะดวกในการดำเนินชีวิต และคอยสนับสนุนให้ผู้วิจัยมีกำลังใจและได้รับความสะดวกในการเดินทางมาศึกษาที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จนสำเร็จการศึกษา

พระมหาสมชาย ฐมวโร

๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๖
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๖
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๗
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๗
๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๙
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๙
บทที่ ๒ ความสำคัญและบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๒๐
๒.๑ ความหมายของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๒๐
๒.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์	๒๐
๒.๑.๒ คำไวพจน์ของพระเจ้าจักรพรรดิ	๒๑
๒.๒ ความเป็นมาของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๒๒
๒.๒.๑ พระเจ้าจักรพรรดิในศาสนาพราหมณ์	๒๒
๒.๒.๒ พระเจ้าจักรพรรดิในพระพุทธศาสนา	๒๔
๒.๓ ความสำคัญของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๓๐
๒.๔ ประเภทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๓๔
๒.๔.๑ พระเจ้าจักรพรรดิในจักรวาล (จกกวาลจกกวตตี)	๓๔
๒.๔.๒ พระเจ้าจักรพรรดิในทวีป (ทีปจกกวตตี)	๓๕
๒.๔.๓ พระเจ้าจักรพรรดิในประเทศ (ปะเทศจกกวตตี)	๓๖
๒.๕ สถานภาพของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๔๓
๒.๕.๑ สถานภาพทางครอบครัวของพระเจ้าจักรพรรดิ	๔๓
๒.๕.๒ สถานภาพทางการปกครองของพระเจ้าจักรพรรดิ	๔๘
๒.๕.๓ สถานภาพทางศาสนาของพระเจ้าจักรพรรดิ	๔๙
๒.๖ คุณลักษณะของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๕๒
๒.๖.๑ ลักษณะทั่วไป	๕๓
๒.๖.๒ รูปสมบัติ	๕๕

๒.๖.๓	ทรัพย์สินสมบัติ	๕๖
๒.๖.๔	ฤทธิ์อันเกิดจากบุญญาธิการ	๕๘
๒.๖.๕	พระอภัยมณีและการปฏิบัติธรรม	๖๐
๒.๖.๖	พระชนมายุ การสวรรคตและคติภูมิ	๖๑
๒.๗	บทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๖๓
๒.๗.๑	บทบาทด้านพัฒนาชีวิต	๖๓
๒.๗.๒	บทบาทด้านครอบครัว	๖๖
๒.๗.๓	บทบาทด้านปกครองประเทศ	๖๗
๒.๗.๔	บทบาทด้านเศรษฐกิจ	๖๙
๒.๗.๕	บทบาทด้านคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม	๖๙
๒.๗.๖	บทบาทด้านศาสนา	๗๑
๒.๘	สรุป	๗๓
บทที่ ๓	หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๗๕
๓.๑	หลักธรรมสำหรับพัฒนาชีวิตของพระเจ้าจักรพรรดิ	๗๕
๓.๒	หลักธรรมสำหรับดูแลครอบครัวของพระเจ้าจักรพรรดิ	๙๑
๓.๓	หลักธรรมสำหรับปกครองบ้านเมืองของพระเจ้าจักรพรรดิ	๙๖
๓.๔	หลักธรรมสำหรับส่งเสริมเศรษฐกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ	๑๐๓
๓.๕	หลักธรรมสำหรับคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อมของพระเจ้าจักรพรรดิ	๑๐๖
๓.๖	หลักธรรมสำหรับอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนาของพระเจ้าจักรพรรดิ	๑๐๘
๓.๗	สรุป	๑๑๓
บทที่ ๔	แนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาสังคม	๑๑๕
๔.๑	การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาชีวิต	๑๑๕
๔.๑.๑	การพัฒนาชีวิตของพระเจ้าจักรพรรดิ	๑๑๕
๔.๑.๒	การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาชีวิต	๑๑๖
๔.๒	การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อดูแลครอบครัว	๑๑๙
๔.๒.๑	การดูแลครอบครัวของพระเจ้าจักรพรรดิ	๑๑๙
๔.๒.๒	การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อดูแลครอบครัว	๑๒๓
๔.๓	การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อปกครองประเทศ	๑๒๖
๔.๓.๑	การปกครองประเทศของพระเจ้าจักรพรรดิ	๑๒๖
๔.๓.๒	การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อปกครองประเทศ	๑๒๙
๔.๔	การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ	๑๓๓
๔.๔.๑	การพัฒนาเศรษฐกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ	๑๓๓
๔.๔.๒	การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิพัฒนาเศรษฐกิจ	๑๓๕
๔.๕	การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม	๑๓๗
๔.๕.๑	การคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อมของพระเจ้าจักรพรรดิ	๑๓๗
๔.๕.๒	การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อคุ้มครองสัตว์สิ่งแวดล้อม	๑๓๘

๔.๖ การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่ออุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนา	๑๓๙
๔.๖.๑ การอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนาของพระเจ้าจักรพรรดิ	๑๓๙
๔.๖.๒ การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่ออุปถัมภ์คุ้มครองศาสนา	๑๔๑
๔.๗ สรุป	๑๔๓
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๔๕
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๔๙
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๔๙
บรรณานุกรม	๑๕๐
ประวัติผู้วิจัย	๑๕๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. การใช้อักษรย่อ

คุษณินิพนธ์ฉบับนี้อ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๒/๘๗ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อ ๑๓๒ หน้า ๘๗ เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลชั้นธรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
สั.ช.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	สัญฺยตฺตนิคย	ขณฺธวารวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สั.ช.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคย	ชั้นธวารวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สฬา.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	สัญฺยตฺตนิคย	สฬายตฺตวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สั.สฬา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคย	สฬายตตวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	สัญฺยตฺตนิคย	มหาวารวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สั.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	องคฺคตฺตรนิกย	เอกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	องคฺคตฺตรนิกย	ทุกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	องคฺคตฺตรนิกย	ติกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุก.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	องคฺคตฺตรนิกย	จตุกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกย	จตุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจ.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	องคฺคตฺตรนิกย	ปญจนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกย	ปัญจนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.สตุตตก.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	องคฺตฺตฺรณิกาย	สตุตตกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.สตุตตก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคฺตฺตฺรณิกาย	สัตุตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อภฺรฺรูก.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	องคฺตฺตฺรณิกาย	อภฺรฺรูกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.อภฺรฺรูก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคฺตฺตฺรณิกาย	อภฺรฺรูกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐุปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เอกกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เอกก..	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เอกกนิบาต ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ติก.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ติกนิปาต1ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ติก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ติกนิบาต ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อสีติ.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อสีตินิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อสีติ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อสีตินิบาต ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิตฺเทสปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จู.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิตฺเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ปฏฺฐิสฺมกฺกิทามคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ปฏฺฐิสฺมกฺกิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อปทานปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พฺทฺธ.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	พฺทฺธวโรสปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.พฺทฺธ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	พฺทฺธวรงค์	(ภาษาไทย)
ขุ.จฺริยา.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	จฺริยาปิฎกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จฺริยา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	จฺริยาปิฎก	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(บาลี) = อภิธมฺมปิฎก	วิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

๒. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

คฺษุณฺโณนิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามหาจุฬาราชวิทยาลัย (ชุด ๙๑ เล่ม) ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า เช่น ขุ.เถร.อ. ๑/๒/๒/๓๑๒ หมายถึง ขุทฺทกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา ภาษาไทย เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๒ หน้าที่ ๓๑๑ ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.	(บาลี) =	วินัยปิฎก	สมณฑปาสาทิกา	มหาวิภังคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.อ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(บาลี) =	ทีฆนิกาย	สุมฺงคฺลวิลาสิณี	สีลขณชวคคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย	สุมฺงคฺลวิลาสิณี	สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ.	(บาลี) =	ทีฆนิกาย	สุมฺงคฺลวิลาสิณี	มหาวคคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย	สุมฺงคฺลวิลาสิณี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ.	(บาลี) =	ทีฆนิกาย	สุมฺงคฺลวิลาสิณี	ปาฎีกวคคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย	สุมฺงคฺลวิลาสิณี	ปาฎีกวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.มุ.อ.	(บาลี) =	มชฌิมนิกาย	ปปลงฺกุสุทฺธิ	มูลปณณาสกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ม.มุ.อ.	(ไทย) =	มัชฌิมนิกาย	ปปลงฺกุสุทฺธิ	มูลปณณาสกัอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(บาลี) =	มชฌิมนิกาย	ปปลงฺกุสุทฺธิ	มชฌิมปณณาสกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(ไทย) =	มัชฌิมนิกาย	ปปลงฺกุสุทฺธิ	มัชฌิมปณณาสกัอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ.	(บาลี) =	มชฌิมนิกาย	ปปลงฺกุสุทฺธิ	อุปริปณณาสกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.อ.	(ไทย) =	มัชฌิมนิกาย	ปปลงฺกุสุทฺธิ	อุปริปณณาสกัอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ส.อ.	(บาลี) =	สังยุตตนิกาย	สารตฺถปกาสิณี	สคาถวคคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ส.ส.อ.	(ไทย) =	สังยุตตนิกาย	สารตฺถปกาสิณี	สคาถวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.สพ.อ.	(บาลี) =	สังยุตตนิกาย	สารตฺถปกาสิณี	สหยตนวคคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ส.สพ.อ.	(ไทย) =	สังยุตตนิกาย	สารตฺถปกาสิณี	สหยตนวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ม.อ.	(บาลี) =	สังยุตตนิกาย	สารตฺถปกาสิณี	มหาวารวคคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ส.ม.อ.	(ไทย) =	สังยุตตนิกาย	สารตฺถปกาสิณี	มหาวารวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ.	(บาลี) =	องคฺตฺตรนิกาย	มโนรทฺปุรณฺธิ	เอกกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.อ.	(ไทย) =	อังคฺตฺตรนิกาย	มโนรทฺปุรณฺธิ	เอกกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.อ.	(บาลี) =	องคฺตฺตรนิกาย	มโนรทฺปุรณฺธิ	ทุกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.อ.	(ไทย) =	อังคฺตฺตรนิกาย	มโนรทฺปุรณฺธิ	ทุกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ.	(บาลี) =	องคฺตฺตรนิกาย	มโนรทฺปุรณฺธิ	ติกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.อ.	(ไทย) =	อังคฺตฺตรนิกาย	มโนรทฺปุรณฺธิ	ติกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.จตุก.อ.	(บาลี) =	องคฺตฺตรนิกาย	มโนรทฺปุรณฺธิ	จตุกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อง.จตุก.อ.	(ไทย) =	อังคฺตฺตรนิกาย	มโนรทฺปุรณฺธิ	จตุกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ปณจก.อ.	(บาลี) =	องคฺตฺตรนิกาย	มโนรทฺปุรณฺธิ	ปณจกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ปณจก.อ.	(ไทย) =	อังคฺตฺตรนิกาย	มโนรทฺปุรณฺธิ	ปณจกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก.อ.	(บาลี) =	องคฺตฺตรนิกาย	มโนรทฺปุรณฺธิ	อฎฐกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อง.อฎฐก.อ.	(ไทย) =	อังคฺตฺตรนิกาย	มโนรทฺปุรณฺธิ	อฎฐกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ขุ.ขุ.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	ปรมตลโชติกา	ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย	ปรมตลโชติกา	ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	ธมมปทอรรถกถา		(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.อิตติ.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	ปรมตลที่ปนี	อิตติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิตติ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย	ปรมตลที่ปนี	อิตติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	ปรมตลโชติกา	สุตตนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย	ปรมตลโชติกา	สุตตนิปาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	ปรมตลที่ปนี	วิมานวตถุอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย	ปรมตลที่ปนี	วิมานวตถุอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	เอกกนิปาตชาตกอรรถกถา		(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เอกก.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย	เอกกนิปาตชาตกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ติก.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	ติกนิปาตชาตกอรรถกถา		(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ติก.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย	ติกนิปาตชาตกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เตรสก.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	เตรสกนิปาตชาตกอรรถกถา		(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เตรสก.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย	เตรสกนิปาตชาตกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ตีส.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	ตีสนิปาตชาตกอรรถกถา		(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ตีส.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย	ติงสนิปาตชาตกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	มหานิปาตชาตกอรรถกถา		(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ม.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย	มหานิปาตชาตกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.อป.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	วิสุทฺธชนวิลาสินี	อปทานอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย	วิสุทฺธชนวิลาสินี	อปทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทฺธ.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	มธฺรุตถวิลาสินี	พุทฺธวีสอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทฺธ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย	มธฺรุตถวิลาสินี	พุทฺธวีสอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จรียา.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	ปรมตลที่ปนี	จรียาปิฎกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.จรียา.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย	ปรมตลที่ปนี	จรียาปิฎกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ.	(บาลี) = อภิธมมปิฎก	ธมมสงคณี	อภฺรุตฺตสาลินีอภฺรุตฺตกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.อ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก	ธมมมสังคณี	อภฺรุตฺตสาลินีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ.	(บาลี) = อภิธมมปิฎก	วิภังค	สมโฆทวิโนทนีอภฺรุตฺตกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	สมโฆทวิโนทนีอรรถกถา	(ภาษาไทย)

๓. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

คฺษฎฺฐีนินิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬารัฐีกา ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี.ฎีกา ๑/๒๘๐/๓๗๕ หมายถึง ทีฆนิกาย ลีนตลปปกาสิณี

สื่อกุณธรรคคฤกา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๘๐ หน้า ๓๗๕ ฉบับมหาจุฬารีกา เรียงตามลำดับคัมภีร์
ดังต่อไปนี้

รูกาพระสุตตันตปูก

ที.ม.รูกา (บาลี) = ทีฆนิกาย สีนตลปปกาสินี มหาวคคฤกา (ภาษาบาลี)
อง.ทูก.รูกา (บาลี) = องคตตรนิกาย ทุกนิปาตรูกา (ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธเจ้าได้รับการยกย่องว่าเป็นมหาบุรุษผู้เลิศในโลก เป็นผู้นำของชาวโลก (โลกนายก) เป็นที่พึ่งของชาวโลก (โลกนาถ)^๑ พระองค์เป็นที่เคารพของทั้งเทวดาและมนุษย์ สิ่งที่ทำให้พระองค์ได้รับการยกย่องอย่างสูงส่งนั้นเป็นเพราะทรงเป็นผู้รู้แจ้งธรรมที่ไม่มีคนอื่นเสมอเหมือน หลังจากตรัสรู้แล้วพระพุทธองค์ได้เสด็จจาริกไปประกาศสัจธรรมในคามนิคมต่างๆ เมื่อมีคนได้ฟังธรรมแล้วนำไปปฏิบัติ บุคคลเหล่านั้นก็ได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ พระองค์จึงได้รับการยกย่องในฐานะผู้สูงส่งในทางธรรม อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา ระบุบุคคลอยู่คนหนึ่งที่มีคุณลักษณะสูงส่งคล้ายกับพระพุทธเจ้า บุคคลนั้นได้แก่ “พระเจ้าจักรพรรดิ” ทรงเป็นบุคคลผู้สูงสุดเลิศประเสริฐสุดในโลกมนุษย์ทางฝ่ายคฤหัสถ์ เป็นผู้มั่งอำนางมากที่สุด เียบพร้อมด้วยโภคสมบัติทุกประการ และตามคติพระพุทธศาสนาถือว่าต้องเป็นผู้ทรงคุณธรรมอย่างสูงเยี่ยมด้วย โดยนัยนี้ พระเจ้าจักรพรรดิจึงนับว่าเป็นผู้มีความสุขมากที่สุดเหนือกว่ามนุษย์ทั้งหลายทั้งปวง พระพุทธเจ้าทรงยกเอาความสุขของพระเจ้าจักรพรรดิ ขึ้นมาบรรยายเป็นตัวอย่างแสดงความสุขอย่างสมบูรณ์ที่สุดของมนุษย์ เพื่อเปรียบเทียบกับความสุขประเภทและระดับอื่นๆ ให้เห็นลำดับขั้นความประณีตของความสุขทั้งหลาย^๒

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาพรรณนาคุณลักษณะของพระเจ้าจักรพรรดิโดยสรุปว่า

พระองค์ทรงอุบัติขึ้นเฉพาะในชมพูทวีปเท่านั้น ไม่อุบัติในที่อื่น ทรงมีมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ มีรัตนะ ๗ ประการเป็นของวิเศษคู่พระบารมี มีฤทธิ์เหาะไปทางอากาศพร้อมหมู่เสนาได้ บางพระองค์มีพระโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ พระองค์ มีราชสมบัติทั้งที่เป็นสัตว์วิเศษและปราสาทราชมณเฑียรอย่างละ ๘๔,๐๐๐ ทรงเล่นอย่างเด็กอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ดำรงตำแหน่งอุปราช ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงครองราชย์อยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงเพศคฤหัสถ์ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในธรรมปราสาทอีก ๘๔,๐๐๐ ปี และสามารถเอาชนะพระราชอาณาจักรอื่นได้โดยธรรม ไม่ต้องใช้อาวุธหรือศาสตราใดๆ จนมีเมืองขึ้นถึง ๘๔,๐๐๐ เมือง^๓

ความน่าสนใจของเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิอีกประการหนึ่ง คือ บางครั้งก็ถูกนำมากล่าวถึงในบริบทเดียวกันกับพระพุทธเจ้า ในพุทธประวัติ มีข้อความตอนหนึ่งที่ชาวพุทธจะรับทราบโดยทั่วไป คือ คำทำนายพระลักษณะเมื่อประสูติได้ ๕ วัน ครั้งนั้นได้มีการชุมนุมพระญาติวงศ์ เสนามาตย์และ

^๑ ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๕๙/๕๑๔.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๒๗.

^๓ ดูรายละเอียดในจกักรัตติสูตร. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๙-๘๒, มหาสุทฺถสสูตร. ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๑-๒๗๒/๑๘๑-๒๐๔.

เชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คนมาฉันโภชนาหารแล้วทำมงคลรับพระลักษณะและขนานพระนาม ในวันนั้น ศากยวงศ์ได้เชิญพราหมณ์ ๘ คน^๔ ผู้จบเวทศาสตร์^๕ มาทำนายพระลักษณะ พราหมณ์ ๗ คน ทำนายว่า

พระราชกุมารผู้ประกอบด้วยลักษณะเห็นปานนั้น ย่อมมีคติเป็น ๒ คือ ถ้าได้ครองฆราวาสจักได้เป็น “พระจักรพรรดิราช” ครองแผ่นดินมีสมุทรสาคร ๔ เป็นขอบเขต, ถ้าออกผนวชจักได้ตรัสรู้เป็น “พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระศาสดาเอกในโลก” ไม่มีศาสดาอื่นยิ่งกว่า^๖

จากคำทำนายนี้ทำให้เห็นว่า พระเจ้าจักรพรรดิเป็นบุคคลหนึ่งที่มีสถานะและบทบาทสำคัญมากในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และพระองค์ก็น่าจะไม่ใช่พระราชาก็เป็นมนุษย์ธรรมดา น่าจะเป็นบุคคลที่มีคุณวิเศษ มีบุญญาธิการหรือมีคุณสมบัติสูงส่งไม่น้อย ถึงถูกกล่าวถึงในลักษณะสูงส่งคล้ายกับพระพุทธเจ้า อีกประการหนึ่ง เมื่อพิจารณาเรื่องพระเจ้าจักรพรรดินี้กับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาบางข้อ ก็อาจก่อให้เกิดความสงสัยได้ ตัวอย่างเช่น พระพุทธศาสนาสอนว่า ชีวิตของมนุษย์ว่าทุกคนล้วนประกอบด้วยเบญจขันธ์^๗ ต้องตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์^๘ และหากเป็นปุถุชนอยู่ก็ต้องถูกครอบงำด้วยกิเลสมีกามเป็นต้น แต่คำสอนเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ บอกว่าทรงมีชีวิตยาวนานหลายหมื่นปีและเพียบพร้อมด้วยกามสุขนานาประการ จนสถานะของพระองค์เป็นที่ปรารถนาของพระราชาทิ้งหลายนั้น จึงเกิดคำถามขึ้นว่า คำสอนเรื่องนี้เกิดขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ใด ชีวิตของพระเจ้าจักรพรรดิขัดกับหลักทั่วไปของเบญจขันธ์เป็นต้นหรือไม่ หรือว่าพระสูตรที่กล่าวถึงเรื่องพระเจ้าจักรพรรดินั้นก็มีเนื้อหาบางตอนสอดคล้องเข้ากันได้กับหลักไตรลักษณ์และแสดงให้เห็นโทษของกามอยู่ด้วยแล้ว หากแต่เนื้อหาตอนนั้นถูกมองข้ามความสำคัญไป ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาให้ทราบว่า คำสอนเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏในพระสูตรต่างๆ นั้นมีความเป็นมาและมีสาระสำคัญอย่างไร^๙ บุคคลที่เรียกว่าพระเจ้าจักรพรรดิได้แก่บุคคลเช่นใด มีกี่ประเภท มีคุณสมบัติพิเศษแตกต่างจากพระราชาทัวไป หรือไม่อย่างไร ทรงมีธรรมหรือมีวัตรปฏิบัติเป็นพิเศษอย่างไร ประการที่สำคัญที่สุดคือ การที่พระพุทธองค์นำเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิมาแสดงแก่หมู่ภิกษุแทนที่จะเป็นพระราชาทิ้งหลายนั้นทรงต้องการแสดงธรรมเพื่อให้ผู้ฟังนำไปปฏิบัติเพื่อเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดคือความพ้นทุกข์ หรือต้องการ

^๔ พราหมณ์ ๘ คน คือ (๑) รามะ (๒) ฤษะ (๓) ลักษณะ (๔) สุชาติมันตี (๕) โภชะ (๖) สุธยานะ (๗) โภณฑัญญะ (๘) สุตตตะ. ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๕๕/๓/๑/๙๒-๙๓.

^๕ เวทศาสตร์ คือ คัมภีร์ประกอบการศึกษาพระเวท ประกอบด้วย ๖ ศาสตร์ คือ กัมปศาสตร์ (พิธีกรรม) ไวยากรณ์ศาสตร์ (กฎเกณฑ์ทางภาษา) นิรุติศาสตร์ (อธิบายคำที่คัดมาจากพระเวท) ลิงกาศาสตร์ (การศึกษา) ฉันทวิจิตรศาสตร์ (ฉันทลักษณ์ต่างๆ) และโศติศาสตร์ (ดาราศาสตร์). ขุ.วิ.อ. (ไทย) ๔๘/๒/๑/๕๑๑.

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๘/๔๙๓.

^๗ เบญจขันธ์ คือ กองแห่งรูปธรรม หรือ ส่วนประกอบ ๕ อย่างที่รวมเป็นชีวิต ได้แก่ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์และวิญญาณขันธ์. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๒.

^๘ ไตรลักษณ์ คือ ลักษณะที่มีแก่สังขตะหรือสังขาร ๓ ประการ ได้แก่ ความเป็นไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นของไม่ใช่ตัวตน. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๙.

^๙ พระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิในพระไตรปิฎกมีทั้งที่กล่าวถึงโดยตรงและกล่าวถึงโดยอ้อมมีประมาณ ๑๗ สูตร.

สอนหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองประเทศ

พระสูตรในพระสุตตันตปิฎกได้พรรณนาถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิไว้มาก^{๑๐} อีกทั้งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งในระดับอรรถกถา ฎีกาและวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทยก็กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิไว้อย่างน่าสนใจ สามารถจำแนกเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้ ๓ กลุ่ม คือ

(๑) พระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก พบใน ๑๗ สูตร คือ (๑) จักกวัตตสูตร สูตรที่ ๑ (๒) จักกวัตตสูตรสูตรที่ ๑ (๓) จักกวัตตสูตร สูตรที่ ๓ (๔) มหาสุทฺถสนสูตร (๕) มหาสุทฺถสนชาดก (๖) มหาสุทฺถสนจริยา (๗) มหาปรินิพพานสูตร (๘) พาลปณทิตสูตร (๙) โคมยปณทิตสูตร (๑๐) มันทราฐราชชาดก (๑๑) ปฐมจักกานุกัตตนสูตร (๑๒) ฎุปรหัสสูตร (๑๓) อัญ्ञานบาลี (๑๔) ลักขณสูตร (๑๕) เมตตสูตร (๑๖) อัมมราชสูตร และ (๑๗) จักกวัตตราชสูตร

(๒) พระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา เกิดจากการที่พระองค์ยกเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิในอดีตมาเล่าประกอบการบรรยายธรรม เช่น พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าตีโลกวิชัย หรือประวัติของพระเจ้าจักรพรรดิที่เป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกในช่วงที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่^{๑๑}

(๓) พระเจ้าจักรพรรดิที่ไม่ปรากฏพระนาม แต่ถูกกล่าวถึงเพื่อประกอบการอธิบายคำสอนหรือหลักการบางอย่างในพระพุทธศาสนา เช่น พระเจ้าจักรพรรดิเป็นผู้สอนศีล ๕ และรักษาอุโบสถในระหว่างที่พระพุทธเจ้าไม่เสด็จอุบัติ^{๑๒}

ผู้จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้นั้นต้องเป็นบุรุษ ทั้งนี้เพราะคัมภีร์พระพุทธศาสนาระบุว่าสตรีไม่สามารถเป็นบุคคลสำคัญ ๕ ประเภท คือ (๑) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) พระเจ้าจักรพรรดิ (๓) ท้าวสักกะ (๔) มาร และ (๕) มหาพรหม^{๑๓}

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายแห่งได้พรรณนาคุณสมบัติ บทบาทและพระจริยาที่เป็นประโยชน์ต่อประชาชนในหัวข้อและมีลักษณะคล้ายพระพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวกทั้งสอง พระอสีติมหาสาวก พุทธมารดา พุทธบิดา อัครอุปัฏฐาก และอัครอุปัฏฐายิกา^{๑๔} ในกรณีที่ถูกนำมาเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้า เช่น

^{๑๐} พระสูตรที่กล่าวถึงเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ ตัวอย่างเช่น (๑) จักกวัตตสูตร สูตรที่ ๑ (๒) จักกวัตตสูตรสูตรที่ ๑ (๓) จักกวัตตสูตร สูตรที่ ๓ (๔) มหาสุทฺถสนสูตร (๕) มหาสุทฺถสนชาดก (๖) มหาสุทฺถสนจริยา (๗) มหาปรินิพพานสูตร (๘) พาลปณทิตสูตร (๙) โคมยปณทิตสูตร (๑๐) มันทราฐราชชาดก (๑๑) ปฐมจักกานุกัตตนสูตร (๑๒) ฎุปรหัสสูตร (๑๓) อัญ्ञานบาลี (๑๔) ลักขณสูตร (๑๕) เมตตสูตร (๑๖) อัมมราชสูตร (๑๗) จักกวัตตราชสูตร.

^{๑๑} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๒๙), หน้า ๔๑-๔๒.

^{๑๒} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๓๘/๒/๒/๖๕๓.

^{๑๓} คุรยละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๐/๑๖๗.

^{๑๔} คุรยละเอียดใน ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑/๑/๕๓๙.

(๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า “บุคคล ๒ จำพวกนี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คือ (๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และ (๒) พระเจ้าจักรพรรดิ^{๑๕}”

(๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า บุคคล ๒ จำพวกนี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเป็นอัจฉริยมนุษย์^{๑๖} คือ (๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และ (๒) พระเจ้าจักรพรรดิ^{๑๗}”

(๓) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า การตายของบุคคล ๒ จำพวกนี้เป็นเหตุให้คนจำนวนมากพลอยเดือดร้อนไปด้วย คือ (๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และ (๒) พระเจ้าจักรพรรดิ^{๑๘}”

(๔) พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า ในโลกนี้มีบุคคลที่หลังจากสวรรคตแล้วควรสร้างสถูปบรรจุพระอัฐิธาตุ (อุปารหบุคคล) อยู่ ๒ ประเภท^{๑๙} คือ (๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) พระเจ้าจักรพรรดิ^{๒๐}”

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระเจ้าจักรพรรดิตามคติพระพุทธศาสนาเป็นผู้บำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนาน ทุกพระองค์จะมีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะเสมอ^{๒๑} เมื่อเสวยราชสมบัติพอสมควรแก่กาลแล้วก็จะมียานหนึ่ง หากมีโอกาสได้พบกับพระพุทธเจ้าก็จะสละราชสมบัติออกผนวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา^{๒๒} หรือหากเป็นช่วงที่พระพุทธศาสนายังไม่อุบัติก็จะออกผนวชเป็นดาบส^{๒๓} แต่มีบางพระองค์แม้จะไม่ได้ออกผนวชแต่ก็พยายามบำเพ็ญภาวนาจนได้ฌานสมาบัติ^{๒๔}

เป็นที่ทราบกันทั่วไปว่า คติเรื่องพระเจ้าจักรพรรดินี้มีอิทธิพลในชมพูทวีป ทวีปเอเชียและทวีปใกล้เคียงมาเป็นเวลายาวนานแล้ว ดังปรากฏในประวัติศาสตร์ว่ามีพระราชผู้ยิ่งใหญ่หลาย

^{๑๕} อัง.ทุก (ไทย) ๒๐/๕๓/๙๗, คำว่า เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก หมายถึงเพราะพระเจ้าจักรพรรดิบังเกิดขึ้นจึงเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ได้สมบัติ ๒ อย่าง คือ (๑) มนุษย์สมบัติ สมบัติในมนุษย์ (๒) เทว สมบัติ สมบัติในสวรรค์ และเพราะพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น จึงเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้สมบัติ ๓ อย่าง คือ (๑) มนุษย์สมบัติ สมบัติในมนุษย์ (๒) เทวสมบัติ สมบัติในสวรรค์ (๓) นิพพานสมบัติ สมบัติคือพระนิพพาน. อัง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕๓/๕๘, อัง.ทุก.สุกกา (บาลี) ๒/๕๓/๕๗.

^{๑๖} หมายถึงเป็นบุคคลที่ทำได้ยากไม่ปรากฏทั่วไป. อัง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕๔/๕๘.

^{๑๗} อัง.ทุก (ไทย) ๒๐/๕๔/๙๗.

^{๑๘} อัง.ทุก (ไทย) ๒๐/๕๕/๙๗.

^{๑๙} อุปารหบุคคล คือ บุคคลผู้ควรแก่การสร้างสถูปบรรจุพระธาตุไว้. อัง.ทุก.สุกกา (บาลี) ๒/๕๖/๕๗.

^{๒๐} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๖/๙๘, ในมหาปรินิพพานสูตร ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓, และอุปารหสูตรระบุว่า อุปารหบุคคลมี ๔ คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า สวากของพระตถาคต และ พระเจ้าจักรพรรดิ. อัง.ทุก. (ไทย) ๒๑/๒๔๗/๓๖๗.

^{๒๑} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, หน้า ๔๑-๔๒.

^{๒๒} พระเจ้าจักรพรรดิบางพระองค์ออกบวชเป็นภิกษุ เรียนพระไตรปิฎก บรรลุอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘. ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๓๒๐-๓๒๑.

บางพระองค์ออกบวชเป็นภิกษุแล้วให้ชนในทวีปทั้ง ๔ ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองรวบรวมรายได้ที่เกิดในรัฐมาถวายมหาทานเป็นประจำ. ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๕๐๓

^{๒๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๙-๘๒.

^{๒๔} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, หน้า ๔๒.

พระองค์ที่ได้รับการยกย่องเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีพระบรมเดชานุภาพแผ่ไพศาล ปกครองบ้านเมืองอย่างเด็ดขาด เช่น พระเจ้าอโศกมหาราช (จักรพรรดิแห่งราชวงศ์โมริยะ) ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่เหล่านี้มีอิทธิพลในสังคมในอดีตและยังมีอิทธิพลต่อความคิดของคนมาถึงปัจจุบัน ทำให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาและคนในสังคมทั้งในสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาลให้ความสนใจเรื่องคติพระเจ้าจักรพรรดิมากและน่าจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

เรื่องราวของพระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและพระเจ้าจักรพรรดิในประวัติศาสตร์นั้นมีสาระน่าจะศึกษาทำความเข้าใจอยู่หลายประการ เช่น องค์ประกอบของพระเจ้าจักรพรรดิ รัศนะทั้ง ๗ ของพระเจ้าจักรพรรดิและหลักธรรมที่ทำให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ โดยเรื่องเหล่านี้ได้กลายเป็นแบบแผนแห่งการปฏิบัติของผู้ปกครองบ้านเมืองเรื่อยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยหัวข้อที่ควรศึกษาและมีการตีความอย่างกว้างขวางนั้น ในปัจจุบันคำสอนเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิและหลักธรรมที่ทำให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดินี้ได้ถูกตีความและนำมาเป็นแนวปฏิบัติของสามัญชนทั่วไปด้วย ไม่ได้จำกัดว่าเป็นหลักการปฏิบัติเฉพาะของกษัตริย์เหมือนในอดีต

กล่าวได้ว่า คำสอนเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิและหลักธรรมที่ทำให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดินี้มีอิทธิพลต่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทยหลายด้าน มีการสืบทอดในคัมภีร์มาโดยลำดับ เมื่อเวลาผ่านไปก็มักจะมีการตีความเพิ่มเติม การตีความคติเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏชุดครั้งแรกในคัมภีร์อรรถกถา กล่าวคือ พระอรรถกถาจารย์ถือว่าพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในทวีปพระองค์หนึ่ง^{๒๕} เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่มาถึงสังคมไทย คติพระเจ้าจักรพรรดิก็ได้รับการยกย่องเทิดทูนเหนือพระราชาทรงหลาย ชาวไทยรู้จักคำว่าพระเจ้าจักรพรรดิตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย วรรณคดีไทยเล่มแรกที่กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิ คือ ไตรภูมิพระร่วง หรือ เตภูมิกถา ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของพระมหาธรรมราชาลิไท กษัตริย์รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงสุโขทัย พระองค์ทรงเห็นชอบกับการปกครองแผ่นดินโดยกษัตริย์แบบจักรพรรดิราชที่ปกครองชมพูทวีปว่าเป็นผู้ที่มีบุญบารมีมากกว่าประชาชนคนอื่น จึงยกย่องให้สูงส่งทัดเทียมกับเทพยดา และพยายามดำเนินรัฐาภิบาลนโยบายตามแนวนั้น^{๒๖} พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้รับเอาอิทธิพลคติพระเจ้าจักรพรรดิมาด้วย เห็นได้จากการเฉลิมพระนามตามอย่างพระเจ้าจักรพรรดิในอดีตด้วย เช่น พระมหาธรรมราชา พระรามธิบดี พระมหาจักรพรรดิ พระเจ้าทรงธรรม^{๒๗} ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์คติพระเจ้าจักรพรรดิก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่ กษัตริย์บางพระองค์ได้ประยุกต์ธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ (จักรวรรดิวัตร) มาเป็นแนวในการปกครองบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ ๙ เมื่อพิจารณาจากพระจริยาวัตรและพระราชกรณียกิจก็ได้รับการยกย่องสรรเสริญพระเกียรติประหนึ่งพระเจ้าจักรพรรดิ^{๒๘} จะเห็นว่าคำสอนเรื่องเจ้าจักรพรรดิมีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อสังคมไทยมาเป็นเวลายาวนาน จึงเห็นควรมี

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๑๑๗.

^{๒๖} นิรมล ทัพเวช, “การวิเคราะห์ปรัชญาเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (ภาควิชาปรัชญา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๘๙.

^{๒๗} ปรีชา ช้างขวัญยืน, **ธรรมรัฐ-ธรรมราชา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๗.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน สุชาติ เผือกสกนธ์, พระจักรวรรดิวัตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **ศิลปวัฒนธรรม**, ปีที่ ๒๑, ฉบับที่ ๒ (ธ.ค. ๒๕๔๒) : ๖๖-๖๙.

การศึกษาและทำความเข้าใจให้ละเอียด และนำเสนอแนวทางการนำเสนอแนวการประยุกต์หลักธรรม เรื่องพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อการพัฒนาสังคม ทั้งนี้เพราะคำสอนเรื่องพระเจ้าจักรพรรดินี้สามารถนำมา เป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมได้ โดยเฉพาะด้านการเมืองการปกครอง การดูแลข้าราชการ การ พัฒนาสังคม การพัฒนาเศรษฐกิจ และการพัฒนาศาสนา

ด้วยความที่คตินี้พระเจ้าจักรพรรดิมีความสำคัญต่อสังคมนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันดังได้ กล่าวมา ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาเรื่องราวของพระเจ้าจักรพรรดิในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อให้ ทราบความสำคัญและบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิ ศึกษาหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ จากนั้น จะเสนอแนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อเป็นแนวทางพัฒนาสังคม เพื่อเป็น แนวทางในการศึกษาและนำไปปฏิบัติสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความสำคัญและบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๓ เพื่อเสนอแนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาสังคม

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Documentary Research) โดยอาศัย ข้อมูลเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและปกรณ์วิเสสเป็นเบื้องต้นที่มี เนื้อหากล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิ จากนั้นจะศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิในประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะพระองค์ที่มีบทบาทในเอเชีย ตามที่ปรากฏในวรรณคดีศาสนา วรรณกรรม และเอกสาร วิชาการต่างๆ ทั้งนี้เพื่อนำเสนอแนวทางการประยุกต์หลักธรรมเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อการพัฒนา สังคมต่อไป

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาของงานวิจัยนี้ จะแบ่งเป็นวัตถุประสงค์เรียงเป็น ๓ ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ ๑ ศึกษาความสำคัญและบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธ ศาสนาใน ๗ ประเด็น คือ (๑) ความหมายของพระเจ้าจักรพรรดิ (๒) ความเป็นมาของพระเจ้า จักรพรรดิ (๓) ความสำคัญของพระเจ้าจักรพรรดิ (๔) ประเภทของพระเจ้าจักรพรรดิ (๕) สถานภาพ ของพระเจ้าจักรพรรดิ (๖) คุณลักษณะของพระเจ้าจักรพรรดิ และ (๗) บทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิ

ขั้นตอนที่ ๒ ศึกษาหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาใน ๖ ประเด็น คือ (๑) หลักธรรมสำหรับพัฒนาชีวิต (๒) หลักธรรมสำหรับดูแลครอบครัว (๓) หลักธรรม สำหรับปกครองประเทศ (๔) หลักธรรมสำหรับส่งเสริมเศรษฐกิจ (๕) หลักธรรมสำหรับคุ้มครองสัตว์ และสิ่งแวดล้อม และ (๖) หลักธรรมสำหรับอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนา

ขั้นตอนที่ ๓ เสนอแนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อการพัฒนา สังคมในประเด็นดังต่อไปนี้ คือ (๑) การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาชีวิต

(๓) การประยุक्तหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อดูแลครอบครัว (๓) การประยุक्तหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อปกครองประเทศ (๔) การประยุक्तหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ (๕) การประยุक्तหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม และ (๖) การประยุक्तหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่ออุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนา

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

(๑) พระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึง พระราชาผู้ยิ่งใหญ่ มีอำนาจยึดและปกครองแผ่นดินที่กว้างขวางโดยไม่ต้องใช้อาชญาและศัสตราใดๆ มีรัตนะ ๗ ประการเป็นของวิเศษคู่พระบารมีเพื่อแสดงอำนาจ

(๒) จักรवालจักรกวัตติ หมายถึง พระเจ้าจักรพรรดิแห่งจักรवालมีอำนาจปกครองทั่วทั้งจักรवाल เช่น พระเจ้าทัฬหะเนมิในจักรกวัตติสูตร พระเจ้ามหาสุทสนะในมหาสุทสนสูตร

(๓) ทิปจักกวัตติ หมายถึง พระเจ้าจักรพรรดิแห่งทวีปมีอำนาจปกครองทวีปหนึ่ง เช่น พระเจ้าอโศกมหาราชปกครองชมพูทวีป

(๔) ปเทศจักกวัตติ หมายถึง พระราชาผู้มีความเต็มปกครองประเทศหนึ่ง เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศลปกครองแคว้นมคธ

(๕) รัตนะ ๗ ประการ หมายถึง สิ่งของ สัตว์และบุคคลวิเศษ ๗ อย่างที่เป็นสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ ได้แก่ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และ ขุนพลแก้ว

(๖) จักกวัตติวัตร หมายถึง ธรรมอันเป็นพระจริยานุวัตรสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิและพระราชาเอกในโลก โดยพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองประชาชนทรงถือ และอาศัยธรรมข้อนี้เป็นธงชัยร่วมกันกับทศพิธราชธรรมและราชสังคหะ ๔ สำหรับการดำเนินกุศโลบายและวิเทศุบาย จักรวรรดิวัตร มี ๑๒ ประการ

(๗) ทศพิธราชธรรม หรือ ราชธรรม ๑๐ คือ จริยวัตร ๑๐ ประการที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติเป็นหลักธรรมประจำพระองค์ หรือเป็นคุณธรรมประจำตนของผู้ปกครองบ้านเมือง ให้มีความเป็นไปโดยธรรมและยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนจนเกิดความชื่นชมยินดี

(๘) ราชสังคหวัตถุ หมายถึง พระราชจริยานุวัตรอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงเคราะห์ยึดห่วงใยประชาชน สำหรับเป็นแนวทางในการวางนโยบายปกครองบ้านเมืองมี ๔ ประการ

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ ตำราและเอกสาร

หม่อมเจ้าทองบรรณาการ ทองแถม กล่าวถึงพิธีราชาภิเษกของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ในหนังสือ “เรื่องราชาภิเษก” สรุปความได้ว่า พิธีราชาภิเษกมี ๕ อย่าง เรียกว่า ปัญจราชาภิเษก คือ (๑) บรมจักรพรรดราชาภิเษก ต้องประกอบด้วยแก้ว ๕ ประการที่เรียกว่า สมบัติจักรพรรดิและเป็นใหญ่กว่ากษัตริย์ทั้งหลายในทวีป (๒) บรมราชาภิเษก มีกษัตริย์อ่อนน้อมเป็นเมืองออก เป็นใหญ่กว่ากษัตริย์ในเมืองนั้นๆ (๓) มหาราชภิเษก มีกษัตริย์อ่อนน้อมเป็นเมืองออก แต่หย่อนกว่าชั้นที่ ๒ (๔)

มหाराชาะ ชั้นนี้เป็นเมืองใหญ่ เช่นมหाराชาเมืองต่างๆ ในอินเดีย (๕) ราชาะ เป็นเมืองเล็ก ดังเช่นเจ้าผู้ครองเมืองในมลายู ซึ่งเรียกกันว่า รាយา (ราชา)^{๒๙}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึงจกักรัตติวัตร์ไว้ในหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” สรุปความได้ว่า จกักรัตติวัตร์ (วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ หรือธรรมเนียมการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ) มี ๕ ข้อหลัก คือ (๑) ธรรมาธิปไตย (ถือธรรมเป็นใหญ่) (๒) ธรรมการึกษา (จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรม คือ ๑) อันโตชน (แก่ชนภายใน ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ โอรส ธิดา จนถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด ด้วยให้การบำรุงเลี้ยงอบรม สั่งสอนเป็นต้น ให้อยู่โดยเรียบร้อยสงบสุข และมีความเคารพนับถือกัน ๒) พลกาย (ข้าราชการฝ่ายทหาร ๓) ชัตติยะ (แก่กษัตริย์ทั้งหลายผู้อยู่ในพระบรมเดชาภาพ ๔) อนุยนต์ (แก่ผู้ตามเสด็จ คือ ราชบริพารทั้งหลาย) ๕) พราหมณคฤหบดี (แก่ชนเจ้าพิธี เจ้านาย พ่อค้า เจ้าไร่นา ผู้ประกอบวิชาชีพต่างๆ และเกษตรกร ด้วยช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์) ๖) เนคมชานบท (แก่ชาวนิคมนชานบท) ๗) สมณพราหมณ์ (แก่พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม ๘) มิคปักษี (แก่มฤคและปักษี คือ สัตว์อันควรสงวน) (๙) อธรรมการนิเสธนา (ห้ามกัน มิให้มีการอันอธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต) (๑๐) ธนานุประทาน (ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้อภัย มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแว่นแคว้น) (๑๑) ปริปุจฉา (ปรึกษาสอบถามปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤดีดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาท มัวเมา อยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ชัดการอันดีชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤดีปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง จกักรัตติวัตร์นี้มาในจกักรัตติสูตร ท่านไม่ได้ระบุจำนวนข้อไว้ แต่คัมภีร์อรรถกถาจัดเป็นวัตรแต่ละข้อนับได้ ๑๒ ข้อ^{๓๐}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึงหลักธรรมของพระราชาวัยในหนังสือ “ทำอย่างไร จะพูดได้เต็มปากว่า “เรารักในหลวง” ความตอนหนึ่งว่า พระเจ้าอโศกมหาราช พระมหาธรรมราชายิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์แห่งพระพุทธศาสนาผู้ได้ทรงส่งพระศาสนทูตไปประกาศพระพุทธศาสนา ๙ สาย รวมทั้งที่มาถึงสุวรรณภูมิดินแดนที่ตั้งของประเทศไทยด้วยนั้น ได้ทรงประกาศไว้ในศิลาจารึกของพระองค์ที่ชมพูทวีป เมื่อ ๒,๓๐๐ ปี ก่อนโน้น ในจารึกศิลา ฉบับที่ ๘ พระราชจริยาวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราชสำแดงความว่า สมเด็จพระบรมพิตร ในหลวง รัชกาลที่ ๙ ทรงมีพระราชจริยาวัตรแห่งองค์พระมหाराชา ในหลักธรรมและในประวัติศาสตร์แห่งพระพุทธศาสนา ที่มวลราษฎรพึงชื่นชมยินดี และเหล่าพุทธบริษัทพึงปฏิบัติปเลียมปรีดา อนึ่ง ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ที่มีประกาศพระปฐมบรมราชโองการ ว่า “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” นั้น มีประเพณีที่ให้อำนาจองค์พระมหाराชาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ สำหรับการปกครองแผ่นดิน ๔ หมวด คือ (๑) ทศพิธราชธรรม ธรรมประจำพระองค์ของพระราชาวัย ๑๐ ประการที่เอื้ออังกกันอยู่เป็นประจำ (๒) ชัตติยะผละ พระก่า ลังของพระมหากษัตริย์ ๕ ประการ (๓) จกักรัตติวัตร์ พระราชจริยาวัตรขององค์จักรพรรดิราช ที่ทรงบำเพ็ญปฏิบัติเป็นประจำ ๑๒ ประการ และ (๔) ราชสังคหวัตถุ หลักการที่องค์พระราชาวัยทรงสงเคราะห์รวมใจประชาชน ๔ ประการ สมเด็จ

^{๒๙} หม่องเจ้าทองบรรณาการ ทองแถม, เรื่องราชาภิเษก, (พระนคร :โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๙), หน้า ๕-๖.

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๕๑-๒๕๒.

บรมบพิตร ในหลวง รัชกาลที่ ๙ ได้ทรงเจริญพระคุณสมบัติ ทรงมีพระราชจริยาวัตร และทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ เป็นไปตามหลักธรรมของพระองค์ผู้ทรงครองแผ่นดิน ทั้ง ๔ หมวด ๓๑ ประการ ที่อ้างถึงนั้น^{๓๑}

บรรจบ บรรณรุจิ กล่าวถึงจกักรัตติภาวะของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ในหนังสือ “พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท” ความตอนหนึ่งว่า พุทธภาวะเป็นภาวะสูงสุดในด้าน ศาสนจักร ส่วนจกักรัตติภาวะเป็นภาวะสูงสุดในด้านอาณาจักร และที่สำคัญที่สุด ภาวะทั้งสองนี้จะสำเร็จได้ก็ด้วยอาศัยบารมี ๑๐ อนันต์ เพราะเหตุที่ภาวะทั้งสองจะสำเร็จได้ก็ด้วยอาศัยบารมี ๑๐ เหมือนกัน ดังนั้น ภาวะทั้งสองจึงแยกกันไม่ออก ท่านที่สามารถจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ แน่แน่นอนว่าย่อมสามารถเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้ ในทำนองเดียวกัน ตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระเจ้าจักรพรรดิทุกพระองค์มีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะเสมอ^{๓๒}

บรรจบ บรรณรุจิ กล่าวถึงพระมหาโพธิสัตว์อุบัติเป็นพระโพธิสัตว์ไว้ในหนังสือ “พระโพธิสัตว์สิทธัตถะกับพระพุทธเจ้าในอดีต” สรุปความได้ว่า ในตอนที่พระศากยพุทธเจ้ายังเป็นพระโพธิสัตว์ พระองค์อุบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแล้วได้พัฒนาปัญญาในศาสนาของพระพุทธเจ้าในอดีตถึง ๒ พระองค์ คือ (๑) ในกาลแห่งพระโกณฑัญญพุทธเจ้า พระมหาโพธิสัตว์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวิชิตาวี ต่อมาได้รับพยากรณ์และสดับธรรมในสำนักของพระพุทธเจ้า เกิดศรัทธาปสาทะในเนกขัมมบารมีจึงสละราชสมบัติผนวชเป็นภิกษุ ได้ศึกษาพระไตรปิฎกจนแตกฉาน ได้บำเพ็ญเพียรจนบรรลุฌานสมาบัติและโลกียอภิญญา ๕ และ (๒) ในกาลแห่งพระสุชาตพุทธเจ้า พระมหาโพธิสัตว์เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิวันหนึ่งได้สดับการอุบัติของพระพุทธเจ้าจึงเสด็จไปเฝ้า เมื่อได้สดับธรรมจึงเกิดความเลื่อมใส ต่อมาได้สละราชสมบัติพร้อมรัตนะ ๗ ประการออกผนวชเป็นภิกษุ^{๓๓}

ปริชา ช่างขวัญยืน กล่าวถึงคติพระเจ้าจักรพรรดิของพระเจ้าลิไทไว้ในหนังสือ “ธรรมรัฐ-ธรรมราชา” ความตอนหนึ่งว่า ในหนังสือไตรภูมิ พระเจ้าลิไททรงแสดงเรื่องพระญามหาจักรพรรดิราชา คือ ธรรมราชา มีเนื้อความคล้ายคลึงกับข้อความในพระไตรปิฎก และได้แสดงวัตรของธรรมราชา ซึ่งเนื้อหาคือ จกักรวรรดิวัตร แล้วทรงกล่าวถึงพระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินในประวัติศาสตร์ เป็นการยืนยันถึงการปฏิบัติได้จริงในเรื่องการปกครองโดยธรรม มิใช่เป็นแต่เพียงอุดมคติตามคัมภีร์หรือตำนานเท่านั้น^{๓๔}

สุรกีฬ ศิวรักษ์ กล่าวถึงคติพระเจ้าจักรพรรดิในเอเชียไว้ในหนังสือ “ความเข้าใจเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกวาทาน” ความตอนหนึ่งว่า พระมหากษัตริย์ลังกา พม่า มอญ ลาว เขมร ไทยที่นับถือพระพุทธศาสนาล้วนแต่มีพระประสงค์จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเหมือนกับพระเจ้าอโศก บางพระองค์ทรงตั้งพระนามตาม เช่น พระธรรมราชา (ลิไท) แห่งศรีสัชชนาลัย พระบรมราชาพระบรมไตรโลกนาถและพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าราชาธิราชแห่งหงสาวดี และพระเจ้าติโลก

^{๓๑} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *ทำอย่างไรจะพูดได้เต็มปากว่า “เรารักในหลวง”*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๕-๗

^{๓๒} บรรจบ บรรณรุจิ, *พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท*, หน้า ๔๑-๔๒.

^{๓๓} บรรจบ บรรณรุจิ, *พระโพธิสัตว์สิทธัตถะกับพระพุทธเจ้าในอดีต*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๔๒-๕๓.

^{๓๔} ปริชา ช่างขวัญยืน, *ธรรมรัฐ-ธรรมราชา*, หน้า ๑๓๑-๑๓๒.

ราชแห่งเชียงใหม่เป็นต้น มองในแง่ดี ท่านที่ตั้งตนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิย่อมต้องทรงอนุวัตรตาม จักรวรรดิวัตรทั้ง ๑๒ ประการ กล่าวคือ (๑) ปฏิบัติพระองค์สูงสุดตามกฎแห่งธรรม (ธรรมาธิปไตย ธรรมิการักรวรรณคฤติ) (๒) ไม่ยอมให้มีการประพตติผิดแพรหลายในราชอาณาจักร (มา อธรรมการ) (๓) ให้คนรวยช่วยเหลือคนจน (ชนานุประทาน) (๔) หมั่นปรึกษาหารือ และขอคำแนะนำจากผู้ทรงศีล และมีมาตรฐานทางศีลธรรมอันสูงส่ง (สมณพราหมณ์ปริปุจจา นอกเหนือจากภาระหน้าที่หลัก ๔ ประการดังกล่าวแล้ว ยังมีรายละเอียดระบุแยกแยะออกต่างหากว่า พระมหากษัตริย์แห่งจักรวาลจะ ทรงต้องดูแลรักษาและปกป้อง ได้แก่ (ก) ข้าราชการบริพารในพระราชวัง (ข) กองทัพ (ค) เจ้าผู้ครองนคร ประเทศราชและข้าราชการ (ง) ผู้ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารและข้าราชการพลเรือน (จ) เจ้าบ้าน ผู้มีอาชีพพ่อค้าและเกษตรกร (ฉ) ผู้ที่อาศัยอยู่ในเมืองและชนบท ชาวบ้าน และคนต่างจังหวัด (ช) ศาสนิกชน (ซ) สัตว์เดรัจฉานและสัตว์ปีก เพื่อเป็นการเอาอย่างพระมหากษัตริย์แห่งจักรวาล กษัตริย์ แห่งสยามและพม่าจึงทรงถือว่าพระองค์คือผู้ปกครองสูงสุด และทรง ถือว่าหัวหน้าเผ่าของรัฐบาลาน กะเหรี่ยง ฯลฯ เป็นเพียงเจ้าประเทศราช ผู้ต้องการอยู่ภายใต้รัฐในอารักขา เป็นธรรมเนียมสำหรับ ผู้ปกครองสูงสุดที่จะต้องให้มากกว่ารับ ถึงแม้จะไม่ได้ประโยชน์ในแง่เศรษฐกิจก็ตาม แต่เพื่อเป็นการ สร้างสม บารมีและคุณธรรม ผู้ปกครองสูงสุดจะต้องดูแลเอาใจใส่ชีวิตความเป็น อยู่ของผู้อื่น ตลอด จนถึงสรรพสัตว์^{๓๕}

พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ) กล่าวถึงประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราช โดยมี ใจความที่น่าสนใจว่า ก่อนที่พระเจ้าพินทุसारจะสวรรคตพระองค์ทรงตั้งพระทัยที่จะให้โอรสพระองค์ ใหญ่ ซึ่งเป็นพระเชษฐาของพระเจ้าอโศกเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อจากพระองค์ ปรากฏว่ามุขมนตรี ทั้งหลายพร้อมใจกันยกกราชสมบัติถวายอโศกกุมาร ซึ่งเป็นอนุปราชอยู่ที่เมืองอุชเชนี แคว้นวันตี หลังจากได้ราชสมบัติแล้วก็ต้องปราบปรามพระเชษฐา พระอนุชาที่แข็งข้อพร้อมด้วยพรรคพวกบริวาร อยู่นาน ตามประวัติกล่าวว่า พระองค์ได้จับพระเชษฐา พระอนุชาปลงพระชนม์เกือบหมด คงเหลือแต่ ดิศราชกุมารซึ่งร่วมพระชนนีเดียวกันเพียงพระองค์เดียว สิ่งที่ทำให้ทรงสลดพระทัยมากก็คือสงคราม ที่กสิงคราษฎร์ที่ต้องเสียชีวิตคนทั้งสองฝ่ายหลายหมื่น ต่อมาได้สถาปนาพระธรรมเทศนาในสำนักของพระ สมุทธเถระ บ้างก็ว่านิโครธสามเณรจนเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จนสามารถนำเอา หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเข้ามาใช้ในการบริหารประเทศ ซึ่งถือได้ว่าเป็นยุคเดียวที่พระพุทธศาสนา มีอิทธิพลในการบริหารบ้านเมือง ทรงยุติการขยายราชอาณาจักรด้วยกองทัพ แต่ทรงใช้หลักธรรมวิชัย คือชัชชนะโดยธรรม ทรงปฏิวัติการปกครองบ้านเมืองโดยใช้หลักธรรมในการบริหาร เช่น ทรง ปกครองบ้านเมืองโดยระบบธรรมาธิปไตย โดยใช้หลักพระธรรมวินัยบริหารบ้านเมือง เป็นต้น^{๓๖}

วคิน อินทสระ กล่าวถึงพระราชประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราชไว้ในหนังสือ “จอม จักรพรรดิอโศก” สรุปความได้ว่า พระองค์เป็นพระราชอาผู้ประดิษฐานองธรรมจักรให้โบกสะบัดปลิว ทั่วชมพูทวีป และอาณาจักรใกล้เคียง หลังจากที่ทรงครองราชย์มา ๓๗ ปีกับอีก ๔ เดือน ชีวิตเมื่อใกล้

^{๓๕} สุวัณษ์ ศิวรักษ์, ความเข้าใจเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกวาทาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๔๔-๔๕.

^{๓๖} พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหา-มกุฏราชวิทยาลัย, ๕๔๘), หน้า ๔๕, ๕๕.

ถึงจุดอวสาน พระองค์เริ่มประจวบกระเสาะกระแสะมาตั้งแต่ต้นปี ในระหว่างนั้นพระมหาเถระแห่งกุฎกุฎาราม และโศการามก็ผลัดเปลี่ยนกันเฝ้าถวายธัมโมสถอยู่เสมอ มีอาทิว่า “ทุกคนเมื่อเกิดมาแล้วก็หลีกเลี่ยงความตายไม่พ้นต้องบ่าหน้าไปสู่ความตาย เหมือนพระอาทิตย์เมื่อโผล่ขึ้นมาแล้วก็บ่าคล้อยไปสู่การตก ไม่มีอันหลังใครจะหวังเหนี่ยวไว้ก็ไม่ได้ สัตว์ทั้งหลายบ่าหน้าไปสู่ความตายตั้งแต่คืนแรก ที่ปฏิสนธิในครรภ์มารดา วันคืนล่วงไปๆ ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็สิ้นไป ชีวิตพลอยดับไป บุคคลจะมีสมบัติมากเพียงใด มียศศักดิ์ยิ่งใหญ่แค่ไหนเพียงใด โดยที่สุดแม้แต่พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็มีอาจหลีกเลี่ยงมัจจุราชได้ ต้องตายเสมอหน้ากันหมด... มหาราชเอ๋ย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ชีวิตนี้น้อยนัก ไม่ถึงร้อยปีก็ต้องตาย แม้ใครจะอยู่ล่วงร้อยปีไปบ้างก็ต้องตาย เพราะชราอย่างแน่แท้” แต่พระเกียรติคุณของพระองค์ยังอยู่ในห้วงหทัยของปวงพุทธศาสนิกชนทั่วโลกตราบเท่าทุกวันนี้^{๓๓๗}

ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ กล่าวถึงความเป็นมาของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ในหนังสือ “อารยธรรมตะวันออก” ความตอนหนึ่งว่า ตำราอรรถศาสตร์ซึ่งเชื่อว่าแต่งในสมัยเมารยะ (ศตวรรษที่ ๔ ก่อนคริสตกาล) ก็กล่าวว่าสังคยุงเหียง คนจึงเลือกมนุษย์ขึ้นเป็นราชา และยอมเสียภาษีจำนวนหนึ่งแก่ราชาเป็นค่าตอบแทนที่ราชาดูแลทุกข์สุขและลงโทษผู้กระทำความผิด ในตำราเดียวกันนี้กล่าวถึงจักรพรรดิ (Chakravartin) แปลว่า ผู้ครองโลก จักรพรรดิคือผู้ที่ปกครองโลกด้วยความยุติธรรมให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง ความคิดเรื่องจักรพรรดินี้มีอยู่ในคัมภีร์พุทธ เช่น และมหากาพย์ เช่น พระเจ้ายัชชึระในมหากาพย์ก็ถือเป็นพระเจ้าจักรพรรดิตัวอย่าง^{๓๓๘}

สุนทร ชูตินทรานนท์ ได้กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิไว้ในหนังสือ “ไทยรบพม่า ว่าด้วยสงครามระหว่างไทยกับพม่า” สรุปความได้ว่า คติเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิเป็นความคิดทางการเมืองที่อยู่เบื้องหลังสงครามไทยรบพม่า (พ.ศ. ๒๐๘๑-๒๓๙๗) และได้ให้รายละเอียดอีกว่า พระเจ้าจักรพรรดิราช (Cakravartin) เป็นราชาในอุดมคติที่ปกครองโดยอาศัยธรรมเป็นที่ตั้ง และทรงมีบุญบารมีถึงกับแผ่พระราชอำนาจไปทั่วทั้งชมพูทวีปและอีก ๓ ทวีปใหญ่ที่เหลือ ตามคติทางพระพุทธศาสนา พระเจ้าจักรพรรดิราชทรงถือกำเนิดแต่เฉพาะในแผ่นดินชมพูทวีป และในโลกธาตุหนึ่งจะมีพระเจ้าจักรพรรดิราชได้แต่เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น คติความเชื่อเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชนี้มีพัฒนาการสืบเนื่องมาก่อนหน้าที่พระพุทธศาสนาจะถือกำเนิดขึ้นในอินเดีย^{๓๓๙}

พระมหาพุทธณา นรเชฏโฐ ได้กล่าวถึงแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในจักรวัตติสูตรสรุปความได้ว่า แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในจักรวัตติสูตรมีอยู่ ๒ ส่วน คือ (๑) ส่วนที่เป็นระบบสังฆะ คือ พระสงฆ์สาวกแต่ละรูปที่อยู่ในพระธรรมวินัยได้รับการพัฒนาให้เป็นสมาชิกที่มีคุณภาพ มีความพร้อมในการทำงานเพื่อประโยชน์สุขของสังคมส่วนรวม (๒) ส่วนที่เป็นหลักการปกครอง เรียกว่า จักรวัตติวัตร ด้วยการเน้นระบบการปกครองที่ประกอบด้วยธรรม ด้วยความถูกต้อง มี ๑๒ ประการ มีการสงเคราะห์ชนภายใน และกองทหารเป็นต้น เงื่อนไขของความเจริญมีอยู่ ๓

^{๓๓๗} วุฒิน อินทสระ, **จอมจักรพรรดิอโศก**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อธิการพิมพ์ ๕๔๔), หน้า ๖๓๘.

^{๓๓๘} ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, **อารยธรรมอินเดีย, อารยธรรมตะวันออก, ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ ๕**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๓๓๙} สุนทร ชูตินทรานนท์, **พม่ารบไทย ว่าด้วยสงครามระหว่างไทยกับพม่า**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๔), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

ประการด้วยกัน คือ ผู้ปกครอง หลักการปกครองและการสนับสนุนจากเหล่าเสนาอำมาตย์ รวมทั้ง กษัตริย์จากประเทศราชและประชาชนทั้งหลายด้วย ส่วนเงื่อนไขแห่งความเสื่อมมี ๒ ประการ คือ พระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลายทรงละเลยหลักจักรวรรดิวัตร และการละเมิดศีล ๕ ของหมู่ประชาชน ทั้งหลาย สำหรับสิ่งที่เป็นอุปสรรคขัดขวางกระบวนการแก้ปัญหาสังคมมีอยู่ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) การขาดคณะทำงานช่วยกลั่นกรองปัญหาต่างๆ ร่วมกับพระเจ้าจักรพรรดิ (๒) การตั้งสมมติฐานต่อ สาเหตุของปัญหาที่ผิด (๓) การแก้ปัญหาด้วยการผ่อนปรนหรือด้วยความรุนแรงมากเกินไป ทำให้เป็น สาเหตุของปัญหาอื่นที่ตามมา^{๔๐}

๑.๕.๒ วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

ทัศนีย์ ลินสกุล เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “จักรพรรดิราชย์ในคติอินเดีย” สรุปความได้ว่า ตำแหน่งพระจักรพรรดิมีปรากฏในคัมภีร์อุปนิษิต โมนีร์อุปนิษิตได้ให้รายชื่อพระจักรพรรดิไว้ ๑๕ พระองค์ แสดงว่าความคิดที่จะเป็นใหญ่เหนือราชาทั้งหลายเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป และพระราช ทุกพระองค์ต่างก็ปรารถนาจะเป็นพระจักรพรรดิ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดสงครามระหว่าง แคว้นต่างๆ อยู่เสมอ พระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นผู้ปกครองในอุดมคติ ทรงเป็นยอดวีรบุรุษของชาติ อา จาจสูงสุดที่ทำให้ทรงบรรลุความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ คือ ธรรม พระองค์ถือธรรมหรือหน้าที่เป็น สำคัญ ทรงใช้หลักศีลธรรมและจริยธรรมซึ่งเรียกว่า ธรรม เป็นหลักสำคัญในการปกครองประเทศ หากปราศจากพื้นฐานของธรรมแล้ว ชีวิตจะไม่มีความสุขสงบอย่างแท้จริง และสังคมก็จะไม่มีอะไร เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวกันไว้ได้ วัตถุประสงค์ที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงต้องการบรรลุก็คือ สวัสดิภาพของ สังคม ซึ่งมีใช่เป็นสวัสดิภาพของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หากเป็นสวัสดิภาพของชาวโลกทั้งมวล^{๔๑}

สุเทพ พรหมเลิศ เสนอสารนิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์สังคมการเมืองในจังกวัดติ สุตฺร” ผลการศึกษาพบว่า สังคมการเมืองในจังกวัดติสุตฺรเป็นสังคมเชิงโครงสร้างหน้าที่ มีรูปแบบทั้ง แบบเครือญาติ แบบนายกับบ่าวหรือแบบจงรักภักดี แบบชั้นวรรณะหรือแบบสถานภาพ แบบพันธ สัญญา และแบบองค์กรหรือระบบ มีผู้นำเรียกว่า พระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งหมายถึง ผู้ประพฤติตามหลัก ความเจริญ ผู้เคลื่อนไหวอริยาบถทั้ง ๔ เพื่อความเจริญ ๔ ด้าน ได้แก่ การสร้างถิ่นที่อยู่อันเหมาะสม การทำให้มีกระบวนการคบหาสัตว์บุรุษคือจัดการศึกษาที่ดี การทำให้ประชาชนตั้งตนไว้ชอบ และการ ทำให้ประชาชนได้มีโอกาสทำความดี พระเจ้าจักรพรรดิทรงมีคุณสมบัติที่ดีหลายประการ มีคุณสมบัติ พิเศษคือเป็นผู้สืบทอดราชวงศ์ของกษัตริย์ ทรงปฏิบัติหน้าที่โดยอาศัยหลักจังกวัดติวัตร โดยถือ เสมือนเป็นพระราชของพระองค์ ทรงยึดถือหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ และยกหลักศีล ๕ มาใช้ในระบ ปรการปกครอง ประเด็นเกี่ยวกับเศรษฐกิจและการเมืองพบว่า ปัญหาเศรษฐกิจเป็นปัญหาพื้นฐานของ ปัญหาสังคมด้านอื่นๆ เมื่อผู้นำไม่จัดสรรระบบเศรษฐกิจหรือจัดสรรระบบเศรษฐกิจไม่ดีจะก่อให้เกิด ปัญหาสังคมการเมืองด้านอื่นๆ หลายประการ ประเด็นเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมพบว่า ปัญหา

^{๔๐} พระมหาพุทธนา นรเชฏโฐ, *แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในจังกวัดติสุตฺร*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๘๒-๘๓.

^{๔๑} ทัศนีย์ ลินสกุล, “จักรพรรดิราชย์ในคติอินเดีย”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (แผนก วิชาภาษาตะวันออก : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙).

ด้านเศรษฐกิจมีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดต่อวัฒนธรรมของสังคมและสามารถก่อให้เกิดปัญหาต่อ
 ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของสังคมการเมือง^{๕๒}

เอนก มากอนันต์ เสนอดุษฎีนิพนธ์เรื่อง “แนวคิดเรื่องคติจักรพรรดิราชของชนชั้นนำ
 ไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๗๒-๒๓๔๙” โดยเลือกกรณีศึกษาของชนชั้นนำไทยที่มีการนำคติจักรพรรดิราช
 มาปรับใช้กับรูปแบบการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม รวมทั้งศึกษาถึงปัจจัยและผลการ
 เปลี่ยนแปลงคติจักรพรรดิราชในชนชั้นนำไทยที่เกิดขึ้น จากการศึกษาพบว่า คติจักรพรรดิราชในชน
 ชั้นนำไทยไม่ตรงตามอุดมคติตั้งแต่ต้น แต่ได้มีการเลือกลักษณะที่สำคัญของพระจักรพรรดิราชในอุดม
 คติ มาปรับใช้เพื่ออธิบายอุดมคติเป้าหมายและความปรารถนาของชนชั้นนำแต่ละบุคคลหรือตาม
 ความจำเป็นในแต่ละช่วงเวลา โดยเฉพาะในระบบความสัมพันธ์รัฐจารีตหรือความสัมพันธ์ระหว่างเจ้า
 ผู้ปกครองด้วยกัน ความคลี่คลายของคติจักรพรรดิราชในชนชั้นนำไทยเริ่มเกิดขึ้น เมื่อระบบ
 ความสัมพันธ์รัฐจารีตได้รับการกระทบกระเทือน จนระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวถูกทำลายลงจากเจ้า
 อาณานิคมตะวันตก พร้อมกับพัฒนาการความคิดเรื่อง “รัฐชาติ” อันเป็นระบบความสัมพันธ์แบบใหม่
 ฐานะ “ราชาธิราช” หรือ “พระจักรพรรดิ” จึงหมดความสำคัญไปโดยปริยาย^{๕๓}

นิรมล ทัพเวช กล่าวถึงรูปแบบการปกครองรัฐของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ในวิทยานิพนธ์
 เรื่อง “การวิเคราะห์ปรัชญาเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง” สรุปความตอนหนึ่งได้ว่า ไตรภูมิพระร่วงเป็นพระ
 ราชนิพนธ์ของพระญาณโศภิต ซึ่งทรงเห็นชอบกับการปกครองแผ่นดินโดยกษัตริย์ ผู้มีอำนาจสูงสุด ได้แก่
 แบบจักรพรรดิราชที่ปกครองชมพูทวีป จักรพรรดิราชเป็นผู้ที่มีบุญบารมีมากกว่าประชาชนคนอื่น
 ดังนั้น ทุกคนควรเคารพเชื่อฟัง จักรพรรดิราชเป็นผู้มีคุณธรรมสูงส่ง และมีอำนาจพิเศษที่สามารถจะ
 ดลบันดาลให้เกิดสิ่งต่างๆ บางสิ่ง อันอยู่นอกอำนาจของปุถุชนโดยทั่วไปด้วย เพราะบุญบารมีและของ
 วิเศษที่เกิดมากับพระองค์^{๕๔}

ปวิศร์ โชติพงษ์วิวัฒน์ เสนอสารนิพนธ์เรื่อง “ความเชื่อเรื่องจักรพรรดิราชในคติไทย”
 สรุปความได้ว่า ความเชื่อเรื่องจักรพรรดิราชเป็นรากฐานแห่งวัฒนธรรมทางการเมืองการปกครอง
 ของไทย ความเชื่อนี้มีอยู่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมของมวลมนุษยชาติ เพียงหนึ่งเดียว
 พระองค์ทรงมีภาพลักษณ์ธรรมราชาซึ่งเป็นไปตามคัมภีร์โบราณของอินเดีย อย่างไรก็ตามก่อนที่ชาว
 อินเดียจะเข้ามาเผยแผ่ศาสนาในดินแดนไทยปัจจุบันนั้น แต่เดิม สังคมพื้นเมืองของไทยมีพื้นฐาน
 ความสัมพันธ์กันแบบครอบครัว เป็นชุมชนที่เชื่ออำนาจธรรมชาติ เคารพบรรพบุรุษโดยเฉพาะสาย
 มารดา มีการเชื่อมโยงชุมชนทั้งหลาย เข้าไว้ด้วยการแลกเปลี่ยนผลผลิต ทำให้เกิดลักษณะร่วมทาง
 วัฒนธรรมเป็นเอกภาพ ในระดับหนึ่ง เอกภาพที่มีอยู่แต่เดิมมีความเหมาะสมที่จะรับคำสอนของ
 พระพุทธศาสนาที่เน้นทานและความเกื้อกูล มิใช่สงครามและพิธีกรรมอย่างศาสนาพราหมณ์ หลักฐาน
 เก่าแก่ที่สุดของไทยระบุว่า ผู้ปกครองสูงสุดทรงถึงพร้อมทั้งความรู้และความประพฤติ อันดีงาม ทรง
 เกื้อกูลไม่เลือกชั้นชน เป็นแรงบันดาลใจให้มีการสร้างศิลปกรรม อาทิ รอยพระพุทธรูปบาท พระ

^{๕๒} สุเทพ พรหมเลิศ, “การศึกษาวิเคราะห์สังคมการเมืองในจังกวัดติสูตร”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตร์
 ดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

^{๕๓} เอนก มากอนันต์, “แนวคิดเรื่องคติจักรพรรดิราชของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๗๒-๒๓๔๙”,
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะอักษรศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๕๔} นิรมล ทัพเวช, “การวิเคราะห์ปรัชญาเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง”, หน้า ๙๒.

ธรรมจักร พระปรารค์ พระพุทธรูปทรงเครื่อง ทั่วดินแดนไว้เป็น สัญลักษณ์แสดงให้รู้ว่าผู้ปกครองทรงหวังที่จะเกื้อกูลศาสนา สั่งสอนปวงประชาให้รู้จัก ความจริงที่แท้ของโลก มิได้ปรารถนาครอบครองโลก แต่ปรารถนาอยู่เหนือโลกเสมือน พระพุทธเจ้า เป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่มีเอกลักษณ์ ในสมัยปัจจุบัน นักประวัติศาสตร์ส่วนมากมีแนวความคิดว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความเชื่อเรื่องโลกและจักรวาล ตามคัมภีร์ของพุทธศาสนา ได้จางคลายไปจากการรับรู้ของคนไทย ผลกระทบย่อมเกิดกับ ความเชื่อเรื่องจักรพรรดิราชในคติไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งทำให้การตีความทางประวัติศาสตร์ การนิยามความหมาย แม้การอธิบายภาพลักษณ์และรูปแบบของการขยายพระราชอำนาจของจักรพรรดิราชนั้นก็มิได้สอดคล้องกับความเชื่อในคติไทยอันแท้จริง^{๔๕}

ปัญญา บริสุทธิ์ กล่าวถึงคติพระเจ้าจักรพรรดิในไตรภูมิพระร่วงไว้ในงานวิจัยเรื่อง “โลกทัศน์ของคนไทย วิเคราะห์จากวรรณคดีคำสอนสมัยสุโขทัย” สรุปความตอนหนึ่งว่า ในไตรภูมิได้แสดง ความนิยมยกย่องในระบบพระจักรพรรดิเจ้าในโลกว่า เป็นบุคคลชั้นสูงสุดในสังคมและเป็นแบบฉบับของคนที่ดีที่สุดในอณาจักรมากที่สุด มนุสสภูมิบรรยายเรื่องจักรพรรดิดังกล่าวมานี้มากมายยิ่งกว่าเรื่องอื่นๆ ทั้งหมด แสดงให้เห็นว่าคนในสมัยนั้นเชื่อในบุญบารมีของผู้ปกครองว่า เมื่อได้ทำความดีอย่างสูงสุดแล้วก็มีโอกาสได้เป็นเจ้าโลกได้ และถือว่าการปกครองของพระจักรพรรดิเป็นแบบการปกครองที่ดีที่สุดในอุดมคติ^{๔๖}

เสกสันต์ ผลวัฒน์ กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาอิทธิพลทางการเมืองการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช” สรุปความตอนหนึ่งว่า ในไตรภูมิพระร่วง คุณลักษณะของพระยาจักรพรรดิราชและความสัมพันธ์ระหว่างพระยาจักรพรรดิราชกับจักรแก้ว กล่าวคือ การที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะได้เป็นพระยาจักรพรรดิราชนั้นจะต้องเป็นผู้ที่เคยสร้างสมบารมีไว้มากตั้งแต่ชาติก่อน คือ มีบุญกุศลเต็ม โดยได้ปฏิบัติบูชาพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และให้ทานรักษาศีลเมตตาภาวนา และบางครั้งก็ไปเกิดเป็นท้าวเป็นผู้มียศศักดิ์และบริวารมากมาย สามารถปราบได้ทั่วทั้งจักรวาล นอกจากนี้แล้วผู้ที่จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิยังต้องเป็นผู้ทรงธรรม คือ มีคุณธรรม (ทศพิธราชธรรม) ในการปกครองด้วย นอกจากนี้ยังย้ำด้วยว่ารัตนะ ๗ ประการที่เป็นของวิเศษคู่บารมีนั้นก็เพราะเคยได้ทำบุญไว้แต่ปางก่อน จักรแก้วในไตรภูมิพระร่วงนั้นสำคัญมาก เพราะไม่มีสิ่งใดเทียบได้และเมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็แสดงให้คนทั่วไปได้เห็น ว่า พระเจ้าจักรพรรดิมีบุญกว่าคนทั้งหลาย เพราะผลบุญของพระองค์นี้ทำให้จักรแก้วมีอานุภาพมาก ทำให้คนในทวีปทั้ง ๔ รักกันเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว นอกจากนี้หากพิจารณาเนื้อหาเรื่องรัตนะทั้ง ๗ ของพระเจ้าจักรพรรดิในไตรภูมิพระร่วง จะพบว่า มีการพรรณนาเรื่องจักรแก้วมากและละเอียดที่สุด ซึ่งโดยนัยจะเป็นความตั้งใจของ พญาสิทธิที่ต้องการเน้นย้ำให้ผู้อ่านเห็นถึง “บุญบารมีเหนือคนทั้งหลาย” ของพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้มีจักรแก้วมาเกิดเป็นของคู่บุญ สัมพันธ์กับนัยหนึ่งของจักรแก้วที่สื่อความแทนตัวอำนาจ

^{๔๕} ปรวีศรี โชติพงษ์วิวัฒน์, “ความเชื่อเรื่องจักรพรรดิราชในคติไทย”, สารนิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๓).

^{๔๖} ปัญญา บริสุทธิ์, โลกทัศน์ของคนไทย วิเคราะห์จากวรรณคดีคำสอนสมัยสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๓), หน้า ๒๓.

แห่งพระเจ้าจักรพรรดิ ดังจะเห็นได้จากข้อความที่พรรณนาถึงอาณาภาพของจักรแก้วและบุญบารมีของพระเจ้าจักรพรรดิ^{๔๗}

เทิมศรี ลดาวัลย์ ได้กล่าวถึงคติพระเจ้าจักรพรรดิไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “พิธีราชาภิเษกในประเทศไทย” สรุปความได้ว่า หลังจากสมัยพ่อขุนรามคำแหงมาสันนิษฐานว่า ฐานะของกษัตริย์ในกรุงสุโขทัยคงมีการเปลี่ยนแปลงบ้างเล็กน้อยโดยได้รับอิทธิพลจากอินเดียและขอม จากหลักฐานที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกสมัยพระยาสิทธิไทยพบว่า การเรียกพระนามกษัตริย์ได้เปลี่ยนไปจากพ่อขุนเป็นพระยาและพระนามกษัตริย์เริ่มมีความหมายในทางศาสนา เช่น เมื่อพระยาสิทธิขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า “ศรีสุริยพงศ์รามมหารธรรมราชา” ซึ่งมีความหมายว่า “วงศ์พระรามผู้ยิ่งใหญ่ผู้เป็นพระเจ้าผู้ทรงธรรม” ซึ่งพระนามลักษณะนี้ตรงกับลักษณะการขนานพระนามของกษัตริย์ในอินเดีย แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลความเชื่อที่ได้รับจากอินเดียอย่างแท้จริง นอกจากนี้ ในหลักศิลาจารึกยังกล่าวถึงทศพิธราชธรรมซึ่งปรากฏทั่วไปในคัมภีร์ของพราหมณ์ เป็นกฎที่บอกถึงหน้าที่ ๑๐ ประการของพระเจ้าแผ่นดิน จะมีแตกต่างกันบ้างก็เพียงเล็กน้อย สารสำคัญคือให้ความคุ้มครองประชาชนในอารักขาของพระองค์อย่างยุติธรรม ฐานะของกษัตริย์ในสมัยนี้เปลี่ยนจากพ่อขุนเมืองมาเป็นฐานะกษัตริย์โดยสมบูรณ์ ดังปรากฏในหนังสือไตรภูมิพระร่วงที่กล่าวถึงลักษณะของกษัตริย์มีใจความว่า เมื่อใดมีพระเจ้าจักรพรรดิ คนทั้งหลายจะมาเฝ้า พระองค์ย่อมได้รับความเคารพยำเกรง มีรับสั่งสิ่งใด บังคับบัญชาสิ่งใด ทั้งหมดที่ทรงทำย่อมชอบด้วยธรรมทุกประการ^{๔๘}

พัชริน แปลกพงษ์ศิริ เสนองานวิจัยเรื่อง “ศึกษาบทบาทของพระเจ้าอโศกมหาราชในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา” ผลการศึกษาพบว่า (๑) พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์โมริยะ ครองราชย์สมบัติ ณ เมืองปาฏลิบุตร ทรงขึ้นครองราชย์ได้ ๘ พรรษา ได้กรีธาทัพไปปราบแคว้นกลิงคะ ซึ่งเป็นชาติที่เข้มแข็งจนได้รับชัยชนะ ทรงขยายดินแดนแห่งแคว้นแคว้นของพระองค์ออกไปจนมีอาณาเขตกว้างใหญ่ ทรงส่งสมณะทูตไปประกาศพระศาสนาในดินแดนต่าง ๆ นับว่าพระองค์มีบทบาทยิ่งในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา จนกระทั่งสืบทอดมาเป็นศาสนาและวัฒนธรรมประจำท้องถิ่นจวบจนปัจจุบัน (๒) สารธรรมที่ปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งพระองค์โปรดให้เขียนสลักไว้ ณ สถานที่ต่างๆ อันเรียกว่า “ศิลาจารึกพระเจ้าอโศก” จารึกเหล่านี้ได้เล่าเรื่องราวที่สำคัญ ๆ โดยการนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาปรับประยุกต์ใช้ และประกาศให้ชาวเมืองถือปฏิบัติ สิ่งที่พระเจ้าอโศก ๆ ทำอย่างสำคัญคือ ทรงล้มเลิกพิธีบูชายัญ และได้ประกาศไว้ในศิลาจารึกหลายฉบับ ทรงมีเสรีภาพและเสมอภาคในการนับถือศาสนา เหล่านี้เป็นหลักฐานที่บ่งบอกชัดเจนในเหตุการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ (๓) พระราชกรณียกิจของพระเจ้าอโศกมหาราช ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา นั้นมีมากมาย เช่น การสร้างมหาวิหาร ๘๔,๐๐๐ แห่ง เป็นแหล่งที่พระภิกษุสงฆ์ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย บำเพ็ญสมณะธรรมและสั่งสอนประชาชน ทรงอุปถัมภ์การทำตติยสังคายนา และส่งพระมหา

^{๔๗} เสกสันต์ ผลวัฒน์, “การศึกษาอิทธิพลทางการเมืองการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๘๙-๙๑.

^{๔๘} เทิมศรี ลดาวัลย์, พิธีราชาภิเษกในประเทศไทย, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, (คณะโบราณคดี : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๗).

เถระไปประกาศพระศาสนาในแคว้นต่าง ๆ ทั่วชมพูทวีปถึง ๙ สาย เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนา เจริญรุ่งเรืองแพร่หลายในนานาประเทศ ทรงสร้างโรงพยาบาลคนและสัตว์ ขุดบ่อน้ำ ที่พักคนเดินทาง เป็นต้น บทบาททั้ง ๓ ประการดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความอุตสาหะวิริยะอย่างไม่หยุดยั้ง และไม่ย่อถอยต่ออุปสรรคใด ๆ ทั้งมวล ในการเสาะแสวงหาวิธีการต่าง ๆ ภายใต้อบรมพระบารมี เพื่อหมายมั่นให้ ปวงประชาราษฎร์ดำรงชีวิตตามหลักพระพุทธธรรมอันสูงส่ง ที่นักประวัติศาสตร์ทั่วโลกได้ขนานพระ นามไว้และกล่าวถึงข้อความในศิลาจารึกฉบับที่ ๑๓ ว่าเป็นเอกสารที่มีชีวิตที่สุดในประวัติศาสตร์พล วัตร (Dynamic History) ที่ส่งเสริมให้พระพุทธศาสนามีความเจริญก้าวหน้า และก่อให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงในสถาบันสงฆ์อีกหลายประการ โดยเฉพาะบทบาทคณะสงฆ์ที่พระองค์ทรงวางรากฐาน สำคัญในกิจการต่าง ๆ ทางด้านพุทธจักรและอาณาจักรให้เจริญรุ่งเรืองสืบมา^{๔๙}

สุรชัย เอี่ยมผิ้ง เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “แบบแผนการปกครองของพระเจ้าอโศก มหาราช” โดยต้องการศึกษาถึงแบบแผนการปกครองของพระเจ้าอโศกมหาราชในลักษณะทั่วไป และ หลักการและแนวคิดทางพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการปกครองที่มีประสิทธิภาพของพระเจ้าอโศก มหาราชหรือไม่อย่างไร โดยมีสมมติฐานว่า แนวคิดและการดำเนินการทางการเมืองตามแบบพุทธ ศาสนาเป็นเพียงกุศโลบายส่วนหนึ่ง ที่พระเจ้าอโศกมหาราชนำมาใช้เพื่อดำเนินการปกครองเท่านั้น การศึกษาได้ใช้จารึกอโศกฉบับแปลโดยพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) เป็นหลักในการวิเคราะห์ และใช้เอกสารอื่นเป็นส่วนประกอบ โดยอาศัยวิธีการตีความแบบวิเคราะห์ด้วยอย่างละเอียดและ แนวทางวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ ผลการศึกษาพบว่า แบบแผนการปกครองของพระเจ้าอโศก มหาราชโดยทั่วไปมีทั้งที่ใช้ความรุนแรงและไม่ใช้ความรุนแรง โดยแบ่งวิเคราะห์แบบแผนการปกครอง เป็นช่วงก่อนขึ้นครองราชย์ ช่วงขณะขึ้นครองราชย์ และ ช่วงหลังขึ้นครองราชย์ ซึ่งการดำเนินการทาง การเมืองโดยทั่วไปเป็นลักษณะของการได้มาซึ่งอำนาจทางการเมือง การสร้างความชอบธรรมและใช้ อำนาจทางการเมือง และการรักษาไว้ซึ่งอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าอโศกมหาราชโดยมีการนำ แนวคิดและหลักการทางพุทธศาสนามาใช้เป็นกุศโลบายในการปกครอง เพื่อสร้างความชอบธรรมและ ดำรงไว้ซึ่งอำนาจในการปกครองให้มีเสถียรภาพมากที่สุด^{๕๐}

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบว่า ข้อมูลเกี่ยวกับพระเจ้า จักรพรรดิที่ปรากฏอยู่ในงานวิจัยต่างๆ นั้น เป็นแต่เพียงการกล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิในบางแง่มุม ยังไม่มีการศึกษาอย่างละเอียดในเรื่องต่างๆ ดังนั้น ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์ให้ทราบคำ สอนเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถา เช่น พระสูตร ที่กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิโดยตรง เช่น จักกวัตติสูตร มหาสุทฺถสนสูตร มหาสุทฺถสนชาดก มหา- สุทฺถสนจรียา, พระสูตรที่กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิโดยเปรียบเทียบกับบุคคลอื่น เช่น อัจฉริยสูตร, พระสูตรที่มุ่งแสดงเรื่องอื่นแต่มีเนื้อหาบางส่วนกล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิ และพระเจ้าจักรพรรดิใน ประวัติศาสตร์ตามที่ปรากฏในวรรณกรรมต่างๆ จากนั้นจะเสนอแนวการประยุกต์หลักธรรมเรื่องพระ

^{๔๙} พิชริน แปกพงษ์ศิริ, “ศึกษาบทบาทของพระเจ้าอโศกมหาราชในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๕๐} สุรชัย เอี่ยมผิ้ง, “แบบแผนการปกครองของพระเจ้าอโศกมหาราช”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหา บัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

เจ้าจักรพรรดิเพื่อการพัฒนาสังคม

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับคติเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง และวรรณกรรมต่างๆที่กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิในประวัติศาสตร์ จากนั้นจะศึกษาให้เห็นพัฒนาการคติเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิในสังคมไทย เพื่อให้ทราบว่า คำสอนเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏในพระสูตรต่างๆ นั้นมีความเป็นมาและมีสาระสำคัญอย่างไร บุคคลที่เรียกว่าพระเจ้าจักรพรรดิได้แก่บุคคลเช่นใด มีที่ประเภท มีคุณสมบัติพิเศษต่างจากพระราชาทั่วไป หรือไม่อย่างไร ทรงมีธรรมหรือมีวัตรปฏิบัติเป็นพิเศษอย่างไร และการที่พระพุทธองค์แสดงเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิแก่หมู่ภิกษุเหล่านั้นทรงมีประสงค์แสดงหลักธรรมอะไร จากนั้นจะศึกษาให้ทราบว่า คติเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิในสังคมไทยว่ามีพัฒนาการไปในด้านใดบ้าง มีความเหมือนหรือแตกต่างจากที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรือไม่อย่างไร

ในการวิจัย ได้จัดขั้นตอนของการดำเนินการวิจัย (Research Process)ไว้ดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ ขั้นตอนการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร

ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ความปรากฏในพระสูตรต่างๆ เช่น

- (๑) จักกวัตตีสสูตร สูตรที่ ๑
- (๒) จักกวัตตีสสูตร สูตรที่ ๒
- (๓) จักกวัตตีสสูตร สูตรที่ ๓
- (๔) มหาสุทฺถสนสูตร
- (๕) มหาสุทฺถสนชาดก
- (๖) มหาสุทฺถสนจริยา
- (๗) มหาปรินิพพานสูตร
- (๘) พาลปณชิตสูตร
- (๙) โคมยปิณฑสูตร
- (๑๐) มั่นธาตฺวราชชาดก
- (๑๑) ปฐมจักกานูวัตตนสูตร
- (๑๒) ฐปนารสูตร
- (๑๓) อัญฐานบาลี
- (๑๔) ลักขณสูตร
- (๑๕) เมตตสูตร
- (๑๖) ธรรมราชสูตร
- (๑๗) จักกวัตตีสราชสูตร

ข้อมูลในพระสูตรเหล่านี้จะศึกษาโดยอาศัยอรรถกถาของพระสูตรทั้งหมดประกอบการศึกษาด้วย เพื่อให้ได้ข้อมูลครบถ้วน และหากมีความจำเป็นอาจอาศัยทัศนะของนักวิชาการด้านรัฐศาสตร์และพระพุทธศาสนาประกอบการพิจารณาด้วย ทั้งนี้เพราะเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นที่สนใจของทั้งนักรัฐศาสตร์และนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา

ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ ศึกษาจากคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกาและปกรณ์วิเสส รวมทั้งเรื่องราวของพระเจ้าจักรพรรดิในวรรณกรรม วรรณคดี งานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือและบทความของนักวิชาการ เพื่อรวบรวมข้อมูลที่กล่าวถึงคติพระเจ้าจักรพรรดิทั้งในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๖.๒ ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยจะศึกษาข้อมูลจากแหล่งปฐมภูมิ ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส รวมทั้งเอกสารวิชาการ หนังสือ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระเจ้าจักรพรรดิ เพื่อให้ทราบเรื่องราวของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและจากแหล่งข้อมูลต่างๆ เพื่อตอบวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ

(๑) ศึกษาความสำคัญและบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ใน ๗ ประเด็น คือ (๑) ความหมายของจักรพรรดิ (๒) ความเป็นมาของพระเจ้าจักรพรรดิ (๓) ความสำคัญของพระเจ้าจักรพรรดิ (๔) ประเภทของพระเจ้าจักรพรรดิ (๕) สถานภาพของพระเจ้าจักรพรรดิ (๖) คุณลักษณะของพระเจ้าจักรพรรดิ (๗) บทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิ

(๒) ศึกษาหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาใน ๖ ประเด็น คือ (๑) หลักธรรมสำหรับพัฒนาชีวิต (๒) หลักธรรมสำหรับดูแลครอบครัว (๓) หลักธรรมสำหรับปกครองประเทศ (๔) หลักธรรมสำหรับส่งเสริมเศรษฐกิจ (๕) หลักธรรมสำหรับคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม และ (๖) หลักธรรมสำหรับอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนา

(๓) เสนอแนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อการพัฒนาสังคม ใน ๖ ประเด็น คือ (๑) การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาชีวิต (๒) การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อดูแลครอบครัว (๓) การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อปกครองประเทศ (๔) การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ (๕) การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม และ (๖) การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่ออุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนา

๑.๖.๓ สรุปผลการวิจัย

หลังจากวิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นต่างๆ ที่กำหนดไว้แล้ว ผู้วิจัยจะได้สรุปผลการวิจัยเพื่อตอบวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ๓ ประการ คือ

- (๑) ความสำคัญและบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- (๒) หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- (๓) แนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาสังคม

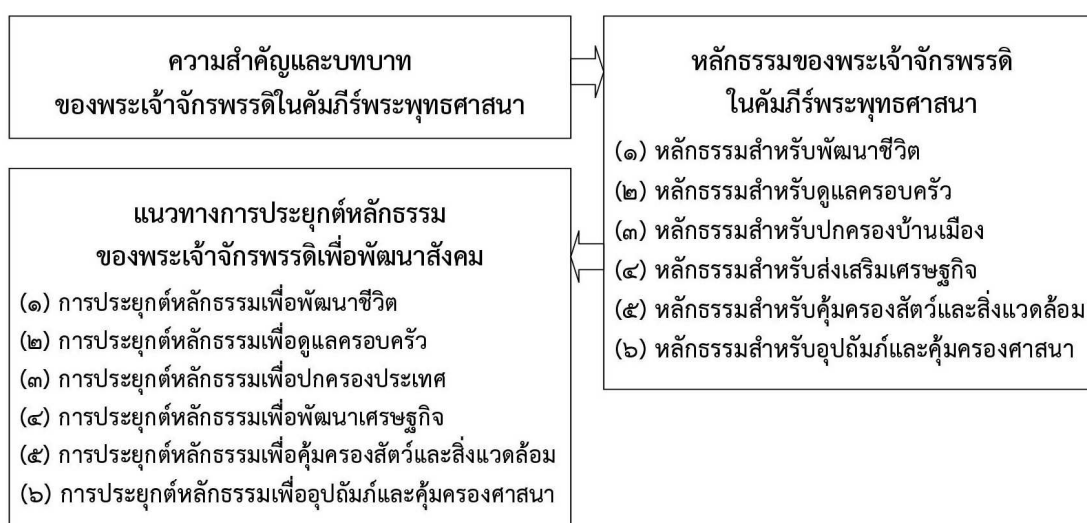
๑.๖.๔ ข้อเสนอแนะ

ขั้นตอนสุดท้าย ผู้วิจัยจะได้เสนอแนะเพื่อให้เกิดประโยชน์จากการวิจัย ๒ ประการ คือ

- (๑) เสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์
 (๒) เสนอแนะให้มีการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิในประเด็นที่ยังไม่ได้ศึกษาในงานวิจัยนี้

๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยไว้ตามลำดับดังต่อไปนี้

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๗.๑ ทำให้ทราบความสำคัญและบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
 ๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักการของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
 ๑.๘.๓ เสนอแนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาสังคม

บทที่ ๒

ความสำคัญและบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในบทนี้จะศึกษาความสำคัญและบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยจะศึกษาในประเด็นต่อไปนี้ คือ (๑) ความหมายของพระเจ้าจักรพรรดิ (๒) ความเป็นมาของพระเจ้าจักรพรรดิ (๓) ความสำคัญของพระเจ้าจักรพรรดิ (๔) ประเภทของพระเจ้าจักรพรรดิ (๕) สถานภาพของพระเจ้าจักรพรรดิ (๖) คุณลักษณะพิเศษของพระเจ้าจักรพรรดิ (๗) บทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ก่อนที่จะกล่าวถึงรายละเอียดของพระเจ้าจักรพรรดิในด้านต่างๆ จะได้ศึกษาความหมายของคำว่า “พระเจ้าจักรพรรดิ” ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นเบื้องต้นก่อน มีรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์

คำว่า “พระเจ้าจักรพรรดิ” เป็นภาษาบาลี แปรทับศัพท์จากคำภาษาบาลีว่า “จกกวตติ” หรือ “จกกวตตี” คัมภีร์อรรถกถาให้ความหมายไว้หลายอย่าง ได้แก่

(๑) จกกวตตี หมายถึง พระราชาผู้ยินดีสิริสมบัติของพระองค์หรือทรงให้พสกนิกรยินดีด้วยสังคหวัตถุ ๔

(๒) จกกวตตี หมายถึง พระราชาผู้สั่งการอยู่ด้วยวาจาคลองแคล้ว ยังจักรให้เป็นไปด้วยบุญญาภิบาลว่า ขอจักรรัตนง้วนไปตลอดภพ^๑

(๓) จกกวตตี หมายถึง พระราชาผู้ยังจักรรัตนง้วนให้หมุนไปหรือหมุนไปด้วยจักรสมบัติ ๔ ยังจักรอื่นจากจักรสมบัติเหล่านั้นให้เป็นไป ยังมีความหมุนไปแห่งจักรคืออิริยาบถ เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นอีก

(๔) จกกวตตี หมายถึง พระราชาผู้มีความหมุนไปแห่งจักร คือ อาณาเขตอันผู้อื่นครอบงำไม่ได้ ล่วงล้ำไม่ได้ ประกอบด้วยสังคหวัตถุอันเป็นอัจฉริยธรรม ๔ ประการ^๒

อนึ่ง คัมภีร์อภิธานวรรณาก็ให้ความหมายไว้ในลักษณะคล้ายกัน คือ

(๑) จกกวตตี หมายถึง พระราชาผู้ทรงกอบปรด้วยจักรรัตนง้วนอันนำมาซึ่งบุญ คือ การดำรงตนตามประเพณี มีการควบคุมคนไม่ดีเป็นต้น

^๑ ส.ม.อ. (ไทย) ๓๐/๕/๑/๒๖๓.

^๒ ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๔/๓/๘๒.

(๒) จกุกวตตี หมายถึง พระราชาผู้ยังจักรรัตนะให้เป็นไป หรือให้ลอยอยู่ในอากาศ ข้างหน้าตน

(๓) จกุกวตตี หมายถึง พระราชาผู้ทรงบำเพ็ญบุญจักรหรือธรรมจักร ๔ ประการใน สัตว์ทั้งหลาย หรือทรงบำเพ็ญจักรเหล่านี้ในภพ

(๔) จกุกวตตี หมายถึง พระราชาผู้ทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรมนานถึง ๑๒ ปี เพื่อยัง จักรรัตนะเป็นต้นให้เกิดขึ้น

(๕) จกุกวตตี หมายถึง พระราชาผู้ยังอาณาจักรและธรรมจักรให้เป็นไปในหมู่สัตว์ (มนุษย์) ทั้ง ๔ ทวีป^๓

สรุปความได้ว่า คำว่า พระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึง พระราชาผู้ยิ่งใหญ่มีรัตน ๗ เป็นของ วิเศษที่เกิดจากการบำเพ็ญจักกวัตตีวัตร บ้านเมืองในปกครองกว้างขวางมากมีความเป็นอยู่ร่มเย็นเป็น สุข ทรงปกครองโดยยึดหลักธรรม ไม่ต้องใช้อาชญาและศาสตรา^๔ ทรงสนใจศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม และสั่งสอนธรรมแก่ประชาชนด้วยจึงได้รับการขนานพระนามว่า พระธรรมราชา พระธรรมิกราช

๒.๑.๒ คำไวพจน์ของพระเจ้าจักรพรรดิ

พระเจ้าจักรพรรดิเป็นบุคคลที่ปรากฏเรื่องราวในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจำนวนมาก พบว่า มีคำศัพท์ที่ใช้เรียกพระเจ้าจักรพรรดิหลายคำ สรุปคำที่มีความหมายเหมือนหรือใกล้เคียงกับคำว่า จักรพรรดิได้ ดังต่อไปนี้

- (๑) สพพภูมิโม หมายถึง พระราชาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินทั้งปวง^๕
- (๒) ราชา หมายถึง พระราชาผู้ทำให้ประชาชนรักด้วยสังคหวัตถุ^๖
- (๓) ราชาภิราชา หมายถึง พระราชาผู้อันพระราชาทั้งหลายบูชา เป็นพระราชาผู้ ยิ่งใหญ่
- (๔) มนุชินโท หมายถึง พระราชาผู้ใหญ่ยิ่งในหมู่มนุษย์ ผู้มีอิสระอย่างยิ่ง^๗
- (๕) ธมมราชา หมายถึง พระราชาผู้เป็นพระราชาด้วยธรรม คือ มีจักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการ
- (๖) ธมมิกราชา หมายถึง พระราชาผู้มีธรรม (พระราชาผู้ตั้งมั่นในธรรม)^๘
- (๗) มหิปติ หมายถึง พระราชาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน^๙
- (๘) ปถพญา หมายถึง พระราชาแห่งปฐพีทั้งสิ้น^{๑๐}

^๓ พระโมคคัลลานเถระ, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรพรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๔๓๙-๔๔๐.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๕๙.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๙.

^๖ อด.ต.ก.อ. (ไทย) ๓๔/๑/๓/๓๖.

^๗ ม.ม.อ. ๒๑/๒/๒/๒๙๙.

^๘ อด.ต.ก.อ. (ไทย) ๓๔/๑/๓/๓๖-๓๗.

^๙ ชู.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๙/๓/๘๒.

^{๑๐} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๑๑๗.

สรุปความได้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึง พระราชาผู้มีพระบรมเดชานุภาพยิ่งใหญ่กว่า พระราชาทั้งหลาย (ราชาธิราช) ทรงครองราชย์โดยธรรมและปกครองแผ่นดินด้วยจักรรัตนะเป็นต้น จะเห็นว่า ความหมายของคำว่า จักรพรรดิ โดยภาพรวมก็มีลักษณะคล้ายกับพระราชาทั่วไป คือ การทำหน้าที่อยู่ที่ความยินดีของประชาชน แต่ความหมายที่เพิ่มเข้ามา คือ จะมีจักรรัตนะเป็นเครื่องแสดง พระราชอำนาจ จากนั้นก็ทำหน้าที่ปกครองโดยยึดธรรมเป็นหลัก มีเป้าหมายสำคัญ ๒ ประการ คือ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและเพื่อเชิดชูธรรม แต่ที่ทรงมีเหนือกว่าพระราชาทั้งหลาย คือ ทรงสนพระทัยในธรรม ทรงเคารพธรรม และปฏิบัติธรรมเป็นนิจ ทรงรักษาศีล ๕ และสอนให้ประชาชนรักษา ศีลตามด้วย ในวันขึ้น/แรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำก็ทรงสมათานอุโบสถศีลพร้อมกับสั่งสอนประชาชนได้ รักษาด้วยสมกับพระนามว่า ธรรมราชา (พระราชาผู้เป็นพระราชาด้วยธรรม คือ มีจักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการ) และอัมมิกราชา (พระราชาผู้มีธรรมหรือพระราชาผู้ตั้งมั่นในธรรม) สื่อความว่า ทรงเป็น พระราชาผู้ยิ่งใหญ่ ทั้งด้วยพระราชอำนาจ บารมี และธรรม มีพระชนมายุยืนยาว มีฤทธิ์ที่เกิดจาก บารมี สมบูรณ์ทั้งรูปสมบัติและทรัพย์เพื่อคอยสนับสนุนการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ

๒.๒ ความเป็นมาของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

แนวคิดเรื่องพระเจ้าจักรพรรดินี้มีความเป็นมาเกี่ยวข้องกับทั้งในศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา โดยมิพัฒนาการมาจากศาสนาพราหมณ์ก่อน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ พระเจ้าจักรพรรดิในศาสนาพราหมณ์

แนวคิดเรื่องพระเจ้าจักรพรรดินี้กล่าวได้ว่าสืบเนื่องโดยตรงจากคำสอนเรื่องวรรณะของ พราหมณ์ เนื่องจากสังคมอินเดียอยู่ภายใต้ระบอบวรรณะมาเป็นเวลายาวนาน วรรณะมี ๔ คือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร^{๑๑} โดยเชื่อถือกันมาแต่โบราณว่า คนในวรรณะ ๔ นั้นเกิดจากอวัยวะ ส่วนต่างๆ ของพระพรหม ดังความในอรรถกถาว่า

พวกพราหมณ์เกิดจากพระโอษฐ์ (ปาก) ของพระพรหม, พวกกษัตริย์เกิดจากพระอูระ (อก) ของพระพรหม, พวกแพศย์เกิดจากพระนาภี (สะดือ) ของพระพรหม, พวกศูทรเกิดจากพระชานู (เข้า) ของพระพรหม, พวกสมณะเกิดจากหลังพระบาท (เท้า) ของพระพรหม^{๑๒}

พระพรหมได้กำหนดหน้าที่ของคนในวรรณะทั้ง ๔ ไว้ ดังความในอรรถกถาว่า

พระพรหมนิรมิตวรรณะ ๔ มีพราหมณ์เป็นต้น แล้วกล่าวกะพราหมณ์ทั้งหลายผู้ประเสริฐ เป็นอันดับแรกว่า พวกท่านจงยึดการศึกษาไตรเพทเท่านั้น อย่ากระทำการสิ่งอะไรอื่น, กล่าวกะ พระราชาว่า พวกท่านจงปกครองแผ่นดินอย่างเดียว อย่ากระทำการสิ่งอะไรอื่น, กล่าวกะพวก แพศย์ว่า พวกท่านจงยึดการไถนาอย่างเดียว, กล่าวกะพวกศูทรว่า พวกท่านจงยึดการบำเรอ วรรณะ ๓ อย่างเดียว^{๑๓}

^{๑๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๖๖/๙๒.

^{๑๒} เตสั กิร อัย ลหฺธิ พฺราหมณา พฺรหฺมโน มุขโต นิพพตฺตา ขตฺติยา อูโรโต เวสฺสา นาภีโต สุทฺทา ชานูโต สมณา ปิฎฺฐิปาทโตติ. ม.ม.อ. (ไทย) ๑๙/๑/๓/๔๗๗, ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑/๑๕๕๐, ส.สพ.อ. (ไทย) ๒๘/๔/๑/๒๕๐.

^{๑๓} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๔/๓/๙๔.

ในบรรดาวรรณะ ๔ นั้น วรณะที่มีบทบาทสำคัญต่อความสงบเรียบร้อย ความเจริญรุ่งเรืองของสังคม คือ กษัตริย์ (ผู้ปกครอง)^{๑๔} จำแนกเป็น ๓ ระดับ คือ

(๑) พระราชา คือ พระราชาผู้ปกครองเมืองหรือแคว้นใดแคว้นหนึ่งเท่านั้น

(๒) พระราชาธิราช คือ พระราชาผู้ปกครองเมืองหรือแคว้นของตนแล้วยังแผ่พระราชอำนาจปกครองพระราชแคว้นอื่นด้วย

(๓) พระเจ้าจักรพรรดิ คือ พระราชาผู้ยังอาณาจักรและธรรมจักรให้เป็นไปในสัตว์ทั้ง ๔ ทวีป ขึ้นสู่อำนาจและทำหน้าที่ปกครองโดยธรรม มีรัตนะ ๗ ประการคู่พระบารมี^{๑๕}

กล่าวเฉพาะพระเจ้าจักรพรรดิเมื่อจัดเข้าในวรรณะ ๔ ก็ได้แก่ วรณะกษัตริย์นั่นเอง เพียงแต่ว่าเป็นกษัตริย์ที่มีบุญญาธิการและมีพระราชอำนาจปกครองในดินแดนกว้างใหญ่ไพศาลและเป็นนักปกครองที่ฝึกฝนในธรรมมากเป็นพิเศษเท่านั้น

จากการศึกษาพบว่า ตำแหน่งพระเจ้าจักรพรรดิมีปรากฏในคัมภีร์อุปนิษัท ในไมตรีอุปนิษัทได้กล่าวถึงรายชื่อพระเจ้าจักรพรรดิไว้ ๑๕ พระองค์^{๑๖} ซึ่งแสดงว่าความคิดที่จะเป็นใหญ่เหนือพระราชาทรงหลายนั้นเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป และพระราชาทรงพระองค์ต่างก็ปรารถนาที่จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดสงครามระหว่างแคว้นต่างๆ อยู่เสมอ แม้กระทั่งในสมัยต่อมา คือ สมัยมหากาพย์ การรบพุ่งเพื่อต้องการความเป็นใหญ่ก็มีอยู่ตลอด โดยเฉพาะมหากาพย์สภามรรพ อธิบายที่ ๒๖-๓๒ ชื่อทศวิชัยบรรพ ก็ได้แสดงให้เห็นฉากการรบพุ่งเพื่อต้องการความเป็นพระราชผู้ครองโลก พี่น้องปาลณฑพทั้งห้าได้รับสมญานามว่า “ทศวิชัยน” (ผู้มีชัยในทิศทั้งหลาย) ก็ด้วยการทำสงครามปราบปรามพระราชาทัวโลก

ในสมัยมหากาพย์ได้ปรับปรุงความคิดเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิให้สูงยิ่งขึ้น ความเป็นใหญ่ในทางอาณาจักรถือกันว่าต้องมีอำนาจทางศาสนาเป็นมูลฐานรับรอง พระรามในรามายณะและพระเจ้ายัชชิสเฐียรในมหากาพย์ ทรงเป็นตัวอย่างของพระราชผู้ประเสริฐ ผู้อุทิศชีวิตเพื่อหน้าที่และเพื่อประชาชน พระองค์ทรงเป็นพระราชผู้ครองโลกด้วยธรรม^{๑๗} ในสมัยพระเวท พระอินทร์ได้ชื่อว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์แรกในโลก เพราะทรงครอบครองดินแดนทั้งมวล ทรงเป็นพระราชเพียงพระองค์เดียวของโลกนี้ (เอกราชา) เป็นพระราชเหนือราชาทั้งหลาย (อิธิราชา)^{๑๘} ในมหากาพย์

^{๑๔} กษัตริย์เป็นพวกนักรบ ทำหน้าที่ปกครองและทำสงครามป้องกันเขตแดน แต่ก็ไม่ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณะสูงสุด เพราะพวกพราหมณ์ไม่ยอมรับว่าตนมีฐานะด้อยกว่ากษัตริย์. สุนทร ฌ รัสสี, **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๓.

^{๑๕} อัง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑/๑๒๔, จตุสวปี ทีเปสุ อาณาธมมจกุกานี สดเตสุ ปวดตตีติ จกุกวตตี. พระโมคคัลลานเถระ, **คัมภีร์อิถานวรรณนา**, หน้า ๔๔๐.

^{๑๖} S. Radhakrishnan, **The Principal Upanisads**. (London : George Allen & Unwin LT.D., 1968), p. 797.

^{๑๗} ทศนีย สีนสกุล, **จักรพรรดิราชย์ในคติอินเดีย, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙), หน้า ๑๑ ก.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘-๑๙.

พระภรตโอรสของท้าวทุษยันต์กับนางศกุนตลาทรงได้ชื่อว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์แรกในประวัติศาสตร์ของอินเดีย^{๑๙}

๒.๒.๒ พระเจ้าจักรพรรดิในพระพุทธศาสนา

ส่วนในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เรื่องราวของพระเจ้าจักรพรรดิพบมากทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถาและคัมภีร์อื่นๆ แต่ที่ปรากฏครั้งแรก คือ อัคคัณฐสูตรโดย พระสูตรนี้กล่าวถึงกำเนิดของโลก อธิบายถึงสาเหตุที่ทำให้มนุษย์จะต้องมีผู้นำตามความจำเป็นของสังคม โดยผู้นำครั้งแรกเกิดจากการเลือกของปวงชนให้เป็นผู้ปกครองตัดสินคดีความต่างๆ ผู้นำจะได้รับผลผลิตทางการเกษตรเป็นค่าตอบแทนในการทำหน้าที่ เรียกว่า มหาสมมตราช กษัตริย์ และราชา^{๒๐} ตามลำดับ ลักษณะของพระเจ้าจักรพรรดินั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า มีบันทึกไว้ในคัมภีร์พระเวทพร้อมกับบุคคลสำคัญในพระพุทธศาสนา เนื้อหาตอนนั้นเรียกว่า พุทธมนต์ ดังความตอนหนึ่งว่า

ในคัมภีร์ไตรเพทมีตอนที่ว่าด้วยศาสตร์ที่แสดงลักษณะของมหาบุรุษมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ประพันธ์เป็นคาถามีถึง ๑๒,๐๐๐ คัมภีร์ เฉพาะส่วนที่ว่าด้วยลักษณะของพระพุทธเจ้า ชื่อว่า พุทธมนต์ มีประมาณ ๑๖,๐๐๐ คาถา แสดงให้รู้ว่าผู้ประกอบด้วยลักษณะนี้ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวกทั้งสอง พระอสีติมหาสาวก พุทธมารดา พุทธบิดา อัครอุปัฏฐาก อัครอุปัฏฐายิกาและพระเจ้าจักรพรรดิ^{๒๑}

พระอรรถกถาจารย์กล่าวอธิบายความเป็นมาของพระพุทธมนต์ไว้ว่า

พวกเทวดาชั้นสุทธาวาสทราบว่าได้ยินว่า พระตถาคตจักอุบัติขึ้น จึงได้รับใส่ลักษณะทั้งหลายไว้ในพระเวท สอนพระเวทด้วยการแปลงเพศเป็นพราหมณ์ ด้วยกล่าวว่า เหล่านี้ชื่อว่า “พุทธมนต์” โดยคิดว่า สัตว์ผู้มีศักดิ์ใหญ่ทั้งหลายจักรู้จักพระตถาคตโดยทำนองนี้ ดังนี้ เพราะเหตุนั้น มหาบุรุษลักษณะทั้งหลาย ตอนแรกจึงมีมาในพระเวท แต่เมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว มหาบุรุษลักษณะก็อันตรธานไปโดยลำดับ เพราะเหตุนั้น บัดนี้ มหาบุรุษลักษณะจึงไม่มี [ในคัมภีร์พระเวท]^{๒๒}

คัมภีร์พระพุทธศาสนาระบุว่า พระเจ้าจักรพรรดิมีมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการเหมือนกับพระพุทธเจ้า ดังนั้น เมื่อพราหมณ์เห็นพระพุทธเจ้า แม้จะไม่เคยรู้จักกันมาก่อนก็จะทราบทันทีว่าเป็นพระพุทธเจ้า บางท่านถึงกับออกบวชหรือการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเลยทีเดียว^{๒๓} บางพวกพอเห็นมหาบุรุษลักษณะก็เกิดความเชื่อถือยอมรับฟังธรรมโดยง่าย^{๒๔} ทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๐/๙๖.

^{๒๑} ดุรายละเอียดใน ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑/๑/๕๓๙.

^{๒๒} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑/๑/๕๔๐-๕๔๑, แต่พราหมณ์เชื่อว่าพระเวทเป็นบทสวดอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นงานประพันธ์รุ่นแรกของอินเดียที่อยู่ในสภาพสมบูรณ์ที่สุดไม่มีขาดตกบกพร่อง. ศักดิ์ศรี แยมันดดา, “ฤๅษี”, สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง, เล่มที่ ๑๒ (๒๕๔๒) : ๕๗๒๙.

^{๒๓} เช่น นาลกดาบส ปัญจวิคคิยาบส และวณวัจจดาบส.

^{๒๔} เช่น ดาบสผู้เป็นศิษย์พราหมณ์พาวรี ๑๖ ตนพร้อมบริวาร ๑๖,๐๐๐ คน.

ได้ผลอย่างรวดเร็ว มหาปุริสลักษณะของพระเจ้าจักรพรรดิเหมือนกับของพระพุทธเจ้าในอดีต^{๒๕} และพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน^{๒๖} ดังคำพยากรณ์ว่า

มหาบุรุษมีคติ ๒ อย่าง ไม่เป็นอย่างอื่น คือ ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว คหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็น วีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรมไม่ต้องใช้อาวุธ ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต, ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก^{๒๗}

อย่างไรก็ตาม แม้พราหมณ์จะรู้จักมหาปุริสลักษณะของพระพุทธเจ้า แต่ก็จะไม่ทราบว่าเป็นพระพุทธองค์ได้มาเพราะกระทำกุศลกรรมอะไร ดังพุทธดำรัสตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถึงพวกฤๅษีภายนอก ก็อาจจำลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการนี้ของมหาบุรุษได้ แต่ฤๅษีเหล่านั้นไม่ทราบว่า เพราะมหาบุรุษทรงทำกรรมนี้จึงได้ลักษณะนี้”^{๒๘}

เรื่องราวของพระเจ้าจักรพรรดิที่รู้จักกันโดยทั่วไปปรากฏในจกักวัดติสุตฺร คือ พระสูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึง กษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ทรงประพฤติธรรมที่เรียกว่าจักรวรรดิวัตร อันเป็นเหตุให้แก้ว ๗ ประการมีจักรแก้วเป็นต้นอุบัติเป็นของวิเศษคู่พระบารมี และทรงใช้จักรนี้แผ่พระราชอาณาจักร ปราบปรปักษ์จนมีเมืองขึ้นทั้ง ๔ ทิศโดยธรรม ไม่ใช่ด้วยการใช้อาวุธ ซึ่งนี่จึงตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

อนึ่ง ในบางแห่งเรียกชื่อพระสูตรนี้ว่า จกักวัดติสึหนาทสุตฺร (พระสูตรว่าด้วยการบันลือสีหนาท ประกาศเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ) พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่หมู่ภิกษุขณะประทับอยู่ที่เมืองมาตุลา แคว้นมคธ โดยทรงประสงค์ให้ผู้ฟังตั้งใจฟังธรรม ไม่ฟังสิ่งอื่น เพราะการตั้งใจฟังธรรมทำให้เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ ทำให้มารขัดขวางความเจริญไม่ได้ พระอรุณกถาจารย์กล่าวถึงที่มาของพระสูตรไว้ว่า ในตอนเช้าตรู่ของวันหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรวจดูหมู่สัตว์ผู้สมควรโปรด ทรงเห็นว่า ชาวเมืองมาตุลา จำนวน ๘๔,๐๐๐ คน มีอุปนิสัยสามารถบรรลุธรรมได้หากพระองค์แสดงพระสูตรที่เกี่ยวกับอนาคตวงศ์ให้ฟัง จึงเสด็จออกจากที่ประทับ ไปยังเมืองมาตุลาแต่เช้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ตามเสด็จจำนวน ๒๐,๐๐๐ รูป พวกภิกษุตรีชาวเมืองมาตุลาเฝ้ารับเสด็จ และได้ถวายมหาทานแด่พระองค์และภิกษุสงฆ์ พระผู้มีพระภาคทรงเห็นว่า ถ้าทรงแสดงธรรมที่ตรงนั้นจะเกิดปัญหาเรื่องสถานที่คับแคบ ไม่พอนั่งและยืนของผู้เข้าฟัง ดังนั้น เมื่อเสวยภัตตาหารเสร็จ ไม่ทรงกล่าวอนุโมทนา ทรงลุกจากพุทธอาสน์เสด็จออกไปนอกตัวเมืองและประทับนั่งภายใต้คางไม้มาตุละต้นหนึ่งซึ่งมีบริเวณกว้างพอรองรับผู้ฟังธรรมจำนวนมากได้ เมื่อประทับนั่งเรียบร้อยแล้ว หมู่ภิกษุสงฆ์

^{๒๕} พราหมณ์โหราจารย์พยากรณ์มหาปุริสลักษณะของวิปัสสิราชกุมาร. ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕.

^{๒๖} พราหมณ์โปกขรชาติพยากรณ์มหาปุริสลักษณะของพระโคตมพุทธเจ้าที่ปรากฏในมนตร์แก่อัมพัญญูมานพ. ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๘/๙๐-๙๑, เสลพราหมณ์พยากรณ์มหาปุริสลักษณะของพระโคตมพุทธเจ้าที่ปรากฏในมนตร์แกกณิยชฎิล. ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๘/๔๙๓.

^{๒๗} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๘/๙๐-๙๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๘/๔๙๓.

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๓.

เข้าไปเฝ้าทั้งด้านขวาและด้านซ้ายของพระองค์ ส่วนประชาชนเข้าไปนั่งตรงด้านหน้า คือ ณ เบื้องพระพักตร์ของพระองค์ จากนั้นได้แสดงจักกวัตตีสสูตรไปตามลำดับ ทำให้คดีเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิเป็นที่รับรู้ของพุทธบริษัทเป็นครั้งแรก

อย่างไรก็ตาม แม้พระพุทธศาสนาจะยกย่องว่าพระเจ้าจักรพรรดิจะมีฐานะสูงส่ง มีสิริราชสมบัติมากมาย แต่สมบัติเหล่านั้นก็ได้มาจากกรรมดีที่เคยทำมาในอดีต ทำให้เข้าใจว่า พระพุทธศาสนานำคติพระเจ้าจักรพรรดินี้มาเป็นตัวอย่างในการสอนธรรม โดยเฉพาะเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม และความเป็นไปของพระเจ้าจักรพรรดิก็นำมาพ้นจากกฎแห่งธรรมมีความไม่เที่ยงเป็นต้น

จากการศึกษาพบว่า เรื่องพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นปรากฏในหลายพระสูตร มีทั้งที่ตรัสแสดงโดยเจาะจงและตรัสถึงเพียงบางแง่มุม แสดงแก่หลายบุคคล หลายโอกาส บางสูตรมีชื่อสูตรเหมือนกัน แต่ก็มีสาระสำคัญต่างกัน พิจารณาเห็นได้อย่างชัดเจนว่า แต่ละพระสูตรที่แสดงนั้นมีพระประสงค์แสดงธรรมแตกต่างกันไป พอสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) จักกวัตตีสสูตร

จักกวัตตีสสูตรเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิในพระพุทธศาสนาที่เป็นที่รู้จักและถูกกล่าวถึงมากที่สุด พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้ฟังตน คือ ฟังธรรม ด้วยการเจริญสติปัญญา ๔ ซึ่งจะทำได้ชื่อว่าเป็นผู้ดำเนินอยู่ในแดนของตนเองที่สืบมาแต่บิดา จะมีแต่ความตั้งงามเจริญขึ้นไม่เปิดช่องให้แก่มาร เช่นเดียวกับพระเจ้าจักรพรรดิที่ทรงประพฤติดำหลักจักรวรรดิวัตร อันสืบกันมาแต่บรรพชนของพระองค์ ย่อมทำให้จักรวรรดิบังเกิดขึ้นมาเอง

จักรวรรดิวัตร นั้นมี ๔ ข้อใหญ่ใจความว่า

(๑) พระเจ้าจักรพรรดิเป็นธรรมาธิปไตย และจัดการคุ้มครองป้องกันโดยชอบธรรม แก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน ตลอดไปถึงสัตว์ที่ควรสงวนพันธุ์ทั้งหลาย

(๒) มิให้มีการอันธกรรมเกิดขึ้นในแผ่นดิน

(๓) ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ผู้ไร้ทรัพย์

(๔) ปรึกษาสอบถามการดีชั่ว ข้อควรและไม่ควรประพฤติ กะสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ อยู่เสมอ

จักรวรรดิวัตร ๔ ข้อนี้ บางทีจัดเป็น ๕ โดยแยกข้อ ๑. เป็น ๒ ข้อ คือ เป็นธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่อย่างหนึ่ง กับจัดการคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรม อย่างหนึ่ง, นอกจากนั้น สมัยต่อมา อรรถกถาจัดแบ่งซอยออกไป และเพิ่มเข้ามาอีก รวมเป็น ๑๒ ข้อ เรียกว่า จักกวรรดิวัตร ๑๒ พระสูตรนี้ถือว่าเป็นคำสอนแสดงหลักวิวัฒนาการของสังคมตามแนวจริยธรรม กล่าวถึงหลักการปกครอง และหลักความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับจริยธรรม

พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อให้ทราบ ว่า ภิกษุจงมีตนเป็นเกาะ^{๒๙} มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง ให้ภิกษุ ประพฤติธรรมอันเป็นโคจรซึ่งเป็นวิสัยอันสืบเนื่องมาจากบิดาของตน (คือพระพุทธเจ้า) เมื่อภิกษุประพฤติธรรมอันเป็นโคจรซึ่งเป็นวิสัยอันสืบเนื่องมาจากพระบิดา มารจะไม่ได้โอกาส จะไม่ได้อารมณ์ บุญย่อมเจริญ

^{๒๙} มีตนเป็นเกาะ ในที่นี้หมายถึงทำตนให้พ้นจากห่วงน้ำ คือ โอบะ ๔ เหมือนกับเกาะกลางมหาสมุทรที่น้ำท่วมไม่ถึง. ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๑๖๕/๑๘๐.

ขึ้นได้อย่างนี้ เพราะการสมาทานกุศลธรรมเป็นเหตุ ภิกษุจะทำได้ อย่างนี้ พระพุทธองค์สอนให้พิจารณาสติปัญญา ๔ จนได้บรรลุธรรมด้วยตนเอง คือ

- (๑) กายานุปัสสนา
- (๒) เวทนานุปัสสนา
- (๓) จิตตานุปัสสนา
- (๔) ธัมมานุปัสสนา^{๓๐}

โลกุตระธรรมที่ภิกษุบรรลุขึ้นเกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรมของภิกษुरुูปนั้นๆ ธรรมที่บรรลุขึ้นไม่ได้เป็นสภาวะที่พระพุทธเจ้ายกให้ได้ หากอยากได้อย่างบรรลุต้องปฏิบัติได้ด้วยตนเอง ทรงเปรียบเหมือนจักรพรรดิสมบัตินั้นมีรัตนะ ๗ ประการเป็นต้น เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิเสวยราชสมบัติให้แก่พระโอรสพระองค์โตแล้ว รัตนะ ๗ ประการเป็นต้นจะอันตรธานภายใน ๗ วัน หากพระโอรสพระองค์โตอยากให้จักรรัตนะเป็นต้นปรากฏจะต้องประพฤติธรรมมีจักรวรรดิวัตร อุโบสถ ราชสังคหวัตถุเป็นต้น เมื่อปฏิบัติธรรมจนเหตุปัจจัยถึงพร้อมแล้วจักรรัตนะเป็นต้นก็จะปรากฏ^{๓๑} ที่เป็นเช่นนี้เพราะจักรรัตนะเป็นต้นนั้น เกิดขึ้นจากบุญญาธิการของพระเจ้าจักรพรรดิแต่ละพระองค์ จักรพรรดิสมบัตินั้นไม่ใช่สมบัติที่พระราชบิดาจะยกให้แก่พระโอรสพระองค์โตนั้นได้ หากพระโอรสพระองค์โตอยากได้จักรพรรดิสมบัติจะต้องปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง

วัตถุประสงค์อีกประการหนึ่ง คือ ต้องการแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับฝ่ายบ้านเมือง (พุทธจักรกับอาณาจักร) หรือหลักการอุปถัมภ์ค้ำครองพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ในประเทศที่ปกครองแบบมีพระราชองค์เดียว (เอกราชา) จะมีอุดมคติสูงสุดคือพระเจ้าจักรพรรดิ สำหรับระบบนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองไว้เรียกว่า จักรวรรดิวัตร โดยจบลงด้วยข้อสุดท้ายที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่ข้อที่ ๒ ว่า “พระเจ้าจักรพรรดิทรงจัดการอารักขา ค้ำครองป้องกันอันชอบธรรม แก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย” เช่นเดียวกับที่จัดความค้ำครองป้องกันแก่หมู่ชนเหล่าอื่นๆ ในแว่นแคว้น

ในฐานะที่เป็นผู้ปกครองประเทศ พระเจ้าจักรพรรดิจะต้องอุปถัมภ์และค้ำครองพระ พุทธศาสนาแทนประชาชน ดังพุทธดำรัสที่ตรัสสรุปความได้ว่า

พระเจ้าจักรพรรดิเสด็จไปบปะเยี่ยมเยียนสมณพราหมณ์ ผู้เว้นจากความประมาทหมัวเมา ผู้ตั้งอยู่ในขันติโสรัจจะ ผู้ฝึกตนให้สงบ โดยเข้าไปปรึกษาสอบถามว่า อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรเป็นสิ่งที่มิโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเสพ อะไรไม่ควรเสพ การใดกระทำแล้วจะเป็นไปเพื่อความทุกข์ เพื่อสิ่งที่มีโทษ การใดกระทำแล้วจะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขตลอดกาลนาน เมื่อได้ทราบว่ายอันใดเป็นโทษ เป็นสิ่งที่ควรงดเว้น ก็ละเสีย อันใดจะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขยั่งยืนนาน ก็บำเพ็ญการนั้นให้บริบูรณ์^{๓๒}

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙-๖๐.

^{๓๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๓-๘๕/๖๑-๖๓๔

^{๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒-๖๓, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การศึกษากับเศรษฐกิจ ฝ่ายไหนจะรับใช้ฝ่ายไหน, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๒-๔.

(๒) มหาสุทฺถสสนสูตร^{๓๓} มหาสุทฺถสสนชาดก^{๓๔} และโคมยปิณฑสูตร^{๓๕}

พระพุทธองค์ทรงเริ่มพรรณนาว่า ในอดีตชาติ พระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า มหาสุทฺถสสนะครองกรุงกุสวดี ทรงมีพระบรมเดชาณุภาพยิ่งใหญ่ มีราชสมบัติปราสาทราชวัง ราชพาหนะ ช้าง ม้า ข้าราชการบริวาร พระสนม เมืองขึ้น สิ่งของเครื่องใช้ล้วนทำด้วยวัตถุที่มีค่า และมีพระชนมายุยาวนานถึงแสนโกฏิปี^{๓๖} สมบัติเหล่านั้นแม้จะมีมากสักปานใด แต่พระองค์ก็ทรงใช้ประโยชน์ได้เพียงสิ่งเดียว ที่เหลือมีไว้เพื่อเป็นบริวารแสดงความยิ่งใหญ่เท่านั้น แต่สุดท้ายก็ต้องละสมบัติเหล่านั้นไป เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่เที่ยง มีเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา สังขารทั้งหลายล้วนกลับผันแปรไปจึงควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรจะหลุดพ้นไปจากสังขารโดยแท้^{๓๗}

(๓) มหาสุทฺถสสนจริยา^{๓๘} และมันธาทูราชชาดก^{๓๙}

พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า พระเจ้ามหาสุทฺถสสนะและพระเจ้ามันธาทูทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีสมบัติมากมาย ทรงเพียบพร้อมด้วยกามสุขมากมาย แต่ก็ไม่เคยอึดในกามสุข โดยเฉพาะมันธาทูราชชาดกนั้น ทรงแสดงแก่ภิกษุรูปหนึ่งผู้เที่ยวบิณฑบาตในกรุงสวดีแล้วเห็นสตรีคนหนึ่งตกแต่งประดับประดาสวยงามจึงเกิดความกระสันริษญจวนใจอยากจะสึก พระพุทธองค์จึงยกเรื่องพระเจ้ามันธาทูมาแสดงให้ฟังว่า “พระเจ้ามันธาทูแม้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิในมหาทวีปทั้ง ๔ มีทวีปน้อย ๒๐,๐๐๐ เป็นบริวาร ได้ครองราชย์ในเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกาต่อด้วยเทวราชสมบัติในสถานที่ประทับของท้าวสักกะ ๓๖ พระองค์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ก็ไม่สามารถทำกามตัณหาให้เต็มจากนั้นก็ทำกาลกิริยาไป ก็เธอเล่า เมื่อไรจะสามารถทำกามตัณหาให้เต็มได้”^{๔๐}

(๔) ปฐมจักกานวุตตสูตร^{๔๑} จักกวัตติสูตร^{๔๒} ภูปารหสูตร^{๔๓} และธัมมราชาสูตร^{๔๔} และอัญฐานบาลี^{๔๕}

พระพุทธองค์แสดงให้เห็นทราบว่า พระเจ้าจักรพรรดิมีคุณธรรมคล้ายกับพระพุทธเจ้า กล่าวคือ พระเจ้าจักรพรรดิทรงรู้ธรรม ๕ ประการมีรู้ประโยชน์เป็นต้นเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิทรงคุ้มครอง จัดการรักษาแก่ชนภายในครอบครัวเป็นต้น เหมือนพระพุทธเจ้าจัดการรักษา กายกรรมเป็นต้น เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิสวรรคตก็ควรสร้างสถูปบรรจุพระอัฐิธาตุเหมือนกับพระพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชาในโลกนี้ ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น

^{๓๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๑-๒๗๒/๑๘๑-๒๐๔.

^{๓๔} ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๙๕/๓๙.

^{๓๕} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๖/๑๘๓-๑๘๖.

^{๓๖} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๒/๑/๕๒๗-๕๒๘.

^{๓๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๒/๒๐๓, ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๙๕/๓๙, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๖/๑๘๖.

^{๓๘} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๒๘-๓๖/๗๓๑-๗๓๒, ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๙/๓/๘๑-๙๑.

^{๓๙} ขุ.ชา.ติก. (ไทย) ๒๗/๒๒-๒๔/๑๒๔-๑๒๕.

^{๔๐} ขุ.ชา.ติก. อ. (ไทย) ๕๘/๓/๔/๗๒-๗๙.

^{๔๑} อัง.ปณจก (ไทย) ๒๒/๑๓๑/๒๑๑-๒๑๒

^{๔๒} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๔-๑๕๖

^{๔๓} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๗/๓๖๗

^{๔๔} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๓/๒๑๔-๒๑๖.

^{๔๕} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๐/๒๘๗/๓๕.

สักการะธรรม เคารพ ธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการ รักษา ป้องกัน และคุ้มครองชนภายในโดยธรรม และจะไม่อุบัติขึ้นพร้อมกัน ๒พระองค์เช่นเดียวกันกับ พระพุทธเจ้า

ส่วนพระสูตรที่แสดงว่าพระเจ้าจักรพรรดิมีธรรมล้ำกับพระอริยสาวกผู้ใหญ่ก็มี เช่น จักกวัตติอัจฉริยสูตร^{๔๖} ทุติยจักกานวัตตนสูตร^{๔๗}

(๕) ลักขณสูตร^{๔๘} และเมตตสูตร^{๔๙}

พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า คุณสมบัติและคุณวิเศษต่างๆ ของพระเจ้าจักรพรรดิ เช่น มหาปุริสลักษณะ ๓๒ อานุภาพต่างๆ เกิดขึ้นเพราะผลเป็นวิบากแห่งกรรม ๓ อย่าง คือ การให้ (ทานะ) การข่มใจ (ทมะ) และการสำรวม (สัจญมะ)^{๕๐} ทุกอย่างเป็นไปตามกฎแห่งกรรม เป็นไปตามธรรม แสดงให้เห็นว่า แม้ว่าพระเจ้าจักรพรรดิจะยิ่งใหญ่เกรียงไกรสักปานใดแต่ก็ยังไม่เหนือไปกว่าธรรม ธรรมะจึงเป็นสิ่งสูงสุด

(๖) จักกวัตติสูตร^{๕๑} และธัมมราชสูตร^{๕๒}

พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า พระเจ้าจักรพรรดิผู้บำเพ็ญจักรวรรดิวัตรสมบุรณ์จะมีรัตนะ ๗ ประการปรากฏทันที เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมมีแก้วคือโพชฌงค์ ๗ ประการ ปรากฏเช่นเดียวกัน ขณะเดียวกันพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นราชาแห่งธรรม ย่อมไม่ทรงให้จักรที่มีไขของพระองค์หมุนไป เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระธรรมราชา

(๗) จักกวัตติราชสูตร^{๕๓}

วัตถุประสงค์สุดท้ายที่พระพุทธเจ้ายกเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิมาแสดง คือ แสดงว่า ตำแหน่งพระเจ้าจักรพรรดินี้แม้จะยิ่งใหญ่ แต่ก็ยังอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม ยังต้องเวียนว่ายตายเกิด ในวัฏสงสารอยู่ หากมีแต่บำเรอตนด้วยกามคุณ ๕ ประการที่เป็นทิพย์ก็ไม่ทรงพ้นจากนรก กำเนิด สัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต และอบาย ทุคติ และวินิบาต^{๕๔} ไปได้ จากนั้นทรงแสดงวิธีที่จะทำให้พ้น จากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานเป็นต้นว่า อริยสาวกเลี้ยงอัตภาพด้วยอาหารที่แสวงหามาได้ด้วยลำแข้ง นุ่งห่ม ผ้าที่เสร้างามอง เธอประกอบด้วยธรรม ๔ ประการแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้นก็พ้นจากนรก พ้นจากกำเนิด สัตว์ดิรัจฉาน พ้นจากภูมิแห่งเปรต และพ้นจากอบายทุคติ และวินิบาตไปได้

ธรรม ๔ ประการ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

(๑) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า

(๒) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม

^{๔๖} พระเจ้าจักรพรรดิมีอัจฉริยธรรม ๔ เหมือนพระอานนท์. อัง.จตุกก. ๒๑/๑๓๐/๑๙๘-๑๙๙.

^{๔๗} พระเจ้าจักรพรรดิธรรม ๕ เหมือนพระสารีบุตร. อัง.ปณจก. ๒๒/๑๓๒/๒๑๓-๒๑๔.

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๕๙.

^{๔๙} ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๓๖๖-๓๖๗

^{๕๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๐/๑๙๓-๑๙๔.

^{๕๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๒๓/๑๕๕-๑๕๖

^{๕๒} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๓/๒๑๔-๒๑๖

^{๕๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๒๓/๑๙๗/๔๘๘-๔๘๙

^{๕๔} อบาย ทุคติ วินิบาต ทั้ง ๓ คำนี้เป็นโวพจน์ของนรก. อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๔๓/๕๐.

(๓) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์

(๔) ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ^{๕๕} ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตักท้วงและทักท้วงครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ^{๕๖}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า ในการแสดงเรื่องพระเจ้าจักรพรรดินั้น ทรงมีพระประสงค์แตกต่างกันไป ทรงใช้คุณสมบัติ ลักษณะและความสูงส่งของพระเจ้าจักรพรรดิในการสื่อธรรมได้อย่างลึกซึ้ง เป็นการเชิดชูหลักธรรมในพระพุทธศาสนาให้เด่นชัดขึ้น ในการบรรยายถึงความสุขของพระเจ้าจักรพรรดิที่ดี ความยิ่งใหญ่อลังการวิจิตรพิสดารแห่งสิริราชสมบัติที่ดี ความยืนนานแห่งพระชนม์ชีพที่ดี ทรงอธิบายว่า สิ่งเหล่านั้นล้วนเกิดมาจากวิบากแห่งกุศลกรรม

สาระสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ พระเจ้าแผ่นดินผู้ชนะศึกได้ดินแดนต่างๆ นั้นยังไม่ถือว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่สูงที่สุดตามที่ชนะของพระพุทธศาสนา พระเจ้าแผ่นดินที่มีฐานะสูงสุดก็คือพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้พระสาวกเห็นว่า พระเจ้าแผ่นดินผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่ในด้านกำลังและเป็นผู้ได้รับความเคารพจากพระเจ้าแผ่นดินอื่น ย่อมไม่เคารพอำนาจของผู้ใด แต่พระเจ้าแผ่นดินเช่นนั้นยังเคารพพระพุทธเจ้าเพราะเป็นผู้ทรงธรรมสูงกว่าใครๆ เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล (ผู้เป็นใหญ่เหนือเจ้าศากยะ) เคารพบูชาพระพุทธเจ้า พระเจ้าปเสนทิโกศลมิได้เคารพเจ้าชายสิทธัตถะแห่งศากยวงศ์ แต่เคารพธรรมของพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นว่า ธรรมนั่นเองที่ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะเป็นพระพุทธเจ้าและเป็นผู้ควรเคารพ^{๕๗} และโดยสถานะ พระเจ้าจักรพรรดิก็สักการะเคารพพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นว่า ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วนำมาแสดงเป็นสิ่งสูงสุด ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิไม่ใช่สิ่งสูงสุด ท้ายที่สุดสรุปให้เห็นว่า สมบัติแห่งพระเจ้าจักรพรรดิที่ชาวโลกปรารถนาและยกย่องว่าสูงส่งที่สุดนั้น ล้วนแต่ไม่เที่ยงแท้ ในที่สุดก็ต้องมลายสูญสิ้น จึงควรแสวงหาสิ่งที่ดียิ่งกว่าสูงส่งกว่า สิ่งนั้น คือ พระนิพพาน^{๕๘}

๒.๓ ความสำคัญของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาได้พรรณนายกย่องพระเจ้าจักรพรรดิว่ามีคุณลักษณะสูงส่งคล้ายกับพระพุทธเจ้า ทรงเป็นบุคคลผู้สูงสุดเลิศประเสริฐสุดในโลกมนุษย์ทางฝ่ายคฤหัสถ์ มีอำนาจมากที่สุด เพียบพร้อมด้วยโภคสมบัติทุกประการ และตามคติพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นผู้ทรงคุณธรรมอย่างสูงเยี่ยมด้วย เป็นผู้มีความสุขมากที่สุดเหนือกว่ามนุษย์ทั้งปวง พระพุทธเจ้าทรงยกเอาความสุขของพระเจ้าจักรพรรดิ ขึ้นมาบรรยายเป็นตัวอย่างแสดงความสุขอย่างสมบูรณ์ที่สุดของมนุษย์ เพื่อเปรียบเทียบกับความสุขประเภทและระดับอื่นๆ ให้เห็นลำดับขั้นความประณีตของ

^{๕๕} หมายถึง ศีลที่ประกอบด้วยมรรคและผล. อภ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๕๒/๓๔๙.

^{๕๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๙๗/๔๘๘-๔๘๙.

^{๕๗} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ธรรมรัฐ-ธรรมราชา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐-๑๑.

^{๕๘} คุรยละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **ไตรภูมิพระร่วงอิทธิพลต่อสังคมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗.

ความสุขทั้งหลาย^{๕๙}

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาพรรณนาคุณลักษณะของพระเจ้าจักรพรรดิโดยสรุปว่า พระองค์ทรงอุบัติขึ้นเฉพาะในชมพูทวีปเท่านั้น ไม่อุบัติในที่อื่น ทรงมีมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ มีรัตนะ ๗ ประการเป็นของวิเศษคู่พระบารมี มีฤทธิ์เหาะไปทางอากาศพร้อมหมู่เสนาได้ บางพระองค์มีพระโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ พระองค์ มีราชสมบัติทั้งที่เป็นสัตว์วิเศษและปราสาทราชมณเฑียรอย่างละ ๘๔,๐๐๐ ทรงเล่นอย่างเด็กอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ดำรงตำแหน่งอุปราช ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงครองราชย์อยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงเพศคฤหัสถ์ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในธรรมปราสาทอีก ๘๔,๐๐๐ ปี และสามารถเอาชนะพระราชอาณาจักรอื่นได้โดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญาหรือศาสตราใดๆ จนมีเมืองขึ้นถึง ๘๔,๐๐๐ เมือง^{๖๐}

ความน่าสนใจของเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ บางครั้งก็ถูกนำมากล่าวถึงในบริบทเดียวกันกับพระพุทธเจ้า ในพุทธประวัติ มีข้อความตอนหนึ่งที่ชาวพุทธจะรับทราบโดยทั่วไป คือ คำทำนายพระลักษณะเมื่อประสูติได้ ๕ วัน ครั้งนั้นได้มีการชุมนุมพระญาติวงศ์ เสนาอำมาตย์และเชิฐพราหมณ์ ๑๐๘ คนมาฉันโภชนาหารแล้วทำมงคลรับพระลักษณะและขนานพระนาม ในวันนั้น ศากยวงศ์ได้เชิฐพราหมณ์ ๘ คน^{๖๑} ผู้จบเวทศาสตร์^{๖๒} มาทำนายพระลักษณะ พราหมณ์ ๗ คนทำนายว่า

พระราชกุมารผู้ประกอบด้วยลักษณะเห็นปานนั้น ย่อมมีคติเป็น ๒ คือ ถ้าได้ครองฆราวาสจักได้เป็น “พระจักรพรรดิราชา” ครองแผ่นดินมีสมุทรสาคร ๔ เป็นขอบเขต, ถ้าออกผนวชจักได้ตรัสรู้เป็น “พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระศาสดาเอกในโลก” ไม่มีศาสดาอื่นยิ่งกว่า^{๖๓}

จากคำทำนายนี้ทำให้เห็นว่า พระเจ้าจักรพรรดิเป็นบุคคลหนึ่งที่มีสถานภาพและบทบาทสำคัญมากในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และพระองค์ก็น่าจะไม่ใช่พระราชาก็เป็นมนุษย์ธรรมดา น่าจะเป็นบุคคลที่มีคุณวิเศษ มีบุญญาธิการหรือมีคุณสมบัติสูงส่งไม่น้อย ถึงถูกกล่าวถึงในลักษณะสูงส่งคล้ายกับพระพุทธเจ้า เมื่อพิจารณาเรื่องพระเจ้าจักรพรรดินี้กับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาบางข้อ ก็อาจก่อให้เกิดความสงสัยได้ ตัวอย่างเช่น พระพุทธศาสนาสอนว่า ชีวิตของมนุษย์ว่าทุกคนล้วนประกอบด้วยธาตุ ๔ และขันธ ๕^{๖๔} ต้องตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือ ตกอยู่ภายใต้ความไม่เที่ยง

^{๕๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เพื่อแอนด์โฮม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๒๗.

^{๖๐} ดูรายละเอียดในจกัถวัตติสูตร. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๙-๘๒, มหาสุทฺธสนสูตร. ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๑-๒๗๒/๑๘๑-๒๐๔.

^{๖๑} พราหมณ์ ๘ คน คือ รามะ ณะชะ ลักษณะ สุชาติมันตี โภชะ สุนานะโกณทัณฺเฐ สุตตะตะ. ขุ.ชา. เอกก.อ. (ไทย) ๕๕/๓/๑/๙๒-๙๓.

^{๖๒} เวทศาสตร์ คือ คัมภีร์ประกอบการศึกษาพระเวท ประกอบด้วย ๖ ศาสตร์ คือ กัปศาสตร์ (พิธีกรรม) ไวยากรณ์ศาสตร์ (กฎเกณฑ์ทางภาษา) นิรุติศาสตร์ (อธิบายคำที่คิดมาจากพระเวท) ลิงกาศาสตร์ (การศึกษา) ฉันทวิทติศาสตร์ (ฉันทลักษณ์ต่างๆ) และโชติศาสตร์ (ดาราศาสตร์). ขุ.วิ.อ. (ไทย) ๔๘/๒/๑/๕๑๑.

^{๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๘/๔๙๓.

^{๖๔} เบญจขันธ์ คือ กองแห่งรูปธรรม หรือ ส่วนประกอบ ๕ อย่างที่รวมเป็นชีวิต ได้แก่ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์และวิญญาณขันธ์. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๒.

เป็นทุกข์และอนัตตา^{๖๕} และหากเป็นปุถุชนอยู่ก็ต้องถูกครอบงำด้วยกิเลสมีกามเป็นต้น แต่คำสอนเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ บอกว่าทรงมีชีวิติยาวนานหลายหมื่นปีและเพียบพร้อมด้วยความสุขนานาประการ จนสถานะของพระองค์เป็นที่ปรารถนาของพระราชาทั้งหลายนั้น จึงเกิดคำถามขึ้นว่า คำสอนเรื่องนี้เกิดขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ใด ชีวิตของพระเจ้าจักรพรรดิขัดกับหลักทั่วไปของเบญจขันธ์ เป็นต้นหรือไม่ หรือว่าพระสูตรที่กล่าวถึงเรื่องพระเจ้าจักรพรรดินั้นก็มีเนื้อหาบางตอนสอดคล้องเข้ากันได้กับหลักไตรลักษณ์และแสดงให้เห็นโทษของกามอยู่ด้วยแล้ว หากแต่เนื้อหาตอนนั้นถูกมองข้ามความสำคัญไป คำสอนเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏในพระสูตรต่างๆ นั้นมีความเป็นมาและมีสาระสำคัญอย่างไร^{๖๖} บุคคลที่เรียกว่าพระเจ้าจักรพรรดิได้แก่บุคคลเช่นใด มีกี่ประเภท มีคุณสมบัติพิเศษต่างจากพระราชาทั่วไปหรือไม่อย่างไร ทรงมีธรรมหรือมีวัตรปฏิบัติเป็นพิเศษอย่างไร ประการที่สำคัญที่สุดคือ การที่พระพุทธองค์นำเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิมาแสดงแก่หมู่ภิกษุแทนที่จะเป็นพระราชาทั้งหลายนั้นทรงต้องการแสดงธรรมเพื่อให้ผู้ฟังนำไปปฏิบัติเพื่อเข้าถึงเป้าหมายสูงสุด คือ ความพ้นทุกข์ หรือต้องการสอนหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองประเทศ

พระสูตรในพระสูตรตันตปิฎกได้พรรณนาถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิไว้มาก^{๖๗} อีกทั้งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งในระดับอรรถกถา ฎีกาและวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทยก็กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิไว้อย่างน่าสนใจ สามารถจำแนกเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้ ๓ กลุ่ม คือ

(๑) พระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก พบใน ๑๗ สูตร คือ (๑) จั๊กกวัตตสูตร สูตรที่ ๑ (๒) จั๊กกวัตตสูตรสูตรที่ ๒ (๓) จั๊กกวัตตสูตร สูตรที่ ๓ (๔) มหาสุทฺถสนสูตร (๕) มหาสุทฺถสนชาดก (๖) มหาสุทฺถสนจรिया (๗) มหาปริณิพพานสูตร (๘) พาลปณิตตสูตร (๙) โคมย-ปิณฑสูตร (๑๐) มันทาตุราชชาดก (๑๑) ปฐมจักกานวัตตสูตร (๑๒) ฎุปราสสูตร (๑๓) อัญฐานบาลี (๑๔) ลักขณสูตร (๑๕) เมตตสูตร (๑๖) อัมมราชสูตร และ (๑๗) จั๊กกวัตตติราชสูตร

(๒) พระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา เกิดจากการที่พระองค์ยกเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิในอดีตมาเล่าประกอบการบรรยายธรรม เช่น พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าตีโลกวิชัย หรือประวัติของพระเจ้าจักรพรรดิที่เป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกในช่วงที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่^{๖๘}

^{๖๕} ไตรลักษณ์ คือ ลักษณะที่มีแก่สังขตะหรือสังขาร ๓ ประการ ได้แก่ ความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์และความเป็นของไม่ใช่ตัวตน. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๙.

^{๖๖} พระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิในพระไตรปิฎกมีทั้งที่กล่าวถึงโดยตรงและกล่าวถึงอ้อมมีประมาณ ๑๗ สูตร.

^{๖๗} พระสูตรที่กล่าวถึงเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ ตัวอย่างเช่น (๑) จั๊กกวัตตสูตร สูตรที่ ๑ (๒) จั๊กกวัตตสูตรสูตรที่ ๑ (๓) จั๊กกวัตตสูตร สูตรที่ ๓ (๔) มหาสุทฺถสนสูตร (๕) มหาสุทฺถสนชาดก (๖) มหาสุทฺถสนจรिया (๗) มหาปริณิพพานสูตร (๘) พาลปณิตตสูตร (๙) โคมยปิณฑสูตร (๑๐) มันทาตุราชชาดก (๑๑) ปฐมจักกานวัตตสูตร (๑๒) ฎุปราสสูตร (๑๓) อัญฐานบาลี (๑๔) ลักขณสูตร (๑๕) เมตตสูตร (๑๖) อัมมราชสูตร (๑๗) จั๊กกวัตตติราชสูตร.

^{๖๘} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิภายเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๒๙), หน้า ๔๑-๔๒.

(๓) พระเจ้าจักรพรรดิที่ไม่ปรากฏพระนาม แต่ถูกกล่าวถึงเพื่อประกอบการอธิบาย คำสอนหรือหลักการบางอย่างในพระพุทธศาสนา เช่น พระเจ้าจักรพรรดิเป็นผู้สอนศีล ๕ และรักษา อุโบสถในระหว่างที่พระพุทธเจ้าไม่เสด็จอุบัติ^{๖๙}

ผู้จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้นั้นต้องเป็นบุรุษ ทั้งนี้เพราะคัมภีร์พระพุทธศาสนาระบุว่า สตรีไม่สามารถเป็นบุคคลสำคัญ ๕ ประเภท คือ

- (๑) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
- (๒) พระเจ้าจักรพรรดิ
- (๓) ท้าวสักกะ
- (๔) มาร
- (๕) มหาพรหม^{๗๐}

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายแห่งได้พรรณนาคุณสมบัติ บทบาทและพระจริยาที่เป็น ประโยชน์ต่อประชาชนในหัวข้อและมีลักษณะคล้ายพระพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัคร สาวกทั้งสอง พระอสีติมหาสาวก พุทธมารดา พุทธบิดา อัครอุปัฏฐาก และอัครอุปัฏฐายิกา^{๗๑} ในกรณี ที่ถูกนำมาเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้า เช่น

(๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า “บุคคล ๒ จำพวกนี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมเกิด ขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คือ

- ๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- ๒) พระเจ้าจักรพรรดิ^{๗๒}

(๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า บุคคล ๒ จำพวกนี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิด ขึ้นเป็นอัจฉริยมนุษย์^{๗๓} คือ

- ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
- ๒) พระเจ้าจักรพรรดิ^{๗๔}

(๓) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า การตายของบุคคล ๒ จำพวกนี้เป็นเหตุให้คน จำนวนมากพลอยเดือดร้อนไปด้วย คือ

- ๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

^{๖๙} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๒/๒/๖๕๓.

^{๗๐} ดุรายละเอียดยใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๐/๑๖๗.

^{๗๑} ดุรายละเอียดยใน ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑/๑/๕๓๙.

^{๗๒} อง.ทุก (ไทย) ๒๐/๕๓/๙๗, คำว่า เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก หมายถึง เพราะพระเจ้าจักรพรรดิบังเกิดขึ้น จึงเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ได้สมบัติ ๒ อย่าง คือ (๑) มนุษย์สมบัติ สมบัติในมนุษย์ (๒) เทว สมบัติ สมบัติในสวรรค์ และเพราะพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น จึงเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้สมบัติ ๓ อย่าง คือ (๑) มนุษย์สมบัติ สมบัติในมนุษย์ (๒) เทวสมบัติ สมบัติในสวรรค์ (๓) นิพพานสมบัติ สมบัติคือพระนิพพาน. อง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕๓/๕๘, อง.ทุก.ฎีกา (บาลี) ๒/๕๓/๕๗.

^{๗๓} หมายถึง เป็นบุคคลที่หาได้ยากไม่ปรากฏทั่วไป. อง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕๔/๕๘.

^{๗๔} อง.ทุก (ไทย) ๒๐/๕๔/๙๗.

๒) พระเจ้าจักรพรรดิ^{๗๕}

(๔) พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า ในโลกนี้มีบุคคลที่หลังจากสวรรคตแล้ว
 ควรสร้างสกุปรรจุพระอัฐิธาตุ (อุปรหบุคคล) อยู่ ๒ ประเภท^{๗๖} คือ

๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒) พระเจ้าจักรพรรดิ^{๗๗}

เป็นที่สังเกตว่า พระเจ้าจักรพรรดิจะมีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะเสมอ^{๗๘} บางพระองค์มี
 โอกาสได้พบกับพระพุทธเจ้าก็จะสละราชสมบัติออกผนวชเป็นภิกษุ^{๗๙} หากเป็นช่วงที่พระพุทธศาสนา
 ยังไม่อุบัติก็จะออกผนวชเป็นดาบส^{๘๐} แต่มีบางพระองค์แม้จะไม่ได้ออกผนวชแต่ก็พยายามบำเพ็ญ
 ภาวนาจนได้ฌานสมาบัติ^{๘๑}

๒.๔ ประเภทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คัมภีร์พระพุทธศาสนาบรรณาประเภทพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา รวมทั้ง
 วรรณคดีพระพุทธศาสนาที่แต่งขึ้นยุคหลังๆ เช่น โลกสันฐาน โลกบัญญัติ ในคัมภีร์เหล่านี้จำแนก
 ประเภทของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ ๓ ประเภท^{๘๒} เหมือนกัน ได้แก่

๒.๔.๑ พระเจ้าจักรพรรดิในจักรวาล (จกกวาลจกกวตตี)

พระเจ้าจักรพรรดิผู้ครองจักรวาล ได้แก่ พระเจ้าจักรพรรดิที่มีพระบรมเดชาณุภาพและ
 พระบุญญาธิการยิ่งใหญ่ที่สุด ทรงครองโลกจนสุดแดนมหาสมุทรทั้ง ๔ ทวีป ที่ปรากฏในคัมภีร์
 พระพุทธศาสนามีหลายพระองค์ ได้แก่

๑) พระเจ้าทัฬหเนมิ^{๘๓}๒) พระเจ้ามหาสุทสนะ^{๘๔}

^{๗๕} อง.ทุก (ไทย) ๒๐/๕๕/๙๗.

^{๗๖} อุปรหบุคคล คือ บุคคลผู้ควรแก่การสร้างสกุปรรจุพระธาตุไว้. อง.ทุก.ฎีกา (บาลี) ๒/๕๖/๕๗.

^{๗๗} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๖/๙๘, โนมหาปรินิพพานสูตร. ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓, และอุปรหสูตร
 ระบุว่า อุปรหบุคคลมี ๔ คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า สาวกของพระตถาคต และ พระเจ้า
 จักรพรรดิ. อง.ทุก. (ไทย) ๒๑/๒๔๗/๓๖๗.

^{๗๘} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, หน้า ๔๑-๔๒.

^{๗๙} พระเจ้าจักรพรรดิบางพระองค์ออกบวชเป็นภิกษุ เรียนพระไตรปิฎกจนแตกฉาน บรรลุอุภยญาณ ๕
 และสมาบัติ ๘. ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๓๒๐-๓๒๑. บางพระองค์ออกบวชเป็นภิกษุแล้วให้ชน
 ในทวีปทั้ง ๔ ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองรวบรวมรายได้ที่เกิดในรัฐมาถวายมหาทานเป็นประจำ. ดูรายละเอียดใน
 ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๕๐๓

^{๘๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๙-๘๒.

^{๘๑} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, หน้า ๔๒.

^{๘๒} พ. พันธุเสนาและธวัช เพื่อองประภัสสร, คลังปริยัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักเรียน
 วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม, ๒๕๕๒), หน้า ๗๘.

^{๘๓} ดูรายละเอียดใน จักรวัตติสูตร. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๙-๘๒.

^{๘๔} ดูรายละเอียดใน มหาสุทสนสูตร. ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๑-๒๗๒/๑๘๑-๒๐๔.

(๓) พระเจ้ากาลิงคราช (พระเจ้ากาลิงคโโพธิ)^{๘๕}

(๔) พระเจ้าวิชิตาวี^{๘๖}

(๕) พระเจ้าสุนันตะ^{๘๗}

(๖) พระเจ้าติโลกวิชัย^{๘๘}

พระเจ้าจักรพรรดิในจักรวาลเป็นพระราชามีพระบรมเดชานุภาพยิ่งใหญ่ มีพระบุญญาธิการสูงยิ่งเหนือพระราชและมนุษย์ทั้งหลาย สามารถแผ่พระราชอำนาจปกคลุมทวีปทั้ง ๔ มีมหาสมุทรเป็นเขตแดน ทรงเพียบพร้อมด้วยรัตนะ ๗ ประการมีจักรรัตนะเป็นต้น ทรงเคารพธรรมตั้งอยู่ในธรรมมีสังคหวัตถุและจักรกวัตติวัตตเป็นต้น

๒.๔.๒ พระเจ้าจักรพรรดิในทวีป (ทีปจกกวตติ)

พระเจ้าจักรพรรดิผู้ครองเฉพาะชมพูทวีป ได้แก่ พระราชาผู้มีพระราชอำนาจยิ่งใหญ่จนสามารถปกครองทวีปใหญ่ได้ เช่น พระเจ้าอโศกมหาราชผู้สามารถยกทัพไปยึดครองเมืองอื่นจนสามารถปกครองชมพูทวีปได้ คำอธิบายพระเจ้าจักรพรรดิในทวีปเห็นได้จากความในอรรถกถาพระวินัยตอนหนึ่งว่า “พระราชแห่งปฐพีทั้งสี่ (ปถพยา ราชา) คือ เป็นจักรพรรดิในทวีป เช่น พระเจ้าอโศก ชื่อว่า พระราชาทั่วทั้งแผ่นดิน, ก็หรือว่า ผู้ใดแม่อื่น ซึ่งเป็นพระราชในทวีปอันหนึ่ง เช่น พระราชาสิงหล ผู้นั้น ชื่อว่า พระราชาทั่วทั้งแผ่นดิน”^{๘๙}

พระเจ้าอโศกมหาราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๗๐-๓๒๒) เป็นจักรพรรดิอินเดียโบราณแห่งราชวงศ์โมริยะ หรือเมารยะผู้ปกครองอนุทวีปอินเดียเกือบทั้งหมดพระองค์ เป็นราชันดดา (หลาน) ของผู้ก่อตั้งราชวงศ์เมารยะคือ พระเจ้าจันทรคุปต์ผู้สร้างหนึ่งในจักรวรรดิที่ใหญ่ที่สุดในอินเดียโบราณ พระเจ้าอโศกเป็นหนึ่งในจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ของอินเดีย พระองค์ขยายจักรวรรดิของพระเจ้าจันทรคุปต์และครอบครองเหนือดินแดนตั้งแต่ทางทิศตะวันตก คือ พื้นที่ประเทศอัฟกานิสถานในปัจจุบัน ขยายออกไปทางทิศตะวันออกถึงบังกลาเทศ เป็นพื้นที่ครอบคลุมอนุทวีปของชาวอินเดียทั้งหมด ยกเว้นพื้นที่ที่เป็นรัฐทมิฬนาฑูในปัจจุบัน คาร์นาตกาและรัฐเกรละ เมืองหลวงของจักรวรรดิ คือ เมืองปาฏลีบุตร (ในแคว้นมคธปัจจุบันนี้ คือ เมืองปฏณะ) พร้อมด้วยเมืองหลวงต่างจังหวัด คือ เมืองตักศิลาและเมืองอุชเชนีในครึ่งพุทธกาล

พระเจ้าอโศกมหาราชเดิมมีพระอัยยาศัยโหดร้าย ชอบการทำสงครามกับแคว้นต่าง ๆ จนได้รับสมญานามว่า จันธาโศกราช (พระเจ้าอโศกผู้โหดเหี้ยม) แต่หลังจากที่พระองค์หันมานับถือศาสนาพุทธ พระองค์ก็ทรงกลายเป็นองค์เอกอัครพุทธศาสนูปถัมภก ผู้อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา ให้มีความเจริญรุ่งเรืองและแผ่ขยายมากที่สุด ในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนา และจากพระราชกรณียกิจมากมายนานับประการที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญด้วยทศพิธราชธรรมอย่างแท้จริง ทำให้ภายหลังทรงได้รับการขนานพระราชาสมัญญานามว่า ธรรมาโศกราช (พระเจ้าอโศกผู้ทรงธรรม)

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน กาลิงคโโพธิชาดก. ขุ.ชา.ตรสก.อ. (ไทย) ๖๐/๓/๖/๒๗๓.

^{๘๖} ดูรายละเอียดใน โภณฑัญญพุทธวงศ์. ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๓๑๙.

^{๘๗} ดูรายละเอียดใน มังคลพุทธวงศ์. ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๓๒๙.

^{๘๘} ดูรายละเอียดใน พุทธาปธาน. ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑-๘๒/๑-๑๒.

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน วิมहा.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๑๑๗-๑๑๘.

พระเจ้าอโศกมหาราชได้รับยกย่องว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิที่มีชีวิตจริงในโลกมนุษย์ ไม่ได้เป็นแค่พระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหรือศาสนาอื่นๆ ในชมพูทวีป มีประวัติศาสตร์บันทึกไว้อย่างชัดเจน ทรงมีกองทัพที่ยิ่งใหญ่ สามารถแผ่พระบรมเดชานุภาพปกครองชมพูทวีปเกือบทั้งหมด ปกครองดินแดนข้างเคียงด้วยความเด็ดขาด มีพระราชอำนาจในประเทศใกล้เคียงจำนวนมากยอมอยู่ใต้ปกครอง ในตอนแรกทรงใช้กองทัพยatraปราบปรามผู้เห็นต่างจนยึดครองประเทศได้ ต่อมาขยายขอบข่ายไปยึดประเทศใกล้เคียงให้อยู่ใต้พระราชอำนาจ แต่ต่อมาภายหลัง ทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนาจึงเปลี่ยนมาใช้วิธีเอาชนะบุคคลอื่นด้วยธรรม ที่เรียกว่า อัมมิชย ตามคตินิยมราชาหรือพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปทั่วพระราชอาณาจักรอันกว้างใหญ่ของพระองค์โดยประกาศเป็นนโยบายและดำเนินการอย่างจริงจังจนตลอดพระชนมายุของพระองค์^{๙๐} พระบรมเดชานุภาพของพระองค์ปรากฏเป็นที่ประจักษ์ตราบเท่าถึงปัจจุบัน คัมภีร์อรรถกถาพระวินัยจึงยกย่องพระองค์ว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแห่งทวีป (ทีปจักกวัตตี)^{๙๑} และชาวโลกยกย่องพระองค์ว่าทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ของชาวพุทธ^{๙๒}

๒.๔.๓ พระเจ้าจักรพรรดิในประเทศ (ปเทศจกกวตตี)

พระเจ้าจักรพรรดิผู้ครองประเทศเพียงประเทศเดียว เช่น พระราชาแห่งสิงหล^{๙๓} ในคัมภีร์อรรถกถาก็ก้าวในลักษณะคล้ายกัน ดังความตอนหนึ่งว่า

พระราชาผู้เป็นใหญ่เฉพาะประเทศแห่งทวีปอันหนึ่ง เช่น พระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าปเสนทิเป็นต้น ชื่อว่า พระราชาเฉพาะประเทศ (ปเทศราชา),

ชนเหล่าใดปกครองมณฑลอันหนึ่งๆ แม้ในประเทศแห่งทวีป ชนเหล่านั้น ชื่อว่า ผู้ครองมณฑล (มณฑลิกา), เจ้าของแห่งบ้านตำบลน้อยๆ ในระหว่างแห่งพระราชาสองพระองค์ ชื่อว่า ผู้ครอง (ดินแดน) ระหว่างแดน (อนตรโกคิกา),

อำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดี ชื่อว่า ผู้พิพากษา ผู้พิพากษาเหล่านั้น นั่งในศาลาธรรมสภา พิพากษาโทษ มีตัตมือและเท้าของพวกโจรเป็นต้น ตามสมควรแก่ความผิด, ส่วนชนเหล่าใดมีฐานะนินทรเป็นอำมาตย์หรือ ราชบุตร เป็นผู้ทำความผิด, ผู้พิพากษาย่อมเสนอชนเหล่านั้นแด่พระราชา หาได้วินิจฉัยคดีที่หนักเองไม่, อำมาตย์ผู้ใหญ่ซึ่งได้ฐานะนินทร ชื่อว่า มหาอำมาตย์ (มหามตตา), แม้มหาอำมาตย์เหล่านั้นย่อมนั่งทำราชกิจในคามหรือในนิคมนั้นๆ^{๙๔}

บรรดาพระราชาหรือกษัตริย์ของแคว้นต่างๆ หลังจากได้รับการอภิเษกขึ้นเป็นพระราชาพระองค์ใหม่แล้ว พระองค์ก็จะมีฐานะเป็นกษัตริย์ผู้เป็นประมุขสูงสุดของแคว้นซึ่งเป็นแคว้นมหาอำนาจ ชมพูทวีปในสมัยพุทธกาล คนส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพราหมณ์ การแบ่งชนชั้น ในสังคม

^{๙๐} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *จารึกอโศก (ธรรมจักรบนเศียรสิงห์) รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๒), หน้า ๖๖-๗๒.

^{๙๑} วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๑๑๗-๑๑๘.

^{๙๒} ดูรายละเอียดใน กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาศัย, *อโศกมหาราชและข้อเขียนคนละเรื่องเดียวกัน*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๓-๑๐.

^{๙๓} วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๑๑๗-๑๑๘.

^{๙๔} วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๑๑๗-๑๑๘.

ตามหลักศาสนาพราหมณ์ ถือเอาชาติกำเนิดเป็นเกณฑ์ บุคคลเกิดในวรรณะใด ย่อมได้สิทธิ และแนวทางดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนที่แน่นอนตายตัวไปตลอดชั่วชีวิตตน^{๙๕}

ในพระพุทธศาสนาถือว่าคนไม่ได้มีวรรณะสูงต่ำเพราะชาติกำเนิด แต่ความสูงต่ำมาจากการกระทำตน จะเป็นพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร อยู่ที่ความประพฤติ ปฏิบัติ แม้วรรณะศูทร เมื่อประพฤติดีปฏิบัติชอบ ก็สามารถบรรลุพระอรหัตผลได้ อนึ่ง ในศาสนาพราหมณ์ผนวกความเชื่อเรื่องเทพเจ้าให้เข้ากับลักษณะกษัตริย์และโยจวรรณะกษัตริย์ให้เข้ากับพระผู้เป็นเจ้า โดยอ้างว่ากษัตริย์เกิดจากแขนพระพรหม จึงเป็นการเน้นในหน้าที่กษัตริย์ว่าทรงเป็นนักรบ ทรงปราบปราม และทรงทำการสงคราม ส่วนพระพุทธศาสนาไม่ยอมรับการเกิดวรรณะจากพระผู้เป็นเจ้า และมีได้ให้ความสำคัญกับเทพเจ้า โดยถือว่าความเป็นเทพ เกิดจากผลบุญกุศลอันบุคคลได้กระทำ บุคคลธรรมดาอาจสูงเท่าเทพและพรหมได้ หากประพฤติในธรรมสูงพอ ดังนั้น คัมภีร์พระพุทธศาสนาจึงกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็นสมมติเทพ ได้แก่ พระราชา พระราชกุมาร และพระราชเทวี^{๙๖}

พระราชาของแคว้นต่างๆ จะมีสถานภาพเป็นกษัตริย์แห่งแคว้นของตน บางพระองค์อาจแผ่พระราชอำนาจไปปกครองแคว้นใกล้เคียงด้วย จากการศึกษาพบว่า คำว่า กษัตริย์ หมายถึงพระราชาผู้ทรงมูรธาภิเษกแล้ว^{๙๗} ตามที่นักภาษาศาสตร์ได้มี ๕ ศัพท์ คือ

- (๑) ราชนัญญา แปลว่า กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมูรธาภิเษกแล้ว, รัชทายาท^{๙๘}
- (๒) ชัตติยะ แปลว่า กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมูรธาภิเษกแล้ว, ทายาทของกษัตริย์^{๙๙}
- (๓) ชัตตะ แปลว่า กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมูรธาภิเษกแล้ว, ทายาทของกษัตริย์^{๑๐๐}
- (๔) มุทธากิสิตตะ แปลว่า กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมูรธาภิเษกแล้ว หรือ กษัตริย์ทรงพระนามว่ามุทธากิสิตตะ เพราะทรงได้รับทักษิณทกด้วยน้ำสังข์ที่นำมาจากแม่น้ำคงคา จากชัตติยกัญญาเป็นต้น ในคราวขึ้นครองราชย์สมบัติ หมายถึง ปฐมกษัตริย์^{๑๐๑}

^{๙๕} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), *พุทธศาสนากับสังคมไทย*, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒), หน้า ๑๕๗.

^{๙๖} เทพ ๓ จำพวก คือ ๑) สมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ ได้แก่ พระราชา พระราชกุมาร พระราชเทวี ๒) อุปัตติเทพ เทวดาโดยกำเนิด ได้แก่เทวดาชั้นต่างๆ ๓) วิสุทธิเทพ เทวดาโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่พระตถาคตสาวกของพระตถาคต พระอรหันตชีนาสพ และพระปัจเจกพุทธเจ้า; ดูรายละเอียดใน พ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๑๙/๓๘๗-๓๘๘.

^{๙๗} มูรธาภิเษก หมายถึง พิธีหลั่งน้ำรดพระเศียรในงานราชาภิเษก หรือพระราชพิธีอื่น มูรธาภิเษกก็ว่า; ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๙๑๖.

^{๙๘} ราชนัญญา (ราช+ณัญญา) วิเคราะห์ว่า รณโย ขตติยสส อปจจ ราชนโย; พระโมคคัลลานเถระ, *คัมภีร์อภิธานวรรณนา*, พระมหาสมปอง มุทีโตแปลและเรียบเรียง, พิมพ์พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พิมพ์ที่ตั้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๔๓๘-๔๓๙.

^{๙๙} ชัตติยะ (ชัตต+อีย) วิเคราะห์ว่า ชตตสส อปจจ ชตติโย; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๙.

^{๑๐๐} ชัตตะ (ชัตต+ณ) วิเคราะห์ว่า ชตตสส อปจจ ชตต; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๙.

^{๑๐๑} มุทธากิสิตตะ (มุทธ+อภิสิตตะ) วิเคราะห์ว่า รชชาโรปนสมเย ทกขินนาฏฐสงโขทเคน คงคานีเตนมุทธานี ชตติยกถณทีหิ อภิสิตตตตต มุทธากิสิตโต, ปรมชตติโย; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๙.

(๕) พากุซเซ แปลว่า กษัตริย์ พระราชาผู้ทรงมูรธาภิเษกแล้ว ลัทธินิกายันตริกะกล่าว ว่า กษัตริย์ผู้เกิดมาจากเชื้อสายพรหม ชื่อว่า พากุซเซ^{๑๐๒}

นอกจากนี้คำว่า กษัตริย์ พระราชา พระเจ้าแผ่นดิน ผู้เป็นใหญ่ในประเทศยังมีคำศัพท์อีก มากมาย เช่น ราช ราชา ภูปติ ภูมี นราธิปะ ภูนาถะ ภูปาละ ชนาธิปะ รมุทธิปะ นรทเวระ^{๑๐๓} ส่วน กษัตริ์ หมายถึง กษัตริย์ผู้หญิง เช่น สมเด็จพระแก้วกษัตริ์ (มหาชาติคำหลวง ทานกัณฑ์) เจ้าผู้หญิง เช่น สองกษัตริย์เจ้าหล้าฯ (มหาชาติคำหลวง วนปเวศน์)^{๑๐๔}

สรุปความได้ว่า กษัตริย์ หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน ผู้เป็นใหญ่ในแคว้น ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ พระราชาผู้ทรงมูรธาภิเษกแล้ว กษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์สมบัติ พระองค์แรก เรียกว่า ปฐมกษัตริย์ซึ่งจะมีความสำคัญในฐานะผู้วางรากฐานในการปกครองประเทศและการบริหาร บ้านเมืองในด้านต่างๆ

กำเนิดกษัตริย์ปรากฏในอัครคัมภีร์^{๑๐๕} ว่าด้วยต้นกำเนิดโลก มีความโดยย่อว่า สามเนรวาเสฏฐะและสามเนรภการทวาชะชวนกันไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะเสด็จจงกรมอยู่กลางแจ้ง สามเนรภการทวาชะเมื่อพระพุทธองค์ตรัสถามว่า ทั้งสองถูกพวกพราหมณ์ด่า เนื่องจากการทำที่ทั้งตระกูล และธรรมเนียมพราหมณ์มาบวชในพระธรรมวินัย พวกญาติ ๆ ได้ด่าว่าอย่างมากมาย พระพุทธเจ้า ทรงนำเรื่องกำเนิดโลกมาตรัสเล่าประกอบหลักธรรมของพระองค์ มีสาระสำคัญเกี่ยวกับกษัตริย์ ดังนี้

วาเสฏฐะและภการทวาชะ สัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัยโลภรักษาส่วนของตนไว้ ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้ มาบริโภค แม้ถูกกล่าวตักเตือน ๒-๓ ครั้ง คนทั้งหลายพากันจับตัวเขาแล้ว ใช้ฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ ทำร้าย เพราะเรื่องนั้นเป็นเหตุ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จึงปรากฏ การครหาจึงปรากฏ การพูดเท็จจึงปรากฏ การถือทัณทาวุธจึงปรากฏ ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงได้ ประชุมกันว่า ควรสมมติ (แต่งตั้ง) ผู้หนึ่ง ซึ่งว่ากล่าว ตีเตียน ขับไล่โดยชอบ พวกเราจักแบ่ง ปันข้าวสาละให้แก่ผู้นั้น จึงเข้าไปหาผู้ที่มีรูปงดงาม น่าดู น่าเลื่อมใส น่าเกรงขามแล้วกล่าวเชื้อเชิญมา ดังนั้น เพราะผู้นั้นเป็นใหญ่แห่งที่นา คำว่า ‘มหาสมมติ’ จึงเกิดขึ้น ต่อมาเพราะผู้นั้น ให้ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบธรรม คำว่า ‘กษัตริย์’ จึงเกิดขึ้น และต่อมากำว่า ‘ราชา’ จึง เกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ จึงได้เกิดมีแควดวงกษัตริย์^{๑๐๖} นั้น^{๑๐๗}

สรุปได้ว่า กษัตริย์ เกิดขึ้นครั้งแรก เมื่อมีคนละเมียดสติผู้อื่นและกระทำการทุจริตในเรื่อง ต่าง ๆ อาทิ ลักสิ่งที่ไม่ให้ การครหา การพูดเท็จ การถือทัณทาวุธ มากขึ้น จึงเกิดมีการแต่งตั้ง ผู้ทำหน้าที่ว่ากล่าว ตีเตียน ขับไล่ ลงโทษได้โดยชอบธรรม การเป็นกษัตริย์นั้นเป็นโดยธรรม คือหน้าที่

^{๑๐๒} พากุซเซ (พาสุททุพ+ชชน ชนเน+กวิ) วิเคราะห์ว่า พรหมพหุโต ชาตตดา พหุโชติ หิ นิกายันตริก กัม ลทฺธิ; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๙.

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๗.

^{๑๐๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๘๖.

^{๑๐๕} พระพุทธองค์ทรงแสดงอัครคัมภีร์ (เป็นลำดับที่สาม) แก่สามเนรวาเสฏฐะกับสามเนรภการทวา ชะหลังจากทรงแสดงเตวิชชสูตร เป็นลำดับที่สอง และครั้งแรกทรงแสดงธรรมแก่วาเสฏฐะตามพท์ภการทวาชามานพ ในวาเสฏฐสูตร ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒.

^{๑๐๖} แควดวง แปลจากคำว่า มณฑล ซึ่งอรรถกถาให้ความหมายว่า คณะ หมู่.

^{๑๐๗} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๙-๑๓๒/๙๕-๙๗.

มิใช่โดยวาระอย่างที่พวกพราหมณ์เข้าใจ ถ้าประพตือธรรม คือ กายทุจริต วาจาทุจริต และมโนทุจริต เป็นมิจฉาทิฎฐิ หลังจากตายก็ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาตนรกเหมือนกัน ถ้าประพตือธรรม คือ กายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต เป็นสัมมาทิฎฐิ หลังจากตายก็ไปเกิดในสุคติ โลกสวรรค์เหมือนกัน^{๑๐๘}

ลักษณะทางการปกครองในสมัยพุทธกาลมีการปกครองอยู่ ๒ รูปแบบ คือ

(๑) แบบราชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์มีอำนาจในการปกครอง มีตำแหน่งที่ลดหลั่นกันลงมา คือ บุโรหิต เสนาบดี เสนาแต่ส่วนย่อยมีสภาการปกครองจากจุดย่อย คือ คาม นิคม ชนบท ระดับชนบทยังมีหัวหน้าใหญ่ทำนองเจ้าประเทศราชปกครองอีกด้วย

(๒) แบบสาธารณรัฐ มี ๒ แบบด้วยกัน คือสาธารณรัฐเฉพาะตัวเป็นรัฐๆไป เป็นการปกครองแบบสภาของตระกูลนั้นๆ โดยประธานสภาเป็นกษัตริย์กับเป็นแบบสมาพันธ์รัฐ คือมีรัฐอิสระหลายๆ รัฐมารวมกันมีการสับเปลี่ยนกันเป็นพระราชอาของสาธารณรัฐโดยมีการกำหนดอายุของพระราชอา

ในสมัยพุทธกาลอารยธรรมอินเดียได้เจริญรุ่งเรืองในสังคม วรณะพราหมณ์ได้มีบทบาทและมีอำนาจในสังคมมากขึ้น ระบบวรรณะจะเข้มงวดและรัดกุมมากขึ้น ชนชั้นต่ำได้รับการกดขี่ข่มเหงเอาไรต์เอาเปรียบ สภาพเช่นนี้ทำให้วรรณะอื่นๆ เช่น วรรณะกษัตริย์รู้สึกไม่พอใจ วรรณะพราหมณ์ และได้พยายามที่จะหาแนวทางปรับปรุงสภาพของสังคมอินเดีย ในด้านการเมือง แคว้นต่างๆ ได้ถือกำเนิดเป็นรัฐขึ้น เพราะมีอาณาเขตที่แน่นอนและมีการปกครองที่เป็นระเบียบ มีระบบการจัดเก็บภาษีซึ่งแสดงให้เห็นว่าเศรษฐกิจแบบเมืองได้เจริญขึ้นแล้วภาษีต่างๆ เหล่านี้ทำให้รัฐมั่งคั่ง และมีความมั่นคง รัฐในสมัยพุทธกาลนี้ตามที่ปรากฏหลักฐานใน อุโปสถสูตร^{๑๐๙} มีด้วยกัน ๑๖ รัฐ คือ

(๑) รัฐกาสิ เป็นแคว้นสำคัญแคว้นหนึ่งในมัชฌิมประเทศ มีนครหลวงชื่อ พาราณสี ในสมัยพุทธกาลแคว้นกาสิเป็นมหาชนบทที่มีความสำคัญทางการเมืองมากและมักจะทำสงครามกับรัฐโกศลอยู่เรื่อยๆ และกาสิมักจะเป็นฝ่ายชนะ แต่ตกมาในสมัยพุทธกาลอำนาจของแคว้นกาสิอ่อนลง ดินแดนส่วนใหญ่ตกไปอยู่ในอำนาจการปกครองของกษัตริย์แห่งโกศล

(๒) รัฐโกศล มีเมืองหลวงชื่อว่า สาวตถิ เป็นเมืองที่ร่ำรวยและงดงาม ในสมัยพุทธกาลแคว้นโกศลเป็นแคว้นที่รุ่งเรืองและมีอำนาจมาก แคว้นกาสิในสมัยนั้นก็ขึ้นอยู่กับแคว้นโกศล มีหลักฐานมากแห่งทั้งทางฝ่ายพุทธและฝ่ายอื่นๆ แสดงว่าแคว้นสักกะหรือศากยะอันเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้าก็ตกอยู่ใต้อำนาจหรือความคุ้มครองของแคว้นโกศล

(๓) รัฐอังคะ มีเมืองหลวงชื่อ จัมปา ในสมัยก่อนพุทธกาลเคยมีอำนาจแต่ต่อมาในสมัยพุทธกาลก็ตกอยู่ใต้อำนาจของแคว้นมคธ ในมหาโควินทสูตรมีข้อความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงอังคชนบทว่าเป็น ๑ ใน ๗ ส่วนของชมพูทวีปในด้านการปกครอง

^{๑๐๘} พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้เจริญโพธิปักขิยธรรม ๗ หมวด เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสจบ สามเณรทั้งสองได้บรรลอรุหัตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา ๔; ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๘-๑๔๐/๑๐๑-๑๐๒.

^{๑๐๙} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๒๘๘.

(๔) รัฐมคธ มีเมืองหลวงชื่อ ราชคฤห์ เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่งในสมัยพุทธกาล มคธเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ในแถบอินเดียตอนบน และเป็นมหาอำนาจ ๑ ใน ๔ ของชมพูทวีป ซึ่งได้แก่ แคว้นวังสะ แคว้นโกศล แคว้นอวันตี แคว้นมคธ

(๕) รัฐวัชชี มีเมืองหลวงชื่อ เวสาลี เป็นแคว้นที่ปกครองแบบสาธารณรัฐ กล่าวว่าคณะผู้ปกครองแคว้นมีถึง ๘ ราชวงศ์ด้วยกัน และในจำนวนนี้วงศ์ลิจฉวีแห่งเวสาลีและวงศ์วิเทหะแห่งมิถิลาเป็นวงศ์ที่มีอำนาจมากที่สุด

(๖) รัฐมัลละ อยู่ทางทิศตะวันตกของแคว้นวัชชี แคว้นนี้มีการปกครองแบบสาธารณรัฐ หรือระบบสามัคคีธรรม แยกเมืองหลวงออกเป็นสองส่วน คือ กุสินารา และปาวา

(๗) รัฐเจตีหรือเจติยะ อยู่ทางทิศใต้ของแคว้นวังสะ มีเมืองหลวงชื่อ โสถถวตี ในคัมภีร์อังกุตรนิกายมีข้อความระบุว่า พระพุทธองค์เสด็จโปรดชาวเจตีหลายครั้ง

(๘) รัฐวังสะ อยู่ทางทิศใต้ของแคว้นโกศล ทางทิศตะวันตกของแคว้นกาสิ และทางทิศเหนือของแคว้นอวันตี มีนครหลวงชื่อ โกสุมปี มีพระเจ้าอุเทนเป็นผู้ปกครอง รัฐนี้รุ่งเรืองและมีอำนาจมากรัฐหนึ่ง พระพุทธองค์เคยเสด็จไปยังกรุงโกสุมปีหลายครั้ง

(๙) รัฐกุรุ มีเมืองหลวงชื่ออินทปัตถ์ อยู่ทางทิศตะวันตกของแคว้นปัญจาละพระราชผู้ครองแคว้นนี้ในสมัยพุทธกาล คือ พระเจ้าโกรัพยะ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาที่มีข้อความลึกซึ้ง เช่น มหานิทานสูตร และมหาสติปัญญาสูตรแก่พุทธบริษัทที่แคว้นกุรุ

(๑๐) รัฐปัญจาละ อยู่ทางทิศตะวันออกของแคว้นกุรุ มีเมืองหลวงชื่อกัมปิลละ เมืองนี้ไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในพุทธกาลมากนัก

(๑๑) รัฐมัจฉะ อยู่ทางทิศใต้ของแคว้นสุรเสนะ มีเมืองหลวงชื่อ วิศวานคร ในนิทานชาดกมีข้อความระบุถึงว่า ชาวมหาชนบมัจฉะได้ร่วมเป็นสักขีพยานในการแข่งขันการเล่นสการะหว่างกษัตริย์แห่งแคว้นกุรุ กับปุลณกะเศรษฐีแห่งนครราชคฤห์ มีปรากฏในวิจรุภัณฑ์

(๑๒) รัฐสุรเสนะ มีเมืองหลวงชื่อว่า มธูรา ในสมัยพุทธกาลกษัตริย์ของแคว้นนี้ทรงพระนามว่า มธูราชอวันตีบุตร กล่าวกันว่าพระพุทธศาสนาตั้งหลักในแคว้นสุรเสนะได้ด้วยความปรีชาสามารถของพระมหากัจฉายนะ ที่ได้สนทนารวมกับพระเจ้ามธูราชอวันตีบุตรถึงกับทรงมีพระราชศรัทธาเลื่อมใสแสดงพระองค์เป็นอุบาสก

(๑๓) รัฐอัสสกะ มีนครหลวงชื่อ โปตนะมีกษัตริย์ทรงพระนามว่า อรุณ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึงแคว้นอัสสกะว่า เป็นที่ตั้งอาศรมของพราหมณ์พาวรีริมฝั่งแม่น้ำโคธาวรี

(๑๔) รัฐอวันตี มีเมืองหลวงชื่อ อุชเชนี ผู้ปกครองในสมัยพุทธกาลคือ พระเจ้าจันทปัชโชต อวันตีเป็นแคว้นที่สำคัญ ๑ ใน ๔ แคว้นที่ปกครองด้วยระบบราชาธิปไตย คือ มคธ โกศล และวังสะ แคว้นอวันตีรุ่งเรืองมากในสมัยพุทธกาล พระเจ้าจันทปัชโชตมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ

(๑๕) รัฐคันทาระ มีเมืองหลวงคือ ตักสิลา มีกษัตริย์คือ พระเจ้าปุ๊กกุสาติ พระองค์ทรงมีสัมพันธ์ไมตรีอย่างใกล้ชิดกับพระเจ้าพิมพิสาร เมืองนี้เป็นเมืองแห่งการศึกษา เป็นที่นิยมของบุคคลชั้นสูงในสมัยนั้น เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้ามหาลิ ก็สำเร็จการศึกษาจากแคว้นนี้

(๑๖) รัฐกัมโพชะอยู่เหนือสุดตั้งอยู่เหนือคันธาระ กัมโพชะเป็นแหล่งกำเนิดของม้าพันธุ์ดี รูปร่างสวยงามแข็งแรง ในสมัยพุทธกาลไม่ปรากฏว่าพระพุทธศาสนาได้แผ่ไปถึงแคว้นกัมโพชะ ในคัมภีร์อินเดียบราหฺมณ แคว้นกัมโพชะมักจะได้รับการกล่าวขานควบคู่กันไปกับแคว้นคันธาระ

นอกจากนี้ในคัมภีร์ต่างๆ ยังปรากฏรายชื่อของแคว้นอื่นๆ อีก เช่น แคว้นโสวีระ สักกะ ภัคคะ พูลลิ โกลิยะ เป็นต้น ในยุคพุทธกาลนี้มีการปกครองทั้งสองระบบ คือ ระบบราชาธิปไตยกับระบบสามัคคีธรรม จะเห็นได้ว่าระบบราชาธิปไตยในสมัยพุทธกาลนี้พระราชามีอำนาจสมบูรณ์ โดยไม่ต้องมีสภาและสมมติเหมือนกับสังคมระดับเผ่าที่ใช้กันก่อนสมัยพุทธกาล เพราะในยุคนี้เป็นรัฐที่มีอาณาเขตกว้างขวาง ไม่สามารถนำความคิดเห็นของเผ่ามาใช้กับกลุ่มคนที่ไม่ได้นับถือพระเวทที่อยู่ในรัฐเดียวกันได้ ความเป็นเผ่าถูกแทนที่ด้วยระบบบรรณะ ระบบการเมืองการปกครองแบบเผ่าจึงเสื่อมสลายไป

รัฐที่ปกครองด้วยระบบราชาธิปไตย เช่น รัฐมคธ ปกครองโดยพระเจ้าพิมพิสาร รัฐโกศล ปกครองโดยพระเจ้าปเสนทิโกศล รัฐวังสะปกครองโดยพระเจ้าอุเทน และรัฐอวันตีปกครองโดยพระเจ้าจันทปัชโชติ ระบบการปกครองแบบนี้เป็นคู่แข่งกันในการต่อสู้แย่งชิงอำนาจกับระบบสามัคคีธรรม แต่รัฐที่ปกครองด้วยระบบราชาธิปไตยจะมีความเข้มแข็งมากกว่า และได้ปราบปรามรัฐที่ปกครองด้วยระบบสามัคคีธรรมไว้ในอำนาจเกือบหมด คงเหลือแต่รัฐวัชชีรัฐเดียวที่ยังคงเข้มแข็งอยู่ แต่หลังจากพุทธปรินิพพานไม่นานรัฐวัชชีก็ตกอยู่ใต้อำนาจของรัฐมคธ ซึ่งปกครองแบบราชาธิปไตย

ส่วนการปกครองแบบสามัคคีธรรม คือ เป็นการปกครองแบบไม่มีกษัตริย์เป็นประมุขทรงอำนาจเด็ดขาด มีแต่ผู้ได้รับเลือกให้ทำหน้าที่เป็นประมุขแห่งรัฐ แล้วบริหารงานโดยการปรึกษาหารือกับสภา ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกแห่งเจ้าวงศ์ต่างๆ ซึ่งรวมกันเข้าเป็นคณะผู้ครองแคว้น การปกครองแบบนี้นับได้ว่าเป็นประชาธิปไตยระดับหนึ่ง เพราะเวลามีเรื่องราวต่างๆ ของรัฐเกิดขึ้น พวกชนที่มีหน้าที่ในการปกครองก็จะประชุมพิจารณากันในสถานที่ที่เรียกว่า “สันฐาคาร” มีลักษณะคล้ายๆ กับสภาผู้แทนราษฎรในปัจจุบัน ที่สมาชิกสภาต้องประชุมพิจารณาเรื่องราวต่างๆ รวมทั้งการออกกฎหมาย การตัดสินใจในกิจกรรมเกี่ยวกับอาณาจักรกันในสภา ในการใช้สันฐาคารก็เช่นเดียวกัน เป็นสถานที่สำหรับประชุมพิจารณาเรื่องราวต่างๆ ของปกครอง เช่น ตอนที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงขอพระราชธิดาของเจ้าศากยะเพื่อมาเป็นพระมเหสี พวกศากยะก็ยกเรื่องนี้เข้าพิจารณากันในสันฐาคาร หรือในตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน พวกกษัตริย์มัลละก็เข้าไปประชุมกันในสันฐาคาร เพื่อจะพิจารณาว่า จะจัดการกับพระพุทธสรีระอย่างไร และตอนที่พระอานนท์ไปแจ้งข่าวการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าแก่เจ้ามัลละ ก็ได้ไปชี้แจงที่สันฐาคารในขณะที่เจ้ามัลละกำลังประชุมกันอยู่ ระบบสามัคคีธรรมนี้มีหลักการคล้ายคลึงกับระบบประชาธิปไตยอยู่หลายประการ อาจถือได้ว่าเป็นระบบประชาธิปไตยสมัยโบราณ หลักการของระบบนี้ที่สำคัญที่สุดคือ ความสามัคคี トラบไตที่ยังมีความสามัคคีกันอยู่อาณาจักรก็จะมี ความเข้มแข็ง แต่เมื่อเกิดการแตกแยกความสามัคคี เกิดการแก่งแย่งชิงอำนาจกัน อาณาจักรก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การปกครองถือเป็นกลไกทางสังคม ที่สามารถแยกออกเป็น ๒ รูปแบบคือ การปกครองฝ่ายอาณาจักร และการปกครองฝ่าย ศาสนจักร การปกครองอาณาจักรในสมัยพุทธกาล แบ่งการปกครองออกเป็น ๒ ประเภท คือ^{๑๑๐}

(๑) **รัฐแบบราชาธิปไตย** : ในสมัยพุทธกาล การปกครองของอินเดียโบราณได้พัฒนาขึ้นอีกขั้นหนึ่งคือ บรรดารัฐหรือแคว้นอิสระซึ่งทำสงครามแย่งชิงอำนาจกันลดจำนวนลง เพราะถูกผนวกเข้ากับแคว้นที่ชนะสงคราม แคว้นที่ชนะสงครามเหล่านี้จึงมีอาณาเขตขยายออกไปและมีแคว้นที่แพ้สงคราม เป็นแคว้นในความปกครอง เกิดเป็นอาณาจักรขึ้น ๔ อาณาจักรคือ โกสัมพี (หรือวัตสะ) อวันตี โกศล และมคธ อาณาจักรเหล่านี้ต่างก็ต้องการมีอำนาจเหนืออาณาจักรอื่นๆ จึงเกิดการแข่งขันกันในการสร้างเสริมกำลัง ดังนี้

(๑) อาณาจักรวัตสะ เมืองหลวง คือ โกสัมพี ในสมัยพุทธ กาลกษัตริย์ที่ปกครองเมืองนี้คือ พระเจ้าอุเทนหรืออุทยนะ โอรสของพระเจ้าศตानीกะปรันตปะ แห่งราชวงศ์ภารตะ หลังรัชสมัยของพระองค์ อาณาจักรถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรอวันตี ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าส่งพระสาวกมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกรุงโกสัมพี แรกๆ พระเจ้าอุเทนไม่ทรงพอพระทัย แต่เมื่อได้สนทนากับพระปิณฑิลการทวาชะแล้วก็ทรงพอพระทัยในคำสอนนั้น

(๒) อาณาจักรอวันตี เมืองหลวง คือ อุชเชนี พระเจ้าจันทปัชโชติเป็นกษัตริย์ทรงมีอำนาจมาก ถึงกับครั้งหนึ่งพระเจ้าอชาตศัตรูเตรียมป้องกันพระนครของพระองค์อย่างแข็งแรงเพื่อเตรียมรับศึกอาณาจักรอวันตีเป็นศูนย์กลางสำคัญของพระพุทธศาสนาอีกแห่งหนึ่ง เป็นบ้านเกิดของพระสาวกสำคัญๆ เช่น พระมหากัจจายนะ พระโสณ อภัยกุมาร เป็นต้น

(๓) อาณาจักรโกศล เมืองหลวง คือ สาวตถิ ในสมัยพุทธกาลกษัตริย์ที่ปกครองเมืองนี้มีหลายองค์ แต่ที่มีชื่อเสียงคือ พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงได้ชื่อว่าเป็นราชา เป็นหัวหน้าแห่งราชาทั้ง ๕ พระชนิษฐาของพระองค์ทรงอภิเษกกับพระเจ้าพิมพิสาร ราชาแห่งแคว้นมคธ ภายหลังพระเจ้าพิมพิสารถูกพระเจ้าอชาตศัตรู พระราชโอรสจับขังทรมานจนสิ้นพระชนม์ พระโกศลเทวีทรงเสียพระทัยตรอมใจจนสิ้นพระชนม์ พระเจ้าปเสนทิโกศลพิโรธจึงยึดแคว้นกาสิจึงทำให้เกิดศึกระหว่างแคว้นโกศลกับแคว้นมคธ

(๔) อาณาจักรมคธ ในสมัยพุทธกาล กษัตริย์ที่ปกครองแคว้นนี้ คือ พระเจ้าพิมพิสาร เดิมมีเมืองหลวงอยู่ที่ศิริวัรัชชะ ภายหลังได้ขยายเมืองออกไปและได้เปลี่ยนชื่อวาระาชคฤห์ พระองค์ทรงมีมเหสีหลายพระองค์ได้แก่ โกศลเทวี พระชนิษฐาของพระเจ้าปเสนทิโกศล เจลลนา พระธิดาของเจ้าชายเจฎุกะแห่งลิจฉวี เกษมาทัทรุ เจ้าหญิงแห่งแคว้นปัญจาบ การมีพระมเหสีซึ่งเป็นเจ้าหญิงจากแคว้นต่างๆ นี้ นอกจากแสดงว่าทรงมีพระราชอำนาจแล้ว ยังเป็นช่องทางให้แคว้นมคธสามารถขยายอำนาจได้อีกด้วย

(๒) **สมาพันธรัฐ สาธารณรัฐ หรือสามัคคีธรรม** : คำข้างต้นทั้ง ๓ คำนี้เป็นคำที่มีผู้ใช้เรียกระบบการปกครองของรัฐเล็กๆ ทางตอนเหนือของอินเดีย เรียกตามลักษณะของรัฐซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันอย่างหลวมๆ ของรัฐเล็กๆ คำว่าสาธารณรัฐ เป็นคำเรียกตามลักษณะการปกครอง ซึ่ง

^{๑๑๐} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **พรรคชนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔-๖.

ประชาชนเป็นผู้เลือกผู้ปกครอง ส่วนคำว่าสามัคคีธรรมนั้น เรียกตามความนิยมของพุทธศาสนิกชนในเมืองไทย เพราะพระพุทธเจ้าตรัสถึงเหตุที่ทำให้รัฐเหล่านี้เข้มแข็ง โดยตรัสสอนปธานียธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีในรัฐ

ในบรรดารัฐเหล่านี้ รายละเอียดของการปกครองที่เราทราบมากที่สุดคือการปกครองของเจ้าศากยะ เพราะพระพุทธเจ้ามาจากเผ่านี้ ในรัฐนี้มีผู้ปกครองเรียกว่า ราชา ซึ่งบางสมัยมาจากคนตระกูลสูง บางสมัยมาจากการเลือกของประชาชน กิจการของรัฐดำเนินไปโดยผ่านที่ประชุมซึ่งประชุมกันในรัฐสภา ซึ่งเรียกว่า สันฐาคาร ผู้ที่เข้าประชุมมีทั้งคนหนุ่ม คนแก่ คนรวย คนจน เชื่อกันว่าสันฐาคารนี้อาจเป็นที่มาของรูปแบบการทำสังฆกรรม ผู้ที่จัดที่นั่งในที่ประชุมมีตำแหน่งเรียกว่า อาสนปัญญาปะกะ ประธานที่ประชุมเรียกว่า วินัยธร ไม่มีสิทธิออกเสียง หน้าที่เรียกคนเข้าประชุมให้ครบองค์เป็นของคณปุระกะ มีการเสนอหัวข้อการประชุมซึ่งเรียกว่าอุฎติ ซึ่งจะต้องมีการประกาศเรียกว่า อนุสาวาวนา การอภิปรายจะดำเนินไปตามมติและตรงประเด็น ข้อเสนอหรือปฏิญญาจะประกาศต่อที่ประชุม หากที่ประชุมเจียบถือว่ามิมติรับรองเป็นเอกฉันท์ หากมีผู้คัดค้านให้ออกเสียงโดยเขียนลงในแผ่นไม้ที่เรียกว่า สลากา สีต่างๆ ซึ่งแทนความเห็นต่างๆ ผู้รวมคะแนนเสียงเรียกว่า สลากาคาหาปะกะ ต้องเป็นผู้ปราศจากอคติต่างๆ เสียงข้างมาก (เยกุกะสิกัง) จะเป็นฝ่ายชนะ และมีเจ้าหน้าที่จดบันทึกไว้ เมื่อลงมติแล้วห้ามยกขึ้นพูดใหม่อีก

๒.๕ สถานภาพของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิไว้มากพอสมควร ถือว่าเป็นคำสอนสำคัญเรื่องหนึ่งในพระพุทธศาสนา รายละเอียดเกี่ยวกับสถานภาพและคุณสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาอาจจำแนกได้ ๓ สถานภาพ คือ (๑) สถานภาพทางครอบครัว (๒) สถานภาพทางอาณาจักร และ (๓) สถานภาพทางศาสนา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ สถานภาพทางครอบครัวของพระเจ้าจักรพรรดิ

คัมภีร์พระพุทธศาสนาพรรณนาเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิในอีกฐานะหนึ่งคือ ทรงมีสถานภาพและบทบาทในครอบครัว จากการศึกษาพบว่า พระเจ้าจักรพรรดิทุกพระองค์จะมีสถานภาพทางสังคมติดตามพระองค์มา คือ

- (๑) เป็นพระราชโอรส (หรือพระราชบุตร)
- (๒) เป็นพระสวามี
- (๓) เป็นพระราชบิดา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

สถานภาพในครอบครัวของพระองค์เริ่มต้นจากทรงประสูติจากพระมารดา โดยอาศัยการอยู่ร่วมกับพระบิดาสถานะแรกทรงเป็นพระโอรส (บุตร) จากนั้นทรงอภิเษกสมรสกับพระมเหสีผู้เป็นนางแก้วจึงมีสถานภาพเป็นพระสวามี ต่อมาเพราะอาศัยการอยู่ร่วมกันจึงมีพระโอรส-พระธิดาจึงมีสถานภาพเป็นพระบิดาตามลำดับ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๕.๑.๑ พระราชโอรส

พระราชโอรสเป็นคำที่นิยมใช้เรียกพระเจ้าจักรพรรดิในฐานะเป็นบุตรของพระราชบิดา คำนี้นิยมใช้แทนคำว่า บุตรหรือราชบุตร คัมภีร์อภินิหารวรรณาแสดงความหมายของบุตรไว้ ๗ ศัพท์ ได้แก่

- (๑) อัจจะ แปลได้ ๒ ความหมาย คือ
- ๑) เด็กชายผู้ช่วยให้มารดาบิดาไม่ตกไปในนรกด้วยการเกิด^{๑๑๑}
  - ๒) เด็กชายผู้ช่วยให้วงศ์ตระกูลไม่ขาดสูญ^{๑๑๒}
- (๒) ปุตตะ แปลได้ ๔ ความหมาย คือ
- ๑) เด็กชายผู้ช่วยชำระมารดาบิดาให้สะอาด (การมาเกิดเป็นลูกจะช่วยชำระมารดาบิดาพ้นจากการถูกตำหนิว่าไม่มีลูกสืบสกุล)^{๑๑๓}
  - ๒) เด็กชายผู้ทำให้เต็ม^{๑๑๔}
  - ๓) เด็กชายผู้ชำระวงศ์ตระกูลของตนให้สะอาด^{๑๑๕}
  - ๔) เด็กชายผู้มารดาบิดาเลี้ยงดู^{๑๑๖}
- (๓) อัตตะ หรือ “อัครตะ” แปลว่า เด็กชายผู้เกิดจากอกตน^{๑๑๗}
- (๔) สุตะ แปลได้ ๒ ความหมาย คือ
- ๑) เด็กชายผู้มารดาบิดาให้เกิด^{๑๑๘}
  - ๒) เด็กชายผู้เชื่อฟัง วิเคราะห์ว่า สุณาตติ สุโต
- (๕) ตนุชะ แปลว่า เด็กชายผู้เกิดจากกาย^{๑๑๙}
- (๖) ตนยะ แปลได้ ๒ ความหมาย คือ
- ๑) เด็กชายผู้เกิดจากกาย^{๑๒๐}
  - ๒) เด็กชายผู้แผ่ความรักไว้ในตน^{๑๒๑}
- (๗) สุนุ แปลว่า เด็กชายผู้ที่มารดาบิดาให้เกิด^{๑๒๒}
- นอกจากนี้ยังมีศัพท์ที่แปลคล้ายกับบุตรอีก คือ “โอรส” แปลได้ ๓ ความหมาย คือ
- (๑) โอรส แปลว่า ลูกในอก^{๑๒๓}
  - (๒) โอรส แปลว่า ลูกที่มารดาบิดาสสร้างขึ้นด้วยใจ^{๑๒๔}

^{๑๑๑} วิเคราะห์ว่า ชาเตน นรเก น ปตฺนติ อเนนาติ อปจจํ, อปจจ-ศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์อย่างเดียว มีความหมายเป็นทั้งบุตรชาย บุตรสาว หลาน เหล่ากอและวงศ์วานผู้สืบสาย. พระมหาโมคคัลลานะ, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. หน้า ๓๒๘-๓๒๙.

^{๑๑๒} วิเคราะห์ว่า น ปตติ น วิจฉินฺทติ วิโส เอเตนาติ อปจจํ.

^{๑๑๓} วิเคราะห์ว่า ปิตโร ปุณาติ โสเธติ อเนนาติ ปุตโต.

^{๑๑๔} วิเคราะห์ว่า ปุเตตติ ปุตโต,

^{๑๑๕} วิเคราะห์ว่า อตตโน กุลํ ปุณาติ โสเธตติ ปุตโต.

^{๑๑๖} วิเคราะห์ว่า โปสิยเตติ ปุตโต.

^{๑๑๗} วิเคราะห์ว่า อตตโต ชาโต อตตโซ จ อตฺตรโซ.

^{๑๑๘} วิเคราะห์ว่า สฺยเตติ สฺโต.

^{๑๑๙} วิเคราะห์ว่า ตนฺมฺหา ชาโต ตนฺโซ.

^{๑๒๐} วิเคราะห์ว่า ตนฺมฺหา ชาโต ตนโย.

^{๑๒๑} วิเคราะห์ว่า อตตนิ เปมฺ ตโนตฺติ ตนโย.

^{๑๒๒} วิเคราะห์ว่า สฺยเตติ สฺนุ

^{๑๒๓} วิเคราะห์ว่า สชาโต โอรโส สฺโต,

^{๑๒๔} วิเคราะห์ว่า อฺรสา มนสา นิมนฺโต โอรโส,

(๓) โอรส แปลว่า ลูกที่มีอยู่ในอก^{๑๒๕}

พิจารณาจากรูปวิเคราะห์ของศัพท์ที่แปลว่า “ลูกชาย” หรือ “บุตร” นี้สื่อความหมายสำคัญที่เกี่ยวกับบุตร ๕ ประการ คือ บุตรเป็นเด็กชายผู้เกิดมาแล้วทำให้มารดาบิดาไม่ตกต่ำ พ้นจากความทุกข์ในชีวิต (ไม่ตกนรก, วงศ์ตระกูลไม่ขาดสูญ, ชำระตนพ้นจากการถูกตำหนิว่าไม่มีลูกสืบสกุล), เด็กชายผู้เกิดมาแล้วทำให้ชีวิตแต่งงานของชายหนุ่มหญิงสาวเต็มสมบูรณ์ (ครอบครัวประกอบด้วย พ่อ+แม่+ลูก), เด็กชายผู้เกิดมาจากเลือดเนื้อเชื้อไขของมารดาบิดา, เด็กชายผู้ต้องฟังคำสั่งสอนของมารดาบิดา, เด็กชายผู้เป็นดั่งแก้วตาดวงใจแผ่ความรักของมารดาบิดาไว้ในทุกส่วนของอวัยวะในร่างกาย แม้ว่าลูกจะพิการ รูปร่าง ผิวพรรณไม่สวย ก็จะเป็นที่รักของมารดาบิดาไม่เสื่อมคลาย

ในฐานะที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นพระราชโอรสหรือพระราชบุตร หากจะจำแนกบุตรด้วยคุณธรรมก็อาจจำแนกบุตรเป็น ๓ จำพวก คือ อติชาติบุตร อนุชาติบุตร และ อวชาติบุตร^{๑๒๖} โดยเปรียบเทียบกับคุณธรรมของพ่อแม่ ดังต่อไปนี้

(๑) อติชาติบุตร (บุตรที่มีคุณสมบัติสูงกว่ามารดาบิดา)^{๑๒๗} พิจารณาได้จากมารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ไม่ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ, ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้มีศีล, มีธรรมเลวทราม, ส่วนบุตรของมารดาบิดาเหล่านั้น ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ, งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท, เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม

(๒) อนุชาติบุตร (บุตรที่มีคุณสมบัติเสมอกับมารดาบิดา)^{๑๒๘} พิจารณาได้จากมารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ, งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท, เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม, แม้บุตรของมารดาบิดาเหล่านั้น ก็ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ, งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท, เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม

(๓) อวชาติบุตร (บุตรที่มีคุณสมบัติต่ำกว่ามารดาบิดา)^{๑๒๙} พิจารณาได้จาก มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ, งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท, เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม, ส่วนบุตรของมารดาบิดาเหล่านั้น ไม่ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ, ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้

^{๑๒๕} วิเคราะห์ว่า อฺริสิ ภโวติ โอรโส. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๑/๓๒๙.

^{๑๒๖} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑.

^{๑๒๗} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๒. ภาษาไทยนิยมใช้คำว่า อภิชาติบุตร.

^{๑๒๘} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๒.

^{๑๒๙} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๒-๔๓๓.

ให้ การประพาศพิณในกาม จากการพูดเท็จ การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท, เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม^{๑๓๐}

พระพุทธศาสนาจะยกย่องพระเจ้าจักรพรรดิไว้ในฐานะอติชาตบุตร เนื่องจากพระองค์เป็นผู้ที่ได้ผ่านการบำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนาน แม้จะมีพระราชบิดาเป็นกษัตริย์ธรรมดาก็ตาม แต่หลังจากพระองค์ได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาแล้วจะทรงเป็นพระอัมมิกราชผู้ครองบ้านเมืองโดยธรรม ตั้งมั่นในราชสังคหวัตถุและจักรวัตติวัตตอย่างเคร่งครัด พร้อมกันนั้นยังคงสนพระทัยในด้านการศึกษารวม ปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรมอีกด้วย

๒.๕.๑.๒ พระสวามี

พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเมื่อเจริญพระชนมายุพอสมควรแล้ว ก็มักจะอภิเษกสมรสกับนางกษัตริย์ เมื่อชายหญิงแต่งงานกัน ฝ่ายชายจะถูกเรียกว่า สามี หากเป็นวรรณกษัตริย์เรียกว่า พระสวามี ฝ่ายหญิงจะถูกเรียกว่า ภรรยา เรียกว่า พระชายา พระมเหสี คำว่าสามี หรือ สามีกะ ตรงกับภาษาบาลี ๕ ศัพท์ คือ

(๑) ฐวะ แปลว่า สามี หรือ ชายผู้ทำให้ความหวาดกลัวหวั่นไหว หรือผู้บรรเทาความหวาดกลัว^{๑๓๑}

(๒) สามี, สามีกะ แปลว่า สามี หรือ ชายผู้เป็นเจ้าของ (ผู้สละของภรรยา)^{๑๓๒}

(๓) ภัตตุ แปลว่า สามี หรือ ชายผู้เลี้ยงดู (ภรรยา)^{๑๓๓}

(๔) กันตะ แปลว่า สามี หรือ ชายที่ภรรยาปรารถนา^{๑๓๔}

(๕) ปติ แปลว่า สามี หรือ ชายผู้รักษา (ภรรยา)^{๑๓๕}

พิจารณาจากคำศัพท์ที่ใช้แทนสามี หรือ สวามีทำให้เห็นว่า ชายผู้เป็นสามีมีหน้าที่ต้องปกป้องดูแล คุ้มครองรักษา ให้ความปลอดภัย และเลี้ยงดูภรรยาให้มีความสุขตามสมควร ตามความหมายนี้ทำให้เห็นว่าสามีจะต้องมีความรับผิดชอบ มีภาระหน้าที่และมีบทบาทในครอบครัวสูงกว่าภรรยา

การสืบต่อเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ของชาวอารยันนิยมอยู่เป็นระบบครอบครัว โดยมีบิดาเป็นหัวหน้าครอบครัว รองลงมาคือพี่ชาย การสืบเชื้อสายนับถือเชื้อสายทางบิดาเป็นใหญ่ ลูกสะใภ้ใหญ่มีหน้าที่ปกครองดูแลทุกสิ่งทุกอย่างภายในบ้านเรือน สตรีจึงมีฐานะสูง ไม่ใช่เป็นเพียงภรรยาและมารดาเท่านั้น หากแต่มีความรับผิดชอบเกี่ยวกับกิจทางครอบครัว กับมีอำนาจเต็มภายในบ้านเรือนด้วย ผู้หญิงชาวอารยันสามารถออกจากบ้านไปหาเพื่อนบ้าน หรือไปประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ได้เท่าเทียมกับชาย และยังได้รับการศึกษาไม่น้อยไปกว่าชาย

^{๑๓๐} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑-๔๓๓.

^{๑๓๑} ฐวะ (ฐ+กมปเน+อ) วิเคราะห์ว่า สนตาส์ ฐโนตติ ฐโว; พระโมคคัลลานเถระ; คัมภีร์อิถานวรรณนา, หน้า ๓๒๗.

^{๑๓๒} สามี (ส+อามี+ก) วิเคราะห์ว่า ส อสสตีติ สามีโก; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๗.

^{๑๓๓} ภัตตุ (ภร ภรณ+ริตุ) วิเคราะห์ว่า ภรตีติ ภัตตา; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๗.

^{๑๓๔} กันตะ (กมุ อิจฉาย+อ) วิเคราะห์ว่า กมียเต อิจฉียเตติ กนโต; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๗.

^{๑๓๕} ปติ (ปา รกฺษณ+อติ) วิเคราะห์ว่า ปาติ รกฺษตีติ ปติ; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๗.

ในวิถีชีวิตของประชาชนทั่วไป การแต่งงาน เจ้าบ่าวจะยกขบวนขันหมากไปยังบ้านเจ้าสาวซึ่งเป็นบ้านที่จัดงาน แล้วมีการเลี้ยง เจ้าสาวแต่งตัวงดงามมาร่วมในงานเลี้ยง มีการล้มวัวเพื่องานเลี้ยงโดยเฉพาะ คู่แต่งงานจะจูงมือกันเดินไปรอบๆ กองไฟ การจับมือกันนี้แสดงการเป็นเจ้าของ ครั้นเสร็จแล้วขบวนแห่ก็จะนำเจ้าสาวกลับไปยังบ้านเจ้าบ่าว

จุดมุ่งหมายของการแต่งงานก็คือ ต้องการลูกชายไว้สืบสกุล เพราะลูกชายจะสามารถทำพิธีให้แก่บิดามารดาเมื่อตายไปแล้ว การไม่มีบุตรชายถือว่าเป็นความล้มเหลวในชีวิตแต่งงานจะมีความยากจนคนแค่น ผู้ชายอาจมีภรรยาได้หลายคน และหญิงที่เป็นหม้ายบางทีก็อาจแต่งงานใหม่ได้ พี่สะใภ้คนโตเมื่อเป็นหม้ายก็อาจจะแต่งงานกับน้องชายของสามีอีกครั้งได้^{๑๓๖} จากการศึกษาพบว่า การแต่งงานของชาวอารยันในอินเดียโบราณจำแนกกว้าง ๆ ได้ ๓ ลักษณะ คือ

(๑) การแต่งงานแบบผิวเดียวเมียเดียว คือ แต่งงานแล้วจะมีคู่ครองเพียงคนเดียวเท่านั้น ไม่มีชายหรือหญิงอื่นร่วมเรือน การแต่งงานแบบนี้ได้รับการยอมรับโดยทั่วไป

(๒) การแต่งงานแบบสามีภรรยาหลายคน คือ สามีสามารถมีภรรยาพร้อมกันหลายคน การแต่งงานแบบนี้ได้รับการยอมรับเฉพาะในหมู่พระราชา เศรษฐีและคนชั้นสูง แต่ต่อมาก็ได้รับความนิยมในหมู่ประชาชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีด้วย

(๓) การแต่งงานแบบภรรยามีสามีหลายคน คือ ภรรยาสามารถมีสามีพร้อมกันหลายคน การแต่งงานแบบนี้ไม่ค่อยได้รับความนิยม มีอยู่บ้างในบางครอบครัวเท่านั้น^{๑๓๗}

ในกรณีที่มีภรรยาได้หลายคนนี้มักจะมีกับสามีที่มีฐานะดี หรือเป็นคนวรรณะสูงที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี เช่น เศรษฐี พราหมณ์ หรือกษัตริย์ ในส่วนของกษัตริย์นั้นเมื่ออภิเษกสมรสแล้วมีการจัดลำดับสตรีที่ได้รับการอภิเษกตามลำดับ คือ พระอัครมเหสี พระมเหสี และพระชายา สามารถจำแนกได้หลายรูปแบบ

๒.๕.๑.๓ พระบิดา

เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิอภิเษกสมรสแล้วก็มักจะมีพระราชโอรสหรือพระราชธิดา เมื่อถึงตอนนี้จะทรงมีสถานภาพเป็นพระบิดา การมีพระโอรสหรือพระธิดานี้ถือว่าเป็นความสำคัญกับคติพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพราะเรามักจะพบเรื่องราวว่า เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิครองราชสมบัติพอสมควรแล้ว จะทรงรับสั่งกับนายช่างกลับกว่า หากพระเส้นพระเกสาหงอกบนพระเศียรของพระองค์ขอให้รีบบอก ครั้นพอช่างกลับกราบทูลว่าพระเกสาของพระองค์เริ่มหงอกแล้ว พระเจ้าจักรพรรดิมักจะสั่งเวชพระทัยแล้วรับสั่งเรียกพระโอรสพระองค์โตมาเฝ้า แล้วมอบราชสมบัติให้ จากนั้นพระองค์ก็จะเสด็จออกบวชเป็นดาบส หรือภิกษุในพระพุทธศาสนา

คำว่า บิดา หรือพ่อ ตรงกับศัพท์ในภาษาบาลี ๓ ศัพท์ คือ

คัมภีร์อภิธานวรรณาแสดงความหมายของบิดาไว้ ๓ ศัพท์ คือ

^{๑๓๖} เพ็ญพรรณ เต็มสุข, ชนชาติอารยันในอินเดีย, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต*, (คณะโบราณคดี : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๔), หน้า ๕๑-๕๒.

^{๑๓๗} ดูรายละเอียดใน เสวกา เจริญขวัญ, “ประเพณีการแต่งงานของอินเดียในสมัยพระเวท”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๓๖-๔๕.

- (๑) ตาตะ แปลว่า ชายผู้รักษาบุตร^{๑๓๘}
 (๒) ชนกะ แปลว่า ชายผู้ให้กำเนิด^{๑๓๙}
 (๓) ปิตุ แปลได้ ๓ ความหมาย คือ
 ๑) ชายผู้รักษาชาวโลก (บุตร) ทั้งปวง^{๑๔๐}
 ๒) ชายผู้รักษาบุตร^{๑๔๑}
 ๓) ชายผู้รักใคร่บุตร^{๑๔๒}

จากสรุปวิเคราะห์ที่กล่าวมานี้ สรุปได้ว่า ศัพท์บาลีที่แปลว่า “พ่อ” หรือ “บิดา” นี้ ในภาษาบาลีสื่อความหมายสำคัญ ๓ ประการ คือ ชายผู้รักษาบุตรธิดา, ชายผู้ให้กำเนิดบุตรธิดา, ชายผู้รักใคร่บุตรธิดา บุคคลผู้เป็นบิดานั้นมีฐานะเป็นหัวหน้าครอบครัว มีหน้าที่ต้องให้การเลี้ยงดู ค้ำครองรักษา ให้การศึกษาและหาคุ้มครองที่เหมาะสมให้แก่บุตรธิดาของตน ศัพท์ดังกล่าวสื่อให้เห็นคุณลักษณะของมารดาบิดาที่มีต่อบุตรอย่างน้อย ๓ ประการ คือ

(๑) คุณลักษณะที่แสดงออกทางกายหรือเกี่ยวข้องกับร่างกาย เช่น ศัพท์ที่แปลว่า มารดา-บิดา คือ หญิง-ชายที่ยังบุตรให้เกิด หรือ หญิง-ชายที่เป็นผู้ให้กำเนิดบุตรธิดา

(๒) คุณลักษณะที่แสดงถึงหน้าที่ของมารดาบิดา เช่น ศัพท์ที่แปลว่า มารดาบิดา คือ หญิง-ชายให้รักษาบุตรธิดา

(๓) คุณลักษณะที่แสดงถึงความรู้สึกของมารดา-บิดาที่มีต่อบุตรธิดา เช่น ศัพท์ที่แปลว่า มารดา-บิดา คือ หญิง-ชายผู้ที่รักใคร่, ทะนุถนอมบุตรธิดาโดยธรรม เป็นต้น

จะเห็นว่า ศัพท์ภาษาบาลีที่แปลว่า มารดาบิดาสื่อความหมายแสดงนัยที่เกี่ยวกับบิดาอย่างน้อย ๓ ประการ คือ นัยที่ ๑ แสดงถึงความเกี่ยวข้องของทางกายระหว่างมารดาบิดากับบุตรธิดาในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดบุตรธิดา กล่าวคือ ร่างกายของบุตรธิดาสืบเชื้อสายมาจากมารดาและบิดาโดยตรงนั่นเอง อวัยวะ รูปร่างหน้าตา เลือดเนื้อในร่างกายของบุตรธิดาได้รับมาจากมารดาและบิดาโดยตรง, นัยที่ ๒ แสดงถึงบทบาทที่มารดาบิดาพึงปฏิบัติต่อบุตรธิดา เช่น การให้การรักษาค้ำครองบุตรธิดาให้พ้นจากภัยอันตราย, นัยที่ ๓ แสดงให้เห็นความรู้สึกที่มารดาบิดามีต่อบุตรธิดา เช่น ความรัก ความหวังโยที่มีต่อบุตรธิดาของตน

๒.๕.๒ สถานภาพทางการปกครองของพระเจ้าจักรพรรดิ

พระเจ้าจักรพรรดิว่าโดยสถานภาพแล้วก็ทรงเป็นกษัตริย์ แต่ทรงเป็นกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการสูงกว่ากษัตริย์อื่นๆ ความสูงส่งแห่งพระบรมเดชานุภาพของพระองค์ เห็นได้จากปรากฏการณ์ดังต่อไปนี้

^{๑๓๘} วิเคราะห์ว่า ปุตเต ตายตีติ ตาโต; ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คำว่า “บุตร” หากกล่าวโดยรวมจะหมายถึงทั้งลูกชายและลูกสาว เช่นในมงคลชื่อว่า ปุตตทวารสส สงคโห การสงเคราะห์บุตร (บุตร+ธิดา), แต่ในบางแห่งหมายถึงเฉพาะลูกชาย, ส่วนลูกสาวจะเรียกว่า “ธิดา”; มังคลัตถที่ปนิ. (ไทย) ๑/๑/๒/๓๔๘.

^{๑๓๙} วิเคราะห์ว่า ชนตตีติ ชนโก; พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๓๓๒.

^{๑๔๐} วิเคราะห์ว่า สพพ-โลก ปาติ รกขตีติ ปิตา; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๒.

^{๑๔๑} วิเคราะห์ว่า ปุตต ปาติ รกขตีติ ปิตา; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๒.

^{๑๔๒} วิเคราะห์ว่า ปุตต ปิยายตีติ ปิตา; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๒.

๒.๕.๒.๑ ทรงครองราชสมบัติโดยมีพระราชอำนาจเด็ดขาด

ในการเสด็จขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าจักรพรรดินั้น กรณีพระจักรวาลจักรพรรดิมักจะเกิดจากการสืบทอดราชสมบัติจากพระราชบิดา เช่น พระเจ้าทัฬหเสนี พระเจ้ามหาสุทิสสนะ การขึ้นครองราชย์ไม่ได้ใช้กำลังทหารเข้าเช่นฆ่าหรือทำลายล้างก่อนยึดครอง แต่ทรงเสด็จไปด้วยอำนาจของจักรวรรดิในทิศทั้ง ๔ แล้วกษัตริย์ในทิศนั้นเสด็จมาเฝ้าแล้วมอบอำนาจให้ทรงปกครอง จากนั้นพระองค์ก็จะสอนศีล ๕ แล้วมอบให้กษัตริย์เหล่านั้นปกครองบ้านเมืองต่อ^{๑๔๓}

ส่วนพระเจ้าจักรพรรดิประเภทที่ปกครองประเทศจักรพรรดิ บางพระองค์ก็เสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบทอดจากพระราชบิดาหรือจากพระญาติโดยสันติวิธี แต่บางพระองค์ก็ใช้อำนาจแย่งชิงราชสมบัติมาจากผู้อื่น เช่น กรณีพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ก็ได้ราชสมบัติมาจากการชิงอำนาจ กล่าวคือ เมื่อพระเจ้าจันทรคุปต์สวรรคตแล้ว พระโอรสพระนามว่าพินทุสาร (พระราชบิดาของพระเจ้าอโศก) ครองราชย์ต่ออีก ๒๘ ปี ในช่วงนั้นได้ส่งพระเจ้าอโศกไปเป็นอุปราชครองกรุงอุชเชนี แล้ววันวันตี พ่อพระเจ้าพินทุสารสวรรคตแล้ว พระเจ้าอโศกจึงกลับมาเช่นฆ่าพี่น้องของพระองค์ประมาณ ๑,๐๐๐ องค์ เหลือไว้แต่พระอนุชาพระมารดาองค์เดียว ขึ้นครองราชย์แต่เพียงผู้เดียว แล้วทำสงครามขยายดินแดนออกไปอีกมาก จนกระทั่งถึงแคว้นกาลิงคะ เป็นเหตุให้พระองค์สลดพระทัยกับความสูญเสียในสงครามจนได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา^{๑๔๔} การครองราชสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดินั้น ทรงมีพระราชอำนาจอย่างเต็มเปี่ยมไม่มีคนแทรกแซงได้ ตำแหน่งจักรพรรดิจึงได้รับการยกย่องจากพระราชาทิ้งหลาย

๒.๕.๒.๒ ทรงเป็นพระประมุขแห่งรัฐและพระประมุขพระราชาทิ้งหลาย

นอกจากพระเจ้าจักรพรรดิจะมีสถานภาพเป็นพระประมุขแห่งรัฐผู้มีพระบรมเดชานุภาพล้นพ้นแล้วยังทรงเป็นพระประมุขของพระราชาทิ้งหลายด้วย ความข้อนี้เห็นได้จากข้อความที่มักจะปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น ด้วยพระบรมเดชานุภาพอันเกรียงไกรนั้น ทำให้พระเจ้าจักรพรรดิได้รับยกย่องเป็นพระมุขของพระราชาน้อยใหญ่ทั้งหลายด้วยตั้งความในกุฎาทิสุดตปัญจะว่า “พระราชามีอำนาจน้อยทั้งหลายย่อมคล้อยตามพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิชาวโลกยกย่องว่าเลิศกว่าพระราชามีอำนาจน้อยเหล่านั้น”^{๑๔๕}

๒.๕.๓ สถานภาพทางศาสนาของพระเจ้าจักรพรรดิ

พระเจ้าจักรพรรดิเป็นบุคคลผู้มีภาพพจน์ทางศาสนาเด่นชัดมาก ดังจะเห็นได้จากในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายแห่งมักจะนำพระองค์ไปเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้า ทั้งตอนอสูตดาบสเข้าเยี่ยม ตอนเชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คนมาทำนายพระลักษณะตอนทรงประสูติใหม่ แม้ในพระสูตรต่างๆ ก็ได้กล่าวถึงคุณสมบัติและบทบาทของพระองค์ในแงุ่มที่เกี่ยวกับศาสนาไว้จำนวนมาก สรุปได้ดังต่อไปนี้

^{๑๔๓} ดูรายละเอียดการกริธาทัฬหะไปในทิศทั้ง ๔ ในบทที่ ๒ ตอนว่าด้วยจักรวรรดิ ข้อ ๒.๕.๑.

^{๑๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), จารึกอโศก (ธรรมจักรบนเศียรสิงห์) รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย, หน้า ๔๒.

^{๑๔๕} ส.ม. (๑๙/๑๔๑-๑๔๕/๗๖).

๒.๕.๓.๑ ทรงเป็นพระธรรมิกราชา

พระเจ้าจักรพรรดิถือว่าเป็นพระราชาที่ใฝ่พระทัยในพระศาสนา มาก ทรงได้รับยกย่องว่าเป็น “ธรรมราชา” เหมือนกับพระพุทธเจ้า คำว่า ธรรมราชานี้มีความหมายตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ๒ ความหมาย คือ เป็น “ราชาผู้ทรงธรรม” และ “ผู้มีธรรมเป็นราชา” สำหรับความหมายแรกว่าเป็น “ราชาผู้ทรงธรรม” นั้นชัดเจนอยู่แล้ว แต่ในความหมายที่ ๒ คือ “ผู้มีธรรมเป็นราชา” พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่า “ธรรม” เป็นราชาของพระเจ้าจักรพรรดิ คือ พระเจ้าจักรพรรดิทรงสักการะเคารพธรรม ยึดธรรมเป็นหลักนำ ถือเอาธรรมเป็นใหญ่ เป็นธรรมาธิปไตย^{๑๔๖} ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจึงมักจะกล่าวถึงความสูงส่งในทางธรรมของพระพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิอยู่เสมอ เช่น

(๑) พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย “บุคคล ๒ จำพวกนี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คือ

๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒) พระเจ้าจักรพรรดิ^{๑๔๗}

(๒) บุคคล ๒ จำพวกนี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเป็นอัจฉริยมมนุษย์^{๑๔๘} คือ

๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒) พระเจ้าจักรพรรดิ^{๑๔๙}

(๓) การเสียชีวิต (ตาย) ของบุคคล ๒ จำพวกนี้ เป็นเหตุให้คนจำนวนมากพลอยต้องเดือดร้อนไปด้วย คือ

๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒) พระเจ้าจักรพรรดิ^{๑๕๐}

(๔) ในโลกนี้มีบุคคลที่หลังจากสวรรคตแล้วควรสร้างสถูปบรรจุพระอัฐิธาตุ (อุปารหบุคคล) อยู่ ๔ ประเภท^{๑๕๑} คือ

๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

^{๑๔๖} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๓/๒๑๔-๒๑๖, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **จาริกอโคก (ธรรมจักรบนเคียรลีสิงห์) รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย**, หน้า ๗๙.

^{๑๔๗} อัง.ทุก (ไทย) ๒๐/๕๓/๙๗, คำว่า เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก หมายถึงเพราะพระเจ้าจักรพรรดิบังเกิดขึ้น จึงเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ได้สมบัติ ๒ อย่าง คือ (๑) มนุษย์สมบัติ สมบัติในมนุษย์ (๒) เทว สมบัติ สมบัติในสวรรค์ และเพราะพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น จึงเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้สมบัติ ๓ อย่าง คือ (๑) มนุษย์สมบัติ สมบัติในมนุษย์ (๒) เทวสมบัติ สมบัติในสวรรค์ (๓) นิพพานสมบัติ สมบัติคือพระนิพพาน. อัง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕๓/๕๘, อัง.ทุก.ฎีกา (บาลี) ๒/๕๓/๕๗.

^{๑๔๘} พระเจ้าจักรพรรดิเป็นบุคคลที่หาได้ยาก ไม่ปรากฏทั่วไป. อัง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕๔/๕๘.

^{๑๔๙} อัง.ทุก (ไทย) ๒๐/๕๔/๙๗.

^{๑๕๐} อัง.ทุก (ไทย) ๒๐/๕๕/๙๗.

^{๑๕๑} อุปารหบุคคล คือ บุคคลผู้ควรแก่การสร้างสถูปบรรจุพระธาตุไว้. อัง.ทุก.ฎีกา (บาลี) ๒/๕๖/๕๗.

๒) พระเจ้าจักรพรรดิ^{๑๕๒}

๒.๕.๓.๒ ทรงเป็นพระราชผู้ฝึกไฟในเนกขัมมปฏิปทา (การออกบวช)

อีกประการหนึ่ง พระเจ้าจักรพรรดิผู้บำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนาน จะมีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมเสมอ^{๑๕๓} เมื่อเสวยราชสมบัติพอสมควรแก่กาลแล้วก็จะสละราชสมบัติออกผนวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา เช่น พระเจ้าวิจิตาวี พระองค์ทรงสละราชสมบัติออกผนวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาของพระโกณฑัญญะพุทธเจ้า เรียนพระไตรปิฎก ทำสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิดขึ้น มีมานไม่เสื่อมไปเกิดในพรหมโลก^{๑๕๔} บางพระองค์ออกบวชเป็นภิกษุแล้วให้ชนในทวีปทั้ง ๔ ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองรวบรวมรายได้ที่เกิดในรัฐมาถวายมหากษัตริย์เป็นประจำ^{๑๕๕} ในอนาคต พระเจ้าสังขะก็จะสละปราสาทที่พระเจ้ามหาปนาทะให้สร้างเป็นทาน จากนั้นได้เสด็จผนวชเป็นภิกษุในสำนักของพระเมตไตรยพุทธเจ้า^{๑๕๖}

แต่ถ้าเป็นเวลาที่ไม่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ พระเจ้าจักรพรรดิจะเลือกผนวชเป็นดาบส เช่น พระเจ้าทัฬหะเนมิในจักกวัตติสูตร พระเจ้ามหาสุทิสสนะในมหาสุทิสสนสูตร^{๑๕๗} แต่มีบางพระองค์แม้จะไม่ได้ออกผนวชแต่ก็พยายามบำเพ็ญภาวนาจนได้มานสมาบัติ^{๑๕๘}

ประมวลความเห็นต่อพระพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิในส่วนของที่เกี่ยวข้องกับธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวโดยสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิเป็นผู้ที่ผ่านการบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลายาวนาน เป็นผู้ไฟในการแสวงหาสัจธรรมของชีวิต ต่างกันที่พระพุทธเจ้าสามารถตรัสรู้สัจธรรมได้เป็นพระพุทธเจ้า ส่วนพระเจ้าจักรพรรดิอาจบรรลุได้แค่ฌาน สมาบัติและโลกียอภิญญา เมื่อบุคคลทั้งสองเกิดขึ้นในโลกก็ได้พยายามเผยแผ่ธรรมที่ตนได้ค้นพบแก่ประชาชนทั้งสองบุคคลจึงได้รับยกย่องว่าเกิดขึ้นมาเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คนผู้ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าอาจสามารถได้บรรลุธรรมตามพระองค์เป็นพระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามีหรือพระอรหันต์ (พระสาวกพุทธเจ้า) ตามแต่อุปนิสัยของตน ส่วนผู้ฟังคำสอนของพระเจ้าจักรพรรดิก็อาจตั้งมั่นในศีล ๕ และอุโบสถศีล บำเพ็ญเพียรได้บรรลุฌาน สมาบัติและโลกียอภิญญาตามแนวทางที่พระเจ้าจักรพรรดิสั่งสอน^{๑๕๙} พระเจ้าจักรพรรดิจึงเป็นบุคคลที่มีบทบาทสั่งสอนศีลธรรมเหมือนกับพระมหาโพธิสัตว์และสมณพราหมณ์ผู้เป็นกัมมวาทีทั้งหลาย ดังความในอรรถกถาพระวินัยตอนหนึ่งว่า

^{๑๕๒} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๖/๙๘, แต่ในมหาปรินิพพานสูตร ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓, และอุปารหสูตรระบุว่า อุปารหบุคคลมี ๔ คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า สาวกของพระตถาคต และ พระเจ้าจักรพรรดิ. อัง.ทุก. (ไทย) ๒๑/๒๔๗/๓๖๗.

^{๑๕๓} ดูรายละเอียดใน บรรจบ บรรณรุจิ, **พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท**, หน้า ๔๑-๔๒.

^{๑๕๔} ดูรายละเอียดใน ชุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๓๒๐-๓๒๑,

^{๑๕๕} ดูรายละเอียดใน ชุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๕๐๓.

^{๑๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๙/๗๙.

^{๑๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๙-๘๒.

^{๑๕๘} บรรจบ บรรณรุจิ, **พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท**, หน้า ๔๒.

^{๑๕๙} ดูรายละเอียดใน ชุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๓๒๐-๓๒๑,

ศีลเท่านั้นก่อน, จริงอยู่ ศีลนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้วก็ตาม ยังมีได้อุบัติขึ้นก็ตาม เป็นไปอยู่ในโลก, เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ดี พระสาวกทั้งหลายก็ดี ย่อมชักชวนมหาชนให้สมาทานในศีลนั้น, เมื่อพระพุทธเจ้ายังมีได้อุบัติขึ้น พระปัจเจกพุทธเจ้า พวกสมณพราหมณ์พวกกัมมวาทีประพฤติชอบธรรม พระเจ้าจักรพรรดิมหाराช และพระมหาโพธิสัตว์ ย่อมชักชวนมหาชนให้สมาทาน (ในศีลนั้น), พวกสมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตก็พากันสมาทาน (ศีล) แม้ด้วยตนเอง, สมณพราหมณ์เป็นต้นเหล่านั้น ครั้นบำเพ็ญกุศลธรรมนั้นให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเสวยสมบัติในหมู่ทวยเทพและในหมู่มนุษย์^{๑๖๐}

อนึ่ง พระสิริมังคลาจารย์ก็กล่าวถึงเรื่องในลักษณะเดียวกันนี้ไว้อย่างน่าสนใจ โดยระบุว่า พระเจ้าจักรพรรดิจะเสด็จอุบัติขึ้นเฉพาะในรัชสมัยประเทศเหมือนกับบุคคลสำคัญในพระพุทธศาสนามี พระพุทธเจ้า ดังความตอนหนึ่งว่า

พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระมหาสาวกมีพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะเป็นต้น พุทธอภิวรรค พระพุทธมารดา พระพุทธบิดาและพระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมเกิดขึ้นไปมีชัณฐิประเทศนั้น, บรรดาสัตบุรุษมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้น สัตว์ทั้งหลายรับโอวาทของพระเจ้าจักรพรรดิ ตั้งอยู่ในศีล ๕ ย่อมมีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า, ตั้งอยู่ในโอวาทของพระปัจเจกพุทธเจ้าก็ (มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า) เหมือนกัน, แต่เมื่อตั้งอยู่ในโอวาทของพระพุทธเจ้าและพระสาวกของพระพุทธเจ้า ย่อมมีพระนิพพานและสุคติเป็นเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น การอยู่ในปฏิรูปเทศนั้น จึงตรัสว่า "เป็นมงคล" เพราะเป็นปัจจัยแห่งสมบัติเหล่านี้^{๑๖๑}

ตามความหมายนี้ทำให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิเป็นบุคคลสำคัญ เป็นอัจฉริยมนุษย์ ที่เกิดขึ้นมาในโลกแล้วทำหน้าที่สอนศีลธรรมและแสดงหลักปฏิบัติต่างๆ แก่ชาวโลก การปรินิพพานของพระพุทธเจ้า การสวรรคตของพระเจ้าจักรพรรดิแต่ละพระองค์จึงเป็นความสูญเสียที่ยิ่งใหญ่ของชาวโลก สมควรที่จะก่อพระสถูปเจดีย์บรรจุพระอัฐิธาตุไว้สักการบูชา เป็นทิฏฐานุคติแก่ชนผู้เกิดในภายหลังสืบต่อไป จะเห็นว่า ในสถานะที่พระเจ้าจักรพรรดิเป็นมนุษย์คนหนึ่ง พระองค์ก็เป็นสมาชิกหนึ่งในพระราชวงศ์ ทรงมีสถานภาพในครอบครัวหลายฐานะตามลำดับวัย คือ เป็นพระโอรส เป็นพระสวามี เป็นพระราชบิดา (พระเจ้าจักรพรรดิ) แต่สถานภาพที่โดดเด่นมากของพระองค์คือ สถานภาพทางอาณาจักรที่ทรงเป็นพระราชามีพระบุญญาธิการสูงส่งเหนือพระราชาทรงทั้งหลาย และสถานภาพทางศาสนาที่ทรงเป็นพระราชบิดาที่เคารพธรรม ตั้งมั่นในธรรมและเอาพระทัยใส่ในการสั่งสอนธรรมแก่ประชาชนทั่วไป

๒.๖ คุณลักษณะของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

แม้ว่าโดยสถานะ พระเจ้าจักรพรรดิจะถือว่าเป็นคนวรรณะกษัตริย์ที่ใช้ชีวิตอยู่บนโลกเหมือนกับผู้คนทั่วไป แต่จากการศึกษาพบว่า มีข้อกำหนดอยู่หลายประการที่ทำให้ดูเหมือนว่า พระเจ้าจักรพรรดิเป็นกษัตริย์ที่ไม่ใช่คนธรรมดา แต่มีลักษณะเป็นผู้ปกครองในอุดมคติเสียมากกว่า สรุปคุณลักษณะพิเศษของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้ดังต่อไปนี้

^{๑๖๐} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๑/๗๗๖.

^{๑๖๑} มงคลตถปิณี (ไทย) ๑/๙๐/๙๗.

๒.๖.๑ ลักษณะทั่วไป

พระเจ้าจักรพรรดิเป็นบุคคลพิเศษที่มีบุญญาธิการสูงส่ง ผ่านการบำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนาน มีความเชื่อว่า พระองค์จะเกิดขึ้นเฉพาะในรัชสมัยประเทศแหล่งชมพูทวีป เป็นบุคคลที่อุบัติมาเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก ความพิเศษของพระเจ้าจักรพรรดิที่เป็นลักษณะทั่วไปมีดังต่อไปนี้

๒.๖.๑.๑ โกลาหล ทวีปและประเทศเป็นที่ประสูติ

ก่อนที่จะมีพระเจ้าจักรพรรดิอุบัติขึ้นในโลกจะมีเทวดาประกาศให้ชาวโลกทราบก่อน เช่นเดียวกันกับก่อนจะมีบุคคลสำคัญของโลกเกิดขึ้น การป่าวประกาศนั้นเรียกว่า โกลาหล มี ๕ คือ

(๑) เหล่าเทวดาชั้นกามาวจร ปล่อยศิระชะ สยายผม ร้องไห้ เอาหัตถ์เช็ดน้ำตา นุ่งผ้าสีแดง ทรงเพศแปลกๆ เทียวไปในถิ่นมนุษย์ร้องบอกกล่าวว่า ล่วงไปแสนปี กัปจักปรากฏ โลกนี้จักพิณาศ มหาสมุทรจักแห้ง มหาปฐพีนี้และขุนเขาสิเนรุจักถูกไฟไหม้จักพิณาศ โลกพิณาศจักมีจนถึงพรหมโลก ดูก่อนท่านผู้นิรทุกข์ ขอท่านทั้งหลายจงพากันเจริญเมตตาไว้เถิดจงพากันเจริญกรุณา มูทิตา อุเบกขา ไว้เถิด ท่านผู้นิรทุกข์จงบำรุงมารดาบิดาจงยำเกรงท่านผู้เป็นผู้ใหญ่ในตระกูล ตื่นกันเถิด อย่าได้ประมาทกันเลยชื่อว่า กัปโกลาหล

(๒) เทวดาชั้นกามาวจรนั้นแล เทียวไปในถิ่นมนุษย์บอกกล่าวว่า ล่วงไปร้อยปี พระเจ้าจักรพรรดิจักเกิดขึ้นในโลกชื่อว่า จักกวัตติโกลาหล

(๓) ส่วนเทวดาชั้นสุทธาวาส ประดับองค์ด้วยอภรณ์พรหม โภกผ้าของพรหมที่พระเศียรเกิดปีติปราโมทย์ กล่าวพระพุทธานุภาพ เทียวไปในถิ่นมนุษย์บอกกล่าวว่า ล่วงไปพันปี พระพุทธเจ้าจักอุบัติในโลกชื่อว่า พุทธโกลาหล

(๔) เทวดาชั้นสุทธาวาสนั้นแล รู้จิตของพวกมนุษย์ เทียวไปในถิ่นมนุษย์บอกกล่าวว่า ล่วงไปสิบสองปี พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จักตรัสมงคลชื่อว่า มงคลโกลาหล

(๕) เทวดาชั้นสุทธาวาสนั้นแล เทียวไปในถิ่นมนุษย์ บอกกล่าวว่า ล่วงไปเจ็ดปี ภิกษุรูปหนึ่งสมาคมกับพระผู้มีพระภาคเจ้า จักทูลถามโมเนยยปฏิบัติทานนี้ชื่อว่า โมเนยยโกลาหล^{๑๖๒}

พระพุทธศาสนาจำแนกจักรวาลที่ตกอยู่ใต้อำนาจของจักรแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิออกเป็น ๔ ทวีป และทวีปน้อย ๒ พันทวีป คือ

(๑) ปุพพิเทหทวีป มีปริมาตร ๗ พันโยชน์ ประดับด้วยทวีปน้อย ๕๐๐

(๒) อุตตรกुरुทวีป มีปริมาตร ๘ พันโยชน์ ประดับด้วยทวีปน้อย ๕๐๐

(๓) อมรโคยานทวีป มีปริมาตร ๗ พันโยชน์ ประดับด้วยทวีปน้อย ๕๐๐

(๔) ชมพูทวีป มีปริมาตร ๑ หมื่นโยชน์ ประดับด้วยทวีปน้อย ๕๐๐^{๑๖๓}

พระเจ้าจักรพรรดิจะเกิดขึ้นเฉพาะในดินแดนของชมพูทวีป บริเวณรัชสมัยประเทศเท่านั้น เช่นเดียวกันกับพระพุทธเจ้าและบุคคลสำคัญในพระพุทธศาสนาอื่น ดังความในอรรถกถาตอนหนึ่งว่า

^{๑๖๒} ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๙/๑/๑/๑๖๕-๑๖๖, บางที่มี ๓ คือ กัปโกลาหล พุทธโกลาหลและจักกวัตติโกลาหล. ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๖๙๒, บางที่เรียกว่า หลาหลมี ๓ คือ กัปหลาหล พุทธหลาหล จักกวัตติหลาหล. ส.ส.อ. (ไทย) ๒๔/๑/๑/๔๑๒.

^{๑๖๓} ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๗/๑/๖/๓๔-๓๖.

พระตถาคตแม้เมื่อเกิดในสัตว์โลก จะได้เกิดในเทวโลกหรือพรหมโลกก็หาไม่ ย่อมเกิดในมนุษย์โลกเท่านั้น, แม้ในมนุษย์โลก ก็ไม่เกิดในจักรวาลอื่น ย่อมเกิดในจักรวาลนี้เท่านั้น, แม้ในจักรวาลนี้ ก็ไม่เกิดในที่ทั่วไป ย่อมเกิดในมัชฌิมประเทศ โดยยาว ๓๐๐ โยชน์ โดยกว้าง ๒๕๐ โยชน์ โดยรอบ ๙๐๐ โยชน์..และมีใช่แต่พระตถาคตเท่านั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย พระอัครสาวกทั้งหลาย พระอสีติมหาเถระทั้งหลาย พระพุทธมารดา พระพุทธบิดา พระเจ้าจักรพรรดิ พราหมณ์และคฤหบดีที่มีหลักฐานอื่นๆ ย่อมเกิดในมัชฌิมประเทศนี้เท่านั้น^{๑๖๔}

๒.๖.๑.๒ ทรงเป็นเอกบุคค สัตบุรุษและอัจฉริยบุคค

พระเจ้าจักรพรรดิถือว่าเป็นเอกบุคค^{๑๖๕} สัตบุรุษ^{๑๖๖} และอัจฉริยบุคค คือ ในจักรวาลหนึ่งจะมีพระเจ้าจักรพรรดิเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น ในดินแดนที่ทรงประสูติขึ้นจะไม่มีพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์อื่นเสด็จอุบัติขึ้นด้วย เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ดังพุทธดำรัสสอนหนึ่งว่า “อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้...รู้ชัดว่า เป็นไปไม่ได้ที่พระเจ้าจักรพรรดิ ๒ พระองค์พึงเสด็จอุบัติพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกัน แต่เป็นไปได้ที่พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์เดียวพึงเสด็จอุบัติในโลกธาตุเดียว”^{๑๖๗}

พระอรรถกถาจารย์ให้เหตุผลไว้ว่า การที่พระเจ้าจักรพรรดิไม่ทรงอุบัติขึ้น ๒ พระองค์ในจักรวาลเดียวกัน เพราะไม่ต้องการให้เกิดการวิวาท เพราะจะให้เป็นความอัศจรรย์ และเพราะจักรวรรดิจะมีอาณาภพมาก กล่าวคือ หากพระเจ้าจักรพรรดิ ๒ องค์อุบัติขึ้น ประชาชนต่างก็จะวิวาทว่า พระราชาของพวกเราเป็นใหญ่ หากในทวีปหนึ่งมีพระเจ้าจักรพรรดิ (อีก) ทวีปหนึ่งก็มี พระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อเป็นเช่นนี้ ตำแหน่งพระเจ้าจักรพรรดิก็จะไม่เป็นของอัศจรรย์ และอาณาภพอันยิ่ง ใหญ่ของจักรวรรดิอันสามารถมอบให้ซึ่งความเป็นใหญ่ในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีทวีปน้อยสองพันเป็นบริวารก็จะหมดคุณค่า^{๑๖๘}

พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้อีกว่า ในกาลที่ไม่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น พระพุทธองค์และพระอริยสาวกจะได้รับการยกย่องว่าเป็นเอกบุคค อัจฉริยบุคคหรือสัตบุรุษ แต่ในกาลที่ไม่มีพระพุทธเจ้าเสด็จ พระเจ้าจักรพรรดิจะได้รับการยกย่องเป็นเอกบุคค อัจฉริยบุคคหรือสัตบุรุษแทน^{๑๖๙} และมีข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง คือ พระเจ้าจักรพรรดิเสด็จอุบัติได้ทั้งในกาลที่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติและกาลที่ไม่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ ขณะเดียวกันพระปัจเจกพุทธเจ้าก็ไม่อุบัติในพุทธูปบาทกาล

^{๑๖๔} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑/๑/๓๙๙-๔๐๐.

^{๑๖๕} เอกบุคค หมายถึง บุคคผู้เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อแก้กมล เพื่อสุข เพื่อประโยชน์แก่คนและเทวดาหมู่มาก ทำให้คนหมู่มากออกจากอสังขธรรม ให้ตั้งอยู่ในสังขธรรม. อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๗๐/๒๒, อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๑/๑/๑๙๔-๑๙๕.

^{๑๖๖} สัตบุรุษเมื่อเกิดในตระกูล ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อแก้กมล เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก คือ มารดา บิดา บุตรภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ มิตรและอำมาตย์ ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว พระราชา เหล่าเทวดาและสมณพราหมณ์. อัง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๓๘/๒๙๘, อัง.อฏฐก.อ. (ไทย) ๓๗/๔/๔๙๑.

^{๑๖๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๙/๑๖๗.

^{๑๖๘} ม.อ.อ. (ไทย) ๒๒/๓/๑/๓๒๔-๓๒๕.

^{๑๖๙} อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๓/๑/๒/๑๙๔-๑๙๕.

๒.๖.๒ รูปสมบัติ (มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ)

พระเจ้าจักรพรรดิเชื่อกันว่าประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ บุคคลที่ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะจะมีคติเป็น ๒ อย่างเท่านั้น คือ ถ้าครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ถ้าเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิตจะได้เป็นพระพุทธเจ้า^{๑๗๐} มหาปุริสลักษณะ ๓๒ (ลักษณะอันประเสริฐของบุคคลผู้เป็นมหาบุรุษ) ๓๒ ประการ คือ

- (๑) มีพระบาทราบเสมอกัน
- (๒) พื้นใต้พระบาททั้ง ๒ มีจักรปรากฏข้างละ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกิงและดุมมีส่วนประกอบครบบริบูรณ์ทุกอย่าง
- (๓) ทรงมีส้นพระบาทยาว
- (๔) มีองคุลียาว
- (๕) ทรงมีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม
- (๖) ทรงมีลายดุษฎีตาข่ายที่ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาท
- (๗) ทรงมีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ
- (๘) ทรงมีพระขงฆ์เรียวดุดแข็งเนื้อทราย
- (๙) เมื่อประทับยืน ไม่ต้องทรงก้มก็ทรงลูบเกล้าถึงพระขานุได้ด้วยพระหัตถ์ทั้ง ๒ ได้
- (๑๐) ทรงมีพระคุษฐานเร้นอยู่ในฝัก
- (๑๑) ทรงมีพระฉวีวรรณงามดุดหุ้มด้วยทองคำ
- (๑๓) ทรงมีพระโลมชาติงอกเส้นเดียวในแต่ละขุม
- (๑๔) ทรงมีพระโลมชาตีสีเข้มเหมือนดอกอัญชันขดเป็นลอนเวียนขวามีปลายตั้งขึ้น
- (๑๕) ทรงมีพระวรกายตรงดุดกายพรหม
- (๑๖) ทรง มีพระมังสะพุนเต็มในที่ ๗ แห่ง (คือ หลังพระหัตถ์ทั้ง ๒ หลังพระบาททั้ง ๒ พระอังสะทั้ง ๒ และ ลำพระศอก)
- (๑๗) ทรงมีส่วนพระวรกายบริบูรณ์ดุดกึ่งกายท่อนหน้าของพญาราชสีห์
- (๑๘) ทรงมีพระปฤษฎางค์เต็มเรียบเสมอกัน
- (๑๙) ทรงมีพระวรกายเป็นปริมณฑลดุดปริมณฑลตันไทร พระกายสูงเท่ากับวาของพระองค์
- (๒๐) ทรงมีพระศอกกลมงามเต็มเสมอ
- (๒๑) ทรงมีเส้นประสาทสำหรับรับรสพระกระยาหารได้อย่างดี
- (๒๒) ทรงมีพระหนุดุดคางราชสีห์
- (๒๓) ทรงมีพระทนต์ ๔๐ ซี่
- (๒๔) ทรงมีพระทนต์เรียบเสมอกัน
- (๒๕) ทรงมีพระทนต์ไม่ห่างกัน
- (๒๖) ทรงมีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม
- (๒๗) ทรงมีพระทนต์เรียบเสมอกัน

^{๑๗๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๘/๙๐-๙๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๘/๔๙๓.

- (๒๘) ทรงมีพระสุระเสียงดุจเสียงพรหม ตรัสมีสำเนียงดุจนกการเวก
 (๒๙) ทรงมีพระเนตรดำสนิท
 (๓๐) ทรงมีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจลูกโคเพ็งคลอด
 (๓๑) ทรงมีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อนเหมือนนุ่น
 (๓๒) ทรงมีพระเศียรตรงตามจุดประดับด้วยกรอบพระพักตร์^{๑๗๑}

มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการนี้ปรากฏในคัมภีร์ลักษณะมนต์ของพราหมณ์โดยมีความเชื่อกันว่า หากบุรุษคนใดมีลักษณะ ๓๒ ประการครบ บุรุษคนนั้นมีคติเป็น ๒ อย่าง คือ ถ้าเป็นฆราวาสจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีรัศมี ๗ ประการ ครองราชย์สมบัติเหนือดินแดนมีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นเขตแดน แต่ถ้าออกบวชจักได้เป็นศาสดาเอกของโลก

๒.๖.๓ ทริพย์สมบัติ

การดำเนินชีวิตของพระเจ้าจักรพรรดินั้น วิถีชีวิตส่วนมากก็เหมือนกับมนุษย์ทั่วไป คือ ยังต้องอาศัยปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพพื้นฐาน ๔ ประการเหมือนกัน ต่างแต่เพียงว่า ปัจจัยเหล่านี้จะมีความพิเศษและประณีตที่สุด เช่น เครื่องนุ่งห่มก็ทำจากผ้าชนิดพิเศษ อาหารก็มีความประณีตกว่ามนุษย์ทั่วไป แต่ไม่ประณีตเท่าอาหารของกุมมเวดา^{๑๗๒} พระราชวังที่ประทับก็วิจิตรพิสดารสร้างด้วยวัตถุมีค่าหาประมาณมิได้ เช่น แก้ว เงิน ทองนาาประการ บางพระองค์มีประเทศราชถึง ๘๔,๐๐๐ มีปราสาท ๘๔,๐๐๐ มีธรรมปราสาทเป็นประมุข สมบัติเหล่านี้ได้จากการถวายการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธรูปองค์ พระสาวกหรือการทำบุญกรรมต่างๆ พร้อมกับการรักษาศีล ๕ และอุโบสถศีล^{๑๗๓}

นางแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นหญิงผู้ได้ทำบุญญาธิการมามาก ทำหน้าที่ปรนนิบัติดูแลพระเจ้าจักรพรรดิให้ได้รับความสุขสำราญ ถึงแม้บางพระองค์จะมีสตรีเกิดภายใต้พระบรมโพธิสมภารมากมาย แต่หญิงเหล่านั้นก็เป็นเพียงบริวาร เมื่อครองราชสมบัติถึงกาลพระเกศาหงอกแล้วก็จะมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสพระองค์โต

พระโอรสของพระเจ้าจักรบางพระองค์มีจำนวนถึง ๑,๐๐๐ แต่ผู้ที่จะได้รับมรดกให้ทำหน้าที่ปกครองดูแลบ้านเมืองคือ พระโอรสพระองค์โต ทำเนียบนี้ปรากฏอย่างชัดเจนในจักรวัตติสูตร^{๑๗๔} กล่าวคือ หลังจากพระเจ้าจักรพรรดิมีพระเกศาหงอกแล้วมักจะออกผนวชเป็นดาบส ทรงมองราชสมบัติให้แก่พระโอรสพระองค์โต พอออกผนวช ๗ วันจักรแก้วก็อันตรธาน หากพระโอรสผู้ขึ้นครองราชสมบัติใหม่ต้องการให้จักรรัศมีเกิดขึ้นอีกครั้งจะต้องปฏิบัติธรรม คือ จักรวรรดิวัตร รักษา

^{๑๗๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๙/๑๒๓-๑๒๗, พราหมณ์โปกขรชาติพยากรณ์มหาปุริสลักษณะของพระโคตมพุทธเจ้าที่ปรากฏในมนตร์แก่อัมพัฏฐมาณพ. ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๘/๙๐-๙๑, เสลพราหมณ์พยากรณ์มหาปุริสลักษณะของพระโคตมพุทธเจ้าที่ปรากฏในมนตร์แกกณียชฎิล. ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๘/๔๙๓.

^{๑๗๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๗/๑/๕๖๙.

^{๑๗๓} เช่น พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า มหาสุทัสสนะ. ขุ.จரிய.อ. (ไทย) ๗๔/๙/๓/๘๒-๘๔. ดูคำบรรยายสภาพบ้านเมือง สมบัติ สิ่งก่อสร้าง และการบำรุงบำเรอในพระราชวังของพระเจ้าจักรพรรดิได้ใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๒/๑๘๑-๑๘๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๐/๒๖๓-๒๖๔/๑๙๕-๑๙๖.

^{๑๗๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑-๘๕/๖๐-๖๔,

คืออุโบสถและเจริณูพรหมวิหารภาวนาเป็นต้น จักรวัตติสมบัดังกล่าวนี้จึงไม่ใช่สมบัดที่จะยกให้แก่ใครได้ แต่บางพระสูตร เช่น มหาสุทฺถสสูตรไม่ได้กล่าวถึงการสืบทอดราชสมบัด

พระเจ้าจักรพรรดิประเภทที่ปัจฉิมวัตติ หรือพระเจ้าจักรพรรดิแห่งทวีปมีคำพรรณนาถึงพระราชสมบัดและรายละเอียดอื่นๆ ค่อนข้างยิ่งใหญ่ พระสูตรและอรรถกถาได้พรรณนาพระราชสมบัด พระราชวังและสภาพบ้านเมืองของพระเจ้าจักรพรรดิยิ่งใหญ่อยู่ล้นการมาก ดูได้จากความในโคมยปิณฑสูตร ที่พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุรูปหนึ่งความว่า

ภิกษุ เรื่องเคยมีมาแล้ว เราได้เป็นพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษก [พระนามว่าสุทฺถสสนะ] มีเมือง ๘๔,๐๐๐ เมือง ซึ่งมีกุงสาวดีราชธานีเป็นเมืองหลวง, มีปราสาท ๘๔,๐๐๐ องค์ ซึ่งมีธรรมปราสาทเป็นปราสาทหลวง, มีเรือนยอด ๘๔,๐๐๐ หลัง ซึ่งมีเรือนยอดมหาพยุหะเป็นเรือนยอดหลวง, มีบัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ บัลลังก์ ทำด้วยงา ทำด้วยแก่นจันทน์แดงประดับด้วยทองและเงิน ลาดด้วยผ้าโกเชาว์ ลาดด้วยผ้ากำพลขาว ลาดด้วยเครื่องลาดทำด้วยขนแกะ มีเครื่องลาดอย่างดีทำด้วยหนังชะมด มีเพดานสีแดง มีหมอนสีแดงทั้ง ๒ ข้าง

มีช้างต้น ๘๔,๐๐๐ ช้าง ซึ่งมีเครื่องประดับทำด้วยทอง มีธงทำด้วยทองคลุมด้วยข่ายทองมีพญาช้างอุโบสถเป็นหัวหน้า, มีม้าต้น ๘๔,๐๐๐ ม้า ซึ่งมีเครื่องประดับทำด้วยทอง คลุมด้วยข่ายทอง มีม้าลาหอกอัครราชเป็นหัวหน้า, มีรถทรง ๘๔,๐๐๐ คัน มีเครื่องประดับทำด้วยทอง มีธงทำด้วยทอง คลุมด้วยข่ายทอง มีเวชยันตราจรลเป็นประธาน, มีแก้ว ๘๔,๐๐๐ ดวง มีแก้วมณีเป็นประธาน

มีพระสนม ๘๔,๐๐๐ นาง มีพระนางสุภัททาเทวีเป็นหัวหน้า, มีกษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์ตามเสด็จ มีขุนพลแก้วเป็นประมุข, มีแม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัว ผูกด้วยเชือกป่าน แขนงกระดิ่งสำริด, มีผ้า ๘๔,๐๐๐ โกลี คือ ผ้าเปลือกไม้เนื้อละเอียด ผ้าไหมเนื้อละเอียด ผ้าขนสัตว์เนื้อละเอียด ผ้าฝ้ายเนื้อละเอียด, มีภาชนะทอง ๘๔,๐๐๐ สำรับ ซึ่งชนทั้งหลายใส่อาหารนำมาทั้งใน เวลาเย็นและในเวลาเช้า^{๑๗๕}

ส่วนประเทศจักรวัตติหรือพระเจ้าจักรพรรดิแห่งประเทศ ได้แก่ พระราชาของประเทศเอกราช ก็มีคำพรรณนาอย่างยิ่งใหญ่ตามสมควรแก่ฐานะ ทรงเป็นพระราชผู้ครองราชอาณาจักรอย่างเป็นทางการ บ้านเมืองที่ทรงปกครองนั้นมีฐานะเป็นอาณาจักร ความหมายตามพจนานุกรมคำว่า อาณาจักร หมายถึง เขตแดนที่อยู่ในอำนาจปกครองของรัฐบาลหนึ่งๆ^{๑๗๖} อำนาจปกครองทางบ้านเมือง

อาณาจักรมีอำนาจในการปกครองทั้งทางด้านบริหาร ตุลาการ และการทหาร มีขอบเขตดินแดนในการปกครองชัดเจน แบ่งสัดส่วนการปกครองออกเป็นหน่วย โดยหน่วยการปกครองย่อยจะอยู่ภายในหน่วยการปกครองใหญ่ มีผู้ปกครองเป็นลำดับชั้น มีอำนาจเป็นใหญ่ในเขตการปกครองของตน และต้องเคารพซึ่งกันและกันตามฐานะ ผู้อาศัยอยู่ในบ้านเมืองในฐานะประชาชนมีสิทธิในการดำรงชีวิตตามอำนาจหน้าที่ของประชาชน ตามที่กฎหมายของบ้านเมืองนั้นกำหนดไว้ และต้องปฏิบัติ

^{๑๗๕} พระราชสมบัดของพระเจ้าจักรพรรดิยิ่งใหญ่มาก แต่ตอนท้ายสรุปว่า พระราชสมบัดประเภทต่างเหล่านั้นพระเจ้าจักรพรรดิใช้สอยเพียงอย่างเดียว เช่น เมือง ๘๔,๐๐๐ เมือง ก็ทรงครองเพียงแค่เมืองกุงสาวดีเท่านั้น ปราสาทก็ครองแค่ธรรมปราสาทเท่านั้น บรรดาสัตว์ สิ่งของหรือผู้คนอื่น คือ เรือนยอด บัลลังก์ ช้างต้น ม้าต้น ราชรถ พระสนม ผ้า ภาชนะทอง ก็ใช้สอยเพียงสิ่งเดียวโดยท่านองนี้. ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๖/๑๘๔-๑๘๕.

^{๑๗๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๓๐, หน้า ๖๐๔.

ตามจารีต ประเพณี วัฒนธรรม รวมทั้งคุณธรรม ศีลธรรม และจริยธรรมที่สังคมกำหนดและคาดหวังให้คนในสังคมนั้นปฏิบัติเพื่อความอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

๒.๖.๔ ฤทธิ์อันเกิดจากบุญญาธิการ

พระเจ้าจักรพรรดิได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ที่ได้สร้างสมบารมีมามาก ทำให้เป็นมนุษย์ผู้มีฤทธิ์อันเกิดจากการทำกุศลกรรมสามารถเหาะได้ ดังความตอนหนึ่งว่า

ฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญ เป็นอย่างไร คือ พระเจ้าจักรพรรดิเสด็จเหาะไปในอากาศพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา^{๑๗๗} ตลอดจนพวกคนเลี้ยงม้าเป็นที่สุด ฤทธิ์ของโชติยคหบดีผู้มีบุญ ฤทธิ์ของชฎิลคหบดีผู้มีบุญฤทธิ์ของเมณฑกคหบดีผู้มีบุญ ฤทธิ์ของโฆสิตคหบดีผู้มีบุญ ฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญมาก ๕ คน^{๑๗๘} เป็นฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญ นี้ฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญ^{๑๗๙}

นอกจากฤทธิ์อันเกิดจากบุญญาธิการตามที่กล่าวมาแล้ว พระเจ้าจักรพรรดิยังจะต้องมีสิ่งของ บุคคลและสัตว์วิเศษสำคัญประกอบพระบารมี เรียกว่า รัตนะ ๗ ประการที่เกิดจากการบำเพ็ญบุญญาธิการมาเป็นเวลายาวนาน รัตนะ ๗ ประการของพระเจ้ามหาสุทิสสนะ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) จักรรัตนะ (จักรแก้ว) :

เมื่อพระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงสนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถ เสด็จขึ้นสู่ปราสาทหลังงาม ปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีค่า ๑,๐๐๐ ชั่ง มีกิง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงลุกจากที่ประทับ ทรงพระภูษาเฉวียงป่า พระหัตถ์ซ้ายทรงจับพระเต้าทอง พระหัตถ์ขวาทรงชูจักรแก้วขึ้น ตรัสว่า “จักรแก้วอันประเสริฐจงหมุนไป จงได้ชัยชนะอันยิ่งใหญ่” ทันใดนั้น จักรแก้วหมุนไปทางทิศตะวันออก ท้าวเธอพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนาได้เสด็จตามไป เสด็จเข้าพักแรมพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนาในประเทศที่จักรแก้วหยุดอยู่ พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ ในทิศตะวันออก พากันเสด็จมาเฝ้าแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า “ขอเดชะ มหาราชเจ้า พระองค์โปรดเสด็จมาเถิด ขอรับเสด็จ ราชสมบัติของหม่อมฉันเป็นของพระองค์ โปรดประทานพระบรมราโชวาทเถิด พระเจ้าข้า” ท้าวเธอตรัสตอบอย่างนี้ว่า “พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่ เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่พึงประพฤติผิดในกาม ไม่พึงพูดเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา และจงครอบครองราชสมบัติไปตามเดิมเถิด” จากนั้นจักรแก้วก็เคลื่อนนำเสด็จไปในทิศใต้ ทิศตะวันตกและทิศเหนือตามลำดับ พระราชาในทิศต่างๆ ที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศเหล่านั้นกลับอ่อนน้อมต่อท้าวเธอ หลังจากจักรแก้วได้ปราบปรามแผ่นดินมีมหาสมุทรเป็นขอบเขตอย่างราบคาบ เสร็จแล้วหมุนกลับยังกรุงกุสาวดีราชธานี มาปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะที่พระทวารภายในพระราชวัง ณ หน้ามุขที่ทรงวินิจฉัยราชการ ทำภายในพระราชวังของท้าวเธอให้สว่างไสว

^{๑๗๗} จตุรงคินีเสนา หมายถึง กองทัพประกอบด้วยองค์ ๔ คือ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า.

^{๑๗๘} ผู้มีบุญมาก ๕ คน ได้แก่ เมณฑกเศรษฐี จันทปทุมมาริยาของเมณฑกเศรษฐี ฌัญชัยเศรษฐีบุตรสุมนาเทวีลูกสะใภ้และนายปุณณทาส.

^{๑๗๙} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘/๕๗๑-๕๗๒.

(๒) หัตถิรัตนะ (ข้างแก้ว) :

ข้างแก้วเป็นข้างเผือก เป็นที่พึงของเหล่าสัตว์ มีฤทธิ์ เหาะไปในอากาศได้ เป็นพญาข้างตระกูลอุโบสถ^{๑๘๐} ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะ ข้างแก้วเชือกนั้นได้รับการฝึกหัดเหมือนช้างอาชาไนยพันธุ์ดีตระกูลคันทติซึ่งได้รับการฝึกหัดดีแล้วตลอดกาลนาน ท้าวเธอเคยทรงทดสอบข้างแก้วเชือกนั้นโดยเสด็จขึ้นทรงเวลาเช้าแล้วเสด็จเลียไปตลอดแผ่นดินอันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขต เสด็จกลับกรุงกุสาวดีราชธานีทันเสวยพระกระยาหารเช้า

(๓) อัสสรัตนะ (ม้าแก้ว) :

ม้าแก้วเป็นม้าขาว ศีรษะดำ มีขนปกคลุมอยู่ปλόง มีฤทธิ์ เหาะไปในอากาศได้ ชื่อพญาม้าเวลาหก ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะ ม้าแก้วตัวนั้นได้รับการฝึกหัด เหมือนม้าอาชาไนยพันธุ์ดี ซึ่งได้รับการฝึกหัดดีแล้วตลอดกาลนาน ท้าวเธอเคยทรงทดสอบม้านั้น โดยเสด็จขึ้นทรงเวลาเช้าแล้วเสด็จเลียไปตลอดแผ่นดินอันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขต เสด็จกลับกรุงกุสาวดีราชธานีทันเสวยพระกระยาหารเช้า

(๔) มณีรัตนะ (มณีแก้ว) :

มณีแก้วเป็นแก้วไพฑูรย์งามบริสุทธิ์ตามธรรมชาติ มีแปด เหลี่ยม ที่เจียรระไนดีแล้ว สุกแวววาวได้สัดส่วน แสงสว่างของมณีแก้วดวงนั้น มีรัศมีแผ่ซ่านออกรอบ ๆ ประมาณ ๑ โยชน์ ท้าวเธอเคยทรงทดสอบมณีแก้วดวงนั้น ทรงให้หมู่จตุรงค์นิเสนาผูกสอดเกราะแล้วทรงยกมณีแก้วนั้นขึ้นเป็นยอดธง เสด็จไปประทับยืนในที่มียามราตรี ชาวบ้านที่อาศัยอยู่โดยรอบ สำคัญว่าเป็นเวลากลางวัน จึงทำการงานด้วยแสงสว่างแห่งมณีแก้วนี้

(๕) อิตถิรัตนะ (นางแก้ว) :

นางแก้วเป็นสตรีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก ไม่สูงนัก ไม่เตี้ยนัก ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก งดงามเกิน ผิวพรรณหญิงมนุษย์ แต่ไม่ถึงผิวพรรณทิพย์ ภายของนางแก้วนั้นสัมผัสอ่อนนุ่มดุจปุยนุ่นหรือปุ๋ยฝ้าย มีร่างกายอบอุ่นในฤดูหนาว เย็นในฤดูร้อน กลิ่นจันทน์หอมพุ่งออกจากกาย กลิ่นอบลูบหอมพุ่งออกจากปากของนาง นางตื่นก่อนนอนที่หลัง คอยฟังว่าจะรับสั่งให้ทำอะไร ประพฤติต้องพระทัย ทูลแต่คำอันชวนให้รัก นางไม่เคยประพฤตินอกพระทัยของท้าวเธอแม้ทางใจ

(๖) คหปติรัตนะ (ขุนคลังแก้ว) :

คหบดีแก้วเป็นผู้มีตาทิพย์ อันเกิดจากผลกรรม ซึ่งสามารถเห็นขุมทรัพย์ทั้งที่มีเจ้าของและไม่มีเจ้าของ เขาเข้าไปเฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า “ขอเดชะ พระองค์โปรดอย่ากังวลพระทัยเลย ข้าพระพุทธเจ้า จะจัดการเรื่อง (ขุม) ทรัพย์ให้สำเร็จเป็นพระราชทรัพย์ของพระองค์” ท้าวเธอทรงเคยทดสอบคหบดีแก้วมาแล้ว โดยเสด็จลงเรือลัดกระแสน้ำไปกลางแม่น้ำคงคาตรัสกับคหบดีแก้วตั้งนี้ว่า “คหบดี เราต้องการเงินและทอง” เขากราบทูลว่า

^{๑๘๐} พญาข้างตระกูลอุโบสถในที่นี้หมายถึงข้างมงคลตระกูล ๑ ในบรรดา ๑๐ ตระกูล คือ (๑) กภาพกหัตถิ (สีดำ) (๒) คังโคยหัตถิ (สีเหมือนน้ำไหล) (๓) ปันทรหัตถิ (สีขาวดั่งเขาไกรลาส) (๔) ตามพหัตถิ (สีทองแดง) (๕) ปิงคหัตถิ (สีทองอ่อนดั่งสีตาแมว) (๖) คันธหัตถิ (สีไม้กฤษณา มีกลิ่นตัวหอม) (๗) มังคหัตถิ (สีนิลอัญชัน มีกิริยาท่าทางเดินงาม) (๘) เหมหัตถิ (สีเหลืองดั่งทอง) (๙) อุโบสถหัตถิ (สีทองคำ) (๑๐) ฉัททันต หัตถิ (กายสีขาวบริสุทธิ์ดั่งสีเงินยวง แต่ปากและเท้าสีแดง) ในข้างมงคลเหล่านี้ ข้างอุโบสถประเสริฐที่สุด. ที.ม.อ. (บาลี) ๒๔๖/๒๓๔.

“มหाराชเจ้า ถ้าเช่นนั้น โปรดเทียบเรือที่ริมตลิ่งด้านหนึ่ง” ท้าวเธอตรัสว่า “คหบดี เราต้องการเงินและทองที่นี่” ทันใดนั้น คหบดีแก้วจึงเอามือทั้งสอง จุ่มลงไปใต้น้ำแล้วยกหม้อที่เต็มด้วยเงินและทองขึ้นมากราบทูลท้าวเธอตั้งนี้ว่า “มหाराชเจ้า เท่านั้นที่เพียงพอ เท่านั้นเป็นอันทำแล้ว เท่านั้นเป็นอันบูชาแล้ว” ท้าวเธอตรัสอย่างนี้ว่า “เท่านั้นที่เพียงพอ เท่านั้นเป็นอันทำแล้ว เท่านั้นเป็นอันบูชาแล้ว”

(๗) ปริณายกรัตนะ (ขุนพลแก้ว) :

ปริณายกแก้วเป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญาสามารถทำให้พระเจ้ามหาสุทิสสนะเสด็จเข้าไป ณ ที่ควรเสด็จไป ให้เสด็จหลีกไปยังสถานที่ที่ควร เสด็จหลีกไป หรือให้ทรงยับยั้ง ณ สถานที่ที่ควรยับยั้ง ได้ปรากฏแก่ท้าวเธอ เขาเข้าเฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า “ขอเดชะ พระองค์โปรดอย่ากังวลพระทัยเลย ข้าพระพุทธเจ้าจะถวายคำปรึกษา”^{๑๘๑}

อย่างไรก็ตาม จักรรัตนะ ๗ ประการนี้และสมบัติอื่นของพระเจ้าจักรพรรดิมีสถานะเป็นสมบัติเฉพาะพระองค์ ที่ปรากฏแก่พระเจ้าจักรพรรดิผู้ได้สร้างบุญญาธิการมาตลอดเวลายาวนานเท่านั้น ไม่สามารถยกให้แก่คนอื่นได้ ดังนั้น หลังจากพระเจ้าจักรพรรดิออกผนวชหรือสวรรคตได้ ๗ วัน ของวิเศษนี้บางอย่างก็จะอันตรายกันไป บางอย่างหากหมดอายุก็จะเสียชีวิต บางอย่างหากอายุยังเหลืออยู่ก็จะกลับไปสู่ตระกูลเดิมของตน ดังความในอรรถกถาว่า

ธรรมดาอานูภาพแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมอันตรายในวันที่เจ็ดแห่งการบวช, ส่วนสมบัติทั้งหมดนี้คือ กำแพงรัตนะเจ็ดชั้น ตาลรัตนะ สระโบกขรณี ๘๔,๐๐๐ สระ ธรรมปราสาท ธรรมโบกขรณี จักรรัตนะ อันตรายแล้วในวันที่เจ็ด แต่กาลกิริยาแห่งพระเจ้ามหาสุทิสสนะจักรพรรดิ ในข้างเป็นต้น ก็ธรรมดาอย่างนี้ ที่หมดอายุชยก็ทำกาลกิริยาไป ครั้นอายุยังเหลืออยู่ หัตถ์รัตนะก็จะไปสู่ตระกูลอุโบสถ อัสน์รัตนะก็จะไปสู่ตระกูลลาหก มณีรัตนะก็จะไปสู่วิบูลบรรพตเท่านั้นเอง อานูภาพแห่งอิตถ์รัตนะย่อมอันตรายไป จักขุของคหบดีรัตนะก็จะกลับเป็นปกติ การขวนขวายของปริณายกรัตนะก็ย่อมพินาศ^{๑๘๒}

๒.๖.๕ พระอริยาศัยและการปฏิบัติธรรม

คุณสมบัติสำคัญที่ทำให้พระเจ้าจักรพรรดิแตกต่างจากพระราชาทั่วไป คือ หากเสด็จอุบัติร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้าก็มักจะทำการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาอย่างดี หลายพระองค์สละจักรพรรดิสมบัติถวายในพระพุทธศาสนาออกบวชเรียนพระไตรปิฎก เจริญกรรมฐานได้สมาบัติและอภิญา ๕ ก็มี แต่หากเสด็จอุบัตินอกพุทธูปาทกาล พระเจ้าจักรพรรดิก็มักจะหันไปบำรุงพวกดาบสแทน จึงกล่าวได้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิผู้บำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนาน ทุกพระองค์จะมีพระทัยโน้มไปในเนกขัมมะเสมอ กล่าวคือ ในบั้นปลายพระชนม์ชีพพระองค์จะยุติการบริหารราชกิจจากนั้นจะเปลี่ยนไปขวนขวายในการทำสมาธิเพียรทางจิต ด้วยการรักษาอุโบสถศีล เจริญจิตภาวนาจนบรรลุฌานสมาบัติ เมื่อเสวยราชสมบัติพอสมควรแก่กาลแล้วก็จะสละราชสมบัติออกผนวชเป็นภิกษุใน

^{๑๘๑} ตูรายละเอียดรัตนะ ๗ ประการใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๓-๒๕๑/๑๘๓-๑๘๗.

^{๑๘๒} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๒/๑/๕๒๗-๕๒๘.

พระพุทธศาสนา^{๑๘๓} หรือเป็นดาบส^{๑๘๔} บางพระองค์แม้จะไม่ได้ออกผนวชแต่ก็พยายามบำเพ็ญภาวนาจนได้ฌานสมาบัติ^{๑๘๕} พิจารณาได้จาก พระจริยาของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า เนมิราช ตอนหนึ่งว่า พอรุ่งเช้า พระราชาสละพระราชทรัพย์หนึ่งแสนถวายเป็นทาน สนานพระเศียรด้วยคันโธทกครั้งละ ๑๖ หม้อ เสวยพระกระยาหารเช้าแล้ว ทรงฉวีงบ่าด้วยผ้าขาวบริสุทธิ์ นั่งขัดสมาธิบนพระที่บรรทมอันมีสิริชั้นบนปราสาทประทับ นั่งรำพึงถึงกองบุญคือ ทาน ความข่มใจ (ทมะ) และความสำรวมของพระองค์ (สัญญา) นี่เป็นธรรมดาของพระเจ้าจักรพรรดิทั้งปวง^{๑๘๖}

๒.๖.๖ พระชนมายุ การสวรรคตและคติภูมิ

พระเจ้าจักรพรรดิเป็นพระราชาที่มีอายุยาวนานมาก (เฉพาะจักกवालจักกวัตติ) ธรรมเนียมของพระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิมีอายุยาวนานถึงแสนโกฏิปี^{๑๘๗} พระพุทธองค์ตรัสรายละเอียดไว้ว่า “พระเจ้ามหาสุทิสสนะ ทรงเล่นอย่างเด็กอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงตำแหน่งอุปราช ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงครองราชสมบัติอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงเพศคฤหัสถ์ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในธรรมปราสาท ๘๔,๐๐๐ ปี เพราะทรงเจริญพรหมวิหาร ๔ ประการ หลังจากสวรรคตแล้วจึงไปเกิดในพรหมโลก”^{๑๘๘} ส่วนพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์อื่นมีพระชนม์มัยยังหย่อนกันไปตามแต่บุญญาธิการของแต่ละพระองค์ แต่ไม่ว่าสมบัติแห่งพระเจ้าจักรพรรดินี้จะยิ่งใหญ่ เปี่ยมสุขและไม่ว่าจะมีพระชนมายุยาวนานสักเท่าใด ในที่สุดก็จำต้องละสมบัตินั้นไป ดังคำกล่าวของจิตตคฤหบดีว่า “แม้ความปรารถนาเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้นก็ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน บุคคลจำต้องละไป”^{๑๘๙}

หลังจากพระเจ้าจักรพรรดิสวรรคตแล้ว ให้จัดการกับพระศพอย่างยิ่งใหญ่ ดังพุทธดำรัสที่ตรัสตอบพระอานนท์ ว่า

พวกเขาใช้ผ้าไหมห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิเสร็จแล้วจึงห่อด้วยสำลีบริสุทธิ์ แล้วจึงห่อด้วยผ้าไหมอีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีนี้จนห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าและสำลีได้ ๑,๐๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญพระบรมศพลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้ว ทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง อานนท์ พวกเขาปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ อย่างนี้แล

พวกเขาพึงปฏิบัติต่อสรีระของพระตถาคตเหมือนอย่างที่เราปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ พึงสร้างสถูปของพระตถาคตไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง ชนเหล่าใดจักยกกระเปียบ

^{๑๘๓} พระเจ้าจักรพรรดิบางพระองค์ออกบวชเป็นภิกษุ เรียบพระไตรปิฎก บรรลุภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘. ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๓๒๐-๓๒๑.

บางพระองค์ออกบวชเป็นภิกษุแล้วให้ชนในทวีปทั้ง ๔ ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองรวบรวมรายได้ที่เกิดในรัฐมาถวายมหาทานเป็นประจำ. ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๕๐๓

^{๑๘๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๔๙-๖๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๙-๘๒.

^{๑๘๕} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิภายเถรภาพ, หน้า ๔๒.

^{๑๘๖} ม.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๓/๒/๑๗๑-๑๗๒.

^{๑๘๗} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๒/๑/๕๒๗-๕๒๘.

^{๑๘๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๙/๒๐๒.

^{๑๘๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๒/๓๕๒.

ดอกไม้ ของหอม หรือจूरณ จักกอวิาท หรือจักทำจิตให้เลื่อมใสในสญูปนั้น การกระทำนั้นจักเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน^{๑๙๐}

เมื่อทำการถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว ให้เก็บพระอัฐิไปบรรจุไว้ในพระสญูป พระเจ้าจักรพรรดิจึงจัดเป็นญูปารหบุคคล (ผู้ควรสร้างสญูปถวาย) เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวก^{๑๙๑}

จากการศึกษาพบว่า หลังจากสวรรคตแล้ว สามารถจำแนกคติภพของพระเจ้าจักรพรรดิได้ ๒ ลักษณะ คือ

(๑) พรหมโลก พระเจ้าจักรพรรดิผู้ได้ทำบุญญาธิการมามากด้วยการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม หมั่นทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล ๕ อุโบสถศีลและสั่งสอนประชาชนให้ปฏิบัติตามด้วยพร้อมกันนั้นก็ทรงหมั่นเจริญกรรมฐานด้วยการเจริญพรหมวิหารภาวนา เจริญกุศล จนบรรลุฌานสมาบัติ บางพระองค์ออกบวชเป็นดาบส^{๑๙๒} หรือบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าในอดีต^{๑๙๓} และในอนาคต^{๑๙๔} แล้วเจริญกรรมฐานจนบรรลุฌานสมาบัติและโกลียภิกษุญา ๕ หากมีฌานไม่เสื่อมสวรรคตแล้วจักได้เกิดในพรหมโลก

(๒) ฌกามาวจรสวรรค์ พระเจ้าจักรพรรดิผู้ได้ทำบุญญาธิการมามากด้วยการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม หมั่นทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล ๕ อุโบสถศีลและสั่งสอนประชาชนให้ปฏิบัติตามด้วยเมื่อสวรรคตแล้วจะได้เกิดในฌกามาวจรสวรรค์ เช่น พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า มันทาตุ หลังจากสวรรคตแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นท้าวสักกะในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^{๑๙๕}

สรุปความได้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นพระราชผู้ยิ่งใหญ่เหนือพระราชาทรงหลาย สามารถเกิดขึ้นได้ครั้งละ ๑ พระองค์ (พระเจ้าจักรพรรดิจะไม่เสด็จอุบัติขึ้นพร้อมกัน ๒ พระองค์) ทรงมีพระวรกายสมบูรณ์ด้วยมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการเหมือนกับพระพุทธเจ้า ทรงมีสมบัติมากมายอันเกิดจากบุญญาบารมีของพระองค์ ทรงมีฤทธิ์อันเกิดจากรัตนะ ๗ ประการสามารถยึดครองแคว้นหรือประเทศต่างๆ ได้โดยไม่ต้องใช้กำลัง ประเทศหรือแคว้นต่างๆ ยินยอมมาอยู่ใต้พระบรมเดชาณาภาพ ทรงเคารพธรรมและมีพระอัธยาศัยใฝ่ในธรรม รักษาศีลเป็นปกติ คือ รักษาศีล ๕ ในวันปกติ รักษาอุโบสถศีลในวันอุโบสถ เป็นเหตุให้พระองค์ได้รับการยกย่องว่าเป็นธรรมราชาหรือธรรมิกราช คัมภีร์พระพุทธศาสนาพรรณนาว่าทรงมีพระชนมายุยืนยาวมากหากเทียบกับมนุษย์ปกติ แต่ในที่สุดก็จะทรงเข้าสู่วัยชรา จากนั้นก็จะมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสองค์โตเพื่อครองราชสมบัติต่อไป ถึงตอนนั้นรัตนะ ๗ ประการซึ่งเป็นสมบัติประจำพระองค์ก็จะอันตรธานหายไป

^{๑๙๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕/๑๕๒.

^{๑๙๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓.

^{๑๙๒} เช่น พระเจ้าทัฬหเนมิในจักกวัตตสูตร พระเจ้ามหาสุทฺถสสนะในมหาสุทฺถสสนสูตร.

^{๑๙๓} เช่น พระเจ้าวิชิตวิสละราชสมบัติออกผนวชเป็นภิกษุในพระศาสนาของพระโณทฺถัญญุพระพุทธเจ้าเรียนพระไตรปิฎก ทำสมาบัติ ๘ และอภิกษุญา ๕ ให้เกิดขึ้น มีฌานไม่เสื่อม ไปเกิดในพรหมโลก. ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๘/๑/๖๘.

^{๑๙๔} เช่น พระเจ้าสังขะในจักกวัตตสูตรจะสละปราสาทที่พระเจ้ามหาปนาทะโปรดให้สร้างเป็นทานผนวชในสำนักของพระเมตไตรยพุทธเจ้า. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๙/๗๙.

^{๑๙๕} ขุ.ชา.ตัก อ. (ไทย) ๕๘/๓/๔/๗๓.

๒.๗ บทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระเจ้าจักรพรรดิเป็นบุคคลที่มีเรื่องราวปรากฏมากมายในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา บทบาทของพระองค์มักถูกนำมาเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้าในหลายแง่มุม บางครั้งก็นำเรื่องของพระองค์ไปเปรียบเทียบกับพระอานนท์ บางครั้งก็นำเรื่องของพระองค์ไปเป็นตัวอย่างในการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท ทำให้เห็นว่า เรื่องพระเจ้าจักรพรรดิมีความสำคัญเรื่องหนึ่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จากการศึกษาพบว่า พระเจ้าจักรพรรดิมีบทบาทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายด้าน ในงานวิจัยนี้จะศึกษาบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิ ๖ ด้าน มีรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๗.๑ บทบาทด้านพัฒนาชีวิต

พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นบุคคลหนึ่งที่ต้องผ่านการบำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนานคล้ายกับบุคคลที่จะเกิดเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอนุพุทธเจ้า แต่ไม่ได้มีการกำหนดระยะเวลาที่บำเพ็ญบารมี การพัฒนาชีวิตของพระเจ้าจักรพรรดิแบ่งแยกคร่าวๆ เป็น ๒ ช่วงเวลา คือ การพัฒนาชีวิตก่อนจะเกิดมาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ (อดีตชาติ) และการพัฒนาชีวิตหลังจากได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว (ปัจจุบันชาติ) มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๗.๑.๑ การพัฒนาชีวิตเพื่อเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

การพัฒนาชีวิตของพระเจ้าจักรพรรดิพบในพระสูตรมากมาย แสดงให้เห็นว่า พระเจ้าจักรพรรดิเป็นบุคคลผ่านการบำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนาน ในชาติต่างๆ ต้องเคยทำบุญและเคยปฏิบัติธรรมอย่างยิ่งยวดแล้วเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏจนบารมีเต็มจึงจะได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ธรรมที่ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติได้พัฒนาตนจนได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้น ปรากฏในนิคคัยสูตรและเมตตสูตรสรุปได้ ๔ อย่าง คือ

(๑) ทาน การให้ แบ่งเป็น ๒ คือ อามิสทาน ให้วัตถุสิ่งของและ (๒) ธรรมทาน ให้ธรรมหรือคำสั่งสอนเป็นทาน)

(๒) ศีล การไม่ล่วงละเมิดทางกาย วาจา ได้แก่ ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และปาฏิโมกขสังวรศีล

(๓) สัจฉริยะ การห้ามจิตมิให้ตกไปในอารมณ์ต่างๆ คำนี้เป็นชื่อของสมาธิและอินทริยสังวร คือ การสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ

(๔) ทมะ การฝึกตน ได้แก่ การเข้าไประงับกิเลส คำนี้เป็นชื่อของปัญญา^{๑๔๖}

พระเจ้าจักรพรรดิแม้จะเกิดเป็นนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่มีพระบุญญาธิการยิ่งกว่าพระราชาทั้งหลาย แต่ก็ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ ข้อมูลส่วนมากแสดงให้เห็นว่า หลังจากเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแล้วจะดำเนินชีวิตโดยธรรม ยึดธรรมเป็นสำคัญ จึงไม่ค่อยได้ทำกรรมชั่ว แต่จะทำแต่ความดีโดยยึดหลักธรรมมีจักกวัตติวัตรเป็นต้น ในช่วงที่ปกครองบ้านเมืองก็ได้ทำความดีต่างๆ มากมาย เมื่อเข้าสู่วัยชราก็จะสละราชสมบัติแล้วเปลี่ยนไปประพฤติปฏิบัติธรรมในรูปแบบต่างๆ พระองค์ถึงกับออกผนวชเป็นบรรพชิต หลังจากสวรรคตส่วนมากจะได้ไปเกิดในสุคติภูมิ เช่น สวรรค์

^{๑๔๖} ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๘/๑๘๗.

พรหมโลกเป็นต้น สามารถจำแนกเรื่องราวการพัฒนาชีวิตของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้ ๓ ลักษณะ คือ

- (๑) พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิแก่พุทธบริษัท เช่น จักกวัตตีสสูตร^{๑๙๗}
- (๒) พระพุทธองค์ตรัสเล่าอดีตชาติของพระองค์ว่าเคยเป็นพระเจ้าจักรพรรดิบำเพ็ญบารมีมาก่อน เช่น มหาสุทฺธสนสูตร^{๑๙๘} กาลิงคโพิชาตก^{๑๙๙} พุทธาปทาน^{๒๐๐} บางสูตรระบุว่าเคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิหลายร้อยชาติ เช่น เมตตสูตร^{๒๐๑}
- (๓) พระเถระและพระเถรีในสมัยพุทธกาลกล่าวว่า ในระหว่างที่กำลังบำเพ็ญบารมีอยู่นั้นได้เคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิมาก่อน บางคนถึง ๑,๐๐๐ ชาติ เช่น พระสารีบุตร^{๒๐๒} พระมหาโมคคัลลานะ^{๒๐๓} พระมหากัสสปะ^{๒๐๔} พระอนรุทธะ^{๒๐๕} พระปุณณมันตานีบุตร^{๒๐๖} พระอุบาลี^{๒๐๗} พระอัญญาโกณฑัญญะ^{๒๐๘}

จะเห็นว่าก่อนที่จะได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้นั้นต้องใช้เวลาทำความดีเป็นเวลายาวนาน พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกจำนวนมากกล่าวตรงกันว่า การที่ได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิก็เป็นเหตุให้ได้โอกาสทำความดีมากมาย โดยเฉพาะได้บำเพ็ญจักกวัตติวัตร ทศพิธราชธรรม และธรรมะของพระราชาข้ออื่นๆ อีกมากมาย การได้ทำความดีครั้งนั้นเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้ได้นับถือพระพุทธศาสนาแล้วได้บำเพ็ญจนได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

๒.๗.๑.๒ การพัฒนาชีวิตหลังจากเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

หลังจากได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว พระเจ้าจักรพรรดิแต่ละพระองค์ก็ต้องพัฒนาตนเองต่อ เพื่อให้มีความพร้อมจะปกครองบ้านเมืองโดยยึดธรรมเป็นใหญ่ พิจารณาจากเนื้อหาของจักกวัตตีสสูตรและมหาสุทฺธสนสูตรพอสรุปได้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิพัฒนาชีวิตของพระองค์อย่างน้อย ๔ ด้านตามลำดับวัยและภาระความรับผิดชอบบ้านเมือง ได้แก่

- (๑) กายภาวนา (พัฒนาร่างกาย) พระเจ้าจักรพรรดิมีร่างกายสมบูรณ์ด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการเหมือนกับพระพุทธเจ้า พระองค์ต้องรับภาระเป็นผู้ปกครองประเทศ ดำรงตำแหน่งจอมทัพที่มีพระบรมเดชาานุภาพเหนือกษัตริย์อื่น จึงต้องได้รับการศึกษาศาสตร์ต่างๆ มากมาย

^{๑๙๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๐-๑๑๐/๕๙-๘๒.

^{๑๙๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๑-๒๗๒/๑๘๑-๒๐๔.

^{๑๙๙} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๗-๘๒/๔๐๗-๔๐๙.

^{๒๐๐} ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑- ๘๒/๑-๑๒.

^{๒๐๑} ชุ.อิตี. (ไทย) ๒๕/๒๒-๒๓/๓๖๖-๓๖๗.

^{๒๐๒} พระสารีบุตรเคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ. ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๔๘/๔๑.

^{๒๐๓} พระมหาโมคคัลลานะเคยเกิดเป็นพระราชา ๑๐๘ ชาติและพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๕ ชาติ. ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๘๕/๖๐.

^{๒๐๔} พระมหากัสสปะเคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๐ ชาติ. ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๑๑/๔๑๒.

^{๒๐๕} พระอนรุทธะเคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๒๘ ชาติ. ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๓๐/๖๖.

^{๒๐๖} พระอุบาลีเคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติ. ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๓๙/๖๗.

^{๒๐๗} พระปุณณมันตานีบุตรเคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๒,๐๐๐ ชาติ. ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๘๒/๗๓.

^{๒๐๘} พระอัญญาโกณฑัญญะเคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ. ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๐๕/๙๒

เพื่อเตรียมความพร้อมเป็นจอมทัพ พระองค์ต้องรับการฝึกทางร่างกายทั้งการใช้อาวุธ การฝึกสัตว์พาหนะ เช่น ช้าง ม้า เป็นต้น การฝึกเหล่านี้เพื่อให้มีพระวรกายแข็งแรง

(๒) ศิลภาวนา (พัฒนาศีลหรือระเบียบวินัย) พระเจ้าจักรพรรดิต้องบำเพ็ญจักกวัตติวัตรซึ่งถือว่าเป็นธรรมเนียมการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิทุกพระองค์^{๒๐๙} ต้องฝึกความมีระเบียบวินัยในชีวิตเพื่อรับภาระผู้นำ ขณะเดียวกันก็ทรงให้ความสำคัญกับการรักษาศีล ๕ ในวันปกติ อุโบสถศีลในวันอุโบสถ พร้อมกับสั่งสอนศีลธรรมเหล่านี้แก่ประชาชนและแคว้นอื่นที่อยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์อีกด้วย

(๓) จิตภาวนา (พัฒนาจิตใจ) ในวันอุโบสถหรือเมื่อเข้าสู่วิหังษา พระเจ้าจักรพรรดิมักจะให้ความสำคัญกับการพัฒนาจิตใจ ด้วยการเจริญสมาธิจนเกิดความสงบ หลายพระองค์บรรลุถึงจุดตถุญาณแล้วแผ่พรหมวิหารธรรมไปในทิศต่างๆ บางพระองค์ถึงกับสละราชสมบัติออกผนวชเป็นบรรพชิตเพื่อจะได้มีเวลาประพฤติพรหมจรรย์เต็มที่ ดังเรื่องราวปรากฏในจักกวัตติสูตรเป็นต้น^{๒๑๐}

(๔) ปัญญาภาวนา (พัฒนาปัญญา) พระเจ้าจักรพรรดิหลายพระองค์มีโอกาสดำรงธรรมจากพระพุทธเจ้าในอดีตจากนั้นได้พัฒนาปัญญาของตนตามลำดับ หลายพระองค์มีศรัทธาสละราชสมบัติออกผนวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าในอดีตจากนั้นได้บำเพ็ญสมณธรรมจนได้บรรลุญาณสมบัติและโลกียอภิญา ๕ พระศากยพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันเมื่อครั้งเป็นพระมหาโพธิสัตว์ก็เคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแล้วได้พัฒนาปัญญาในศาสนาของพระพุทธเจ้าในอดีตถึง ๒ พระองค์ คือ (๑) ในกาลแห่งพระโกณฑัญญะพุทธเจ้า พระมหาโพธิสัตว์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวิชิตาวี ต่อมาได้รับพยากรณ์และสดับธรรมในสำนักของพระพุทธเจ้า เกิดศรัทธาปสาทะในเนกขัมมบารมีจึงสละราชสมบัติผนวชเป็นภิกษุ ได้ศึกษาพระไตรปิฎกจนแตกฉาน ได้บำเพ็ญเพียรจนบรรลุญาณสมบัติและโลกียอภิญา^{๒๑๑} ๕ และ (๒) ในกาลแห่งพระสุชาตพุทธเจ้า พระมหาโพธิสัตว์เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิวันหนึ่งได้สดับการปฏิบัติของพระพุทธเจ้าจึงเสด็จไปเฝ้า เมื่อได้สดับธรรมจึงเกิดความเลื่อมใส ต่อมาได้สละราชสมบัติพร้อมรัตนะ ๗ ประการออกผนวชเป็นภิกษุ^{๒๑๒}

สรุปได้ว่า การพัฒนาชีวิตของพระเจ้าจักรพรรดิแบ่งเป็น ๒ ช่วง คือ การพัฒนาตนก่อนจะให้เกิดเป็นพระพุทธเจ้า พระองค์ต้องทำความดีและบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลายาวนาน พระพุทธเจ้าและพระมหาสาวกส่วนมากก็เคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในช่วงที่เป็นพระโพธิสัตว์ ต่อมาเมื่อได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแล้วก็ยังต้องพัฒนาชีวิตครบ ๔ ด้าน คือ พัฒนากาย พัฒนาศีล พัฒนาจิตและพัฒนาปัญญา แต่เป็นที่สังเกตว่าปัญญาของพระเจ้าจักรพรรดิจะเป็นระดับโลกียะเท่านั้น แม้พบว่าหลายพระองค์ได้ออกผนวชเป็นภิกษุในศาสนาของพระพุทธเจ้าในอดีตหลายพระองค์และได้ศึกษาพระไตรปิฎกจนแตกฉาน และได้บรรลุธรรม แต่ธรรมที่ได้บรรลุก็แค่ญาณสมบัติและโลกียอภิญา ๕ เท่านั้น ยังไม่พบข้อมูลว่ามีพระเจ้าจักรพรรดิบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

^{๒๐๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๕๑-๒๕๒.

^{๒๑๐} พระเจ้าทัฬหเสนีออกผนวชเป็นราชฤๅษี. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๓/๖๑. พระเจ้าสังฆะออกผนวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๘/๗๙.

^{๒๑๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๙-๑๐/๕๙๗, ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๓๒๓-๓๒๑.

^{๒๑๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๓๓/๑๑-๑๓/๖๕๑, ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๕๐๓.

๒.๗.๒ บทบาทด้านครอบครัว

พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีพระปฐุตกาลในวาระกษัตริย์เหมือนมนุษย์ทั่วไป ในจักรกวัตติสูตรแสดงสถานภาพของพระองค์ในฐานะเป็นพระประมุขของประเทศและพระประมุขของครอบครัว ทรงมีพระมเหสีเป็นนางแก้ว มีพระโอรสมากถึง ๑,๐๐๐ พระองค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย้ายราชศัตรูได้

เมื่อทรงครองราชย์สมบัติถึงวัยพอสมควรแล้วก็จะมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสพระองค์โตที่มีความสามารถ รับสั่งกับช่างกลบกว่า หากเห็นพระเกศาบนพระเศียรหองให้รีบกราบพูล จนวันหนึ่งทรงเห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์เคลื่อนจากที่ตั้ง ทรงทราบว่าจะมีพระชนม์ชีพอีกไม่นาน จึงคิดจะละกามอันเป็นของมนุษย์แล้วไปแสวงหากามอันเป็นทิพย์ จึงทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสพระองค์โต จากนั้นทางโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต (ราชฤๅษี)^{๒๑๓}

ในฐานะที่ทรงเป็นพระประมุขของครอบครัวนั้น พระเจ้าจักรพรรดิได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างดีด้วยวิธี ดังต่อไปนี้

(๑) ทรงมีพระมเหสีเป็นนางแก้วคู่พระทัย ทรงดูแลและพระนางด้วยดี ให้มีความสุขตามสมควรแก่ฐานะ เปิดโอกาสให้พระนางเองมีบทบาทช่วยแบ่งเบาภาระทั้งที่เป็นราชกิจเกี่ยวกับบ้านเมือง จนส่งผลให้บ้านเมืองเจริญ และให้พระนางดูแลเรื่องในครอบครัวในฐานะพระมารดา^{๒๑๔}

(๒) ทรงเอาพระทัยใส่พระโอรสทุกพระองค์ ด้วยการส่งเสริมให้มีการศึกษาศิลปวิทยาจนมีความรู้ความสามารถ กล้าหาญเป็นวีรกษัตริย์ พร้อมทั้งจะรับพระราชภาระต่อจากบิดา

(๓) เมื่อถึงวัยอันสมควร (พระเกศาเริ่มหอง) ก็จะมอบราชสมบัติแก่พระโอรสพระองค์โต ซึ่งได้รับการอบรมสั่งสอนและได้รับการศึกษาศิลปวิทยาต่างๆ เป็นอย่างดี จากนั้นค่อยปลีกพระองค์ไปหาความสงบในช่วงบั้นปลายพระชนม์ชีพ

แบบแผนสำคัญในการมอบราชสมบัติแก่พระโอรสพระองค์โตนี้ คือ ทรงสั่งสอนพระโอรสว่าหลังจากทรงสละราชสมบัติแล้ว จักรแก้วคู่มือของพระองค์จะอันตรธานไป ขออย่าได้เสียใจ ทั้งนี้เพราะว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์ไม่ใช่สมบัติที่เป็นมรดกสืบมาจากบิดา ขอให้ลูกประพตจักรกวัตติวัตตรอันประเสริฐ เมื่อปฏิบัติจักรกวัตติวัตตรได้สมบูรณ์จักรแก้วอันเป็นทิพย์ก็จะปรากฏเอง ดังความในจักรกวัตติสูตรตอนหนึ่งว่า

ลูก เมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว เจ้าอย่าเสียใจและอย่าแสดงความเสียใจให้ปรากฏเลย ด้วยว่าจักรแก้วอันเป็นทิพย์ หากใช้เป็นทรัพย์สมบัติที่เป็นมรดกสืบมาจากบิดาของเจ้าไม่ ขอให้ลูกประพตจักรกวัตติวัตตรอันประเสริฐเถิด ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้แล คือ เมื่อลูกประพตจักรกวัตติวัตตรอันประเสริฐ สนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม จักปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีกำ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง^{๒๑๕}

^{๒๑๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘๒/๖๐-๖๑.

^{๒๑๔} ดูบทบาทของพระนางสุภัททาเทวีในมหาสุทสนสูตร. ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๕/๑๙๖-๑๙๗.

^{๒๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๑-๖๒.

เนื้อหาของจกักวัดติสูตรอีกตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการทำหน้าที่พระบิดาที่ทรงมีต่อพระโอรสผู้จะต้องมาสืบต่อราชสมบัติจากพระองค์ คือ พระโอรสที่ประทานแก่พระโอรสพระองค์โต ดังความตอนหนึ่งว่า

ลูกเอ๋ย ถ้าเช่นนั้น ลูกจงอาศัยธรรมเท่านั้น^{๒๑๖} สักการะธรรม เคารพธรรมนับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองชนภายใน^{๒๑๗} กำลังพล พวกกษัตริย์ผู้ตามเสด็จ พราหมณ์และคหบดี ชวานิคมและชาวชนบท สมณพราหมณ์ สัตว์จำพวกเนื้อและนกโดยธรรม การกระทำสิ่งที่ผิดแบบแผน อย่าได้เป็นไปในแว่นแคว้นของลูก

อนึ่ง บุคคลเหล่าใดในแว่นแคว้นของลูก ไม่มีทรัพย์ ลูกพึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วยอนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใดในแว่นแคว้นของลูก เว้นขาดจากความมัวเมา และความประมาท^{๒๑๘} ตั้งมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) และโสรัจจะ (ความเสถียร) ฝึกตน สงบตน ให้ตนดับกิเลสอยู่แต่ผู้เดียว ลูกพึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ตามกาลอันควรแล้วได้ถามสอบถามว่า ‘ท่านขอรับ อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเกี่ยวข้อง อะไรไม่ควรเกี่ยวข้อง อะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่พึงเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน หรือว่าอะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่พึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน’ ครั้นลูกได้ฟังจากสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึงละเว้นสิ่งนั้น สิ่งใดเป็นกุศล พึงยึดถือประพฤติสิ่งนั้นให้มั่น ลูกเอ๋ย จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐนั้น เป็นอย่างนี้แล^{๒๑๙}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า พระเจ้าจักรพรรดิแม้จะทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรส แต่ก็ได้วางรากฐานการครองราชสมบัติให้พระโอรสอย่างมั่นคง ด้วยการสั่งสอนให้พระโอรสบำเพ็ญพระราชกรณียกิจตามหลักจกักวัดติวัตรอย่างเต็มที่ เมื่อทำได้อย่างนี้จักรแก้วซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความเข้มแข็งและความเจริญรุ่งเรืองในราชสมบัติก็จะเกิดขึ้นตามมาเอง รัตนะ ๗ ประการนั้นต้องบำเพ็ญความดีด้วยตนเอง ไม่สามารถทำแทนกันหรือยกให้กันได้ เพราะเป็นข้อที่เกิดจากการทำความดีของแต่ละบุคคล พระเจ้าจักรพรรดิทุกพระองค์จะไม่พระราชทานราชสมบัติให้แก่พระโอรสที่ไม่มีความสามารถ หากแต่มอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสที่มีความสามารถสูงสุดในบรรดาพระโอรสทั้งหลาย ทำให้เชื่อได้ว่าบ้านเมืองและราชสมบัติที่สืบทอดกันมาจกัคงเจริญก้าวหน้าต่อไปอีกนาน

๒.๗.๓ บทบาทด้านปกครองประเทศ

พระเจ้าจักรพรรดิในในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทุกพระองค์ทรงอยู่ในฐานะพระประมุขของแว่นแคว้น ทรงมีบทบาทด้านการปกครองโดดเด่นที่สุดในบรรดาบทบาททั้งหลาย และบทบาทด้านนี้ก็มี

^{๒๑๖} ธรรมในที่นี้หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ (๓) เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม (๔) เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด (๖) เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ (๗) เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ (๘) ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา (๙) ความมีจิตไม่พยาบาท (๑๐) ความเห็นชอบ. ที.ปา.อ. (บาลี) ๘๔/๓๔.

^{๒๑๗} ชนภายในในที่นี้หมายถึงพระมหากษัตริย์ พระราชโอรสและพระราชธิดา. อัง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๔/๘๘.

^{๒๑๘} ความประมาทในที่นี้หมายถึงความมีจิตหมกมุ่นในกามคุณ ๕. ที.ปา.อ. ๘๔/๓๕.

^{๒๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒-๖๓.

อิทธิพลต่อสังคมไทยมากที่สุดตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยปัจจุบัน บทบาทด้านปกครองของพระองค์ แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ การปกครองภายในแคว้นและการปกครองแคว้นอื่นที่อยู่ในพระราชอำนาจ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๗.๓.๑ การปกครองภายในแคว้น

บทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิด้านการปกครองภายในแคว้น กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) พระเจ้าจักรพรรดิทรงปกครองแคว้นโดยธรรม โดยทรงประพฤติตามหลักธรรมมี จักกวัตติวัตร ราชสังคหัตถุเป็นต้น ทำให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการบริพาร เสนา อำมาตย์และพสกนิกรของพระองค์มีแต่ความสุข บ้านเมืองมีความสงบร่มเย็น

(๒) ในการบริหารและปกครองประเทศ ทรงอาศัยความร่วมมือจากบุคคลหลายฝ่าย ทั้งพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ อำมาตย์ราชบัณฑิต สมณพราหมณ์ และประชาชน ทรงอาศัยการสอบถามในเรื่องที่ไม่รู้ และเปิดโอกาสให้ผู้รู้ตักเตือนพระองค์ได้ ตัวอย่างเช่น กรณีเกิดเหตุการณ์จักรแก้วเคลื่อนจากที่ เหล่าอำมาตย์ได้กราบทูลให้ทรงทราบสาเหตุว่าเป็นเพราะพระราชอำนาจไม่ตั้งมั่นอยู่ในจักรวัตติวัตร หากต้องการสดับ เหล่าอำมาตย์จะกราบทูลให้ทรงทราบ การที่ทรงจัดบุคคลไว้คอยช่วยในการบริหารและปกครองประเทศนี้ถือว่าเป็นอุบายอันแยบคาย เพราะทำให้ทรงมีบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถคอยช่วยเหลือ ที่สำคัญทรงสนพระทัยในการปรึกษาหารือกับท่านผู้รู้ทั้งที่เป็นอำมาตย์และสมณพราหมณ์ ทำให้ได้รับฟังคำแนะนำ คำสั่งสอนและหลักการปฏิบัติต่างๆ อยู่เสมอ

(๓) หากเกิดปัญหาในแคว้น ทรงแก้ด้วยกฎหมายและการสั่งสอนหลักธรรม โดยชี้ให้เห็นโทษของการกระทำอกุศลกรรมบถ และอานิสงส์ของกุศลกรรมบถ จากนั้นกำหนดให้เป็นมาตรการทางสังคม มีการให้รางวัลแก่ผู้ปฏิบัติดี และลงโทษแก่ผู้ทำผิดเพื่อให้เขาได้สำนึกแล้วกลับมาเป็นคนดีของสังคม แล้วดำเนินชีวิตต่อไปในสังคมได้อย่างไม่เกิดปัญหาและเป็นภาระแก่คนอื่น

(๔) ในการบริหารแคว้นนั้น ทรงอาศัยพระเมตตาเป็นเบื้องต้น เอาชนะประชาชนด้วยความดี ไม่เอาชนะด้วยอาวุธหรือการข่มเหงรังแก ทำให้ทรงสามารถเป็นที่รักของประชาชนได้ ทรงช่วยเหลือผู้ลำบากด้วยความกรุณา ทั้งด้านการทำงาน ชีวิตความเป็นอยู่ และเรื่องสุขภาพ หากทรงพบเห็นประชาชนเป็นอยู่สบายก็พลอยยินดีด้วยจิตมุทิตา ไม่เคยมีใจริษยาหรืออิจฉาใคร สำหรับบางคน หากทรงช่วยเหลือเต็มที่แล้ว เขายังไม่ยอมปรับตัว หรือทำผิดกฎหมายบ้านเมืองโดยไม่สำนึกในความผิด ก็วางอุเบกขาปล่อยให้ถูกลงโทษไปตามกฎหมายบ้านเมือง ทั้งนี้ก็เพื่อรักษาความสงบสุขของบ้านเมืองเป็นสำคัญ

๒.๗.๓.๒ การปกครองแคว้นอื่นที่อยู่ในพระราชอำนาจ

บทบาทด้านการปกครองของพระเจ้าจักรพรรดิอีกด้านหนึ่ง คือ การปกครองแคว้นอื่นที่อยู่ใกล้เคียง ทรงยึดหลักการดังต่อไปนี้

(๑) ทรงเอาชนะพระราชอำนาจและประชาชนของแคว้นอื่นด้วยธรรม ไม่ใช่อาวุธเข้าปราบ เมื่อเขายอมอยู่ภายใต้อำนาจแล้วก็ให้ความช่วยเหลือ ให้ความปลอดภัย พร้อมกับสั่งสอนศีลธรรมอันดี ให้ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ จากนั้นมอบหมายให้พระราชอำนาจของแคว้นนั้นครองราชสมบัติต่อไป โดยที่พระองค์ไม่ไปถืออำนาจครอบครองมาเป็นของพระองค์ ดังพระดำรัสที่ตรัสกับแคว้นที่ทรงเอาชนะได้ในจักรกวัตติสูตรตอนหนึ่งว่า “พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่พึง

ประพุดิผิดในกาม ไม่พึงพุดคำเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา และจงครองราชย์สมบัติไปตามเดิมเถิด”^{๒๒๐} ด้วยความที่ทรงมีพระวิเทโศบายดังกล่าวมานี้ส่งผลทำให้ พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศต่างๆ กลับอ่อนน้อมต่อพระองค์

(๒) ในการปฏิบัติต่อกษัตริย์และประชาชนต่างแคว้นนั้น ทรงยึดหลักราชสังคหวัตถุ คือ (๑) ทาน พระราชทานให้ความช่วยเหลือด้วยสิ่งของเครื่องใช้ในการดำเนินชีวิตและคำแนะนำสั่งสอนที่เป็นประโยชน์แก่การดำเนินชีวิตและการบริหารประเทศ (๒) ปิยวาจา สนทนาด้วยวาจาน่ารัก (๓) อุตถจริยา การประพุดิประโยชน์แก่กัน และ (๔) สมานัตตตา ความเสมอสมานกันในธรรมทั้งหลายให้ถูกให้ควรแก่กรณี^{๒๒๑} ไม่ถือว่าพระองค์เป็นใหญ่แล้วใช้อำนาจปกครองแบบข่มขี่ แต่ทรงให้เกียรติแก่กษัตริย์ทั้งหลายให้ได้ประโยชน์จากการปกครองของพระองค์

ด้วยความที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงปกครองบ้านเมืองโดยยึดหลักจกัถวัตตวัตรและธรรมอื่นๆ จึงขนานพระนามพระองค์ว่าเป็นธรรมราชาหรือธรรมิกราชา ด้วยความที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงขึ้นครองราชสมบัติด้วยความชอบธรรม เมื่อคราวไปปกครองแคว้นอื่นก็เอาชนะด้วยความดี ไม่ใช่อาวุธเข้าประหาร จากนั้นก็สั่งสอนให้เขาตั้งมั่นในศีลธรรมแล้วปล่อยให้กษัตริย์ในแคว้นนั้นๆ ปกครองบ้านเมืองต่อไป จึงเรียกกวีโอชนะของพระเจ้าจักรพรรดิว่า รัมมิวิชัย (การเอาชนะด้วยธรรม) ต่างจากยุทธวิชัยที่เป็นการเอาชนะด้วยการทำศึกสงครามซึ่งต้องมีการสูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน

๒.๗.๔ บทบาทด้านพัฒนาเศรษฐกิจ

ในด้านการดูแลชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในแคว้น พระเจ้าจักรพรรดิให้ความสำคัญกับด้านเศรษฐกิจด้วยพร้อมทั้งดูแลความเป็นไปของบ้านเมืองด้านอื่นๆ ด้วย ดังจะเห็นได้จากทรงบำเพ็ญราชสังคหวัตถุ ๔ ประการ อย่างไรก็ตาม ราชสังคหวัตถุ ๔ นี้ ในยุคของพราหมณ์เป็นเรื่องของการบุญช้ายัญในระดับที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ซึ่งมี ๕ อย่าง คือ

- (๑) อัสนเมธะ ชำม้ำบูชช้ายัญ
- (๒) ปุริสมธะ ชำคนบูชช้ายัญ
- (๓) สัมมาปาสะ ยัญแทนบูชชาลอดบ่วง
- (๔) วาชเปยะ ยัญดื่มเพิ่มพลังชัย
- (๕) นิรัคคหะ ยัญฆ่าทุกอย่างไม่เว้น

กล่าวเฉพาะอัสนเมธะ ชำม้ำบูชช้ายัญ เป็นการบุญช้ายัญที่นิยมของราชาเพื่อแสดงอำนาจยิ่งใหญ่ ซึ่งปรากฏเป็นเรื่องราวในประวัติศาสตร์มาก เขาทำพิธีโดยเริ่มด้วยคัดเลือกม้าตัวหนึ่ง ที่พันธุ์ดี เก่งยอดเยี่ยมเรียกว่าม้ออุปการ แล้วก็ให้เจ้าชาย ๑๐๐ องค์ตามม้านี้ไป ม้าไปทางไหน ผ่านแดนไหน ที่นั่นต้องยอมให้ผ่าน คือ ยอมรับอำนาจถ้าอาณาจักรไหนไม่ยอมให้ผ่าน ก็รบกัน ปราบไปเรื่อย กวาดจนเรียบหมดใน ๑ ปี พอครบปี กลับมาถึงแดนของตน ก็ทำพิธีชำม้านั้นบูชช้ายัญ ที่จริงมหาช้ายัญ ๕ นี้ เดิมเป็นหลักการปกครองบ้านเมืองที่ดิงาม แต่พวกพราหมณ์ปรับแก้ให้เป็นวิธีแสวงหาผลประโยชน์จนกลายเป็นพิธีบูชช้ายัญ

^{๒๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๗/๖๔.

^{๒๒๑} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมของพระราชา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรม, ๒๕๖๐), หน้า หน้า ๑๖.

พระพุทธเจ้าทรงให้ยกเลิกการบูชาัญญุทุกอย่าง แล้วมหาัญญุทั้ง ๕ นั้น ก็เปลี่ยนความหมายไปหมดสิ้น โดยกลายมาเป็นหลักการสงเคราะห์รวมใจประชาชน เรียกว่า ราชสังคหัตถ์ ๔ ตามแนวทางของพระพุทธศาสนา ได้แก่

(๑) สัสสมณะ ปรีชาสามารถในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร พระราชาแทนที่จะเก่งด้วยการทำพิธีฆ่าม้าบูชาัญญุ ก็เปลี่ยนมาเป็นผู้มีปรีชาสามารถในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร

(๒) ปุริสมณะ ปรีชาสามารถในการบำรุงข้าราชการ ทั้งทหาร และพลเรือน เช่น ส่งเสริมคนดีมีความสามารถ ผู้ฉลาด ซื่อสัตย์สุจริต ขยันหมั่นเพียร

(๓) สัมมาปาสะ ปรีชาสามารถผูกใจประชาชนเหมือนเอาบ่วงคล้องไว้ ด้วยการส่งเสริมสัมมาชีพ เช่น ให้กู้ยืมเงินทุนไปสร้างตัวในพาณิชย์กรรม และในการประกอบกิจการต่างๆ ช่วยให้คนจนตั้งตัว ให้คนล้มฟื้นตัวได้

(๔) วาชเปยยะ มีวาจาพูดดีมีใจ ทรงปรีชาสามารถในการเจรจาปราศรัยเข้าถึงประชาชน แสดงให้เห็นความเอาพระทัยใส่ห่วงใย รับรู้ปัญหา รับฟังปัญหา มีวาจาที่ฟังแล้วชวนใจให้อยากทำอยากปฏิบัติ อยากร่วมมือร่วมการร่วมงานทุกอย่าง ตลอดจนแนะนำสั่งสอนประชาชนว่าควรจะทำอะไรปฏิบัติตัวช่วยเหลือกันอย่างไร ให้มีการสื่อสารอวยธรรมอำนวยความสะดวก เราเตือนคนทุกหมู่เหล่าให้ใส่ใจปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างจริงจังสุจริต ให้สัมฤทธิ์ผลดี ที่จะให้สังคมประเทศชาติเจริญพัฒนาสุขสันต์มั่นคง และให้ทุกตัวบุคคลพัฒนาชีวิตของตน^{๒๒๒}

ในจกักรัตติสูตรและมหาสุทตสนสูตรท่านพรณนนาไว้คล้ายกันว่า การจะแก้ปัญหาเศรษฐกิจนั้นต้องทำอย่างรอบด้าน ด้วยการสอนให้ประชาชนพึ่งพาตนเองได้ โดยรัฐอาจให้ความช่วยเหลือเป็นเบื้องต้นก่อน จากนั้นต้องให้เขาช่วยเหลือตัวเอง เมื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจจนประชาชนมีรายได้พอแก่การดำรงชีพก็จะลดปัญหาประชาชนก่ออาชญากรรมประเภทชิงทรัพย์หรือลักขโมยตราบใดที่แก้ปัญหาเศรษฐกิจหรือเรื่องปากท้องไม่ได้ ก็จะทำให้แก้ปัญหาสังคมอื่นๆ ได้ยากลำบาก ต่อจากนั้นก็ต้องสั่งสอนให้ประชาชนขยันทำมาหากินเพื่อจะได้มีรายได้มาเลี้ยงตัวเองและครอบครัว

๒.๗.๕ บทบาทด้านคุ้มครองสัตว์และรักษาสิ่งแวดล้อม

บทบาทอีกด้านหนึ่งของพระเจ้าจักรพรรดิที่น่าสนใจคือ การคุ้มครองสัตว์และรักษาสิ่งแวดล้อม แม้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่ได้แสดงรายละเอียดไว้มาก แต่ก็พอสรุปได้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิมีหน้าที่ต้องคุ้มครองสัตว์ (มิกะ) และนก (ปิกษิ) ซึ่งมีหลายชนิด มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) มิกะ สัตว์ชนิดต่างๆ ที่อาศัยบนบก ทรงให้อภัยทาน คือ ให้ความปลอดภัยพิจารณาจากวิธีปฏิบัติของพระราชาในสมัยพุทธกาลก็พอทราบวิธีปฏิบัติ กล่าวคือ ทรงกำหนดปาหรือพระราชอุทยานให้เป็นที่อยู่อาศัยของหมู่สัตว์ พร้อมจัดคนเฝ้ารักษา คอยให้อาหาร และป้องกันภัยอันอาจจะเกิดจากสาเหตุต่างๆ เพื่อให้สัตว์ประเภทต่างๆ ไม่ถูกทำร้ายหรือรบกวน พร้อมกันนั้นก็อาจประกาศห้ามไม่ให้ประชาชนล่าสัตว์ในแคว้นของพระองค์

^{๒๒๒} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมของพระราชา**, หน้า ๑๙-๒๑

(๒) ปักชี นกชนิดต่างๆ ที่บินในอากาศและที่อาศัยตามต้นไม้หรือพื้นดิน ก็ทรงให้การอารักขา ด้วยการกันพื้นที่ป่าให้นกได้เข้าไปอาศัย พร้อมกันนั้นก็น่าจะมีการจัดคนเฝ้ารักษาความปลอดภัย พร้อมกันนั้นก็อาจต้องประกาศห้ามประชาชนไม่ให้เข้าไปทำร้ายหรือรบกวนนกในป่า

เป็นเรื่องน่าสนใจศึกษาว่า ในสมัยโบราณ สัตว์ก็มีจำนวนมาก นกน้อยใหญ่ก็มีมากมายหลายชนิด ท่านยังให้เป็นหน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดินที่ดี เป็นจักรวรรดิวัตรที่สำคัญข้อหนึ่ง^{๒๒๓} จะต้องคุ้มครองรักษาสัตว์และนกให้ได้รับการคุ้มครอง มีที่อยู่อาศัยชัดเจน พร้อมกับป้องกันไม่ให้ประชาชนไปล่าสัตว์ ซึ่งอาจทำให้สัตว์และนกชนิดต่างๆต้องสูญพันธุ์ไปจากโลก

๒.๗.๖ บทบาทด้านศาสนา

บทบาทด้านสุดท้ายของพระเจ้าจักรพรรดิที่ผู้วิจัยสนใจศึกษา คือ บทบาทด้านศาสนา ทั้งนี้เนื่องจากเป็นที่รับรู้โดยทั่วไปว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีเพียงพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้นที่ถูกนำมากล่าวเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้าและพระมหาสาวกคนสำคัญ คือ พระอานนท์ บทบาทด้านศาสนาของพระเจ้าจักรพรรดิ สรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) เคารพธรรม ทั้งในจักรวรรดิสูตร มหาสุทฺถสนสูตรและพระสูตรอื่นๆ มีข้อความตรงกันว่า พระเจ้าจักรพรรดิทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงบริหารประเทศและปกครองประเทศโดยยึดหลักธรรมมีจักรวรรดิวัตรและราชสังคหวัตถุเป็นต้น จนผู้คนขนานพระนามว่าทรงเป็นพระธรรมราชาและพระธรรมิกราชา

(๒) ศึกษาธรรมจากสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ในจักรวรรดิสูตรระบุถึงจักรวรรดิวัตรข้อหนึ่งว่า พระเจ้าจักรพรรดิทรงเอาพระทัยในการเข้าไปปรึกษาหารือและสนทนากับสมณพราหมณ์ ดังความตอนหนึ่งว่า

สมณพราหมณ์เหล่าใดในแว่นแคว้นของลูก เว้นขาดจากความมัวเมา และความประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) และโสรัจจะ (ความเสถียร) ผิดตน สงบตน ให้ตนดับกิเลสอยู่แต่ผู้เดียว ลูกพึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ตามกาลอันควรแล้วไต่ถามสอบถามว่า ‘ท่านขอรับ อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเกี่ยวข้อง อะไรไม่ควรเกี่ยวข้อง อะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่พึงเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน หรือว่าอะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่ พึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน’ ครั้นลูกได้ฟังจากสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึงละเว้นสิ่งนั้น สิ่งใดเป็นกุศล พึงยึดถือประพฤติสิ่งนั้นให้มั่น ลูกเอ๋ย จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐนั้น เป็นอย่างนี้แล^{๒๒๔}

การศึกษาศาสนาของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นเรื่องน่าสนใจอย่างยิ่ง และเป็นไปอย่างเป็นระบบ คือ (๑) พิจารณาหาสมณพราหมณ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผ่านการฝึกหัดพัฒนาตนเองมาเป็นอย่างดีเท่านั้น (๒) เข้าไปสอบถามเรียนรู้อรรถ ให้ทราบว่าจะไรดี อะไรไม่ดี สิ่งที่ตนทำอยู่อะไรดี อะไรไม่ดีเป็นต้น (๓) จากนั้น ให้พิจารณาตัดสินละสิ่งที่ไม่ดีเป็นอกุศล แล้วให้ยึดถือสิ่งที่ดีเป็นกุศล

^{๒๒๓} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *ธรรมของพระราชา*, หน้า ๑๕.

^{๒๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

สาระสำคัญของการศึกษารวมของพระเจ้าจักรพรรดิจึงไม่ได้ให้ทำแค่เข้าไปปรึกษาหารือเท่านั้น แต่ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ แล้วละทิ้งสิ่งที่ไม่ดี แล้วสมทานปฏิบัติสิ่งที่ดีเท่านั้น

(๓) ปฏิบัติธรรม พระเจ้าจักรพรรดิเป็นผู้ปกครองที่ฝึกฝนในการปฏิบัติธรรมเป็นอย่างดี เช่น พระเจ้ามหาสุทิสสนะ ในการบริหารบ้านเมืองทรงดำเนินตามหลักธรรมมีจักรกวัตติวัตร และราชสังคหัตถุเป็นต้น ในชีวิตประจำวันของพระองค์ วันธรรมดาทรงรักษาศีล ๕ ในวันอุโบสถทรงสมทานอุโบสถศีล และเสด็จไปประทับในที่สงัด สวรรคตจากอาการเจ็บป่วยจากความสงบ บางพระองค์บรรลุมานสมาบัติ จากนั้นแผ่เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขาไปในทิศทั้งหลาย^{๒๒๕}

(๔) สั่งสอนธรรม นอกจากจะทรงฝึกฝนในการปฏิบัติธรรมแล้ว พระเจ้าจักรพรรดิยังมีบทบาทสำคัญในการสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนอีกด้วย ธรรมที่พระองค์สั่งสอนส่วนมากก็เป็นธรรมที่พระองค์ทรงปฏิบัติตนเอง เช่น ศีล ๕ อุโบสถศีล กุศลกรรมบถ เป็นต้น คัมภีร์พระพุทธศาสนา กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า ในระหว่างพุทธันดรหรือในช่วงที่โลกว่างเว้นจากการเสด็จอุบัติของพระพุทธเจ้าก็จะมีพระมหาโพธิสัตว์ พระเจ้าจักรพรรดิและสมณพราหมณ์ผู้เป็นกัมมวาทีมาทำหน้าที่สั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชน^{๒๒๖} ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระเจ้าจักรพรรดิมีบทบาทด้านการสอนศีลธรรมแก่ชาวโลกคล้ายกับพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย

(๕) ออกผนวชปฏิบัติธรรมเป็นบรรพชิต พระเจ้าจักรพรรดิตามคติพระพุทธศาสนา เป็นผู้บำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนาน ทุกพระองค์จะมีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะเสมอ^{๒๒๗} กรณีของพระเจ้าทัฬหะเนมิ ก็ออกผนวชเป็นราชฤๅษีพักอาศัยอยู่ในป่าใกล้พระราชวัง ดังข้อความในจักรกวัตติสูตรตอนหนึ่งความโดยสรุปว่า

หลังจากพระเจ้าทัฬหะเนมิบราชสมบัติแก่พระโอรสองค์โตแล้ว ก็ได้เอนมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตครั้งพระเจ้าทัฬหะเนมิทรงสั่งสอนพระกุมารผู้เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในเรื่องการครองราชย์เรียบร้อยแล้ว ทรงเอนพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์เสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อพระราชฤๅษี ผนวชได้ ๗ วัน จักรแก้วอันเป็นทิพย์ได้อันตรธานไป^{๒๒๘}

พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์อื่นก็เช่นเดียวกัน เมื่อเสวยราชสมบัติพอสมควรแก่กาลแล้วก็มีจำนวนหนึ่ง หากมีโอกาสได้พบกับพระพุทธเจ้าก็จะสละราชสมบัติออกผนวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา^{๒๒๙} หรือหากเป็นช่วงที่พระพุทธศาสนายังไม่อุบัติก็จะออกผนวชเป็นดาบสหรือฤๅษี^{๒๓๐} แต่มีบางพระองค์แม้จะไม่ได้ออกผนวชแต่ก็พยายามบำเพ็ญภาวนาจนได้ฌานสมาบัติ^{๒๓๑}

^{๒๒๕} คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๐/๑๙๓-๑๙๔.

^{๒๒๖} คุรยละเอียด วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๑/๗๗๖, มงคลตถทีปนี (ไทย) ๑/๙๐/๙๗.

^{๒๒๗} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, หน้า ๔๑-๔๒.

^{๒๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๓/๖๑.

^{๒๒๙} พระเจ้าจักรพรรดิบางพระองค์ออกบวชเป็นภิกษุ เรียนพระไตรปิฎก บรรลุอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘. คุรยละเอียดใน ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๓๒๐-๓๒๑.

บางพระองค์ออกบวชเป็นภิกษุแล้วให้ชนในทวีปทั้ง ๔ ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองรวบรวมรายได้ที่เกิดในรัฐมาถวายมหาทานเป็นประจำ. คุรยละเอียดใน ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๕๐๓

^{๒๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๙-๘๒.

๒.๘ สรุป

จากการศึกษาความสำคัญและบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา สรุปความได้ว่า คำว่า พระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึง พระราชาผู้ยิ่งใหญ่มีรัตน ๗ เป็นของวิเศษที่เกิดจากการบำเพ็ญจักกวัตติวัตร ทรงปกครองโดยยึดหลักธรรม ไม่ต้องใช้อาชญาและศาสตรา ทรงสนใจศึกษารวม ปฏิบัติธรรมและสั่งสอนธรรมแก่ประชาชนด้วยจึงได้รับการขนานพระนามว่า พระธรรมราชา พระธรรมิกราช มีความเป็นมาเกี่ยวข้องกับพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์ แม้จะมีสถานภาพเป็นคฤหัสถ์แต่ก็มักจะถูกนำมาเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้าและพระมหาสาวก เช่น พระอานนท์ ทำให้เห็นว่าทรงมีภาพลักษณ์ในทางศาสนาพอสมควร

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจำแนกพระเจ้าจักรพรรดิเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) พระเจ้าจักรพรรดิในจักรวาล (จกกวาลจกกวตตี) เช่น พระเจ้าทัฬหเนมิในจักกวัตติสูตร (๒) พระเจ้าจักรพรรดิในทวีป (ทีปจกกวตตี) เช่น พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีป และ (๓) พระเจ้าจักรพรรดิในประเทศ (ปะเทศจกกวตตี) เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นมคธ พระเจ้าจักรพรรดิทรงมีสถานภาพในฐานะเป็นสมาชิกของครอบครัว เป็นนักปกครองบ้านเมืองและผู้เคารพธรรม ศึกษาปฏิบัติธรรมและสั่งสอนธรรม ทรงเป็นมนุษย์ผู้วิเศษมีบุญญาธิการสูงส่งกว่าพระราชาทั้งหลาย สมบูรณ์ทั้งรูปสมบัติ (มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ) ทรัพย์สมบัติมีรัตน ๗ เป็นของวิเศษคู่บารมี มีพระราชวัง บ้านเมืองและประเทศที่อยู่ใต้อำนาจกว้างใหญ่ไพศาล ประชาชนเป็นอยู่ด้วยความผาสุก มีฐานะสูงกว่าพระราชาทั้งหลาย แต่มีฐานะต่ำกว่าพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอนุพุทธเจ้า

พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีบทบาทหลายด้านทั้งทางโลกและทางธรรม ผู้วิจัยสนใจศึกษาบทบาท ๖ ด้าน คือ (๑) บทบาทด้านพัฒนาชีวิต การพัฒนาชีวิตของพระเจ้าจักรพรรดิแบ่งเป็น ๒ ช่วง คือ การพัฒนาตนก่อนจะได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และต่อมาเมื่อได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแล้วก็ยังต้องพัฒนาชีวิตต่ออีกหลายด้าน คือ พัฒนาร่างกาย พัฒนาศีล พัฒนาจิตและพัฒนาปัญญา (๒) บทบาทด้านครอบครัว ทรงมีบทบาทเกี่ยวกับครอบครัว ๓ สถานภาพ คือ เป็นพระโอรสตอนทรงพระเยาว์ หลังจากอภิเษกสมรสกับนางแก้ว (พระมเหสี) ก็มีฐานะเป็นพระสวามี (๓) บทบาทด้านปกครองบ้านเมือง ทรงทำหน้าที่ปกครองทั้งแคว้นของพระองค์และแคว้นใกล้เคียงที่มาอยู่ใต้พระบรมโพธิสมภาร ทรงเอาชนะด้วยธรรม ไม่ใช้อาชญาหรืออาวุธ จึงเรียกวินิเอาชนะของพระเจ้าจักรพรรดิว่า ธัมมิวิชัย (การเอาชนะด้วยธรรม) ต่างจากยุทธวิชัยที่เป็นการเอาชนะด้วยการทำศึกสงครามซึ่งต้องมีการสูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน ทรงปกครองบ้านเมืองโดยยึดหลักจักกวัตติวัตรและธรรมอื่นๆ จึงขนานพระนามพระองค์ว่าเป็นธรรมราชาหรือธรรมิกราช ทรงขึ้นครองราชสมบัติด้วยความชอบธรรม เมื่อไปปกครองแคว้นอื่นก็เอาชนะด้วยความดี ไม่ใช้อาวุธเข้าประหาร จากนั้นก็สั่งสอนให้เขาตั้งมั่นในศีลธรรมแล้วปล่อยให้กษัตริย์ในแคว้นนั้นๆ ปกครองเมืองของตนต่อไป (๔) บทบาทด้านพัฒนาเศรษฐกิจ ทรงให้ความสำคัญกับการปลูกพืชพันธุ์ที่ใช้หุงเป็นอาหาร ในการประกอบอาชีพทรงพระราชทานทรัพย์แก่พราหมณ์คหบดีผู้ประกอบอาชีพต่างๆ เพื่อเป็นทุนในการประกอบอาชีพ พระราชทานทรัพย์แก่ชาวนิคมนชนบทที่อยู่ห่างไกลความเจริญ รวมทั้งพระราชทานทรัพย์แก่คนยากจนให้เขามีค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและใช้เป็นทุนในการประกอบอาชีพ (๕)

^{๒๓๑} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, หน้า ๔๒.

บทบาทด้านคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม ทรงให้การอารักขาคุ้มครองสัตว์และนกให้มีที่อยู่อาศัยเป็นสัดส่วน ห้ามประชาชนล่า และ (๖) บทบาทด้านศาสนา ทรงเคารพนับถือธรรม ศึกษาธรรมจากสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และเอาพระทัยใส่ในการสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนด้วย ในบั้นปลายพระชนม์ชีพก็อาจจะออกผนวชเป็นบรรพชิต (ฤๅษี ดาบส หรือภิกษุ บางพระองค์ใช้วิธีปลีกตัวไปพักอาศัยในป่าเพื่อเจริญจิตภาวนาจนตลอดพระชนม์ชีพ

บทที่ ๓

หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในบทนี้จะศึกษาหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยจะศึกษาในประเด็นดังต่อไปนี้ คือ (๑) หลักธรรมสำหรับพัฒนาชีวิต (๒) หลักธรรมสำหรับดูแลครอบครัว (๓) หลักธรรมสำหรับปกครองประเทศ (๔) หลักธรรมสำหรับพัฒนาเศรษฐกิจ (๕) หลักธรรมสำหรับคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม และ (๖) หลักธรรมสำหรับอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ หลักธรรมสำหรับพัฒนาชีวิตของพระเจ้าจักรพรรดิ

พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้รับยกย่องว่าเป็น พระธรรมราชา หรือ พระอัมมิกราชา หมายถึง พระราชาผู้ตั้งอยู่ในธรรม หรือถือธรรมเป็นใหญ่ ทรงเคารพธรรมเหนือสิ่งอื่นใด สังคมส่วนมากมักจะกล่าวถึงธรรมที่พระองค์ปฏิบัติที่พบมาก คือ จักกวัตติวัตร และราชสังคหัตถุ จากการศึกษาค้นคว้าว่า หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าจักรพรรดิมีมากมาย มีธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิอีกหลายข้อที่ยังไม่มีการกล่าวถึง งานวิจัยนี้จะได้ศึกษาหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิทุกข้อที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา สำหรับหลักธรรมที่ทำให้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิในมหาสุทสสนสูตรระบุว่า ได้แก่ (๑) ทาน (การให้) (๒) ทมะ (การข่มใจ) และ (๓) สัจญมมะ (การสำรวม)^๑ และที่ปรากฏในพระสูตรอื่นๆ อีก มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ หลักธรรมที่ทำให้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

หลักธรรมที่ทำให้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึง หลักธรรมที่บุคคลปฏิบัติแล้วส่งผลให้ได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในชาติต่อๆ มา ทราบได้จากการศึกษาพุทธดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุโดยรับสั่งว่า ในอดีตชาติพระองค์เคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิหลายร้อยชาติ ทรงได้สมบัติพิเศษต่างๆ เพราะปฏิบัติธรรม ๔ ประการ คือ ทาน ศีล ทมะ และสัจญมมะ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑.๑.๑ หลักธรรมในนิกัณทสูตร

คัมภีร์พระพุทธศาสนา มักจะพรรณนาถึงพระเจ้าจักรพรรดิในฐานะเป็นบุคคลที่มีบารมีสูงส่ง กว่าที่บุคคลคนหนึ่งจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิจะต้องเคยสั่งสมบุญมาเป็นเวลายาวนาน เหมือนกับผู้จะไปเกิดเป็นมหาพราหมณ์ ท้าวสักกะ เป็นต้น

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสเหตุการณ์ในอดีตชาติตอนที่พระองค์เคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิบรรยายว่า เหตุที่ทรงได้สมบัติทุกอย่างเพราะบุญนิธิที่บำเพ็ญธรรม ๔ ประการ คือ

(๑) ทาน (การให้)

(๒) ศีล (การไม่ล่วงละเมิดทางกาย วาจา)

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๐/๑๙๓.

(๓) สัจญมะ (การสำรวม)^๒

(๔) ทมะ (การฝึกตน)^๓

ดังพุทธดำรัสตอนหนึ่งในนิกัณฐสูตรว่า

ขุมทรัพย์^๔ ที่ผู้ใดจะเป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม
 ฝังไว้ดีแล้ว ด้วย (๑) ทาน (๒) ศีล (๓) สัจญมะ และ (๔) ทมะ
 ในพระเจดีย์ พระสงฆ์ บุคคล แยกที่มาหา
 ในมารดา บิดา หรือพี่ชาย
 ขุมทรัพย์นี้ชื่อว่าฝังไว้ดีแล้ว คนอื่นขนเอาไปไม่ได้
 จะติดตามคนฝังตลอดไป
 บรรดาทรัพย์สมบัติที่เขาจำต้องละไป
 เขาพาไปได้เฉพาะขุมทรัพย์นี้เท่านั้น
 ขุมทรัพย์นี้ไม่ทั่วไปแก่คนเหล่าอื่น ทั้งโจรก็ลักเอาไปไม่ได้
 ผู้มีปัญญาควรทำแต่บุญที่จะเป็นขุมทรัพย์ติดตามตนตลอดไป
 ขุมทรัพย์นี้ให้ผลอันน่าปรารถนาทุกประการ
 แก่เทวดา และมนุษย์ คือเทวดาและมนุษย์ปรารถนาผลใด ๆ
 ผลนั้นๆ ทุกอย่าง จะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้... ฯลฯ...
 ความเป็นพระราชาในประเทศ ความเป็นอิสระ
 ความสุขของความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิอันน่าพอใจ
 และแม้ความเป็นเทวราชของเทวดาในหมู่เทพ
 ทั้งหมดก็จะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้^๕

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า การได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้นเป็นเพราะได้ทำบุญมาก่อน ผู้ได้ทำบุญมาก่อนชื่อว่าขุมทรัพย์ ซึ่งเป็นของเฉพาะตัว โจรหรือผู้มีอำนาจอื่นๆ ไม่สามารถแย่งชิงไปได้ สำหรับขุมทรัพย์คือความเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้นก็ทรงเคยได้มาเพราะการทำบุญ คือ การปฏิบัติธรรม ๔ ข้อ ได้แก่ ทาน (การให้) ศีล (สำรวมกายวาจาจากอกุศล) ทมะ (การข่มใจ) และ สัจญมะ (การสำรวม)

๓.๑.๑.๒ หลักธรรมในเมตตสูตร

อีกพระสูตรหนึ่ง ที่กล่าวถึงหลักธรรมที่ทำให้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ คือ เมตตสูตร กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ตรัสถึงอดีตชาติของพระองค์ว่าเคยเป็นพระเจ้าจักรพรรดิหลายร้อยครั้ง ธรรมที่ทำให้ทรงได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้แก่ ธรรม ๓ ประการ คือ

(๑) ทาน (การให้)

^๒ สัจญมะ หมายถึง การห้ามจิตมิให้ตกไปในอารมณ์ต่างๆ คำนี้เป็นชื่อของสมาธิและอินทริยสังวร ทมะหมายถึงการฝึกตน ได้แก่ การเข้าไปประงับกิเลส คำนี้เป็นชื่อของปัญญา. ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๘/๑๙๗.

^๓ ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๖-๑๐/๑๘.

^๔ ขุมทรัพย์ หมายถึง ขุมทรัพย์ชนิดอนุกามิกะ. ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๘/๑๙๖.

^๕ ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๖-๑๒/๑๘-๑๙.

(๒) ทมะ (การฝึกตน)

(๓) สัจญมมะ (การสำรวม)^๖

ดังพุทธดำรัสในเมตตสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ากลัวบุญเลย คำว่า ‘บุญ’ นี้ เป็นชื่อของความสุขที่นำ
ปรารถนา นำใคร่ นำรัก นำพอใจ เรารู้ชัดผลที่นำปรารถนา นำใคร่ นำรักนำพอใจของบุญที่เรา
ทำไว้ตลอดกาลนาน เราเจริญเมตตาพรหมวิหารมาถึง ๗ ปีจึงไม่มาเกิดในโลกนี้อีกถึง ๗ สังวัฏฏ
วิวัฏฏกัป^๗ ทราบมาว่า เมื่อกัปพิณาศไป เราบังเกิดอยู่ในพรหมโลกชั้นอภัสสระ เมื่อกัปเจริญ
ขึ้นใหม่ เราบังเกิดอยู่ในพรหมวิมานที่ว่างเปล่า

ภิกษุทั้งหลาย ณ พรหมวิมานนั้น เราเป็นพรหม เป็นผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครเทียบได้ด้วยคุณธรรม
เป็นผู้สามารถเห็นอดีต อนาคต และปัจจุบันได้อย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้บังคับจิตใจให้เป็นไปในอำนาจ
ของตนได้ ภิกษุทั้งหลาย เราเคยเป็นท้าวสักกะจอมเทพถึง ๓๖ชาติติดต่อกัน เคยเป็นพระเจ้า
จักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชามีอำนาจแผ่ไปทั่วมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นผู้พิชิตชัยได้ทั้ง
ภายในและภายนอก มีแว่นแคว้นมั่นคง ประชาชนมั่งคั่ง สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ^๘ นับได้
หลายร้อยครั้ง ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการเกิดเป็นพระเจ้าแผ่นดินประเทศราชเลย

เรานั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘บัดนี้ เราเป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมากถึงเพียงนี้ด้วยผลของ
กรรมและวิบากของกรรมอะไรหนอ’ ภิกษุทั้งหลาย เราตอบตนเองได้ว่า ‘บัดนี้ เราเป็นผู้มีฤทธิ์
มาก มีอำนาจมากถึงเพียงนี้ด้วยผลของกรรมและวิบากของกรรม ๓ ประการ คือ (๑) ทาน
(การให้)^๙ (๒) ทมะ (การฝึกตน)^{๑๐} (๓) สัจญมมะ (การสำรวม)^{๑๑}

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความดังกล่าวมานี้แล้ว จากนั้นได้มีพระดำรัสต่อไปอีกว่า

บัณฑิตพึงศึกษาบุญที่ดีเลิศ

มีความสุขเป็นกำไรเท่านั้น คือพึงบำเพ็ญทาน

ประพฤติธรรมสม่ำเสมอ และเจริญเมตตาจิต

บัณฑิตครั้งบำเพ็ญธรรม ๓ ประการ

อันเป็นเหตุเกิดความสุขเหล่านี้แล้ว

ย่อมเข้าถึงโลกที่เป็นสุข ซึ่งไม่มีการเบียดเบียนกัน

แม้เนื้อความนี้ พระผู้มีพระภาคก็ตรัสไว้แล้ว

^๖ ขุ.อิติ (ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๖-๓๖๗.

^๗ ๗ สังวัฏฏวิวัฏฏกัป หมายถึง ๗ มหากัป. ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๒๒/๘๖.

^๘ รัตนะ ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นารีแก้ว คหบดีแก้ว และปริณายกแก้ว.
ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๘/๘๙, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๓-๒๕๑/๑๘๓-๑๘๗, ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๙๙/๑๒๓, อง.สตุตท. (ไทย)
๒๓/๖๒/๑๒๐, ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๒๒/๘๘

^๙ ทาน (การให้) หมายถึง การบริจาคไทยธรรมมีข้าวเป็นต้น. ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๒๒/๘๙.

^{๑๐} ทมะ (การฝึกตน) หมายถึง การสำรวมอินทรีย์มีตาเป็นต้น และการข่มกิเลสมีราคะเป็นต้น. ขุ.อิติ.อ.
(บาลี) ๒๒/๘๙.

^{๑๑} สัจญมมะ (การสำรวม) หมายถึง การสำรวมกาย วาจา. ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๒๒/๘๙.

ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้แล^{๑๒}

๓.๑.๑.๓ หลักธรรมในมหาสุตฺตสนฺสูตร

ในมหาสุตฺตสนฺสูตรพรรณนาถึงประวัติของพระเจ้ามโหสถสสนะไว้ว่า พระองค์มีฤทธิ์ (ความสำเร็จ) เหนือกว่าคนอื่น ๔ ประการ คือ

- (๑) มีพระรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส มีพระฉวีผุดผ่องยิ่งนักกว่าคนอื่น
- (๒) มีพระชนมายุยืนยาวนานกว่าคนอื่น
- (๓) มีพระโรคพาธน้อย มีความทุกข์น้อย ทรงมีไพศาตุทำงานสม่าเสมอยิ่งกว่าคนอื่น
- (๔) ทรงเป็นที่รัก เป็นที่ขบใจของพราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย^{๑๓}

การที่พระองค์มีฤทธิ์ (ความสำเร็จ) ๔ ประการมากกว่าคนอื่นอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ เป็นผลวิบากแห่งกรรม ๓ อย่าง คือ

- (๑) ทาน (การให้)
- (๒) ทมะ (การข่มใจ)
- (๓) สัจญมะ (การสำรวม)^{๑๔}

สรุปความได้ว่า หลักธรรมที่ทำให้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพบในคัมภีร์พระพุทธศาสนา อย่างชัดเจน คือ ในนิธิกัณฐสูตร เมตตสูตรและมหาสุตฺตสนฺสูตร กล่าวถึงหลักธรรมที่ทำให้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ รวมทั้งผู้ยิ่งใหญ่ด้วยบุญบารมี คือ มหาพราหมณ์และท้าวสักกะ มี ๔ ประการ คือ ทาน ศีล ทมะ สัจญมะ ธรรม ๔ ข้อนี้ มีสาระสำคัญโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) ทาน ได้แก่ การให้ แบ่งเป็น ๒ คือ อามิสทาน (ให้สิ่งของแก่บุคคลอื่น) และ ธรรมทาน (ให้ธรรมหรือให้คำสั่งสอนแก่บุคคลอื่น)^{๑๕} การให้ทานจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยจิตใจที่อยากจะทำเสียสละวัตถุสิ่งของของตนแก่คนอื่น มุ่งอนุเคราะห์ ช่วยเหลือและสนับสนุนคนอื่นให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การให้ทานจะฝึกคนให้เป็นคนมีใจกว้างขวาง ไม่หวงแหนสิ่งของของตน ละความยึดมั่นหรือความโลภในสิ่งของอันเป็นวัตถุภายนอก ในฐานะที่เป็นบารมี การให้ทานนั้นแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ (๑) ทานบารมี คือ การให้วัตถุสิ่งของเพื่ออนุเคราะห์ช่วยเหลือคนอื่น (๒) ทานอุปบารมี คือ การเสียสละอวัยวะเลือดเนื้อของตนเพื่อประโยชน์หรือช่วยเหลือคนอื่น และ (๓) ทานปรมัตถบารมี คือ การเสียสละหรือการบริจาคชีวิตของตนเพื่อประโยชน์หรือช่วยเหลือคนอื่น^{๑๖} พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาส่วนมากจะบำเพ็ญทานระดับทานบารมี

(๒) ศีล ได้แก่ การไม่ล่วงละเมิดทางกายและวาจา คือ ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และ ปาฏิโมกข์สังวรศีลเป็นต้น^{๑๗} การรักษาศีลจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยมีเจตนาที่จะงดเว้นการกระทำไม่ดีทางกายมีการฆ่าสัตว์เป็นต้น และการทำไม่ดีทางวาจามีการพูดเท็จเป็นต้น ศีลที่พระเจ้าจักรพรรดิรักษา

^{๑๒} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๖-๑๐/๑๘.

^{๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๒/๑๘๗.

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๐/๑๙๓.

^{๑๕} ดุรายละเอียดยใน ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๙/๑/๑/๓๑๑.

^{๑๖} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๘/๑/๒/๑๒.

^{๑๗} ดุรายละเอียดยใน ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๙/๑/๑/๓๑๑.

แบ่ง ๔ ประเภทใหญ่ๆ คือ ศิล ๕ อาจมีได้ทั้งในกาลที่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติและในกาลที่ไม่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ, ศิล ๘ (อุโบสถศีล) ศิล ๑๐ และปาฏิโมกขสังวรศีล ศิล ๓ หมวดนี้มีเฉพาะในกาลที่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติเท่านั้น เป็นสิกขาบทหรือบัญญัติทางสังคัมที่พระพุทธเจ้าบัญญัติให้สาวกของพระองค์ทั้งฝ่ายบรรพชิต (ภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี) และฝ่ายคฤหัสถ์ (อุบาสกและอุบาสิกา) ได้สมาทานปฏิบัติเพื่อฝึกหัดกายและวาจาให้สงบเรียบร้อยดีงาม มีความก้าวหน้าในทางกุศล (กุศลกรรมบถ)

(๓) ทมะ ได้แก่ การฝึกตน หรือ การระงับกิเลส^{๑๘} ทมะ หรือ การฝึกเป็นหลักธรรมสำคัญข้อหนึ่งของฆราวาสธรรม หมายถึง การฝึก, การฝึกฝนปรับปรุงตน, การรู้จักข่มจิตข่มใจ บังคับควบคุมตนเองได้ ไม่พูดไม่ทำเพียงตามที่ยาก แต่พูดและทำตามเหตุผลที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่าดีงาม สมควร เป็นประโยชน์ รู้จักปรับตัวปรับใจ และแก้ไขปรับปรุงตนด้วยปัญญาไตร่ตรองให้งอกงามดียิ่งขึ้นอยู่เสมอ ทมะ (การฝึกตน) มีความจำเป็นทั้งกับบรรพชิตและคฤหัสถ์ เป็นประโยชน์ทั้งในการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนและผู้ออกบวช

(๔) สัญญะ ได้แก่ ความสำรวม หรือ การห้ามใจไปในอารมณ์ต่างๆ^{๑๙} สัญญะก่อให้เกิดการยับยั้ง, การงดเว้น (จากบาปหรือจากการเบียดเบียน), การบังคับควบคุมตน ท่านมักอธิบายว่า สัญญะ ได้แก่ ศิล, บางทีแปลว่า “สำรวม” เหมือนอย่าง สังวร สัญญะจึงถือว่าเป็นหลักธรรมที่มีขอบข่ายกว้างขวาง เพื่อความเข้าใจชัดเจนในเบื้องต้น พึงเทียบความหมายระหว่างข้อธรรม ๓ อย่าง คือ สังวร : เน้นความระวังในการรับเข้า คือปิดกั้นสิ่งเสียหายที่จะเข้ามาจากภายนอก, สัญญะ: ควบคุมตนในการแสดงออก มิให้เป็นไปเพื่อการเบียดเบียนเป็นต้น, ทมะ: ฝึกฝนแก้ไขปรับปรุงตน ข่มกำจัดส่วนร้ายและเสริมส่วนที่ดีงามให้ยิ่งขึ้นไป^{๒๐}

๓.๑.๒ หลักธรรมที่พระเจ้าจักรพรรดิปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

หลังจากได้ขึ้นครองราชย์สมบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว พระเจ้าจักรพรรดิทุกๆ พระองค์จึงต้องประพฤติปฏิบัติธรรมที่สอดคล้องกับคำสอนในพระพุทธศาสนา จนได้รับการขนานพระนามว่าเป็นธรรมิกราช (พระราชาผู้ตั้งมั่นในธรรม) ธรรมที่พระเจ้าจักรพรรดิประพฤติแบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ ธรรมที่ปฏิบัติส่วนตนเพื่อฝึกฝนและพัฒนาอริยาศัย และ ธรรมที่ปฏิบัติเพื่อเป็นประโยชน์แก่กุลแก่บุคคลอื่น หลักธรรมที่พระเจ้าจักรพรรดิปฏิบัติส่วนพระองค์ที่พบมาก ได้แก่ (๑) ศิล ๕^{๒๑} (๒) ศิล ๑๐ (๓) อุโบสถศีล (๔) พรหมวิหารภาวนา และ (๕) เนกขัมมปฏิบัติ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน ชุ.ข.อ. (ไทย) ๓๙/๑/๑/๑๓๒.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน ชุ.ข.อ. (ไทย) ๓๙/๑/๑/๓๑๑.

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๔๒๗.

^{๒๑} นิรมล ทัพเวช, “การวิเคราะห์ปรัชญาเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (ภาควิชาปรัชญา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๙๒.

๓.๑.๒.๑ ศิล ๕

พระเจ้าจักรพรรดิจะต้องมีคุณธรรมพื้นฐานเช่นเดียวกับพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป คือ ต้องอยู่ในศีลธรรมอันดี ยึดพระรัตนตรัยเป็นสรณะ วันธรรมดาจะรักษาศิล ๕ เป็นประจำได้แก่

- (๑) ไม่พึงฆ่าสัตว์
- (๒) ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้
- (๓) ไม่พึงประพฤตินิโคตติในกาม
- (๔) ไม่พึงพูดคำเท็จ
- (๕) ไม่พึงดื่มน้ำเมา^{๒๒}

จากการศึกษาพบว่า ศิล ๕ ที่พระเจ้าจักรพรรดิรักษา มีรายละเอียดคล้ายกับศิล ๕ ในพระพุทธศาสนา เนื่องจากศิล ๕ นี้เป็นมนุษยธรรม คือ ธรรมที่มีประจำโลกพบว่ามีการสอนในสังคมทุกสมัย กล่าวคือ ในสมัยที่โลกไม่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติก็จะมี พระโพธิสัตว์ พระเจ้าจักรพรรดิหรือสมณพราหมณ์ผู้เป็นกัมมวาทีสอนศิล ๕ แก่ประชาชน ในสมัยที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติก็จะมีพระพุทธเจ้าและพระสาวกพุทธเจ้าสั่งสอนประชาชน^{๒๓}

๓.๑.๒.๒ อุโบสถศีล

ในวันอุโบสถ (ขึ้น/แรม ๘ ค่ำ และ ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ) พระเจ้าจักรพรรดิจะเพิ่มความขัดเกลาขึ้นอีกด้วยการรักษาอุโบสถศีล^{๒๔} ดังความในจกัถวัตตสูตรตอนหนึ่งว่า

กษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วรับสนองพระดำรัสของพระราชฤๅษีแล้ว ทรงประพฤติกักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ เมื่อท้าวเธอทรงประพฤติกักรวรรดิวัตรอันประเสริฐอยู่ สนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม ปราภฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีกำ ๑,๐๐๐ ชี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง เมื่อกษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ทอดพระเนตรแล้วทรงดำริว่า ‘เราได้ฟังเรื่องนี้มาว่า’ กษัตราธิราชพระองค์ใด ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ทรงสนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำรักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม^{๒๕}

ในวันอุโบสถ พระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลายจะสมานานอุโบสถศีลเป็นการส่วนพระองค์ บางพระองค์ให้มีการป่าวประกาศอุโบสถแก่คนในครอบครัว คือ ภรรยา บุตร-ธิดา และทาส ทาสีในเรือนอุโบสถศีลจึงเป็นศิลที่พระเจ้าจักรพรรดิรักษาและสอนให้คนอื่นรักษา เช่นเดียวกับกับศิล ๕^{๒๖} ในหนังสือไตรภูมิพระร่วงก็กล่าวถึงเรื่องราวพระมหากษัตริย์รักษาอุโบสถศีลในวันอุโบสถและสั่งสอนประชาชนของพระองค์ให้รักษาด้วย^{๒๗} ในสังคมไทยสมัยต่อมาก็เป็นที่ทราบกันว่า พระมหากษัตริย์ไทยหลายพระองค์ทรงสมานานอุโบสถศีลในวันพระ ขึ้น/แรม ๘ ค่ำ และ ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ โดยถือ

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๖/๖๔.

^{๒๓} คุรยละเอียด วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๑/๗๗๖, มงคลตถทีปนี (ไทย) ๑/๙๐/๙๗.

^{๒๔} นิรมล ทัพเวช, “การวิเคราะห์ปรัชญาเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง”, หน้า ๙๒.

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๕/๖๓.

^{๒๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๕/๖๓-๖๔.

^{๒๗} นิรมล ทัพเวช, “การวิเคราะห์ปรัชญาเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง”, หน้า ๙๒.

ตามพระจริยาของพระเจ้าอโศกมหาราชที่เชื่อกันว่า “ในเดือนหนึ่งนั้น มีเวลา ๑๔ วันที่พระเจ้าอโศกทรงสมทานศีลและทรงสดับพระธรรมเทศนา”^{๒๘}

อุโบสถศีลข้อที่พระเจ้าจักรพรรดิปฏิบัติแล้วเกี่ยวข้องกับคนในครอบครัว คือ ข้อที่ ๓ ได้แก่ เจตนางดเว้นจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ (อพรหมจรรย์ เวรมณี) คือ การงดเว้นเสพกาม แม้แต่กับภรรยาของตน อธิบายโดยสรุปได้ว่า การรักษาศีลพรหมจรรย์ข้อนี้มีองค์ ๔ หากล่วงละเมิดครบทั้ง ๔ ข้อ ถือว่าผิดศีล คือ (๑) วัตถุที่จะพึงประพฤตล่วง ทางปาก ทวารหนัก ทวารเบา หรือมรรคทั้ง ๓ (๒) จิตคิดจะเสพในวัตถุที่จะพึงล่วงนั้น (๓) พยายามเสพ และ (๔) มีความยินดีที่จะเสพ^{๒๙}

การรักษาอุโบสถศีลของพระเจ้าจักรพรรดินี้พบมากในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและในหนังสือไตรภูมิพระร่วงซึ่งแต่งในสมัยสุโขทัย อย่างไรก็ตามมีข้อแตกต่างอยู่ว่า หากเป็นช่วงที่ไม่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ อุโบสถศีลในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจะหมายถึงการงดบริโภคอาหารในเวลาวิกาลเท่านั้น เนื่องจากคำสอนเรื่องอุโบสถศีลที่มีองค์ ๘ ประการเป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่มีสอนในลัทธิศาสนาอื่น

ความดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับที่พระสิริมงคลาจารย์กล่าวไว้ว่า

บุตรและทาสก็ดี ขนบบริวารก็ดี ของเศรษฐีนั้น โดยที่สุดแม้คนเลี้ยงโคในเรือนนั้นๆ ทั้งหมด ย่อมเข้าจำอุโบสถเดือนละ ๖ วัน, คำนั้น ท่านกล่าวหมายเอาอุโบสถที่ได้โดยกาลอื่นจากพุทธกาล ได้ยินว่า ในกาลนั้น การเข้าจำกล่าวคือการไม่รับประทานอาหารนั้นแหละ เขาเรียกกันว่า อุโบสถ, หาใช่ [อุโบสถอันประกอบด้วย] องค์ ๘ ไม่, เพราะว่า [อุโบสถอันประกอบด้วย] องค์ ๘ นั้น ย่อมหาได้ในสมัยที่พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นเท่านั้น^{๓๐}

อุโบสถศีลของพระเจ้าจักรพรรดิที่เป็นศีลที่มีองค์ ๘ ที่เป็นพุทธบัญญัติ^{๓๑} ได้แก่

- (๑) เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ (ปาณาติปาตา เวรมณี)
- (๒) เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ (อทินนาทานา เวรมณี)
- (๓) เจตนางดเว้นจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ (อพรหมจรรย์ เวรมณี)
- (๔) เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ (มุสาวาทา เวรมณี)
- (๕) เจตนางดเว้นจากการดื่ม น้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (สุราเมรัยมชขปมาทภูฐานา เวรมณี)
- (๖) เจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล (วิกาลโภชนา เวรมณี)

^{๒๘} กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, อโศกมหาราชและข้อเขียนคนละเรื่องเดียวกัน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

^{๒๙} มงคลัตถทีปนี (ไทย) ๒/๑๑๕/๑๓๑.

^{๓๐} ตทา กิร อนสนสงขาโต อุปวาโสเยว อุโปสถโถติ วุจจติ, น อฏฺจนฺคํ, ตถฺหิ พุทฺธูปปาเทเยว ลภฺภติ. มงคลัตถทีปนี (บาลี) ๒/๑๐๖/๙๒, มงคลัตถทีปนี (ไทย) ๒/๑๐๖/๑๒๕. อรรถกถาถึงฉันทชาดก. ขุ.ชา.ตี.ส.อ. (บาลี) ๗/๑๔๑-๑๔๓, ขุ.ชา.ตี.ส.อ. (ไทย) ๖๑/๓๗/๓๐๑-๓๐๔.

^{๓๑} ดูรายละเอียด อุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการในอุโปสถสูตร. อภ.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๖-๒๘๘.

(๗) เจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี และดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล จากการตัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ ของหอมและ เครื่องลูบไล้ (ในจกศิต-วาทีตวิสุกทสสนมมาลาคนุชวิเลปนธารณมณฑลวิภูสณภูฐานา เวรมณี)

(๘) เจตนางดเว้นจากการนอนบนที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ (อุจจาसनมหาสนา เวรมณี)^{๓๒}

สรุปความได้ว่า อุโบสถศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการที่เป็นพุทธบัญญัตินี้ สรุปลจากสิกขาบท ๑๐ หรือ ศีล ๑๐ ที่พระพุทธองค์บัญญัติแก่สามเณรและอุบาสกผู้ต้องการจะฝึกหัดตนเองอย่างเข้มงวดกว่าคนธรรมดา^{๓๓} พระมหากษัตริย์ไทยหลายพระองค์ทรงสมาทานอุโบสถศีลในวันพระ ๘ คำ ๑๕ คำ โดยถือตามพระจริยาของพระเจ้าอโศกมหาราชที่เชื่อกันว่า “ในเดือนหนึ่งนั้น มีเวลา ๑๔ วันที่พระเจ้าอโศกทรงสมาทานศีลและทรงสดับพระธรรมเทศนา”^{๓๔}

๓.๑.๒.๓ กุศลกรรมบถ

พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นผู้ที่มั่นคงในการบำเพ็ญกุศลและสั่งสอนแก่ประชาชนทั่วไปด้วย การสอนธรรมก็เพื่อแก้ปัญหาคนในสังคมที่ขาดศีลธรรม^{๓๕} กุศลกรรมบถ หมายถึง ทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล, กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่ความสุขความเจริญหรือสุคติ เป็นธรรมส่วนสุจริต ๑๐ ประการ ได้แก่

(๑) ที่เป็นกายกรรม มี ๓ อย่าง คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤตินิन्दในกาม

(๒) ที่เป็นวจีกรรม มี ๔ คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ

(๓) ที่เป็นมโนกรรม มี ๓ คือ ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่พยาบาทปองร้าย เห็นชอบตามคลองธรรม (สัมมาทิฐิ)

กุศลกรรมบถ คือ สุจริตทางกาย ทางวาจา และทางใจ ๑๐ ประการ คือ

(๑) **ประพฤติดีด้วยกาย ๓ ประเภท** (กายสุจริต ๓ ประเภท) ได้แก่

ประพฤติดีด้วยกาย นั้นชื่อว่า กายกรรม คือ ทำกิจการงานด้วยกาย ไม่ให้ทุกข์เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น กายกรรมที่ไม่ให้ทุกข์แก่ผู้อื่นนั้น มี ๓ ประการ

๑) ไม่เบียดเบียนร่างกายของผู้อื่นคือ ไม่ฆ่า ไม่ฟัน ไม่ทุบ ไม่ตีร่างกายของท่านผู้อื่นโดยที่สุด เว้นถึงสัตว์ดิรัจฉานได้ยังเป็นการดี

๒) ไม่เบียดเบียนทรัพย์สินสมบัติข้าวของของผู้อื่น คือ ไม่ลักขโมย ไม่ฉ้อโกง ไม่เบียดบังเอาข้าวของของผู้อื่น

๓) ไม่แย่งชิงลักลอบด้วยอำนาจของกายในหญิงที่ท่านหวงห้าม

^{๓๒} ในการกล่าวคำสมาทานให้เติมคำว่า “สิกขาบท สมาธิยามิ” ต่อท้ายทุกข้อ ให้แปลเพิ่มว่า “ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือ เจตนางดเว้นจาก...” . ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๑๗๖-๑๗๗.

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน ชุ.ช.อ. (บาลี) ๑๕, ชุ.ช.อ. (ไทย) ๓๙/๑/๑/๒๕.

^{๓๔} กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, **อโศกมหาราชและข้อเขียนคนละเรื่องเดียวกัน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๑/๖๘-๗๓.

(๒) ประพฤติดีด้วยวาจา ๔ ประเภท (วจีกรรม ๔ ประเภท) ได้แก่

- ๑) กล่าวแต่ถ้อยคำที่สัตย์จริง ให้เว้นจากวาจาที่เท็จ ไม่จริงเสีย
- ๒) กล่าวแต่ถ้อยคำอันสมานประสานสามัคคีให้ติดต่อกัน เว้นวาจาที่เสียดยุยงเสีย
- ๓) กล่าวแต่ถ้อยคำอันอ่อนโยน ให้เกิดความยินดีแก่ผู้ฟัง ให้งดเว้นวาจาที่หยาบคาย ขื่นกูขื่นมึง บริภาษตัดพ้อหยาบคาย ให้ผู้ฟังได้รับความเดือดร้อนต่างๆ เสีย
- ๔) ให้กล่าวแต่วาจาถ้อยคำที่เป็นไปกับด้วยประโยชน์ ให้เว้นวาจาที่เหลวไหล คือพูดเล่นหาประโยชน์มิได้เสีย

(๓) ประพฤติดีด้วยใจ ๓ ประเภท (มโนสุจริต ๓ ประเภท) ได้แก่

- ประพฤติดีด้วยใจ ๓ ประเภท (มโนกรรม ๓ ประเภท) ได้แก่
- ๑) ระวังเจตนากรรม ให้สัมปยุตด้วยเมตตาอยู่เสมอ คือ ความดำริของใจ อย่าให้อำนาจแห่งโลภะ คือ อย่าเพ่งเอากิเลสกรรมและวัตถุกรรมของท่านผู้อื่น
  - ๒) ระวังเจตนากรรมให้สัมปยุตด้วยกรุณาอยู่ทุกเมื่อ อย่าให้โทสะ พยาบาท เข้าครอบงำได้
  - ๓) ระวังเจตนากรรมให้สัมปยุตด้วย มุทิตา อุเบกขา อยู่ทุกเมื่อ อย่าให้ไหลไปในทางผิด ให้เห็นตรงตามคลองธรรมทั้ง ๑๐ นี้้อยู่ทุกเมื่อ

กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการเป็นเรื่องของการทำความดีทั้งทางกาย วาจาและใจ เพื่อความเป็นผู้ไม่ประมาทในชีวิต เพื่อความประพฤติที่งดงาม ขณะที่มีความประพฤติที่เรียบร้อยดีงาม งดเว้นจากทุจริตประการต่างๆ ไม่ล่วงอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น ตั้งจิตไว้ชอบในกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้นนั้น เป็นการประพฤติธรรมในชีวิตประจำวัน ประพฤติในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม เป็นความประพฤติที่เป็นไปเพื่อระงับซึ่งอกุศลธรรมทั้งหลาย วิธีปฏิบัติในทางกุศลเหล่านี้เป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่งที่พระเจ้าจักรพรรดิบำเพ็ญ

๓.๑.๒.๔ ฅาน ๔

พระเจ้าจักรพรรดิบางพระองค์ เช่น พระเจ้ามหาสุทิสสนะหลังจากทรงสมათานอุโบสถศีลในวันอุโบสถแล้ว ก็มักจะปลื้มพระองค์อยู่บนปราสาทที่มีบรรยากาศสงบ ปราศจากการรบกวนของผู้คนและเสียงต่างๆ จากนั้นจะเจริญพรหมวิหารธรรมจนได้บรรลุฅานสมาบัติ ชัมกิเลสได้ด้วยอำนาจฅาน (วิกขัมภนทาน) หลังจากสิ้นพระชนม์แล้วได้ไปบังเกิดเป็นพรหมในพรหมโลก พรหมวิหารภาวนา หรือ พรหมวิหารธรรม คือ ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม หรือท่านผู้ใหญ่ ๔ ประการ ธรรมข้อนี้พระเจ้าจักรพรรดิและผู้ใหญ่ในบ้านเมืองควรมีประจำใจในการปกครองดูแลบ้านเมือง

ในมหาสุทิสสนสูตรบรรยายว่า พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทิสสนะทรงพระดำริถึงฤทธิ์ของพระองค์ ทรงทราบว่าได้มาเพราะวิบากแห่งกรรม ๓ อย่าง คือ (๑) ทาน (การให้) (๒) ทมะ (การข่มใจ) และ (๓) สัจญมมะ (การสำรวม)^{๓๖} จากนั้นได้เสด็จขึ้นสู่ปราสาทพิจารณาโทษของกามวิตก

^{๓๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๐/๑๙๓.

พยาบาทวิตกและวิหิงสาวิตก ประทับนั่งบนบัลลังก์ทอง สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติ และสุขเกิดจากกายวิเวก ดังความตอนหนึ่งว่า

พระเจ้ามหาสุทิสสนะเสด็จเข้าไปในเรือนยอดมหาวิญญูหะ ประทับนั่งบนบัลลังก์ทอง ทรงสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วทรงบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก^{๓๗} วิจารณ์ ปิติ และสุขเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกและวิจารณ์สงบระงับ ทรงบรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ทรงบรรลุตติยฌาน ที่พระอริยะสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว ทรงบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่^{๓๘}

จะเห็นว่า คำพรรณนาสภาพจิตของพระเจ้าจักรพรรดิที่กล่าวข้างต้นนี้มีเนื้อหาคล้ายกับการเจริญสมาธิภาวนาในพระพุทธศาสนา การเจริญสมาธิภาวนานี้ทรงกระทำในสถานที่สงัด ปราศจากการรบกวนของผู้คน ธรรมที่บรรลุเรียกว่า รูปฌาน ได้แก่

ฌาน หรือ สมาบัติ คือ ภาวะสงบประณีตซึ่งพึงเข้าถึง จำแนกเป็น รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔^{๓๙} เป็นคุณวิเศษที่ผู้เจริญกรรมฐานสามารถบรรลุได้แม้ในกาลที่ไม่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ ลัทธินอกพระพุทธศาสนาก็ปฏิบัติและบรรลุได้ สำหรับฌาน ๔ ที่พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทิสสนะบรรลุเป็นรูปฌาน ๔ (สมาบัติ ๔ ข้อแรก) รูปฌาน คือ ฌานที่มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ มี ๔ คือ

(๑) ปฐมฌาน ฌานที่ ๑ มีองค์ ๕ คือ วิตก (ความตรึก) วิจารณ์ (ความตรอง) ปิติ (ความอิ่มใจ) สุข (ความสบายใจ) เอกัคคตา (ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง)

(๒) ทุติยฌาน ฌานที่ ๒ มีองค์ ๒ คือ ปิติ สุข

(๓) ตติยฌาน ฌานที่ ๓ มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

(๔) จตุตถฌาน ฌานที่ ๔ มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา^{๔๐}

พระเจ้าจักรพรรดิผู้บรรลุฌาน ๔ แล้วจิตจะสงบจากกิเลสชั่วคราว กิเลสจะถูกระงับไว้ด้วยอำนาจแห่งฌาน กิเลสไม่ได้ถูกกำจัดแบบถาวรเหมือนกับพระอริยเจ้าทั้งหลาย หากเมื่อใดผู้บรรลุฌานออกจากฌาน หรือถูกทำลายฌานด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งจนไม่สามารถกำหนดองค์ฌานได้ ฌานที่บรรลุก็สามารถเสื่อมได้

๓.๑.๒.๕ พรหมวิหารภาวนา

มหาสุทิสสนะสูตรบรรยายว่า ในวันอุโบสถพระเจ้าสุทิสสนะสมาทานอุโบสถศีล จากนั้นได้เสด็จเข้าไปในเรือนยอดมหาวิญญูหะ ประทับนั่งบนบัลลังก์ทอง ทรงสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วทรงบรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌานและจตุตถฌานตามลำดับ จากนั้นได้แผ่พรหมวิหาร

^{๓๗} วิตกในที่นี้ หมายถึง การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ หรือการปักจิตลงสู่อารมณ์ เป็นองค์ ๑ ในองค์ฌาน ๕ มิใช่วิตกในคำว่า กามวิตก (ความตรึกในทางกาม) พยาบาทวิตก (ความตรึกในทางพยาบาท) วิหิงสาวิตก (ความตรึกในทางเบียดเบียน. ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๙๖/๑๑๒

^{๓๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๑/๑๙๔.

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๐๓.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๓.

๔ ประการ คือ (๑) เมตตา (๒) กรุณา (๓) มุทิตา และ (๔) อุเบกขาไปในทิศทั้ง ๔ ทิศเบื้องบน^{๔๑} ทิศเบื้องล่าง^{๔๒} ทิศเฉียง^{๔๓} ธรรมที่ทรงกำหนดเป็นอาร์มณกรรมฐานแผ่ไปในทิศต่างๆ หลังจากบรรลุ จตุตถฌานแล้วตรงกับหลักพรหมวิหาร ๔ ในพระพุทธศาสนา ดังความตอนหนึ่งในมหาสุทสสนสูตรว่า

พระเจ้ามหาสุทสสนะทรงออกจากเรือนยอดมหาวิญหะเสด็จเข้าไปยังเรือนยอดทอง ประทับนั่งบนบัลลังก์เงิน ทรงมีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑...ทิศที่ ๒.. ทิศที่ ๓...ทิศที่ ๔...ทิศ เบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอัน ไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ^{๔๔} ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

ทรงมีกรุณาจิต ฯลฯ

ทรงมีมุทิตาจิต ฯลฯ

ทรงมีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑...ทิศที่ ๒...ทิศที่ ๓...ทิศที่ ๔...ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่^{๔๕}

ธรรมที่พระเจ้ามหาสุทสสนะใช้กำหนดเป็นอาร์มณแผ่ไปในทิศต่างๆ นั้นเรียกว่า พรหม วิหารภาวนา ๔ ประการ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) เมตตา ความรักปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำ ประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า

(๒) กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความ ทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

(๓) มุทิตา ความพลอยยินดีในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วย อาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญอกงามยิ่งขึ้นไป

(๔) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมที่พิจารณาเห็นด้วย ปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติ ไปตามธรรมเป็นต้น^{๔๖}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายหลักพรหมวิหาร ๔ ประการซึ่งเป็นหลัก ธรรมที่พระเจ้าจักรพรรดิบำเพ็ญในชีวิตประจำวันขณะปฏิบัติพระราชกรณียกิจและบำเพ็ญในฐานะ เป็นอาร์มณกรรมฐานเพื่อฝึกจิตให้เป็นสมาธิไว้อย่างน่าสนใจว่า พรหมวิหารเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่ จะต้องให้มีอยู่ประจำในจิตใจ และเป็นท่าทีของจิตใจที่จะทำให้แสดงออกหรือปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่าง

^{๔๑} ทิศเบื้องบน หมายถึง เทวโลก.

^{๔๒} ทิศเบื้องล่าง หมายถึง นรกและนาค.

^{๔๓} ทิศเฉียง หมายถึง ทิศย่อยของทิศใหญ่หรือทิศตรง.

^{๔๔} มหัคคตะ หมายถึง อาร์มณที่ถึงความยิ่งใหญ่ขั้นรูปร่างและอรูปร่าง เพราะมีผลที่สามารถข่ม กิเลสได้ และหมายถึง ฉันทะ วิริยะ จิตตะและปัญญาอันยิ่งใหญ่. อภ.สง.อ. (บาลี) ๑๒/๙๒.

^{๔๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๒/๑๙๔-๑๙๕.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล ธรรม, หน้า ๑๒๔.

ถูกต้อง โดยสอดคล้องกับสถานการณ์ทั้ง ๔ ที่เขาประสบมา กล่าวคือ

(๑) ในสถานการณ์ที่เขาอยู่เป็นปกติเราก็มีเมตตา คือความเป็นมิตรไมตรี ความมีน้ำใจ พยายามดีต้องการให้เขามีความสุข ซึ่งหมายถึงความปรารถนาดีต่อผู้อื่น แต่ทุกคนๆ ที่เราเกี่ยวข้องขยายออกไปจนถึงความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์หรือต่อสังคมทั้งหมดทั่วทั้งโลก เมตตาอันนี้เป็นคุณธรรมพื้นฐานประการแรกที่ต้องมี ซึ่งใช้ในยามปกติ เราก็มีเมตตาปรารถนาดี คิดหาทางสร้างสรรค์ความสุขความเจริญให้แก่เขาเรื่อยไป

(๒) ในสถานการณ์ที่เขาตกต่ำเดือดร้อนเราก็มีกรุณา คือความพลอยรู้สึกไหวตามความทุกข์ความเดือดร้อน หรือปัญหาของเขา และต้องช่วยเหลือปลดปล่อยให้เขาพ้นจากความทุกข์ความเดือดร้อนนั้น กรุณานี้ต่างไปจากเมตตา คือเมตตาใช้ในยามปกติ แต่เมื่อเขาตกต่ำลงไปกลายเป็นเดือดร้อนเป็นทุกข์ เราก็มีกรุณา ใฝ่ใจช่วยบำบัดทุกข์ให้

(๓) ในสถานการณ์ที่เขาขยับสูงขึ้นไปในความดีงาม ความสุข ความสำเร็จ เราก็มีมุทิตา หมายความว่า เมื่อเขาเปลี่ยนไปในทางที่สูงขึ้น ได้ดีมีสุขทำสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ประสบความสำเร็จเราก็ย้ายไปเป็นมุทิตา คือพลอยยินดีด้วย ช่วยส่งเสริมสนับสนุนในวงการทำงานตลอดจนการเป็นอยู่ทั่วไปนั้น เรื่องที่สำคัญมากก็คือ เมื่อคนมีปัญหา มีทุกข์เดือดร้อน เช่น เจ็บไข้ได้ป่วย หรือยากไร้ขาดแคลน ก็ต้องมีกรุณาที่จะเอาใจใส่แก้ปัญหา เมื่อมีคนประสบผลสำเร็จในการทำสิ่งดีงาม ทำอะไรต่ออะไรพัฒนาก้าวหน้าไป ก็ต้องมีมุทิตาช่วยส่งเสริมสนับสนุน แต่ในยามปกติก็ต้องไม่ปล่อยปละละเลย ต้องเอาใจใส่ต่อการที่จะให้เขาอยู่ดีมีสุข เช่น มีสุขภาพดี อยู่ในวิถีทางความสุขความเจริญและการพัฒนาสืบต่อไป คือต้องมีเมตตาปรารถนาดี ถ้าปฏิบัติได้อย่างนี้ก็จะทำให้กิจการงานและประโยชน์สุขที่มุ่งหมายพร้อมที่จะสำเร็จอย่างแท้จริง และเมื่อปฏิบัติตามหลักการอย่างนี้ คุณสมบัติอย่างหนึ่งก็จะเกิดขึ้นในตัวผู้นำคือ “ปิโย” แปลว่า “ผู้เป็นที่รัก” กล่าวคือ ผู้ร่วมงานหรือผู้ร่วมไปด้วยกัน หรือจะเรียกผู้ตามก็แล้วแต่ ก็จะมีความรัก มีความรู้สึกสนิทสนม สบายใจต่อผู้นำนั้นเสริมความรู้สึกอยากมาร่วมไปด้วยให้หนักแน่นมากขึ้น ทั้งร่วมใจและร่วมมือ อย่างไรก็ตาม ปิโยเท่านั้นไม่พอ ปิโยนั้นได้มาจากเมตตา กรุณา มุทิตา แต่ยังต้องมีอีกข้อหนึ่ง คือ พรหมวิหารข้อสุดท้าย ได้แก่

(๔) ในสถานการณ์ที่เขาทำผิดหลักหรือละเมิดธรรมเราก็มี อุเบกขา หมายความว่า เมื่อใดเขาทำอะไร ไม่ถูกต้องโดยละเมิดธรรม คือละเมิดต่อหลักการ หรือละเมิดต่อความถูกต้อง ทำให้เสียหลัก เสียกฎเกณฑ์ เสียความเป็นธรรม เสียความชอบธรรม ทำลายกติกายเป็นต้น ผู้นำจะต้องตั้งอยู่ในหลักที่เรียกว่าอุเบกขา ดังนั้น อุเบกขาก็คือ รักษาความเป็นกลาง ไม่ลำเอียง ไม่เข้าข้าง หยุดการขวนขวายในการที่จะปฏิบัติตามข้อ ๑-๒-๓ คือ จะต้องเอาธรรมเป็นใหญ่แล้วก็รักษาหลักการกฎเกณฑ์กติกากฎหรือรักษาตัวธรรมไว้ อุเบกขานี้เป็นตัวรักษาดุล เป็นตัวจำกัดหรือคุมการปฏิบัติตามข้อ ๑-๒-๓ (เมตตา-กรุณา-มุทิตา) ไม่ให้เกินขอบเขตไปจนกลายเป็นเสียธรรม คือ การปฏิบัติต่อคนหรือช่วยเหลือคนจะต้องไม่ให้เสียความเป็นธรรม ไม่ให้เป็นการทำลายหลักการ ไม่ให้เป็นการละเมิดต่อกฎเกณฑ์กติกากฎที่ชอบธรรม^{๔๗}

^{๔๗} ยูวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย (๑๐ ธันวาคม ๒๕๖๐). “พรหมวิหารธรรม” [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://web.ybatnet.org/th /blog/detail.php?id=20&page=>. [๑๐ ธันวาคม ๒๕๖๐]

๓.๑.๒.๖ เนกขัมมปฏิบัติ

จากการศึกษาพบว่า พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทุกพระองค์ล้วนแต่เป็นผู้ที่ผ่านการผู้บำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนาน ทุกพระองค์เคารพธรรม มีธรรมเป็นที่พึ่ง จึงมักจะมีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะเสมอ^{๔๘} ดังนั้น เมื่อเสวยราชสมบัติพอสมควรแก่กาลแล้วก็จะสละราชสมบัติออกผนวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา^{๔๙} หรือเป็นดาบส^{๕๐} แต่มีบางพระองค์แม้จะไม่ได้ออกผนวชแต่ก็พยายามบำเพ็ญภาวนาจนได้ฌานสมาบัติ^{๕๑}

คัมภีร์พระพุทธศาสนาได้พรรณานเนกขัมมะไว้หลายความหมาย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) เนกขัมมะ หมายถึง บรรพชา หรือ การบวช ได้แก่ การละทิ้งบ้านเรือนออกบวชเป็นบรรพชิต คำว่า บรรพชานี้เป็นคำเรียกขั้นตอนการสละบ้านเรือนออกบวชของกุลบุตรผู้ศรัทธาในพระพุทธศาสนา เพื่อจะสมาทานปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ผู้ออกบวชเป็นภิกษุแล้วมีสถานภาพเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ออกจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน ละทิ้งความเคยชิน การใช้ชีวิตและการทำกิจต่างๆของคฤหัสถ์ซึ่งถือว่าเป็นผู้บริโศกตามวิสัยของชาวบ้าน

(๒) เนกขัมมะ หมายถึง ความคิด หรือ ความตรึก หรือ ความดำริออกจากกาม ซึ่งความรู้สึกเช่นนี้อาจเกิดจากการได้พบกับการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักในครอบครัว หรือการเกิดความฉุกฉิมจากการใช้ปัญญาพิจารณาเรื่องราวในชีวิต

มีข้อสังเกตว่า ความคิดหรือความตรึกหรือความดำริออกจากกามนี้มักเกิดขึ้นกับคนที่มีปัญญาซึ่งส่วนมากเป็นคนที่ได้รับการอบรมสั่งสอนจากผู้รู้ธรรม จากการศึกษพบว่า เนกขัมมะที่ใช้ในความหมายว่าเป็นความคิดออกจากกามนี้มักเกิดขึ้นแก่บุคคล ดังต่อไปนี้

(๑) พระโพธิสัตว์ผู้กำลังบำเพ็ญบารมี^{๕๒}

(๒) พระเจ้าจักรพรรดิ^{๕๓}

(๓) กัลยาณบุรุษที่ได้รับการอบรมสั่งสอนธรรมจากผู้รู้มีพระอริยเจ้าเป็นต้น^{๕๔}

จากการศึกษาพบว่า พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลังจากเข้าสู่วัยชรา (พระเกศาเริ่มหงอก) หรือจักรแก้วเริ่มเคลื่อนจากที่เป็นสัญญาณว่าใกล้จะสิ้นอายุขัยแล้ว ทุกพระองค์

^{๔๘} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๒๙), หน้า ๔๑-๔๒.

^{๔๙} พระเจ้าจักรพรรดิบางพระองค์ออกบวชเป็นภิกษุ เรียนพระไตรปิฎก บรรลุอุภยญาณ ๕ และสมาบัติ ๘. ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๓๒๐-๓๒๑.

บางพระองค์ออกบวชเป็นภิกษุแล้วให้ชนในทวีปทั้ง ๔ ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองรวบรวมรายได้ที่เกิดในรัฐมาถวายมหากษัตริย์เป็นประจำ. ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๕๐๓

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๙-๘๒.

^{๕๑} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, หน้า ๔๒.

^{๕๒} ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๒๐๒.

^{๕๓} มขเทวดาบสบวชเป็นดาบสแล้วประทับอยู่ในพระราชอุทยานอัมพวันเที่ยวภิกขาจารในพระราชวัง. ดูรายละเอียดใน ขุ.จรียา.อ. (ไทย) ๗๔/๙/๓/๑๐๖.

^{๕๔} เช่น โกลิตมาณพและอุปติสสมานพ. ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒/๑๒๒-๑๒๘.

จะมีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะเสมอ^{๕๕} จะเริ่มปลีกพระองค์ออกจากภาระที่ทรงบำเพ็ญประจำด้วยการมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสพระองค์โต หรือผู้ที่หมายพระทัยว่าจะให้สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ จะมีพระทัยน้อมไปสู่ความมั่งคั่งน้อย เพื่อหน่ายกามคุณ มีแนวทางปฏิบัติ ๒ อย่าง คือ ออกบวชเป็นนักบวชประเภทต่างๆ ทั้งภิกษุในพระพุทธศาสนา ดาบสหรือปริพาชก หรือหากไม่ได้ออกบวชก็จะชวนชวายเป็นบำเพ็ญจิตภาวนาจนบรรลุฌานสมาบัติเสมอ สรุปแนวปฏิบัติได้ ๓ แนวทาง คือ

แนวทางที่ ๑ ออกผนวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา

พระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏเรื่องราวว่าในบั้นปลายพระชนม์ชีพได้สละราชสมบัติออกบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา เช่น

(๑) ในจกัถวัตตีสสูตรระบุว่า พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าทัฬหเนมิ หลังจากมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสพระองค์โตแล้ว ก็ทรงออกผนวชเป็นราชฤๅษี ประทับพักอาศัยในป่า บำเพ็ญฌานสมาบัติจนสิ้นพระชนม์ ทรงไม่เสื่อมจากฌานจึงได้ไปอุบัติในพรหมโลก ในตอนท้ายของพระสูตรกล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสังขะ ทรงครองราชโดยธรรม บำเพ็ญจกัถวัตตีสวรรคบริบูรณ์จนรตนะ ๗ ประการปรากฏแก่พระองค์ ดังความในจกัถวัตตีสสูตรตอนหนึ่งว่า

เมื่อมนุษย์มีอายุชัย ๘๐,๐๐๐ ปี จกัถมีพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสังขะทรงอุบัติขึ้น ณ กรุงกมุติราชธานี เป็นผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ ได้แก่ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต^{๕๖}

ในช่วงเดียวกับพระอริยมตไตรยพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ดังความตอนหนึ่งว่า

พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรย จกัถเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปตี รุ่งแจ้งโลกเป็นสารถิณีผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค เหมือนตถาคตอุบัติขึ้นในโลกในบัดนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปตี รุ่งแจ้งโลก เป็นสารถิณีผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรยพระองค์นั้น จกัถทรงรุ่งแจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกและหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ด้วยพระองค์เองแล้วทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตามเหมือนตถาคตในบัดนี้ รุ่งแจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกและหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ด้วยตนเองแล้ว ประกาศให้ผู้อื่นรู้ตามอยู่^{๕๗}

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, หน้า ๔๑-๔๒.

^{๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๖/๗๗.

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๗/๗๘-๗๙.

ด้วยความที่พระเจ้าสังขะ ทรงเคารพธรรมและสนพระทัยศึกษาธรรม จึงหาโอกาสเข้าไปเฝ้าพระอริยมตไตรยพุทธเจ้าเสมอ ทำให้เกิดศรัทธา ต่อมาได้ทรงสละราชสมบัติออกผนวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ดังความตอนหนึ่งว่า

ครั้งนั้น พระเจ้าสังขะ จักรับสั่งให้ยกปราสาทที่พระเจ้ามหาปาณาทะโปรดให้สร้างไว้ แล้วประทับอยู่ ทรงสละบำเพ็ญทานแก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วนิพกและยาก ทั้งหลาย จักทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิตในสำนักของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเมตไตรย ท้าวเธอผนวชแล้วไม่นานอย่างนี้ ทรงหลีกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาทมีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนัก ก็ทำให้แจ้งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุสบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยพระปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันอย่างแน่แท้^{๕๘}

(๒) ในกาลแห่งพระโกณฑัญญพุทธเจ้า พระมหาโพธิสัตว์อุบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระนามว่าวิชิตาวี เมื่อเสวยราชสมบัติพอสมควรแก่กาลแล้วก็จะสละราชสมบัติออกผนวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ได้ศึกษาพระไตรปิฎกจนแตกฉาน ขณะเดียวกันก็ได้บำเพ็ญสมณธรรมจนบรรลุฉันทสมาบัติและโลกียอภิญา ๕ ดังความในอรรถกถาโกณฑัญญพุทธวงศ์ตอนหนึ่งว่า

พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวิชิตาวีทรงสดับข่าวว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จถึงนครของเราแล้ว จึงออกไปรับเสด็จ จัดแจงสถานที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้า นิมนต์เพื่อเสวยภัตตาหาร ณ วันรุ่งขึ้นพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ วันรุ่งขึ้น ก็ทรงให้เขาจัดภัตตาหารเป็นอย่างดีแล้ว ได้ถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์นับได้แสนโกฏิ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน พระโพธิสัตว์ ทรงให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยแล้ว จบอนุโมทนา ทรงทูลขอว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์เมื่อจะทรงทำการสงเคราะห์มหาชน ขอโปรดประทับอยู่ในนครนี้แหละตลอดไตรมาส ได้ทรงถวายอสทิสทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เป็นนิตย์ ตลอดไตรมาส ครั้งนั้น พระศาสดาทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์ว่าจักเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่า โคตมะ ในอนาคตกาล แล้วทรงแสดงธรรมแก่พระองค์ท้าวเธอทรงสดับธรรมกถาของพระศาสดาแล้ว ทรงสละราชสมบัติออกทรงผนวช ทรงเล่าเรียนพระไตรปิฎก ทำสมาบัติ ๘ และอภิญา ๕ ให้เกิดแล้วมีฉานไม่เสื่อม ก็บังเกิดในพรหมโลก^{๕๙}

อนึ่ง พระเจ้าสังขะในจักกวัตตสูตรก็เช่นเดียวกัน หลังจากมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสแล้วก็จะหาโอกาสไปถวายการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาและสถาบันธรรมอยู่เสมอ ในที่สุดก็ได้ตัดสินใจออกผนวชเป็นภิกษุ แล้วตั้งใจปฏิบัติธรรมจนบรรลุธรรมถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์ คือ บรรลุเป็นพระอรหันต์ ดังความในจักกวัตตสูตรตอนหนึ่งว่า

^{๕๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๘/๗๙.

^{๕๙} ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๓๒๐-๓๒๑.บางพระองค์ออกบวชเป็นภิกษุแล้วให้ชนในทวีปทั้ง ๔ ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองรวบรวมรายได้ที่เกิดในรัฐมาถวายมหาทานเป็นประจำ. ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๕๐๓

ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น พระเจ้าสังขะ จักรับสั่งให้ยกปราสาทที่พระเจ้ามหาปนาทะโปรดให้สร้างไว้ แล้วประทับอยู่ ทรงสละบำเพ็ญทานแก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วมิพก และยาจกทั้งหลาย จักทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาฬหพัศตร์ เสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิตในสำนักของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเมตไตรย ท้าวเธอผนวชแล้วไม่นานอย่างนี้ ทรงลี้กไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาทมีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนัก ก็ทำให้แจ้งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยพระปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันอย่างแน่แท้^{๖๐}

แนวทางที่ ๒ ออกผนวชเป็นนักบวชนอกศาสนา

พระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏเรื่องราวว่าในบั้นปลายพระชนม์ชีพได้สละราชสมบัติออกบวชเป็นนักบวชในลัทธินอกพระพุทธศาสนาประเภท ดาบส ฤๅษี หรือปริพาชก ผู้เป็นกรรมวาที (สอนเรื่องกรรม-สอนให้หวังผลจากการกระทำด้วยความเพียร) เช่น พระเจ้าทัฬหะเนมิในจักกวัตตสูตร เมื่อเสวยราชสมบัติจนเข้าวัยชรา และจักรแก้วเริ่มเคลื่อนจากที่ตั้งเป็นสัญญาณว่าใกล้จะทรงสิ้นอายุขัยแล้วก็ได้เตรียมการสละราชสมบัติ แล้วมอบราชสมบัติให้พระโอรสองค์โต ต่อจากนั้นได้ออกผนวชเป็นดาบส (ราชฤๅษี) แล้วไปบำเพ็ญพรตในป่าเขาห่างไกลผู้คน ดังความในจักกวัตตสูตรตอนหนึ่งว่า

ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น เมื่อเวลาล่วงไปหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี พระเจ้าทัฬหะเนมิ รับสั่งเรียกราชบุรุษคนหนึ่งมาตรัสว่า ‘บุรุษผู้เจริญ ในขณะที่ท่านเห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์ถอยเคลื่อนจากที่ตั้ง พึงบอกแก่เราทันที’ ราชบุรุษนั้นทูลรับสนองพระราชดำรัสแล้ว เมื่อเวลาล่วงไปอีกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี ราชบุรุษนั้นได้เห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์ถอยเคลื่อนจากที่ตั้ง จึงเข้าไปเฝ้าท้าวเธอถึงที่ประทับ แล้วได้กราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าทัฬหะเนมิ ดังนี้ว่า ‘ขอเดชะ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอพระองค์ทรงทราบเถิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพระองค์ถอยเคลื่อนจากที่ตั้งแล้ว’

ลำดับนั้น ท้าวเธอรับสั่งเรียกพระกุมาร ผู้เป็นพระราชโอรสองค์โตมาตรัสว่า ‘ลูกเอ๋ย ทราบว่าจักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพ่อถอยเคลื่อนจากที่ตั้งแล้ว ก็พ่อได้ยินมาว่า ‘จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์ใดถอยเคลื่อนจากที่ตั้ง ณ บัดนี้ พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้น จะทรงพระชนม์อยู่ได้ไม่นาน’ กามทั้งหลายอันเป็นของมนุษย์พ่อก็ได้บริโภคแล้ว บัดนี้เป็นเวลาที่พ่อจะแสวงหากามทั้งหลายอันเป็นทิพย์ มาเถิด ลูกเอ๋ย ลูกจงปกครองแผ่นดิน อันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขตนี้ส่วนพ่อจะโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาฬหพัศตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต’

ภิกษุทั้งหลาย ครั้นพระเจ้าทัฬหะเนมิทรงสั่งสอนพระกุมารผู้เป็นพระราชโอรสองค์โตในเรื่องการครองราชย์เรียบร้อยแล้ว ทรงโกนพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาฬหพัศตร์เสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อพระราชฤๅษีผนวชได้ ๗ วัน จักรแก้วอันเป็นทิพย์ได้อันตรธานไป^{๖๑}

^{๖๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๘/๗๙

^{๖๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๘๒/๕๙-๖๐.

แนวทางที่ ๓ ปลีกตัวจากสังคมไปประพฤติพรหมจรรย์ในเพศคฤหัสถ์

พระเจ้าจักรพรรดิบางพระองค์เมื่อเข้าสู่วัยชรา (จักรแก้วเริ่มเคลื่อนออกจากที่ตั้งเดิมหรือพระเกศาเริ่มหงอก) ก็จะวางภาระด้านการปกครองประเทศแล้วเตรียมมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรส พระองค์โตหรือผู้ที่คาดว่าจะให้สืบทอดราชสมบัติต่อจากพระองค์ จากนั้นก็จะปลีกตัวออกจากสังคมไปใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย สงบ สันโดษเพื่อจะได้มีเวลาแสวงหาความสงบแก่ชีวิต บางพระองค์ใช้รับสั่งว่าต้องการจะละกามที่เป็นของชาวโลก (กามคุณ) ไปแสวงหากามอันเป็นทิพย์ เช่น พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าทัฬหะเนมิ ดังความในจกักวัดติสุตรตอนหนึ่งว่า

พระเจ้าทัฬหะเนมิทรงสั่งสอนพระกุมารผู้เป็นพระราชโอรสองค์โตในเรื่องการครองราชย์เรียบร้อยแล้ว ทรงเฝ้าพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาหวัดแล้วเสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อพระราชกฤษณมวชได้ ๗ วัน จักรแก้วอันเป็นทิพย์ได้อันตรธานไป^{๖๒}

สรุปความได้ว่า หลักธรรมสำหรับพัฒนาชีวิตของพระเจ้าจักรพรรดินั้นจำแนกได้ ๒ ลักษณะ คือ (ลักษณะที่ ๑) หลักธรรมที่ทำให้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ข้อ คือ (๑) ทาน (การให้) (๒) ศีล (การไม่ล่วงละเมิดทางกาย วาจา ได้แก่ ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และปาฏิโมกขสังวรศีล (๓) ทมะ (การฝึกตน, การระงับกิเลส) และ (๔) สัจญมะ (ความสำรวม, การสำรวมใจที่แผ่ไปในอารมณ์ต่างๆ) (ลักษณะที่ ๒) หลักธรรมที่พระเจ้าจักรพรรดิใช้พัฒนาตน หรือปฏิบัติเป็นประจำ ได้แก่ (๑) ในวัตรธรรมดาทรงรักษาและสั่งสอนศีล ๕ แก่ประชาชน (๒) ในวันอุโบสถทรงสมาทานอุโบสถศีล (๓) จากนั้นเสด็จไปประทับในที่สงัดเจริญสมาธิจนบรรลุจตุตถฌาน (๔) เจริญพรหมวิหาร ๔ ไปในทิศทั้งหลายตามลำดับ และ (๕) ในบั้นปลายพระชนม์ชีพทรงสละราชสมบัติออกบำเพ็ญเนกขัมมปฏิบัติใน ๓ รูปแบบ คือ ออกผนวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา, ออกผนวชเป็นนักบวชนอกศาสนา เช่น ดาบส ฤๅษีหรือปริพาชก และ หากไม่ออกผนวชก็จะปลีกตัวออกจากสังคมไปดำเนินชีวิตอย่างสงบ สำรวมให้เวลากับการแสวงหาความสงบประพฤติพรหมจรรย์ในเพศฆราวาส

๓.๒ หลักธรรมสำหรับดูแลครอบครัวของพระเจ้าจักรพรรดิ

พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีบทบาทในสังคมด้านหนึ่งคือ ทรงเป็นสมาชิกคนหนึ่งครอบครัว มีสถานภาพในครอบครัวตามลำดับ คือ ในวัยเยาว์ทรงมีฐานะเป็นพระโอรสของกษัตริย์ เมื่อเจริญวัยเป็นหนุ่มได้อภิเษกสมรสกับนางแก้วจึงทรงมีฐานะเป็นพระสวามี ต่อมาเมื่อพระโอรสก็จะทรงมีฐานะเป็นพระบิดา ในฐานะเป็นสมาชิกของครอบครัวพระองค์ได้ปฏิบัติธรรมหรือบำเพ็ญพระจริยาวัตรที่เป็นประโยชน์แก่คนในครอบครัวตามฐานะ การปฏิบัติต่อบุคคลในครอบครัวของพระเจ้าจักรพรรดิเกี่ยวข้องกับธรรมหมวดต่างๆ ๒ หมวด คือ จกักวัดติวัตร ศีล ๕ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๖๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๘๒/๕๙-๖๐.

๓.๒.๑ จักกวัตติวัตร์

หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดินอกจากจะมีเนื้อหาสำคัญเน้นไปที่การปกครองแล้ว ยังพบว่ามีเนื้อหาเกี่ยวกับการดูแลคนในครอบครัวด้วย ได้แก่ จักกวัตติวัตร์ที่เกี่ยวข้องกับคนในครอบครัว ๒ ประเภท คือ

(๑) อันโตชน : อนุเคราะห์ชนภายใน คือ พระราชวงศ์ และข้าราชการในพระองค์ ตั้งแต่พระมเหสี (นางแก้ว) พระโอรส พระธิดา จนถึงผู้ที่ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด คือ คนในปกครองส่วนตัว ตั้งแต่บุตรธิดาเป็นต้นไป^{๖๓} ด้วยการให้การบำรุงเลี้ยงดู อบรมสั่งสอนเป็นต้น ให้อยู่อย่างเรียบร้อยสงบสุข และมีความเคารพนับถือกัน อันโตชนจัดเป็นคนในครอบครัวใกล้ชิดที่อาจมีความเกี่ยวข้องโดยเป็นสมาชิกในครอบครัว หรือทางสายเลือด คือ เป็นสามี ภรรยา บุตร ธิดา

(๒) อนุยนต์ : สงเคราะห์พระบรมวงศานุวงศ์, เหล่าเชื้อพระวงศ์, คนผู้ตามเสด็จ คือ ข้าราชการบริพารทั้งหลาย อนุยนต์เป็นคนที่เป็นญาติ แต่อาจไม่ใกล้ชิดถึงกับเป็นคนในครอบครัวที่อาศัยอยู่บ้านเดียวกัน แต่เกี่ยวข้องโดยความเป็นญาติ เป็นคนร่วมสกุล หรือเกี่ยวข้องโดยการแต่งงาน

การปฏิบัติต่ออันโตชนและอนุยนต์ของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยการให้การสงเคราะห์ด้วยสิ่งของ ให้ความช่วยเหลือตามโอกาส มอบตำแหน่งที่เหมาะสม ยกย่องให้เกียรติ แวะเวียนไปเยี่ยม และคุ้มครองรักษาให้ปลอดภัย และสร้างความผูกพันในหมู่ญาติให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น แต่จากการศึกษาพระสูตรที่กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิพบว่า คนในครอบครัวที่พระเจ้าจักรพรรดิให้การสงเคราะห์หรือเกี่ยวข้องที่พบมาก ได้แก่ พระบิดา พระมเหสี และพระโอรส-พระธิดา กล่าวคือ

(๑) ในตอนทรงพระเยาว์ต้องอาศัยการเลี้ยงดูจากพระบิดา-พระมารดาและพระบรมวงศานุวงศ์ ในฐานะที่ทรงเป็นพระโอรสของกษัตริย์ พระองค์ก็ต้องปฏิบัติต่อพระบิดา-พระมารดาโดยทำหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- ๑) ท่านเลี้ยงเรามา เลี้ยงท่านตอบ
- ๒) จักทำกิจของท่าน
- ๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล
- ๔) จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
- ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๖๔}

โดยเฉพาะข้อที่ว่าด้วยการเตรียมตัวจะเป็นทายาทนั้นต้องปฏิบัติอย่างจริงจัง ทั้งนี้เพราะว่าความเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้นจะต้องรักษาวงศ์หรือบำเพ็ญจักกวัตติวัตร์สืบต่อเรื่อยไป เหมือนกับที่พระราชบิดาและบุรพกษัตริย์ได้ถือปฏิบัติเรื่อยมาไม่ขาดสาย

(๒) เมื่ออภิเษกสมรสกับนางแล้วแล้ว ก็ทรงดูแลพระมเหสีด้วยดี ให้มีชีวิตความเป็นอยู่ดี มีความสุข ให้เกียรติตามฐานะ ให้ช่วยเหลือราชกิจตามความสามารถ ในฐานะทรงเป็นพระสวามีของนางแก้ว (พระมเหสี) ทรงมีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อพระนางด้วยการทำหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- ๑) ให้เกียรติยกย่อง
- ๒) ไม่ดูหมิ่น

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒-๖๓.

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๒.

- ๓) ไม่ประพุดินอกใจ
- ๔) มอบความเป็นใหญ่ให้
- ๕) ให้เครื่องแต่งตัว^{๖๕}

เป็นที่น่าสังเกตว่า นางแก้วของพระเจ้าจักรพรรดินี้มีส่วนสำคัญต่อการทำหน้าที่ปกครองและการดำเนินชีวิตของพระเจ้าจักรพรรดิมาก ทรงมีส่วนสำคัญในการช่วยเหลือให้พระเจ้าจักรพรรดิสามารถปกครองบ้านเมืองและแม่พระบรมเดชาภาพไปยังแว่นแคว้นใกล้เคียงด้วย

(๓) เมื่อมีพระโอรส-พระธิดาก็ให้การศึกษอบรมจนมีความสามารถ เป็นวีรกษัตริย์ คือ กษัตริย์ผู้กล้าหาญสามารถที่จะรับภาระดูแลบ้านเมืองต่อไปได้ จึงทรงมีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อพระโอรส-พระธิดาด้วยการทำหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- ๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- ๔) หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้
- ๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร^{๖๖}

พระโอรสของพระเจ้าจักรพรรดิแม้จะมีจำนวนมาก แต่ก็มีหลักฐานยืนยันว่า ทุกพระองค์ได้รับการเลี้ยงดู อบรมสั่งสอนให้ศึกษาศิลปะจนเป็นวีรกษัตริย์ทุกพระองค์ ดังความในจกกวัดติสุตรตอนหนึ่งว่า “(พระเจ้าจักรพรรดิ) มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็น วีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้”^{๖๗}

๓.๒.๒ ศิล ๕

พระเจ้าจักรพรรดิเป็นผู้รักาศิล ๕ ในชีวิตประจำวัน ขณะเดียวกันก็สั่งสอนศิลปะ ๕ นี้แก่ประชาชนทั่วไปด้วย^{๖๘} ความจริงแล้วศิลปะ ๕ เป็นธรรมที่เหมาะสมกับการปฏิบัติของคนทั่วไปในสังคม แต่หากพิจารณาถึงสาระของศิลปะข้อที่ ๓ (เจตนาเว้นจากการประพุดินอกใจ) ก็เห็นได้ว่า ธรรมหมวดนี้ ก็จำเป็นสำหรับครอบครัวยุคใหม่ เพราะเป็นธรรมที่ส่งเสริมความรักในครอบครัว เรื่องการสอนศิลปะ ๕ ของพระเจ้าจักรพรรดินี้ปรากฏอย่างชัดเจนในจกกวัดติสุตรตอนที่พรรณนาเหตุการณ์ความวุ่นวายเพราะคนในสังคมขาดศีลธรรม จึงทรงแสดงศิลปะ ๕ เพื่อเป็นหลักปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา^{๖๙} ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาอื่นก็บรรยายเรื่องนี้ไว้ในทำนองเดียวกันว่า ดังความในอรรถกถาพระวินัยตอนหนึ่งว่า

จริงอยู่ ศิลนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้วก็ตาม ยังมีได้อุบัติขึ้นก็ตาม เป็น ไปอยู่ในโลก, เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ดี พระสาวกทั้งหลายก็ดี ย่อมชักชวนมหาชนให้สมาทานในศิลนั้น, เมื่อพระพุทธเจ้ายังมีได้อุบัติขึ้น พระปัจเจกพุทธเจ้า พวกสมณพราหมณ์พวกกรรมวาทีประพุดิชอบธรรม พระเจ้าจักรพรรดิมหाराช และพระมหาโพธิสัตว์

^{๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๔.

^{๖๗} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๘/๙๐-๙๑, ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๓๓๓/๑๕, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๘/๔๙๓.

^{๖๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๖/๖๔.

^{๖๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๑/๖๘-๗๓.

ย่อมชักชวนมหาชนให้สมาทาน (ในศีลนั้น), พวกสมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตก็พากันสมาทาน (ศีล) แม้ด้วยตนเอง, สมณพราหมณ์เป็นต้นเหล่านั้น ครั้นบำเพ็ญกุศลธรรมนั้นให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเสวยสมบัติในหมู่ทวยเทพและในหมู่มนุษย์^{๗๐}

คัมภีร์มังคลัตถที่ปณีพรรณนาว่า เจ้าจักรพรรดิจะเสด็จอุบัติขึ้นเฉพาะในมัชฌิมประเทศ เหมือนกับบุคคลสำคัญในพระพุทธศาสนามีพระพุทธเจ้าเป็นต้นเท่านั้น และทำหน้าที่สอนศีล ๕ แก่ประชาชน ดังความตอนหนึ่งว่า

พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระมหาสาวกมีพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะเป็นต้น พุทธอุปัฏฐาก พระพุทธมารดา พระพุทธบิดาและพระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมเกิดขึ้นไปมัชฌิมประเทศนั้น, บรรดาสัตบุรุษมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้น สัตว์ทั้งหลายรับโอวาทของพระเจ้าจักรพรรดิ ตั้งอยู่ในศีล ๕ ย่อมมีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า, ตั้งอยู่ในโอวาทของพระปัจเจกพุทธเจ้าก็ (มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า) เหมือนกัน, แต่เมื่อตั้งอยู่ในโอวาทของพระพุทธเจ้าและพระสาวกของพระพุทธเจ้า ย่อมมีพระนิพพานและสุคติเป็นเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น การอยู่ในปฏิรูปเทศนั้น จึงตรัสว่า "เป็นมงคล" เพราะเป็นปัจจัยแห่งสมบัติเหล่านี้^{๗๑}

คัมภีร์พระพุทธศาสนาระบุว่า ศีล ๕ ที่สอนในกาลที่ไม่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติจะมี ๕ ข้อ เหมือนกับศีล ๕ ในพระพุทธศาสนาแต่ใช้ข้อความแตกต่างเล็กน้อย คล้ายกับรายละเอียดศีล ๕ ที่พระมหาโพธิสัตว์ ดาบส ฤๅษีหรือปริพาชกพวกกัมมวาทีสอนประชาชน ได้แก่

- (๑) ไม่ควรฆ่าสัตว์
- (๒) ไม่ควรลักทรัพย์
- (๓) ไม่ควรพูดเท็จ
- (๔) ไม่ควรประพฤตินอกใจ
- (๕) ไม่ควรดื่มน้ำเมา^{๗๒}

รายละเอียดของศีล ๕ ข้อที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติต่อคนในครอบครัวเป็นการเฉพาะ คือ ศีลข้อที่ ๓ ได้แก่ ไม่ประพฤตินอกใจ สิกขาบทนี้สาระสำคัญคือ ชายต้องไม่ล่วงละเมิดหญิงอื่นที่ไม่ใช่ภรรยาของตน รายละเอียดของหญิงในสิกขาบทนี้มีไม่มากนัก แต่หากเปรียบเทียบกับในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแสดงหญิงที่ไม่ควรล่วงละเมิดในฐานะเป็นอภิมณีวัตถุ ๒๐ ประเภท คือ อภิมณีวัตถุ ได้แก่วัตถุต้องห้ามซึ่งเกี่ยวเนื่องในกาเมสุมิจฉาจาร โดยทั่วไปสำหรับชายนั้น เมื่อแสดงโดยละเอียดก็ได้แก่หญิง ๒๐ ประเภท ได้แก่

- (๑) หญิงที่มีมารดาปกครอง เพราะบิดาตายหรือไม่ได้อยู่กับบิดา (มาตุรักขิตา)
- (๒) หญิงที่มีบิดาปกครอง (ปิตุรักขิตา)
- (๓) หญิงที่มีมารดาบิดาปกครอง (มาตาศักขิตา)
- (๔) หญิงที่มีพี่สาวปกครอง หรือมีน้องสาวเป็นผู้ดูแลรักษา (ภคินีรักขิตา)

^{๗๐} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๑/๗๗๖.

^{๗๑} มงคลตถที่ปณี (ไทย) ๑/๙๐/๙๗.

^{๗๒} (๑) ไม่ควรฆ่าสัตว์ (ปาโณ น หนตพโพ) (๒) ไม่ควรลักทรัพย์ (อทินนํ นาทาทพพิ) (๓) ไม่ควรพูดเท็จ (มุสา น ภาสิตพพา) (๔) ไม่ควรประพฤตินอกใจ (กาเมสุ มิฉฉาจารโร น จริตพโพ) และ (๕) ไม่ควรดื่มน้ำเมา (มชฺชน ปาตพพิ). ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๖๕/๕๐, ม.ม.อ. (ไทย) ๒๐/๒/๑/๑๕๑.

- (๕) หญิงที่มีพี่ชายปกครอง หรือมีน้องชายเป็นผู้ดูแลรักษา (ภาครักขิตา)
- (๖) หญิงที่มีญาติเป็นผู้ปกครอง (ญาติรักขิตา)
- (๗) หญิงที่มีตระกูลเดียวกันหรือเชื้อชาติเดียวกันเป็นผู้ปกครอง (ที่ว่าเชื้อชาติเป็นผู้ปกครองนั้น หมายถึง หญิงที่ไปอยู่ในต่างประเทศและอยู่ในความปกครองของชนชาติเดียวกับตน มีสถานทูต เป็นต้น) (โคตตรักขิตา)
- (๘) หญิงที่มีผู้ประพฤติปฏิบัติศีลธรรมด้วยกันเป็นผู้ปกครอง เช่น หญิงที่บวชชี มีหัวหน้าชีเป็นผู้ปกครอง เป็นต้น (ธัมมรักขิตา)
- (๙) หญิงที่กษัตริย์หรือผู้มีอำนาจได้จองตัวไว้ (สปรัทธนา)
- (๑๐) หญิงที่มีผู้หมายมั่นไว้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์ หรือหญิงที่มีคู่มั่น (สารักขา)
- (๑๑) หญิงที่ชายซื้อมา (ธนักกิตา)
- (๑๒) หญิงที่สมัครใจไปอยู่กับชาย (ฉันทวาสินี)
- (๑๓) หญิงที่ยอมเป็นภรรยาของชายโดยหวังในทรัพย์สินเงินทอง (โภควาสินี)
- (๑๔) หญิงที่ยอมเป็นภรรยาของชายโดยหวังในเครื่องนุ่งห่ม (ปฏูวาสินี)
- (๑๕) หญิงที่เป็นภรรยาของชายโดยการแต่งงานที่มีพิธีเอามือเจ้าบ่าว-เจ้าสาวจุ่มลงในขันน้ำ (โอทปัตตกินี)
- (๑๖) หญิงที่เป็นภรรยาของชายโดยชายนั้นเป็นผู้ช่วยให้พ้นจากการแบกทูนของบนศีรษะ (โภกตสุมปัตตา)
- (๑๗) หญิงที่เป็นเชลยแล้วตกเป็นภรรยาของชายนั้น (ธชาหญา)
- (๑๘) หญิงที่เป็นลูกจ้างทำงานในบ้าน หรือในห้างร้านของชายนั้น แล้วชายนั้นเอาเป็นภรรยา (กัมมการีกริยา)
- (๑๙) หญิงที่เป็นทาสภายในบ้านของชายนั้นแล้วชายนั้นเอาเป็นภรรยา (ทาสีกริยา)
- (๒๐) หญิงที่เป็นภรรยาของชายชั่วคราวชั่วคราว (มุหุตติกา)^{๗๓}
- สตรี ๒๐ ประเภทนี้ถือว่าเป็นคนที่มีผู้ปกครองหรือมีธรรมคุ้มครอง มีเจ้าของผัสสะ หากชายอื่นไปล่วงละเมิดถือว่าทำผิดเพราะไปขโมยผัสสะซึ่งถือว่าเป็นเรื่องเสียหาย ดังความในมังคลัตถที่ป็นตอนว่าด้วยกาเมสุมิจฉาจารย์ว่า

ก็ในสตรี ๒๐ จำพวกนี้ บุรุษเหล่านี้ชื่อว่า เป็นอคมนียัญฐานของสตรี ๑๒ จำพวก มีสตรีมีอารักขาเป็นต้น, ด้วยว่าพวกสตรีที่บุรุษคนใดคนหนึ่งถือโดยความเป็นภริยาเท่านั้น ไม่ได้เพื่อจะถึงบุรุษอื่น, เพราะฉะนั้น สตรี ๑๒ จำพวกเหล่านั้นเท่านั้นชื่อว่า เป็นมิจฉาจารย์ ในเพราะถึงบุรุษอื่น เพราะตัวมีสามี, จริงอยู่ สตรีเหล่านั้นขโมยผัสสะซึ่งเป็นของสามี ยังการอธิรมให้เกิดขึ้นแก่บุรุษเหล่านี้ เพราะฉะนั้น สตรีเหล่านั้นจึงเป็นมิจฉาจารย์,

ส่วนสตรี ๘ จำพวกนอกนี้มีสตรีที่มารดารักษาเป็นต้น ชื่อว่าไม่เป็นมิจฉาจารย์ ในเพราะถึงบุรุษอื่น เพราะตัวยังไม่มีสามี, อีกอย่างหนึ่ง สตรีเหล่านั้นชื่อว่าไม่เป็นมิจฉาจารย์ เพราะตนมีผัสสะที่ใครๆ หวงห้ามไม่ได้และเพราะตนเป็นเจ้าของแห่งผัสสะเอง,

^{๗๓} ดูรายละเอียดสตรีที่เป็นอคมนียัตถุ ๒๐ ประเภทใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๓/๑/๓/๒๕๔-๓๓๓.

ผู้ปกครองทั้งหลายมีมารดาเป็นต้นย่อมรักษาสตรีเหล่านั้นไว้ เพื่อชมเชยผัสสะของสตรีเหล่านั้นเองก็หาไม่ได้, ผู้ปกครองเหล่านั้น ป้องกันอนาจารอย่างเดียว จึงห้ามการถึงบุรุษอื่นแห่งสตรีเหล่านั้นเสีย, เพราะฉะนั้น ผู้ปกครองทั้งหลายมีมารดาเป็นต้น จึงหาชื่อว่าเป็นใหญ่ในผัสสะของสตรีเหล่านั้นไม่แล^{๗๔}

สรุปความได้ว่า หลักธรรมสำหรับดูแลครอบครัวของพระเจ้าจักรพรรดิมี ๒ หมวด คือ จักกวัตติวัตรข้อที่ว่าด้วยสงเคราะห์อันโตชน คือ คนฝ่ายในที่เป็ญญาติใกล้ชิด ได้แก่ สามี ภรรยา บุตรธิดาที่จัดเป็นคนในครอบครัว และข้อที่ว่าด้วยการสงเคราะห์อนุยนต์ คือ พระบรมวงศานุวงศ์ ผู้ตามเสด็จที่อาจเกี่ยวข้องโดยความเป็นญาติ การสงเคราะห์บุคคลในครอบครัวเหล่านี้เป็นการสร้างความรักและความสามัคคีให้เกิดขึ้นแก่คนในครอบครัว

๓.๓ หลักธรรมสำหรับปกครองบ้านเมืองของพระเจ้าจักรพรรดิ

หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิที่สังคมรับทราบและยกย่องมากที่สุด คือ หลักธรรมที่ทรงใช้เป็นแนวทางในการปกครองบ้านเมือง ธรรมดังกล่าวนี้เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิที่สำคัญยิ่งพบว่ามีหลายหมวด ได้แก่ จักกวัตติวัตร ราชสังคหวัตถุขัตติยพละ จักกวัตติธรรม ทศพิธราชธรรม และอัจฉริยธรรม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ จักกวัตติวัตร

คัมภีร์อรรถกถาจำแนกสาระสำคัญของจักกวัตติวัตรออกเป็น ๑๒ ประการ คือ

(๑) อันโตชน พลกาย : อนุเคราะห์ชนภายใน คือ พระราชวงศ์ และข้าราชการในพระองค์ ตั้งแต่พระมเหสี (นางแก้ว) พระโอรส พระธิดา จนถึงผู้ที่ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด คือ คนในปกครองส่วนตัว ตั้งแต่บุตรธิดาเป็นต้นไป ด้วยการให้การบำรุงเลี้ยงดู อบรมสั่งสอนเป็นต้น ให้อยู่โดยเรียบร้อยสงบสุข และมีความเคารพนับถือกัน, พร้อมกันนั้นก็สงเคราะห์กองทัพ คือ ปวงเสนา ข้าราชการฝ่ายทหาร

(๒) ขัตติยะ : สงเคราะห์และมีความสัมพันธ์อันดีกับบรรดากษัตริย์ทั้งหลายผู้อยู่ภายใต้พระบรมเดชานุภาพ, เจ้าเมืองขึ้น (ปัจจุบันสงเคราะห์รวมชนชั้นปกครองและนักบริหารชั้นสูงทั้งหลาย, ข้าราชการฝ่ายปกครอง)

(๓) อนุยนต์ : สงเคราะห์พระบรมวงศานุวงศ์, เหล่าเชื้อพระวงศ์, คนผู้ตามเสด็จ คือ ข้าราชการบริพารทั้งหลาย (ปัจจุบันสงเคราะห์รวมเอาข้าราชการฝ่ายพลเรือนทั้งหมด)

(๔) พราหมณคฤหบดี : สงเคราะห์ชนเจ้าพิธี เจ้าตำรา พ่อค้า เจ้าไร่ เจ้านา คือ ครู อาจารย์ นักวิชาการ หมอ พ่อค้า ผู้ประกอบวิชาชีพต่างๆ และเกษตรกร ด้วยการช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพมาหากินเป็นต้น

(๕) เนคมชานปท : สงเคราะห์ชาวนิคมนชนบท คือ ราษฎรทั้งปวงทุกท้องถื่นตลอดถึงชายแดนทั่วไป ไม่ทอดทิ้งประชาชนแม้จะอยู่ในถิ่นกันดาร

(๖) สมณพราหมณ์ : คຸ້มครองเหล่าสมณพราหมณ์

^{๗๔} มังคลัตถทีปนี (ไทย) ๑/๒๐๔/๑๐๐-๑๐๒.

(๗) มิคปักซี่ : คຸ້ມครองบรรดาสัตว์และนกไม่ให้สูญพันธุ์
 (๘) อหัมมการปฏิภน : ห้ามปรามไม่ให้มีการประพฤติดันผิดธรรม
 (๙) ธนานุปทาน : ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์สิน
 (๑๐) สมณพราหมณปริปุจฉา : เข้าไปหาและสอบถามปัญหาที่สมณพราหมณ์
 นักบวช ภิกษุผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม แล้วนำคำสอนนั้นมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตและบริหารปกครอง
 ประเทศ

(๑๑) อหัมมราคปหานะ : เว้นความกำหนัดในกามโอโยอาการไม่เป็นธรรม

(๑๒) วิสโลภปหานะ : เว้นความโลภกล้า ไม่เลือกควรไม่ควร^{๗๕}

จกักวัดติวัตรเป็นหน้าที่หรือข้อปฏิบัติประจำองค์ของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งจะต้องทรงจัด
 ดำเนินการต่อเนื่องเป็นนิตย์ ถือว่าเป็นธรรมอันเป็นพระราชจริยาวัตร สำหรับพระเจ้าจักรพรรดิและ
 พระราชา มีเนื้อหาครอบคลุมและเกี่ยวข้องกับภาคส่วนต่างๆ ในสังคมทั้งการบริหารราชการแผ่นดิน
 พระราชวงศ์ การต่างประเทศ ประชาชนทั้งในเมืองและนอกเมือง สมณพราหมณ์ นักบวช สัตว์ชนิด
 ต่างๆ และเรื่องของจิตใจ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้จำแนกสาระของจกักวัดติวัตรใหม่เพื่อให้
 เข้าใจชัดเจนว่า หน้าที่หรือข้อปฏิบัติประจำพระองค์ของพระเจ้าจักรพรรดิหรือราชาผู้ทรงธรรมที่
 ยิ่งใหญ่ ๑๒ ประการ ซึ่งจะต้องทรงจัดดำเนินการต่อเนื่องเป็นนิตย์ เรียกว่า จกักรวรรดิวัตร ๑๒ (นับ
 ตามอรรถกถา แต่ถ้าว่าตามพระไตรปิฎก ท่านไม่ได้บอกจำนวนไว้) จัดเป็นหลักใหญ่ๆ ให้น้อยข้อได้
 ดังนี้

(๑) **หลักธรรมที่จัดเป็นคุณสมบัติ** เป็นธรรมาธิปไตย ดังที่กล่าวแล้ว ข้อนี้เป็นฐาน
 เป็นแกนเลยทีเดียว ต้องตั้งข้อนี้เป็นหลักไว้ในตัวก่อน เพราะถ้าตัวเองไม่อยู่ในธรรมเสียแล้ว ทุกอย่างก็
 คลาดเคลื่อนหมด เป็นอันว่าพระเจ้าจักรพรรดิที่ยิ่งใหญ่ ไม่ว่าจะทำอะไรก็ถือธรรมเป็นใหญ่ ใช้ธรรม
 เป็นมาตรฐาน เป็นเกณฑ์ตัดสิน

(๒) **หลักธรรมที่จัดเป็นหลักปฏิบัติจัดการ** เมื่อตนเองเป็นธรรมาธิปไตย ได้หลัก
 ใหญ่หลักยืนแล้ว ก็เริ่มงานปกครอง โดยจัดดำเนินการในข้อสำคัญต่อไปนี้

ข้อที่ ๑ ธรรมการักษา คือ จัดอารักขาที่เป็นธรรมชอบธรรมให้แก่ประชาชนทุกหมู่เหล่า
 ซึ่งในที่นี้ท่านจัดแยกเป็น ๘ เหล่า คือ

๑) อันโตชน : ชนภายใน หรือคนใน คือ พระราชวงศ์ และข้าราชการใน
 พระองค์

๒) พลกาย : กองทัพ หรือปวงทหาร

๓) ชัตติยะ : บรรดาภคัษัตริย์ที่รองๆ ลงมา ไม่ใช่องค์จักรพรรดิราชา เทียบใน
 สมัยนี้ก็คือผู้บริหาร ผู้ปกครองประเทศในระดับที่กระจายออกไป ดังเช่นเป็นคณะรัฐมนตรี เจ้าเมือง
 ผู้ว่าราชการจังหวัด

๔) อนุยนต์ : เหล่าราชบริพารที่ขับเคลื่อนงานสนองพระบรมราโชบาย

^{๗๕} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,
 หน้า ๒๕๑-๒๕๒.

๕) พรหมมคฤหบดี : เหล่าชนผู้ประกอบวิชาชีพอิสระ พ่อค้า ผู้ประกอบการ คนมั่งมี ครูอาจารย์ นักวิชาการทั้งหลาย ซึ่งส่วนมากอยู่ในกรุง ในเมือง หรือในถิ่นที่เจริญ (ในสมัยนั้น เหล่าพวกปัญญาชน นักวิชาการ ก็คือพวกพรหมม)

๖) เนคมชานปท : ขวานิคมนชนบทได้แก่คนพื้นถิ่นนอกเมืองหลวงออกไป จนกระทั่งถึงชายแดนหมดทั้งประเทศ

๗) สมณพรหมม : พระสงฆ์และนักบวช เหล่าผู้ทรงศีลทรงธรรม เป็นผู้สอนธรรม เป็นหลักใจของประชาชน

๘) มิคปักชี : บรรดาสัตว์บก สัตว์มีปีก (นก) พระเจ้าจักรพรรดิ มีหน้าที่ต้องคุ้มครองดูแลสัตว์และนก (มิคปักชี) ด้วย

ข้อที่ ๒ อธรรมการนิเสธนา^{๗๖} คือ ห้ามกั้นการอธรรม หรือ มิให้มีอธรรมการ คือ การกระทำที่ไม่ชอบธรรมไม่เป็นธรรม ทั้งห้ามปราม ป้องกัน จนกระทั่งปราบปรามมิให้มีอธรรมการนั้น ไม่ว่าจะเป็โจรผู้ร้าย หรือคนทำการทุจริตอะไรทั้งหลาย มิให้เกิดมีขึ้นมาได้

ข้อที่ ๓ ธนานุประทาน คือ จัดสรรปันเฉลี่ยแผ่กระจายเพิ่มเสริมทรัพย์ให้ทั่วถึง มิให้มีคนไร้ทรัพย์ (คอยตามเพิ่มเติมเฉลี่ยเมื่อแผ่จัดสรรให้ทั่วถึง)

ข้อที่ ๔ ปริပ္พจจา คือ การสอบถาม คือ ไม่ประมาทในการแสวงธรรมแสวงปัญญา โดยไปพบปะสนทนากับสมณพรหมมท่านผู้ทรงศีล ทรงธรรม ทรงปัญญา หมั่นปรึกษาสอบถามให้รู้ว่าสิ่งที่จะทำนั้นเป็นเรื่องดีงาม ถูกต้องหรือไม่ รวมทั้งสอบถามว่าอะไรเป็นธรรมไม่เป็นธรรม อะไรเป็นกุศล เป็นอกุศล การไปสนทนาปรึกษาไต่ถามอยู่เรื่อยๆ เป็นความไม่ประมาทในการแสวงธรรมแสวงปัญญา นี้สำคัญมาก จะรู้ทันว่าในเรื่องราวนี้ เรื่องอย่างนี้ พวกผู้รู้ผู้เป็นปราชญ์รู้กันอย่างไร มองกันอย่างไร คิดกันอย่างไร ท่านให้พระเจ้าจักรพรรดิราชไม่ประมาท โดยหมั่นพบหาสนทนาไต่ถามปรึกษาเหล่าพวกปัญญาชน เพื่อจะได้รู้ว่าเดี๋ยวนี้พวกผู้นำทางปัญญาของยุคสมัยเขาคิดอะไรกันอย่างไร เรื่องนี้ตามหลักธรรม หรือตามหลักในวิชาการต่างๆ เขาว่าอย่างไร เขารู้เขาคิดอะไรกันอย่างไร จะได้รู้ทันความเป็นไป นี่ก็คือการที่ผู้นำปวงชนผู้ปกครองสูงสุด จะต้องไม่ประมาทในการที่จะเจริญปัญญาอยู่เสมอ^{๗๗}

จักกวัตติวัตรจึงถือว่าเป็นธรรมอันเป็นพระราชจริยาวัตร สำหรับพระเจ้าจักรพรรดิ และพระราชชายิ่งใหญ่ในโลก ทั้งนี้โดยพระมหากษัตริย์ ผู้ปกครองประชาชน ทรงถือและอาศัยธรรมข้อนี้เป็นธงชัยร่วมกับบทพิธราชธรรม และราชสังคหัตถุ สำหรับการดำเนินรัฐประศาสนโยบายและวิเทโศบาย ดังนั้น พระเจ้าจักรพรรดิจึงมีบทบาทตามธรรมโดยสรุปล คือ อนุเคราะห์คนในราชสำนัก และคนภายนอก ให้มีความสุข ไม่ปล่อยให้พลละเลย, ผูกไมตรีกับประเทศอื่น, อนุเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์, เกื้อกูลพรหมมและคฤหบดีชน คือเกื้อกูลพรหมมและผู้ที่อยู่ในเมือง, อนุเคราะห์ประชาชนในชนบท, อนุเคราะห์สมณพรหมมผู้มีศีล, รักษาฝูงเนื้อ นก และสัตว์ทั้งหลายมิให้สูญพันธุ์, ห้ามชนทั้งหลายมิให้ประพฤติผิดธรรม และชักนำให้ตั้งอยู่ในกุศลสุจริต, เลี้ยงดูคนจน เพื่อมิให้ประกอบการทุจริตและอกุศลต่อสังคม, เข้าใจลัทธิสมณพรหมม เพื่อศึกษาบุญและบาป กุศล และ

^{๗๖} อรรถกถาเรียกว่า อธรรมการปฏิกเขโป.

^{๗๗} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมของพระราชชา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธิมม์, ๒๕๖๐), หน้า ๑๒-๑๕.

อกุศลให้แจ้งชัด, ห้ามจิตมิให้ต้องการไปในที่ที่พระมหากษัตริย์ไม่ควรเสด็จ, และระงับความโลภมิให้ปรารถนาในลาภที่พระมหากษัตริย์ไม่ควรจะได้ จะเห็นว่า จักรวรรดิวัตรนี้มีเนื้อหาครอบคลุมและเกี่ยวข้องกับภาคส่วนต่างๆ ในสังคมทั้งการบริหารราชการแผ่นดิน พระราชวงศ์ การต่างประเทศ ประชาชนทั้งในเมืองและนอกเมือง สมณพราหมณ์ นักบวช สัตว์ชนิดต่างๆ และเรื่องของจิตใจ

๓.๓.๒ ราชสังคหวัตถุ

นอกจากจักรวรรดิวัตรแล้ว หลักราชสังคหวัตถุ^{๗๘} ก็ถือว่าเป็นหลักธรรมที่พระเจ้าจักรพรรดิปฏิบัติต่อราษฎรของพระองค์ มี ๔ ข้อ ได้แก่

- (๑) สัสสมณะ ความสามารถในนโยบายที่จะบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหารให้อุดมสมบูรณ์
- (๒) ปุริสมณะ ความสามารถในการบำรุงและส่งเสริมคนดีมีความสามารถในราชการ
- (๓) สัมมาปาสะ ส่งเสริมอาชีพสุจริตแก่ประชาชน
- (๔) วาขเปยยะ รู้จักพูดจาปราศรัยให้ไพเราะ มีเหตุผล และเป็นประโยชน์^{๗๙}

ราชสังคหวัตถุถือว่าเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมพระราชจริยาวัตร อันเป็นที่ตั้งแห่งความสงเคราะห์ยึดหยุ่นน้ำใจประชาชนที่พระเจ้าจักรพรรดิและพระราชินีทั้งหลายปฏิบัติ ตามปกติสำหรับคนทั่วไปก็มีหลักธรรมชุดที่พึงปฏิบัติเป็นประจำอยู่แล้ว เรียกว่า สังคหวัตถุ ๔ นับว่าเป็นคู่กับชุดที่เรียกว่าพรหมวิหาร ๔ โดยที่วาทะชุดพรหมวิหาร ๔ (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) เป็นคุณสมบัติในใจ และสังคหวัตถุ ๔ เป็นปฏิบัติการทางสังคมที่แสดงออกของพรหมวิหาร ๔ นั้น โดยเฉพาะบุคคลที่เป็นหัวหน้าของหมู่ชน ตั้งแต่หัวหน้าครอบครัวคือพ่อแม่ จะต้องปฏิบัติหรือต้องใช้สังคหวัตถุ ๔ เป็นประจำ ยิ่งเป็นหัวหน้าของมวลชนทั้งรัฐ ทั้งประเทศ ท่านถือการปฏิบัติสังคหวัตถุ ๔ นั้นเป็นคำจำกัดความ หรือเป็นความหมายของความเป็นราชาเลยทีเดียว

๓.๓.๓ ชัตติยพละ

หลักธรรมอีกหมวดหนึ่งที่เป็นธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ ได้แก่ ชัตติยพละ หรือ พละของพระมหากษัตริย์ (พลังของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ที่สามารถเป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดิน มี ๕ ข้อ ได้แก่

- (๑) พาหาพลัง หรือ กายพลัง : กำลังแขน หรือกำลังกาย คือ ความแข็งแรงมีสุขภาพดี สามารถและชำนาญในการใช้แขนใช้มือใช้อาวุธ ตลอดจนมียุทธโศปกรณ์พร้อม
- (๒) โภคพละ : กำลังโภคสมบัติ คือ มีทุนทรัพย์บริบูรณ์ พร้อมทั้งจะใช้บำรุงเลี้ยงคนและดำเนินกิจการได้ไม่ติดขัด
- (๓) อมัจจพละ : กำลังอำมาตย์ หรือกำลังข้าราชการ คือ มีที่ปรึกษาและข้าราชการระดับบริหารที่ทรงคุณวุฒิเก่งกล้าสามารถ และจงรักภักดี ซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน
- (๔) อภิซัจจพละ : กำลังความมีชาติสูง คือ กำเนิดในตระกูลสูง เป็นชัตติยชาติ ต้องด้วยความนิยมเชิดชูของมหาชน และได้รับการฝึกอบรมมาแล้วเป็นอย่างดีตามประเพณีแห่งชาติตระกูลนั้น

^{๗๘} อัง.ติก.อ. (ไทย) ๓๔/๑/๓/๓๖, ชุ.จรียา.อ. (ไทย) ๗๔/๙/๓/๘๒.

^{๗๙} ปรีชา ช่างขวัญยืน, ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๗๙.

(๕) ปัญญาพละ : กำลังปัญญา คือ ทรงปรีชาญาณ หยั่งรู้เหตุผล ผิดชอบ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ สามารถวินิจฉัยเหตุการณ์ทั้งภายในภายนอก และดำริการต่างๆ ให้ได้ผลเป็นอย่างดี มีคำอธิบายเพิ่มเติมว่า กำลังแขน หรือกำลังกาย แม้จะสำคัญ แต่ท่านจัดว่าต่ำสุด หากไม่มีพลังอื่นควบคุมค้ำจุน อาจกลายเป็นกำลังอันธพาล ส่วนกำลังปัญญา ท่านจัดว่าเป็นกำลังอันประเสริฐ เป็นยอดแห่งกำลังทั้งปวง เพราะเป็นเครื่องกำกับ ควบคุม และนำทางกำลังอื่นทุกอย่าง

๓.๓.๔ ทศพิธราชธรรม

คัมภีร์พระพุทธศาสนาส่วนมากบรรยายว่า ทศพิธราชธรรมเป็นหลักธรรมสำหรับพระราชอา หรือพระเจ้าแผ่นดินทั่วไป^{๘๐} ขณะที่จักกวัตติวัตรเป็นธรรมสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น ในพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิไม่ค่อยพรรณนาถึงทศพิธราชธรรมมากนัก แต่ในมหาภิกษุสพาทาน ตอนที่กล่าวถึงอดีตชาติของตน พระมหากัสสปะกล่าวว่า ท่านเคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๐ ชาติ ดังความในคัมภีร์เถราปทานตอนหนึ่งว่า

ในกัปที่ ๖๐,๐๐๐ (นับแต่กัปนี้ไป)
ข้าพเจ้าเป็นกษัตริย์นามว่า อุพพิทชะ มีชัยชนะ
มีทวีปทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ครองแผ่นดิน
ในภัทธกัปก็อย่างนั้นเหมือนกัน
ข้าพเจ้าได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้มีพละทานมาก
ยินดีพอใจในกรรมของตนถึง ๓๐ ชาติ
ข้าพเจ้าเป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔
สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ
ในคราวเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้น
ปราสาทของข้าพเจ้าสูงตระหง่านดังสายรุ้ง^{๘๑}

พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า คำว่า “กรรมของตน” ที่พระมหากัสสปะกล่าวถึงด้วยความยินดีพอใจในที่นี้ได้แก่ ทศพิธราชธรรม หรือ ธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ๑๐ ประการ คือ ทาน (การให้สิ่งของ) ศีล (ประพฤติดีงาม) บริจาคะ (ความเสียสละ) อาชชวะ (ความซื่อตรง) มัททวะ (ความอ่อนโยน) ตบะ (ไม่หมกมุ่นในความสุขสำราญ) อักโกธะ (ความไม่โกรธ) อวิหิงสา (ความไม่ข่มเหงเบียดเบียน) ขันติ (ความอดทน) อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรม)^{๘๒} มีคำอธิบายดังต่อไปนี้

(๑) ทาน การให้ คือ สละทุนทรัพย์สิ่งของบำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือสงเคราะห์ประชาชน และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

(๒) ศีล ความประพฤติดีงาม คือ มีความสำรวมกาย วาจา มีความสุจริต ประพฤติตนเป็นแบบอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์

(๓) บริจาคะ การบริจจาค คือ สามารถเสียสละความสุขสำราญ หรือแม้แต่ชีวิตเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความเรียบร้อยของบ้านเมือง

^{๘๐} พุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๓๗๖/๑๑๒.

^{๘๑} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๑๑-๔๑๓/๖๓-๖๔.

^{๘๒} พุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๔๑๒-๔๑๓/๓๒๒

(๔) อาซหวะ ความซื่อตรง คือ ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

(๕) มัททหะ ความอ่อนโยน คือ มีอหยาศัยไม่เย่อหยิ่ง หยาบคาย กระจกถืองค์ มีความสง่างาม กิริยาสุภาพนัมนวล

(๖) ตปะ ความทรงเดช คือ แผลพหะกิเลสตัณหาให้มาครอบงำจิต ระวังยับยั้งชั่งใจได้ มุ่งมั่นที่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

(๗) อักโกระ ความไม่โกรธ คือ ไม่เกรี้ยวกราด และไม่กระทำการด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาประจำใจไว้ระงับความโกรธ

(๘) อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่หลงระเริงอำนาจ ไม่บีบบัณฑิตที่มีความกรุณา

(๙) ชันติ ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยาก ไม่ท้อถอย หมดกำลังใจในการบำเพ็ญกรณียกิจ

(๑๐) อวิโรธนะ ถือประโยชน์สุข ความดีงามของรัฐ และของราษฎรเป็นที่ตั้ง^{๘๓}
ทศพิธราชธรรมนี้มีอิทธิพลต่อรัฐาภิบาลนโยบายหรือวิธีการปกครองบ้านเมืองของพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนถึงสมัยปัจจุบันยิ่งกว่าคำสอนอื่น

๓.๓.๕ จักกวัตติธรรม

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระเจ้าจักรพรรดิประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ จึงทรงให้จักรพรรดุนั้นไปโดยธรรมเท่านั้น จักรพรรดุนั้นอันใครๆ ที่เป็นมนุษย์ เป็นข้าศึก และเป็นสัตว์มีชีวิตให้หมุนกลับไม่ได้^{๘๔} คือ

(๑) เป็นผู้รู้ประโยชน์ คือ เป็นผู้รู้ประโยชน์ หมายถึง ทรงครองราชสมบัติด้วยการทรงบำเพ็ญประโยชน์ (อัตถัญญู)

(๒) เป็นผู้รู้ธรรม คือ เป็นผู้รู้ธรรม หมายถึง ทรงรู้ขนบธรรมเนียมประเพณี (ธัมมัญญู)

(๓) เป็นผู้รู้ประมาณ คือ เป็นผู้รู้ประมาณ หมายถึง ทรงรู้จักประมาณในการลงอาชญาตามสมควรแก่ความผิด หรือในการทำพิธีกรรม (มัตตัญญู)

(๔) เป็นผู้รู้กาล คือ เป็นผู้รู้กาล หมายถึง ทรงรู้กาลที่จะเสวยความสุขในราชสมบัติ กาล เป็นที่วิจิตรฉะฉาน และกาลที่เสด็จไปยังชนบท (กาลัญญู)

(๕) เป็นผู้รู้บริษัท คือ เป็นผู้รู้บริษัท คือ ทรงรู้ว่า นี้คือชัตตยบริษัท นี้คือพราหมณบริษัท นี้คือเวสสบริษัท นี้คือศุทรวบริษัท และ นี้คือสมณบริษัท (ปริสัญญู)^{๘๕}

^{๘๓} นิรมล ทัพเวช, “การวิเคราะห์ปรัชญาเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง”, หน้า ๘๙-๙๐.

^{๘๔} ทรงให้จักรพรรดุนั้นไปโดยธรรม หมายถึง อาณาจักรที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงปกครองด้วยกุศลกรรม บล ๑๐ ประการ อันใครๆ จะให้หมุนกลับเป็นอื่นไปไม่ได้. อ. ต. ก. อ. (บาลี) ๒/๑๔/๘๘, อ. ป. ญ. ก. อ. (บาลี) ๓/๑๓๑/๕๐.

^{๘๕} อ. ป. ญ. ก. (ไทย) ๒๒/๑๓๑/๒๑๑-๒๑๒.

๓.๓.๖ อัจฉริยธรรม

พระเจ้าจักรพรรดิได้รับการรับรองว่าเป็นผู้ที่ผ่านการบำเพ็ญบารมี ได้รับการฝึกตนมาจนมี
 อัจฉริยธรรม ๔ ประการ ดังพุทธคำรัสตอนหนึ่งที่ตรัสเปรียบเทียบกับพระอานนท์ว่า

ความเป็นอัจฉริยะไม่เคยปรากฏ ๔ ประการนี้มีอยู่ในพระเจ้าจักรพรรดิ ความเป็นอัจฉริยะไม่
 เคยปรากฏ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

(๑) ถ้าชาติตยบริษัทเข้าเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ แม้เพียงได้เข้าเฝ้าก็มีใจยินดี ถ้าพระ
 เจ้าจักรพรรดิมีพระราชปฏิสันถารในชาติตยบริษัทนั้นแม้เพียงมีพระราชปฏิสันถารก็มีใจยินดี
 ชาติตยบริษัทยังไม่เต็มอิมเมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงนั่ง

(๒) ถ้าพราหมณบริษัทเข้าเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ แม้เพียงได้เข้าเฝ้าก็มีใจยินดี ถ้า
 พระเจ้าจักรพรรดิมีพระราชปฏิสันถารในพราหมณบริษัทนั้น แม้เพียงมีพระราชปฏิสันถารก็มี
 ใจยินดี พราหมณบริษัทยังไม่เต็มอิม เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงนั่ง

(๓) ถ้าคฤหบดีบริษัทเข้าเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ แม้เพียงได้เข้าเฝ้าก็มีใจยินดี ถ้าพระ
 เจ้าจักรพรรดิมีพระราชปฏิสันถารในคฤหบดีบริษัทนั้นแม้เพียงมีพระราชปฏิสันถารก็มีใจยินดี
 คฤหบดีบริษัทยังไม่เต็มอิม เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงนั่ง

(๔) ถ้าสมณบริษัทเข้าเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ แม้เพียงได้เข้าเฝ้าก็มีใจยินดี ถ้าพระ
 เจ้าจักรพรรดิมีพระราชปฏิสันถารในสมณบริษัทนั้นแม้เพียงมีพระราชปฏิสันถารก็มีใจยินดี
 สมณบริษัทยังไม่เต็มอิมเมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงนั่ง ฉันทใด

ความเป็นอัจฉริยะไม่เคยปรากฏ ๔ ประการนี้ มีอยู่ในพระเจ้าจักรพรรดิ ความเป็นอัจฉริยะ
 ไม่เคยปรากฏ ๔ ประการ ก็ฉันทนั้นเหมือนกันมีอยู่ในอานนท์ ความเป็นอัจฉริยะไม่เคยปรากฏ ๔
 ประการ คือ

(๑) ถ้าภิกษุบริษัทเข้าพบอานนท์ แม้เพียงได้พบก็มีใจยินดี ถ้าอานนท์แสดงธรรมใน
 ภิกษุบริษัทนั้น แม้เพียงแสดงธรรมก็มีใจยินดี ภิกษุบริษัทยังไม่เต็มอิม เมื่ออานนท์หยุดแสดง

(๒) ถ้าภิกษุณีบริษัทเข้าพบอานนท์ แม้เพียงได้พบก็มีใจยินดี ถ้าอานนท์แสดงธรรม
 ในภิกษุณีบริษัทนั้น แม้เพียงแสดงธรรมก็มีใจยินดี ภิกษุณีบริษัทยังไม่เต็มอิม เมื่ออานนท์หยุด
 แสดง

(๓) ถ้าอุบาสกบริษัทเข้าพบอานนท์ แม้เพียงได้พบก็มีใจยินดี ถ้าอานนท์แสดงธรรม
 ในอุบาสกบริษัทนั้น แม้เพียงแสดงธรรมก็มีใจยินดี อุบาสกบริษัทยังไม่เต็มอิม เมื่ออานนท์หยุด
 แสดง

(๔) ถ้าอุบาสิกาบริษัทเข้าพบอานนท์ แม้เพียงได้พบก็มีใจยินดี ถ้าอานนท์แสดง
 ธรรมในอุบาสิกาบริษัทนั้น แม้เพียงแสดงธรรมก็มีใจยินดี อุบาสิกาบริษัทยังไม่เต็มอิม เมื่อ
 อานนท์หยุดแสดง^{๘๖}

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้า
 จักรพรรดิมีหลายหมวด ไม่ได้มีเฉพาะจักกวัตตัตตวิตรและราชสังคหวัตถุดังที่ทราบโดยทั่วไป หลักธรรม
 หมวดนี้ครอบคลุมทั้งการบริหารประเทศ การดูแลพระราชวงศ์ การต่างประเทศ การดูแลสัตว์

^{๘๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๘/๑๕๕-๑๕๖.

สิ่งแวดลอมและสอบถามเล่าเรียนธรรมจากสมณพราหมณ์ผู้รอบรู้ธรรม จึงเป็นเรื่องที่จะศึกษาวิจัยให้รอบด้านแล้วนำเสนอให้เป็นประโยชน์แก่สังคมสืบต่อไป

๓.๔ หลักธรรมสำหรับส่งเสริมเศรษฐกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ

หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิที่กล่าวถึงเรื่องเศรษฐกิจพบในจกักรวัตติสูตรและราชสังคหวัตตุ โดยกล่าวไว้เพียงสั้นๆ จะยกมานำเสนอโดยสรุปดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ จกักรวัตติสูตร

ในจกักรวัตติสูตรมีเนื้อหาตอนที่ว่าด้วยเศรษฐกิจประมาณ ๓ ข้อ แสดงให้เห็นกลุ่มบุคคลที่พระเจ้าจักรพรรดิควรอนุเคราะห์ช่วยเหลือ ได้แก่ พราหมณ์คฤหบดี ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามชนบท และประชาชนทั่วไปที่ยากจนไม่มีทรัพย์สำหรับใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน วิธีการที่ทรงใช้ ได้แก่

(๑) พราหมณ์คฤหบดี : สงเคราะห์ชนเจ้าพิธี เจ้าตำรา พ่อค้า เจ้าไร่ เจ้านา คือ ครู อาจารย์ นักวิชาการ หมอ พ่อค้า ผู้ประกอบวิชาชีพต่างๆ และเกษตรกร ด้วยช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพทำมาหากินเป็นต้น^{๘๗}

ธรรมข้อนี้แสดงให้เห็นวิธีส่งเสริมเศรษฐกิจของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยการจัดหาทุนและอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพแก่พราหมณ์คฤหบดี ได้แก่ ชนชั้นกลางผู้ประกอบวิชาชีพต่างๆ รวมทั้งเกษตรกร บุคคลกลุ่มนี้เมื่อได้รับทุนจากพระเจ้าจักรพรรดิย่อมสามารถนำทุนไปใช้ในการประกอบอาชีพสามารถหาทรัพย์ได้เพิ่มขึ้นตามความรู้ความสามารถ

(๒) เนคมชนบท : สงเคราะห์ชาวนิคมนชนบท คือ ราษฎรทั้งปวงทุกท้องถิ่นตลอดถึงชายแดนทั่วไป ไม่ทอดทิ้งประชาชนแม้จะอยู่ในถิ่นกันดาร^{๘๘}

ธรรมข้อนี้แสดงให้เห็นว่า ในการสงเคราะห์คนในแคว้นนั้น ทรงสงเคราะห์คนทุกฝ่ายทั้งคนในครอบครัว พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการฝ่ายใน ข้าราชการผู้ตามเสด็จ ข้าราชการฝ่ายทหาร นอกจากนี้ยังให้การสงเคราะห์ประชาชนที่อาศัยอยู่ตามนิคมชนบท หรือ คนที่อาศัยตามชนบทที่กันดารหรือชายแดนด้วย ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามนิคมชนบทถือเป็นประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ห่างไกลเมืองหลวง จึงจำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือจากผู้ปกครองด้วยวิธีการที่เหมาะสม

(๓) ธนานุปทาน : ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์ หรือ พระราชทานทรัพย์แก่ประชาชนผู้ยากจนขอสน ไม่มีเงินใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพ^{๘๙}

ธรรมข้อนี้แสดงให้เห็นว่า สำหรับประชาชนที่ไม่มีทรัพย์ อาจจะด้วยสาเหตุใดก็ตามแต่ หากพิจารณาเห็นว่าหากเขาได้ทรัพย์ไปแล้วจะสามารถช่วยแก้ปัญหาชีวิตเขาได้ พระเจ้าจักรพรรดิก็จะพระราชทานทรัพย์ให้ โดยมีวัตถุประสงค์อย่างน้อย ๒ ประการ คือ (๑) คนไม่มีทรัพย์จะได้นำทรัพย์ที่พระราชทานให้หันไปใช้เป็นทุนในการประกอบอาชีพหรือใช้เลี้ยงชีวิต และ (๒) คนไม่มีทรัพย์

^{๘๗} ธรรมข้อนี้เป็นจกักรวัตติสูตรตามนัยอรรถกถาข้อที่ ๔, ดุรายละเอียดยใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๕๑.

^{๘๘} ธรรมข้อนี้เป็นจกักรวัตติสูตรตามนัยอรรถกถาข้อที่ ๕, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๑.

^{๘๙} ธรรมข้อนี้เป็นจกักรวัตติสูตรตามนัยอรรถกถาข้อที่ ๙, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๒.

เมื่อได้รับพระราชทานความช่วยเหลือแล้วเขาจะได้ไม่ไปก่ออาชญากรรม ดังตัวอย่างในจกัถตติสูตรที่แสดงว่า การไม่มีทรัพย์เป็นสาเหตุของการกระทำกุศลกรรมบถมีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น

ข้อความในจกัถตติสูตรแสดงให้เห็นว่า เมื่อประชาชนประสบปัญหาเศรษฐกิจ ไม่มีทรัพย์ไว้ใช้จ่ายในการดำรงชีพและการดำเนินชีวิตด้านต่างๆ ก็จะไปสู่ปัญหาชีวิตและปัญหาสังคม ดังความในจกัถตติสูตรตอนหนึ่งว่า

ลำดับนั้น ท้าวเธอโปรดให้ประชุมข้าราชการ ข้าราชการบริพาร โหราจารย์และมหาอำมาตย์แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์ องคมนตรีตรัสถามถึงจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ พวกเขาจึงกราบทูลจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐแก่ท้าวเธอ ท้าวเธอได้ฟังคำทูลตอบของพวกเขาแล้ว จึงทรงจัดการรักษา ป้องกันและคุ้มครองโดยชอบธรรม แต่ไม่ได้พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ เมื่อไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนจึงแพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย บุรุษคนหนึ่งจึงถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย ประชาชนช่วยกันจับบุรุษนั้นได้แล้วนำไปถวายแก่ท้าวเธอ กราบทูลว่า ‘ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท บุรุษคนนี้ถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย’

เมื่อพวกเขากราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้าวเธอจึงตรัสถามบุรุษนั้นว่า ‘ทราบว่าเป็นสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมยจริงหรือ’ ‘จริง พระเจ้าข้า’ ‘เพราะเหตุไร’ ‘เพราะข้าพระองค์ไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีพ’ ลำดับนั้น ท้าวเธอจึงพระราชทานทรัพย์ให้แก่เขาแล้วรับสั่งว่า ‘พ่อคุณ เธอจงเลี้ยงชีพ จงเลี้ยงมารดาบิดา เลี้ยงบุตรภรรยา ประกอบกิจการทั้งหลาย จงตั้งทักษิณาในสมณพราหมณ์ทั้งหลายที่ทำให้มีผลสูงขึ้นไปที่เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผลให้เกิดในสวรรค์ด้วยทรัพย์นี้เถิด’^{๙๐}

กล่าวได้ว่า การที่ประชาชนขัดสนเงินทอง หรือเศรษฐกิจไม่ดีก็อาจเป็นสาเหตุของปัญหาอาชญากรรมอย่างหนึ่ง กล่าวคือ หากสังคมมีเศรษฐกิจไม่ดี ประชาชนยากจนก็มีแนวโน้มที่จะทำผิดกฎหมายที่เกี่ยวกับทรัพย์สินได้ เช่น การลักทรัพย์ ปล้นทรัพย์ ชิงทรัพย์และการฉ้อโกงทรัพย์ของคนอื่นมาเป็นของตัว ดังความตอนหนึ่งในจกัถตติสูตรว่า

- (๑) เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย
- (๒) เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทาน (การถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของไม่ได้ให้) ก็แพร่หลาย
- (๓) เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ศัสตราภังการ (การฆ่าสัตว์) ก็แพร่หลาย
- (๔) เมื่อศัสตราภังการแพร่หลาย ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) ก็แพร่หลาย
- (๕) เมื่อปาณาติบาตแพร่หลาย มุสาวาท (การพูดเท็จ) ก็แพร่หลาย
- (๖) เมื่อมุสาวาทแพร่หลาย ปิสฺสุณาวาจา (การพูดส่อเสียด) ก็แพร่หลาย
- (๗) เมื่อปิสฺสุณาวาจาแพร่หลาย กามเมสุมิฉฉาจาร (การประพฤตินอกใจ) ก็แพร่หลาย
- (๘) เมื่อกามเมสุมิฉฉาจารแพร่หลาย ธรรม ๒ ประการ คือ ผรุสวาจา (การพูดคำหยาบ) และสัมผัปปลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ) ก็แพร่หลาย

^{๙๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๑/๖๗-๖๘.

(๙) เมื่อธรรม ๒ ประการแพร่หลาย อภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) และ พยาบาท (ความคิดร้าย) ก็แพร่หลาย

(๑๐) เมื่ออภิชฌาและพยาบาทแพร่หลาย มิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) ก็แพร่หลาย

(๑๑) เมื่อมิจฉาทิฏฐิแพร่หลาย ธรรม ๓ ประการ คือ อธัมมราคะ^{๙๑} วิสมโลภะ^{๙๒} และมิจฉาธรรม^{๙๓} ก็แพร่หลาย

(๑๒) เมื่อธรรม ๓ ประการแพร่หลาย ธรรมเหล่านี้คือ ความไม่เกื้อกูลมารดา ความไม่เกื้อกูลบิดา ความไม่เกื้อกูลสมณะ ความไม่เกื้อกูลพราหมณ์ และการไม่ประพฤติด่อนน้อมต่อ ผู้ใหญ่ในตระกูลก็แพร่หลาย

(๑๓) เมื่อธรรมเหล่านี้แพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อม ถอยบ้าง

(๑๔) เมื่อพวกเขาอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มี อายุขัย ๒๕๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๑๐๐ ปี^{๙๔}

เนื้อหานี้ในจกัถวัตตสูตรระบุว่า เมื่อคนไม่มีทรัพย์ไม่ได้รับความช่วยเหลือ เขาก็จะไปก่อ อาชญากรรมหรือทำผิดศีลธรรมต่างๆ มากมายทั้งการลักขโมย ทำร้ายชีวิตกัน การพูดเท็จ การพูด ส่อเสียด การประพฤติดิฉันในกาม การพูดเพ้อเจ้อ ความคิดปองร้ายคนอื่น และความเห็นผิด^{๙๕} ซึ่ง แสดงให้เห็นว่า ความอดอยากหรือไม่มีทรัพย์ใช้จ่ายในชีวิตประจำวันเป็นสาเหตุของอาชญากรรม และปัญหาบ้านเมืองอย่างหนึ่ง ปัญหานี้ทรงใช้วิธีการแก้ปัญหามากวิธี ทั้งการจับตัวมาลงโทษให้เกรง กลัวเข็ดหลาบ วิธีหนึ่งที่ทรงใช้คือการพระราชทานทรัพย์ให้เขาไปใช้ในการดำรงชีพ แต่สำหรับบางคน ทรัพย์ที่ได้รับพระราชทานไปคงนำไปใช้เป็นทุนในการประกอบอาชีพ

๓.๔.๒ ราชสังคหวัตถุ

หลักธรรมอีกหมวดหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงวิธีการพัฒนาเศรษฐกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ คือ ราชสังคหวัตถุ โดยแสดงให้เห็นว่า ทรงให้ความสำคัญกับการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร หรือผลิตผลทาง การเกษตรประเภทข้าวซึ่งเป็นอาหารที่ประชาชนส่วนมากบริโภคเป็นอาหาร ธรรมข้อนี้พระพุทธเจ้า ปรับมาจากวิธีบูชาญญ ๔ แบบของพราหมณ์ กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงให้ยกเลิกการบูชาญญทุกอย่าง แล้วมหายัญทั้ง ๕ นั้น ก็เปลี่ยนความหมายไปหมดสิ้น โดยกลายมาเป็นหลักการสงเคราะห์รวมใจ ประชาชน เรียกว่า ราชสังคหวัตถุ ๔ ตามแนวทางของพระพุทธศาสนา ได้แก่

^{๙๑} อธัมมราคะ แปลว่า ความกำหนดที่ผิดธรรม หมายถึง ความกำหนดในบุคคลที่ไม่สมควรกำหนด เช่น แม่ พ่อ. ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๐๑/๓๘.

^{๙๒} วิสมโลภะ แปลว่า ความโลภจัด หมายถึง ความโลภที่รุนแรงในฐานะแม่ที่ควรจะได้. ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๐๑/๓๘.

^{๙๓} มิจฉาธรรม แปลว่า ความกำหนดผิดธรรมชาติ หมายถึง ความกำหนดที่ชายมีต่อชาย และผู้หญิงมี ต่อผู้หญิง. พ่อ. ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๐๑/๓๘.

^{๙๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๒/๗๓.

^{๙๕} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๑-๑๐๐/๖๗-๗๒.

(๑) สัสสมณะ ปรีชาสามารถในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร พระราชาแทนที่จะเก่งด้วยการทำพิธีฆ่าม้าบูชาชัย ก็เปลี่ยนมาเป็นผู้มีปรีชาสามารถในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร

(๒) ปรีสมณะ ปรีชาสามารถในการบำรุงข้าราชการ ทั้งทหาร และพลเรือน เช่น ส่งเสริมคนที่มีความสามารถ ผู้ฉลาด ซื่อสัตย์สุจริต ขยันหมั่นเพียร

(๓) สัมมาปาสะ ปรีชาสามารถผูกใจประชาชนเหมือนเอาบ่วงคล้องไว้ ด้วยการส่งเสริมสัมมาชีพ เช่น ให้กู้ยืมเงินทุนไปสร้างตัวในพาณิชย์กรรม และในการประกอบกิจการต่างๆ ช่วยให้คนจนตั้งตัว ให้คนล้มฟื้นตัวได้

(๔) วาชเปยยะ มีวาจาพูดดีมีใจ ทรงปรีชาสามารถในการเจรจาปราศรัยเข้าถึงประชาชน แสดงให้เห็นความเอาพระทัยใส่ห่วงใย รับรู้ปัญหา รับฟังปัญหา มีวาทนะที่ฟังแล้วชวนใจให้อยากทำอยากปฏิบัติ อยากร่วมมือร่วมการร่วมงานทุกอย่าง ตลอดจนแนะนำสั่งสอนประชาชนว่าควรจะทำอะไรปฏิบัติตัวช่วยเหลือกันอย่างไร ให้มีการสื่อสารอวยธรรมอันวยปัญญา ไร้เดือนคนทุกหมู่เหล่าให้ใส่ใจปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างจริงจังสุจริต ให้สัมฤทธิ์ผลดี ที่จะให้สังคมประเทศชาติเจริญพัฒนาสุขสันต์มั่นคง และให้ทุกตัวบุคคลพัฒนาชีวิตของตน^{๑๖}

ในจกัถวัตตีสสูตรและมหาสุทฺถสสนสูตรบรรยายไว้คล้ายกันว่า การจะแก้ปัญหาเศรษฐกิจนั้น ต้องทำอย่างรอบด้าน ด้วยการสอนให้ประชาชนพึ่งพาตนเองได้ โดยรัฐอาจให้ความช่วยเหลือเป็นเบื้องต้นก่อน จากนั้นต้องให้เขาช่วยเหลือตัวเอง เมื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจจนประชาชนมีรายได้พอแก่การดำรงชีพก็จะลดปัญหาประชาชนก่ออาชญากรรมประเภทชิงทรัพย์หรือลักขโมย トラบไตที่แก้ปัญหาเศรษฐกิจหรือเรื่องปากท้องไม่ได้จะทำให้การแก้ปัญหาสังคมอื่นได้ยากลำบาก ต่อจากนั้นก็ต้องสั่งสอนให้ประชาชนขยันทำมาหากินเพื่อจะได้มีรายได้มาเลี้ยงตัวเองและครอบครัว

๓.๕ หลักธรรมสำหรับคุ้มครองสัตว์และรักษาสิ่งแวดล้อมของพระเจ้าจักรพรรดิ

การคุ้มครองสัตว์และรักษาสิ่งแวดล้อมเป็นพระจริยาวัตรอย่างหนึ่งของพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏในจกัถวัตตีสสูตรและพบว่าเป็นพระจริยาของพระเจ้าจักรพรรดิหลายพระองค์ มีสาระสำคัญโดยสรุปดังต่อไปนี้

๓.๕.๑ จกัถวัตตีสวัตร

หลักธรรมที่พระเจ้าจักรพรรดิปฏิบัติอีกด้านหนึ่งที่น่าสนใจคือ การคุ้มครองสัตว์และรักษาสิ่งแวดล้อม แม้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่ได้แสดงรายละเอียดไว้มาก แต่ก็พอสรุปได้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิมีหน้าที่ต้องคุ้มครองสัตว์ (มิกะ) และนก (ปักชี)^{๑๗} ซึ่งมีหลายชนิด มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) มิกะ สัตว์ชนิดต่างๆ ที่อาศัยบนบก ทรงให้อภัยทาน คือ ให้ความปลอดภัยพิจารณาจากวิธีปฏิบัติของพระราชาในสมัยพุทธกาลก็พอทราบวิธีปฏิบัติ กล่าวคือ ทรงกำหนดป่าหรือพระราชอุทยานให้เป็นที่อยู่อาศัยของหมู่สัตว์ พร้อมจัดคนเฝ้ารักษา คอยให้อาหาร และป้องกันภัยอัน

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *ธรรมของพระราชา*, หน้า ๑๙-๒๑

^{๑๗} ธรรมข้อนี้เป็นจกัถวัตตีสวัตรตามนัยวรรคกถาข้อที่ ๗, ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๒๕๑.

อาจจะเกิดจากสาเหตุต่างๆ เพื่อให้สัตว์ประเภทต่างๆ ไม่ถูกทำร้ายหรือรบกวน พร้อมกันนั้นก็อาจประกาศห้ามไม่ให้ประชาชนล่าสัตว์ในแคว้นของพระองค์

(๒) ปักษี นกชนิดต่างๆ ที่บินในอากาศและที่อาศัยตามต้นไม้หรือพื้นดิน ก็ทรงให้การอารักขาคุ้มครอง ด้วยการกันพื้นที่ป่าให้นกได้เข้าไปอาศัย อาจทำเป็นลักษณะอุทยานหรือเขตอภัยทาน เช่น ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ลัญฐิวัน พร้อมกันนั้นก็น่าจะมีการจัดคนเฝ้ารักษาความปลอดภัยแก่กันทั้งหลาย โดยอาจต้องถึงขั้นประกาศห้ามประชาชนทราบทั่วพระนคร ไม่ให้เข้าไปทำร้ายหรือรบกวนนกในป่า^{๙๘}

๓.๕.๒ อวาสสัปปายะ

เนื้อหาในจังกวัตติสูตรและมหาสุทฺถสสนสูตรบรรยายถึงสภาพแวดล้อมและวิธีปฏิบัติต่อสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นจำพวกป่าไม้ สระและสภาพแวดล้อมอื่นๆ สรุปได้ ๔ ประการ คือ

(๑) สวนตาล ในมหาสุทฺถสสนสูตรบรรยายรายละเอียดในลักษณะคล้ายกันว่า ในพระราชวังของพระเจ้าจักรพรรดิจะมีการปลูกต้นไม้จำนวนมากจนมีลักษณะเป็นป่า รายชื่อต้นไม้ที่ปลูกจนเป็นป่า เช่น สวนตาล พระเจ้ามหาสุทฺถสสนะโปรดให้สร้างสวนตาลขึ้นเพื่อเป็นที่พักผ่อนตอนกลางวันดังความตอนหนึ่งว่า “พระเจ้ามหาสุทฺถสสนะทรงดำริตั้งนี้ว่า ‘ทางที่ดี เราน่าจะให้สร้างสวนตาลทองคำไว้ที่ใกล้ประตูเรือนยอดมหายิวหะ^{๙๙} สำหรับนั่งพักผ่อนกลางวัน’ จึงรับสั่งให้สร้างสวนตาลทองคำไว้ที่ใกล้ประตูเรือนยอดมหายิวหะ สำหรับทรงนั่งพักผ่อนกลางวัน”^{๑๐๐}

(๒) สระธรรมโปกขรณี พระเจ้ามหาสุทฺถสสนะโปรดให้สร้างสระโปกขรณี ดังความตอนหนึ่งว่า

พระเจ้ามหาสุทฺถสสนะทรงดำริตั้งนี้ว่า ‘ทางที่ดี เราน่าจะขุดสระโปกขรณี มีระยะห่างกันสระละ ๑๐๐ ช่วงนิ้ว ที่ระหว่างต้นตาลเหล่านี้’ แล้วรับสั่งให้ขุดสระโปกขรณี มีระยะห่างกันสระละ ๑๐๐ ช่วงนิ้ว ที่ระหว่างต้นตาลเหล่านั้น สระโปกขรณีเหล่านั้นก่อด้วยอิฐ ๔ ชนิด ได้แก่ (๑) อิฐทอง (๒) อิฐเงิน (๓) อิฐแก้วไพฑูรย์ (๔) อิฐแก้วผลึก สระโปกขรณีเหล่านั้น แต่ละสระมีบันได ๔ บันได แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ (๑) บันไดทอง (๒) บันไดเงิน (๓) บันไดแก้วไพฑูรย์ (๔) บันไดแก้วผลึก บันไดทองมีลูกกรงทำด้วยทอง ราวและหัวเสาทำด้วยเงิน บันไดเงินมีลูกกรงทำด้วยเงิน ราวและหัวเสาทำด้วยทอง บันไดแก้วไพฑูรย์มีลูกกรงทำด้วยแก้วไพฑูรย์ ราวและหัวเสาทำด้วยแก้วผลึก บันไดแก้วผลึกมีลูกกรงทำด้วยแก้วผลึก ราวและหัวเสาทำด้วยแก้วไพฑูรย์ สระโปกขรณีเหล่านั้น มีรั้วล้อม ๒ ชั้น คือ (๑) รั้วทอง (๒) รั้วเงิน รั้วทองมีเสาทำด้วยทอง ราวและหัวเสาทำด้วยเงิน รั้วเงินมีเสาทำด้วยเงิน ราวและหัวเสาทำด้วยทอง^{๑๐๑}

(๓) ดอกไม้ พระเจ้ามหาสุทฺถสสนะมีพระดำริให้ปลูกไม้ดอกจำนวนมากดังความตอนหนึ่งว่า พระเจ้ามหาสุทฺถสสนะทรงดำริตั้งนี้ว่า ‘ในสระโปกขรณีเหล่านี้ ทางที่ดี เราน่าจะให้ปลูกไม้ดอกเช่นนี้ คือ อุบล ปทุม โกมุท บุนนทริก อันผลิดอกได้ทุกฤดูกาลไว้เพื่อมอบให้แก่ทุกๆ คน

^{๙๘} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมของพระราชา**, หน้า ๑๕.

^{๙๙} มหายิวหะ เป็นชื่อเรือนยอดหลังใหญ่ที่ทำด้วยเงิน. ที.ม.อ. (บาลี) ๒๖๐/๒๔๓.

^{๑๐๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๗/๑๙๑.

^{๑๐๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๓/๑๘๘.

ไม่ให้ต้องกลับมือเปล่า’ จึงรับสั่งให้ปลูกไม้ดอกเช่นนี้ คือ อุบล ปทุม โกมุล บุนนทริก อันผลิดอกได้ทุกฤดูกาลไว้ เพื่อมอบให้แก่ทุกๆ คน ไม่ให้ต้องกลับมือเปล่า^{๑๐๒}

(๔) ธรรมปราสาท พระเจ้ามหาสุทิสสนะโปรดให้สร้างธรรมปราสาทขึ้นเพื่อเป็นที่ประทับสำราญพระอิริยาบถ ดังความตอนหนึ่งว่า

วิสสุกรรมเทพบุตรได้เนรมิตพระราชนิเวศน์ชื่อธรรมปราสาทถวายพระเจ้ามหาสุทิสสนะ ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาว ๑ โยชน์ ด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้างกึ่งโยชน์ มีฐานสูงกว่า ๓ ชั่วโมง ก่อด้วยอิฐ ๔ ชนิด คือ (๑) อิฐทอง (๒) อิฐเงิน (๓) อิฐแก้วไพฑูรย์ (๔) อิฐแก้วผลึก

ธรรมปราสาทมีเสา ๘๔,๐๐๐ ต้น แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ (๑) เสาทอง (๒) เสาเงิน (๓) เสาแก้วไพฑูรย์ (๔) เสาแก้วผลึก ปูด้วยแผ่นกระดาน ๔ ชนิด คือ (๑) กระดานทอง (๒) กระดานเงิน (๓) กระดานแก้วไพฑูรย์ (๔) กระดานแก้วผลึก

ธรรมปราสาทมีบันได ๒๔ บันได แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ (๑) บันไดทอง (๒) บันไดเงิน (๓) บันไดแก้วไพฑูรย์ (๔) บันไดแก้วผลึก บันไดทองมีลูกกรงทำด้วยทอง ราวและหัวเสาทำด้วยเงิน บันไดเงินมีลูกกรงทำด้วยเงิน ราวและหัวเสาทำด้วยทอง บันไดแก้วไพฑูรย์มีลูกกรงทำด้วยแก้วไพฑูรย์ ราวและหัวเสาทำด้วยแก้วผลึก บันไดแก้วผลึกมีลูกกรงทำด้วยแก้วผลึก ราวและหัวเสาทำด้วยแก้วไพฑูรย์ธรรมปราสาทมีเรือนยอด ๘๔,๐๐๐ ยอด แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ (๑) เรือนยอดทอง (๒) เรือนยอดเงิน (๓) เรือนยอดแก้วไพฑูรย์ (๔) เรือนยอดแก้วผลึกในเรือนยอดทอง ตั้งบัลลังก์เงินไว้ ในเรือนยอดเงินตั้งบัลลังก์ทองไว้ ในเรือนยอดแก้วไพฑูรย์ตั้งบัลลังก์แก้วไว้ ในเรือนยอดแก้วผลึกตั้งบัลลังก์แก้วบุษราคัมไว้ ที่ใกล้ประตูเรือนยอดทองตั้งต้นตาลเงิน ซึ่งมีลำต้นเป็นเงิน ใบและผลเป็นทอง ที่ใกล้ประตูเรือนยอดเงินตั้งต้นตาลทอง ซึ่งมีลำต้นเป็นทอง ใบและผลเป็นเงิน ที่ใกล้ประตูเรือนยอดแก้วไพฑูรย์ตั้งต้นตาลแก้วผลึก ซึ่งมีลำต้นเป็นแก้วผลึก ใบและผลเป็นแก้วไพฑูรย์ ที่ประตูเรือนยอดแก้วผลึกตั้งต้นตาลแก้วไพฑูรย์ ซึ่งมีลำต้นเป็นแก้วไพฑูรย์ ใบและผลเป็นแก้วผลึก^{๑๐๓}

ในการคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดลอมนั้น พระเจ้าจักรพรรดิให้ความสำคัญกับทรัพยากรทางธรรมชาติ ๓ ประเภท คือ (๑) สัตว์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น สัตว์และนกในป่า รวมทั้งช้างและม้าที่อาศัยอยู่ในเมืองกับมนุษย์โดยถูกนำมาเลี้ยงเป็นสัตว์พาหนะในกองทัพ และ (๒) สิ่งแวดลอมที่มนุษย์สร้างขึ้นให้มีลักษณะเป็นธรรมชาติให้ความร่มรื่นรมย์ เช่น สระธรรมโปกขรณี สวนดอกไม้ สวนตาล และ สิ่งแวดลอมที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พักอาศัย เช่น ธรรมปราสาท สิ่งแวดลอมเหล่านี้สร้างขึ้นตามหลักอวาสาสัปปายะ คือ เป็นที่อยู่อันสบาย มีความเหมาะสม ปลอดภัย ผู้คนไม่พลุกพล่าน

๓.๖ หลักธรรมสำหรับอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนาของพระเจ้าจักรพรรดิ

พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนามักจะถูกยกมาเปรียบเทียบกับหรือถูกกล่าวถึงในบริบทเดียวกันกับพระพุทธเจ้าและพระมหาเถระในสมัยพุทธกาล เช่น พระอานนท์ และพระอรชกถาจารย์ก็กล่าวถึงบทบาทของพระองค์ว่าเป็นผู้สั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนในช่วงที่โลกว่างเว้นจาก

^{๑๐๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๓/๑๘๘.

^{๑๐๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๖/๑๙๐-๑๙๑.

การเสด็จอุบัติของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังพบว่า พระเจ้าจักรพรรดิยังทรงเป็นบุคคลหนึ่งที่เคารพธรรม ศาสนาธรรม ดำเนินชีวิตโดยยึดหลักธรรม พร้อมกันนั้นก็มียุทธศาสตร์สำคัญในการอุปถัมภ์บำรุงศาสนาและนักบวชในศาสนาด้วย บางพระองค์ออกบวชเป็นบรรพชิต เช่น ดาบส ฤๅษี ปริพาชก และภิกษุในพระพุทธศาสนา หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิที่เป็นหลักในการอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนามีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๖.๑ ทาน (การให้)

ทาน ได้แก่ การให้ การให้ทานจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยจิตใจที่อยากจะเสียสละวัตถุสิ่งของของตนแก่คนอื่น มุ่งอนุเคราะห์ ช่วยเหลือและสนับสนุนคนอื่นให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การให้ทานจะฝึกคนให้เป็นคนมีใจกว้างขวาง ไม่หวงแหนสิ่งของของตน ละความยึดมั่นหรือความโลภในสิ่งของอันเป็นวัตถุภายนอก แบ่งเป็น ๒ คือ

๓.๖.๑.๑ อามิสทาน การให้วัตถุสิ่งของ

อามิสทาน คือ การให้วัตถุ สิ่งของเครื่องใช้ ปัจจัย ๔ หรือทรัพย์แก่ผู้อื่น รวมทั้งการถวายปัจจัยอันควรแก่สมณบริโภคแก่นักบวช การบำเพ็ญอามิสทานของพระเจ้าจักรพรรดิพบได้หลายกรณี มีทั้งที่กระทำต่อนักบวชและประชาชนทั่วไป

๑) พระเจ้าสังฆะมอถวายปราสาทที่ทรงให้สร้างขึ้นแก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วนิพก และยากทั้งหลายนก่อนที่จะสละราชสมบัติออกผนวชเป็นภิกษุ^{๑๐๔}

๒) พระเจ้ามหาสุทิสสนะโปรดให้สร้างโรงทานที่ขอบสระโบกขรณีตั้งความตอนหนึ่งในมหาสุทิสสนสูตรว่า

ทางที่ดี เราน่าจะจัดสิ่งของให้ทานเช่นนี้ คือ ข้าวสำหรับผู้ต้องการข้าว น้ำสำหรับผู้ต้องการน้ำ ผ้าสำหรับผู้ต้องการผ้า ยานสำหรับผู้ต้องการยาน ที่นอนสำหรับผู้ต้องการที่นอน สตรีสำหรับผู้ต้องการสตรี เงินสำหรับผู้ต้องการเงิน ทองสำหรับผู้ต้องการทอง' จึงทรงจัดสิ่งของให้ทานเช่นนี้ คือ ข้าวสำหรับผู้ต้องการข้าว น้ำสำหรับผู้ต้องการน้ำ ผ้าสำหรับผู้ต้องการผ้า ยานสำหรับผู้ต้องการยาน ที่นอนสำหรับผู้ต้องการที่นอน สตรีสำหรับผู้ต้องการสตรี เงินสำหรับผู้ต้องการเงิน ทองสำหรับผู้ต้องการทองไว้ที่ขอบสระโบกขรณีเหล่านั้น^{๑๐๕}

๓) พระเจ้าจักรพรรดิมอบทรัพย์เป็นทุนแก่พวกพราหมณ์คฤหบดี^{๑๐๖} และประชาชนที่อาศัยอยู่ตามคามนิคมในชนบทห่างไกลเมืองหลวง^{๑๐๗}

๔) พระเจ้าจักรพรรดิมอบทรัพย์ให้แก่คนไม่มีทรัพย์เพื่อใช้เลี้ยงชีพ ป้องกันไม่ให้เขาไปก่ออาชญากรรมมีการลักขโมยเป็นต้น^{๑๐๘} และใช้เป็นทุนในการประกอบอาชีพหารายได้มาเลี้ยงตัวเองและครอบครัว โดยที่ผู้สุดแม้แต่คนอนาถาไรที่พึ่งก็ทรงให้ความช่วยเหลือด้วยการตั้งโรงทาน

^{๑๐๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๙/๗๙.

^{๑๐๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๕/๑๘๙.

^{๑๐๖} ธรรมข้อนี้เป็นจักกวัตติวัตรตามนัยอรรถกถาข้อที่ ๔, ตูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๕๑.

^{๑๐๗} ธรรมข้อนี้เป็นจักกวัตติวัตรตามนัยอรรถกถาข้อที่ ๕, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๑.

^{๑๐๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๑/๖๗.

๓.๖.๑.๒ ธรรมเนียม การให้ธรรมหรือคำอบรมสั่งสอน

ธรรมเนียม คือ การให้ธรรมหรือให้คำสั่งสอน^{๑๐๙} การอบรมสั่งสอนและให้คำแนะนำนี้ พระเจ้าจักรพรรดิทรงบำเพ็ญแก่บุคคลหลายกลุ่ม เช่น

๑) แสดงจักกวัตติวัตรแก่พระโอรสพระองค์โตเพื่อให้รู้หลักการปกครองบ้านเมืองที่สืบทอดมาหลายชั่วคน ให้พระโอรสมีความพร้อมที่จะปกครองบ้านเมืองต่อจากพระองค์ พร้อมทั้งวิธีการแก้ปัญหาจากการบริหารบ้านเมืองด้วยอุบายต่างๆ^{๑๑๐}

๒) สั่งสอนธรรม เช่น ศีล ๕ อุโบสถศีลและกุศลกรรมบถแก่พระโอรส-พระธิดาและประชาชนของพระองค์^{๑๑๑}

๓) อบรมสั่งสอนกษัตริย์ในแคว้นอื่นที่ทรงเข้ายึดครองมาอยู่ใต้พระราชอำนาจ โดยสอนให้ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถแล้วทำหน้าที่ปกครองแคว้นของตนต่อไป^{๑๑๒}

๓.๖.๒ จักกวัตติวัตร

หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิที่ทรงปฏิบัติเพื่ออุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนาและนักบวชในศาสนาที่ปรากฏในจักกวัตติสูตร พบว่ามี ๓ ข้อ ได้แก่

(๑) สมณพราหมณ์ : คุ้มครองเหล่าสมณพราหมณ์

ธรรมข้อนี้แสดงให้เห็นบทบาทด้านการคุ้มครองนักบวชในศาสนาด้วยการให้การอารักขาคุ้มครองจากภัยหรืออันตรายต่างๆ ที่อาจมาถึงตัวและหมู่คณะ สมณพราหมณ์ที่พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่พบมากได้แก่ ดาบส ฤๅษี ปริพาชก (ผู้เป็นกัมมวาที) และภิกษุในพระพุทธศาสนา

(๒) สมณพราหมณ์ปริปุจฉา : เข้าไปหาและสอบถามปัญหาแก่สมณพราหมณ์

ธรรมข้อนี้แสดงให้เห็นบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิที่แสดงออกมาจากความเคารพธรรม ความสนพระทัยในการศึกษาธรรม จึงเข้าไปสอบถามนักบวชในศาสนาที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบแล้วนำมาปรับใช้ในชีวิต ธรรมข้อนี้มีรายละเอียดชัดเจนทั้งแนวคิดและวิธีปฏิบัติ ดังพระโอวาทที่พระเจ้าทัฬหเนมิประทานแก่พระโอรสพระองค์โตผู้ได้รับความไว้วางพระทัยให้ขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระองค์ ดังความตอนหนึ่งในจักกวัตติสูตรว่า

สมณพราหมณ์เหล่าใดในแคว้นของลูก เว้นขาดจากความมัวเมา และความประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) และโสรัจจะ (ความเสถียร) ฝึกตน สงบตน ให้ตนดับกิเลสอยู่แต่ผู้เดียว ลูกพึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ตามกาลอันควรแล้วไต่ถามสอบถามว่า ‘ท่านขอรับ อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเกี่ยวข้อง อะไรไม่ควรเกี่ยวข้อง อะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่พึงเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน หรือว่าอะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่ พึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน’ ครั้นลูกได้ฟังจากสมณพราหมณ์

^{๑๐๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๙/๑/๑/๓๑๑.

^{๑๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

^{๑๑๑} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๑/๗๗๖..

^{๑๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๓-๒๔๕/๑๘๓-๑๘๔.

เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึงละเว้นสิ่งนั้น สิ่งใดเป็นกุศล พึงยึดถือประพฤติสิ่งนั้นให้มั่น ลูกเอ๋ย จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐนั้น เป็นอย่างนี้แล^{๑๑๓}

(๓) อัมมราคปหานะ : เว้นความกำหนัดในกามโดยอาการไม่ชอบธรรม

ธรรมข้อนี้พระองค์จะปฏิบัติตอนย่างเข้าสู่วัยชรา โดยสังเกตจากเหตุ ๒ ประการ คือ

(๑) พระเจ้าทัฬหเนมิสังเกตจักรแก้วเริ่มเคลื่อนออกจากที่ตั้ง และ (๒) พระเจ้ามหาสุทิสสนะสังเกต พระเกศาหงอกบนพระเศียร จากนั้นเริ่มเตรียมการเพื่อสละราชสมบัติให้แก่พระโอรส จากนั้นจะทรงให้ความสำคัญกับการปฏิบัติเพื่อบรรเทาความกำหนัดในกามหรือความประพฤติที่เป็นไปด้วยอำนาจของกิเลสต่างๆ ใน ๒ รูปแบบ คือ

(๑) รักษาอุโบสถศีลในวันอุโบสถ^{๑๑๔}

(๒) บำเพ็ญเนกขัมมปฏิบัติ ด้วยการออกบวชเป็นบรรพชิตพวกดาบส ฤๅษี ปริพาชก (พวกกัมมวาที)^{๑๑๕} หรือภิกษุในพระพุทธศาสนาแต่บางพระองค์แม้จะไม่ออกบวชแต่ก็จะปลีกตัวไปใช้ชีวิตบนปราสาทส่วนพระองค์หรือในพระราชอุทยาน^{๑๑๖}

พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทรงมีแนวปฏิบัติทางศาสนาครอบคลุมทั้ง การศึกษาธรรม สั่งสอนธรรมและปฏิบัติธรรมสรุปได้ดังต่อไปนี้ (๑) สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือ ธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ ปกครองประเทศ โดยยึดหลักธรรมมีจักกวัตติวัตรและราชสังคหัตถุเป็นต้น จนผู้คนขนานพระนามว่าทรงเป็นพระธรรมราชาและพระธรรมิกราชา (๒) ศึกษาธรรม โดยไปสนทนา สอบถามจากสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ^{๑๑๗} (๓) ปฏิบัติธรรม โดยในวันธรรมดาทรงรักษาศีล ๕ ในวันอุโบสถทรงสมาทานอุโบสถศีล และเสด็จไปประทับในที่สงัด สวรรคกายวาจาเจริญสมาธิจนเกิดความสงบ บางพระองค์บรรลุฌานสมาบัติ จากนั้นแผ่เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขาไปในทิศทั้งหลาย^{๑๑๘} (๔) สั่งสอนธรรม เช่น ศีล ๕ อุโบสถศีล กุศลกรรมบถ เป็นต้นแก่ประชาชน^{๑๑๙} และ (๕) ออกผนวชปฏิบัติธรรมเป็นบรรพชิตพวกดาบส ฤๅษี ปริพาชก (พวกกัมมวาที) หรือภิกษุ^{๑๒๐} บางพระองค์แม้จะไม่ออกผนวชแต่ก็พยายามทำความเพียรเพื่อบรรเทาความกำหนัดในกามคุณเป็นต้น^{๑๒๑}

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นว่า พระเจ้าจักรพรรดิมีภาพพจน์ที่สูงส่งในทัศนะของผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา ดังมีการนำพระเจ้าจักรพรรดิมาเปรียบกับพระพุทธเจ้าและพระอานนท์เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า นอกจากพระพุทธศาสนาจะกล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิในเชิงยกย่อง จนคล้ายจะเป็นนุชย์ผู้ยิ่งใหญ่ มีคุณวิเศษนานาประการแล้ว พบว่า มีอีกแง่มุมหนึ่งที่พระพุทธศาสนา

^{๑๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

^{๑๑๔} เช่น พระเจ้าทัฬหเนมิออกผนวชเป็นราชฤๅษี. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๒/๖๐-๖๑.

^{๑๑๕} เช่น พระเจ้าสังขะ. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๘/๗๙..

^{๑๑๖} เช่น พระเจ้ามหาสุทิสสนะ. ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๗/๑๙๘-๑๙๙..

^{๑๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

^{๑๑๘} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๐/๑๙๓-๑๙๔.

^{๑๑๙} ดูรายละเอียด วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๑/๗๗๖, มงคลตถทีปนี (ไทย) ๑/๙๐/๙๗.

^{๑๒๐} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, หน้า ๔๑-๔๒.

^{๑๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๓/๖๑.

มีต่อพระเจ้าจักรพรรดิ ที่ผ่านมายังไม่มีการกล่าวถึงมากนัก คือ พระพุทธศาสนามองที่ทัศนคติต่อพระเจ้าจักรพรรดิในมุมมองของธรรมะ หรือมีความเห็นว่า พระพุทธศาสนากล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิในฐานะเป็นเครื่องมือในการสื่อธรรม กล่าวโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดินี้ได้มาจากการประพจน์ปฏิบัติธรรม กล่าวคือ บุคคลจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้ก็ต้องปฏิบัติธรรมมี ทาน ศีล งามะ สัจจะ เป็นต้น^{๑๒๒}

(๒) พระเจ้าจักรพรรดิแม้จะยิ่งใหญ่สักปานใดก็ตามก็ยังตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม คือ ในการดำเนินชีวิตส่วนพระองค์ พระเจ้าจักรพรรดิส่วนมากจะฝึกฝนในธรรม แม้จะขึ้นครองราชสมบัติแล้วยึดเมืองต่างๆ มาอยู่ใต้ปกครอง แล้วปกครองบ้านเมืองด้วยหลักราชสังคหวัตถุ และจักรวรรดิธรรม จนอาจทำให้ประชาชนและสัตว์พาหนะได้รับความลำบากบ้าง พระองค์ก็ต้องรับผลของกรรม ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ในส่วนของการปฏิบัติธรรม เช่น การเจริญพรหมวิหารภาวนา หรือทำกรรมฐาน ก็ย่อมได้รับผลจากการปฏิบัติตามสมควรแก่การปฏิบัติ

(๓) พระเจ้าจักรพรรดิแม้จะได้รับยกย่องว่าเป็นมนุษย์ผู้ยิ่งใหญ่ มีคุณวิเศษ มีฤทธิ์มากมาย แต่ก็ไม่อาจพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสได้^{๑๒๓} ทุกพระองค์ก็ยังตกอยู่ภายใต้สามัญลักษณะ คือ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา^{๑๒๔} ดังคำกล่าวของจิตตคหบดีที่ตอบคำพูดของเทวดาความตอนหนึ่งว่า

สมัยนั้น จิตตคหบดีเจ็บป่วยได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ครั้งนั้น เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในอาราม เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในป่า เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ต้นไม้ เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ต้นหญ้าเป็นโอสถและที่ต้นไม้เจ้าป่าจำนวนมากมาประชุมพร้อมกันแล้ว ได้กล่าวกับจิตตคหบดีดังนี้ว่า “คหบดี ท่านจงตั้งความปรารถนาว่า ‘ขอเราพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในอนาคตกาลเถิด’ เมื่อพวกเทวดากล่าวอย่างนี้แล้ว จิตตคหบดีจึงกล่าวกับเทวดาเหล่านั้นดังนี้ว่า “แม้ความปรารถนาเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้นก็ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน บุคคลจำต้องละไป”^{๑๒๕}

(๔) พระเจ้าจักรพรรดิยังถูกมองว่ายังตกอยู่ใต้อำนาจของกามอยู่ เนื่องจากยังทรงมีพระมเหสี พระโอรส และยังเสพสุขจากสิริราชสมบัตินานาประการ

(๕) มีอุบาสิกผู้เข้าใจธรรมหลายคนมองเห็นว่า ร่างกายของพระเจ้าจักรพรรดิเมื่อพระองค์สวรรคตแล้วก็ต้องเน่าเปื่อยเป็นอสุภะ ทุกวันก็ต้องชำระด้วยน้ำและเครื่องหอม หากละเว้นการสรงพระวรกายแล้วก็จะมึกลิ่นไม่น่าปรารถนาเหมือนกับบุรุษทั่วไป ในหลายครั้งพระพุทธเจ้าต้องการแสดงให้เห็นว่า ร่างกายของพระเจ้าจักรพรรดิผู้สวรรคตแล้วก็ย่อมจะเน่าเปื่อยเป็นอสุภะ ดังความในอรรถกถาตอนหนึ่งว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงอสุภะ ด้วยอำนาจแห่งกายมีวิญญาณครองอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อทรงแสดงอสุภะ ด้วยอำนาจแห่งกายไม่มีวิญญาณครอง หรือ เพราะกายแม้ของพระเจ้าจักรพรรดิก็เต็มด้วยซากศพตามที่กล่าวแล้วเหมือนกัน เพราะฉะนั้น เพื่อทรงแสดงอสุภะใน

^{๑๒๒} พุ.อิติ (ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๖-๓๖๗.

^{๑๒๓} ดุรายละเอียดยใน อง.สตุตท. (ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๕.

^{๑๒๔} ดุรายละเอียดยใน พุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๖/๑/๕/๔๙๓.

^{๑๒๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๒/๓๙๑-๓๙๒.

สมบัติภพ โดยประการทั้งปวงแล้ว ทรงแสดงในวิบัติภพในบัดนี้ จึงตรัสคาถาว่า ยทา จ โส มโต
เสติ แปลว่า ก็เมื่อใด เขาตายนอนอยู่,

คานานันมีเนื้อความว่า กายมีอย่างนั้นนั่นแล เมื่อใด เขาตายเพราะปราศจากอายุ ใออุ่น และ
วิญญูณ ขึ้นพองคุดงสุบเต็มด้วยลมฉะนั้น มีสีเขียวเพราะสีแตกสลาย ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า เพราะ
ถูกทิ้งไว้คุดงทอนไม้ไร่ประโยชน์ ฉะนั้น นอนอยู่ ในกาลนั้น ญาติทั้งหลายยอมไม่หวังไยโดยส่วน
เดียวว่าบัดนี้ เขาจักไม่ลุกขึ้นอีก^{๑๒๖}

(๖) ในทัศนะของอุบาสกอุบาสิกาผู้ศึกษาธรรมปฏิบัติธรรม การเสวยสุขในสิริแห่ง
พระเจ้าจักรพรรดิแม้จะเป็นที่ปรารถนา แต่ก็ไม่สามารถเสวยสุขอันเกิดจากการประพตีสุจริต ๓ เพราะ
สุขในสิริแห่งพระเจ้าจักรพรรดิให้ผลดีเฉพาะในโลกนี้เท่านั้น ไม่ติดตามไปในปรโลกได้ ต่างจากสุขจาก
การประพตีสุจริต ๓ ที่สามารถอำนวยสุขได้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

(๗) ในทัศนะของผู้ศึกษาธรรม การที่พระเจ้าจักรพรรดิปกครองบ้านเมืองด้วย
อำนาจเด็ดขาด ตามหลักกฎหมายบ้านเมือง มีการบังคับด้วยราชาอาญาแก่ผู้ทำผิด มีการลงโทษ
ผู้กระทำผิดตามสมควรแก่ความผิด มีการให้รางวัลแก่คนที่ปฏิบัติดี การปกครองในลักษณะนี้ไม่
ปกครองด้วยหลักจักรวัตติธรรม หรือ ราชสังคหวัตถุ โดยอยู่บนพื้นฐานของพรหมวิหารธรรม

จากที่กล่าวมาสรุปความได้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแม้จะมีพระ
บุญญาธิการยิ่งใหญ่มีรัตนทั้ง ๗ ที่เป็นของวิเศษคู่บุญบารมี แต่ของเหล่านั้นก็ได้จากการทำความดี
คือ การบำเพ็ญจักรวัตติวัตต การรักษาศีลและปฏิบัติธรรม พระวรกายของพระองค์แม้จะสมบูรณ์ด้วย
มหาบุริสลักษณะแต่ก็ไม่พ้นความชรา ไม่อาจอยู่ในวัยหนุ่มตลอดเวลา ยังต้องมีภาระการชำระล้างให้
สะอาด ชีวิตของพระองค์ก็ต้องตกอยู่ในสามัญลักษณะ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อีกทั้ง
สิริราชสมบัติของพระองค์ก็ยังเป็นของไม่แน่นอน เมื่อถึงบั้นปลายพระชนม์ชีพพระองค์ก็ต้องละสมบัติ
ทั้งปวงไป ในมุมมองของพุทธสาวกผู้ศึกษาธรรมหลายคนมองว่า ความสุขในราชสมบัติของพระเจ้า
จักรพรรดิไม่เท่ากับสุขอันเกิดจากการประพตีสุจริตทางกาย วาจาและใจ ซึ่งจะส่งผลเป็นความสุขที่
ประณีตยิ่งๆ ขึ้นไปและสามารถติดตามไปทั้งชาตินี้และชาติหน้า

๓.๖ สรุป

จากการศึกษาหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิสรุปความได้ว่า หลักธรรมของพระเจ้า
จักรพรรดิที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีมากพอสมควร จำแนกออกเป็น ๖ หมวด ได้แก่ (๑)
หลักธรรมสำหรับพัฒนาชีวิต แบ่งเป็น ๒ หมวด คือ ๑) ธรรมที่ทำให้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมี ๔
ประการ ได้แก่ ๑) ทาน ได้แก่ การให้ แบ่งเป็น ๒ คือ อามิสทาน (ให้สิ่งของแก่บุคคลอื่น) และ ธรรม
ทาน (ให้ธรรมหรือให้คำสั่งสอนแก่บุคคลอื่น) ๒) ศีล ได้แก่ ศีล (การไม่ล่วงละเมิดทางกายและวาจา
คือ ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และปาฏิโมกข์สังวรศีลเป็นต้น) ๓) ทมะ (การฝึกตน) และ ๔) สัจญมะ
(ความสำรวม) และ ๒) ธรรมที่พระเจ้าจักรพรรดิปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ได้แก่ ศีล ๕ อุโบสถศีล กุศล
กรรมบถ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ และเนกขัมมปฏิบัติ (๒) หลักธรรมสำหรับดูแลครอบครัว
ได้แก่ การสงเคราะห์อันโตชน (คนในครอบครัว เช่น พระมเหสี พระบิดา พระโอรสพระธิดาเป็นต้น)

^{๑๒๖} ขุ.ส.อ. (ไทย) ๔๖/๑/๕/๔๙๔-๔๙๕.

และ ศิล ๕ (๓) หลักธรรมสำหรับปกครองบ้านเมือง ได้แก่ จักกวัตติวัตร ราชสังคหัตถุ ชัตติยพะละ ทศพิธราชธรรม จักกวัตติธรรม และอัจฉริยธรรม (๔) หลักธรรมสำหรับพัฒนาเศรษฐกิจ ได้แก่ การสงเคราะห์พราหมณ์คฤหบดีด้วยการให้ทรัพย์เป็นทุนในการประกอบอาชีพ, การสงเคราะห์คนที่อาศัยในคามนิคมห่างไกล และการให้ทรัพย์แก่คนที่ไม่มีทรัพย์, การส่งเสริมคนที่มีความรู้เรื่องพืชพันธุ์ธัญญาหาร (๕) หลักธรรมสำหรับคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การอารักขาคุ้มครองเนื้อและนก และอวาสาสัปปายะว่าด้วยการสร้างสวนป่า สวนดอกไม้ สระและปราสาทสำหรับพักอาศัย โดยจัดภูมิทัศน์ให้ร่มรื่นเพื่อให้เกิดกายวิเวก จิตตวิเวกและอุปธิวิเวก และ (๖) หลักธรรมสำหรับอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนา ได้แก่ (๑) หลักการอุปถัมภ์ด้วยการบำเพ็ญทาน (การให้) แบ่งเป็นอามิสทาน (แจกจ่ายสิ่งของแก่ประชาชนและถวายทานแก่นักบวช) และธรรมทาน (ให้คำแนะนำแก่คนในครอบครัวและสอนศีลธรรมแก่ประชาชนและกษัตริย์ที่อยู่ใต้อำนาจ) และ (๒) การคุ้มครองสมณพราหมณ์, เข้าไปสนทนาสอบถามสมณพราหมณ์เพื่อศึกษาธรรม แล้วนำมาปฏิบัติด้วยตัวเอง จากนั้นก็สั่งสอนแก่คนในครอบครัว ผู้ที่อยู่ใต้ปกครองและประชาชน ในบั้นปลายพระชนม์ชีพออกผนวชเป็นนักบวชพวกดาบส ฤๅษี ปริพาชกหรือภิกษุ หรือหากไม่ออกผนวชก็จะใช้วิธีปลีกตัวไปบำเพ็ญเพียรภาวนาบนปราสาทหรือป่าใกล้เมืองเพื่อบรรเทาความกำหนดในกามคุณเป็นต้น จนในที่สุดบางพระองค์ได้บรรลุฌานสมาบัติ

บทที่ ๔

แนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ เพื่อพัฒนาสังคม

ในบทนี้จะได้ศึกษาแนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาสังคมใน ๖ ประเด็น คือ (๑) การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาชีวิต (๒) การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อดูแลครอบครัว (๓) การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อปกครองประเทศ (๔) การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ (๕) การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม และ (๖) การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่ออุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาชีวิต

พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นตัวอย่างของบุคคลผู้เพียรพยายามในการพัฒนาตนเองและมีบทบาททางสังคมอย่างน่าศึกษา สังคมไทยมีการศึกษาเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิมาเป็นเวลายาวนาน และได้นำพระจริยาวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิต่างๆ มาปรับใช้หรือเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะด้านการปกครองประเทศ ในด้านการพัฒนาชีวิตพระเจ้าจักรพรรดิเป็นบุคคลหนึ่งที่มีการพัฒนาชีวิตตามหลักธรรม สามารถประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิมาเป็นแนวทางพัฒนาชีวิตมนุษย์ได้ดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ การพัฒนาชีวิตของพระเจ้าจักรพรรดิ

พระพุทธศาสนาเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ว่าสามารถฝึกหรือพัฒนาได้ มนุษย์มีความพิเศษในข้อว่าเป็นสัตว์ที่ต้องฝึก และก็ฝึกได้ และฝึกได้อย่างวิเศษ มนุษย์ที่ฝึกดีแล้ว ศึกษาพัฒนาแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ เป็นผู้เลิศสูงสุด “มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึก ถ้าไม่ฝึกหาประเสริฐไม่ มนุษย์ที่ไม่มีการฝึกเป็นสัตว์ที่แย่ที่สุดกว่าสัตว์ใดๆ ทั้งสิ้น อันนี้เป็นหลักพระศาสนา เพราะฉะนั้นจึงมีพุทธพจน์ว่า “ทนต์ เสฏโฐ มนุสฺเสสุ” แปลว่า “ในหมู่มนุษย์ผู้ที่ฝึกแล้วประเสริฐ”^๑

พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นบุคคลหนึ่งที่ต้องผ่านการบำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนานแบ่งเป็น ๒ ช่วงเวลา คือ (๑) การพัฒนาชีวิตก่อนจะเกิดมาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิและ (๒) การพัฒนาชีวิตหลังจากได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว ธรรมที่ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติได้พัฒนาตนจนได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้น ปรากฏในนิธิกถนสูตรและเมตตสูตรสรุปได้ ๔ อย่าง คือ

(๑) ทาน การให้ แบ่งเป็น ๒ คือ อามิสทาน ให้อาหารสิ่งของ และ (๒) ธรรมทาน ให้ธรรมหรือคำสั่งสอน

^๑ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

(๒) ศีล การไม่ล่วงละเมิดทางกาย วาจา ได้แก่ ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และปาฏิโมกขสังวรศีล

(๓) สัณฺณมมะ การห้ามจิตมิให้ตกไปในอารมณ์ต่างๆ คำนี้เป็นชื่อของสมาธิและอินทริยสังวร คือ การสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ

(๔) ทมะ การฝึกตน ได้แก่ การเข้าไประงับกิเลส คำนี้เป็นชื่อของปัญญา^๒

พระเจ้าจักรพรรดิแม้จะเกิดเป็นนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่มีพระบุญญาธิการยิ่งกว่าพระราชาทิ้งหลาย แต่ก็ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ ข้อมูลส่วนมากแสดงให้เห็นว่า หลังจากเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแล้วจะดำเนินชีวิตโดยธรรม ยึดธรรมเป็นสำคัญ จึงไม่ค่อยได้ทำกรรมชั่ว แต่จะทำความดีโดยยึดหลักธรรมมีจักกวัตติวัตรเป็นต้น ในช่วงที่ปกครองบ้านเมืองก็ได้ทำความดีต่างๆ มากมาย เมื่อเข้าสู่วัยชราก็จะสละราชสมบัติแล้วเปลี่ยนไปประพฤติปฏิบัติธรรมในรูปแบบต่างๆ บางพระองค์ถึงกับออกผนวชเป็นบรรพชิต หลังจากสวรรคตส่วนมากจะได้ออกเกิดในสุคติภูมิ เช่น สวรรค์ พรหมโลก เป็นต้น

๔.๑.๒ การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาชีวิต

สามารถนำหลักธรรมที่พระเจ้าจักรพรรดิมาประยุกต์เป็นแนวทางพัฒนาชีวิตได้ โดยดูบริบททางสังคมของแต่ละบุคคล พิจารณาจากหลักธรรมที่พระเจ้าประพฤติแล้วพบว่า พระเจ้าจักรพรรดิพัฒนาตนด้วยบำเพ็ญธรรม ๔ ข้อ คือ ทาน ศีล สัณฺณมมะ และ ทมะ ธรรม ๔ ข้อนี้ในบางที่ใช้ในความหมายเดียวกับบุญกิริยาวัตถุ ๓ (ศีลตรงกับสัณฺณมมะ คือ การควบคุมตนเองในการแสดงออก เพื่อไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ก่อความเดือดร้อนเสียหายต่อสังคม, ส่วนทมะก็ตรงกับคำว่าภาวนา^๓) หลักธรรมสำหรับพัฒนาตนของพระเจ้าจักรพรรดิสามารถสังเคราะห์เข้ากับหลักบุญกิริยาวัตถุ คือ (๑) ทาน (๒) ศีล และ (๓) ภาวนา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) ทาน การให้ แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ ๑) การให้วัตถุสิ่งของ (อามิสทาน) และการให้ธรรม หรือคำแนะนำ คำสั่งสอนที่ดี (ธรรมทาน) เป็นเรื่องภายนอก มีจิตเสียสละ คิดอยากช่วยเหลือผู้อื่น ทำการสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์เมื่อมีโอกาส การให้ทานที่จะเป็นประโยชน์แก่สังคม หมายถึง การให้วัตถุสิ่งของที่จำเป็นในการเลี้ยงชีวิต เช่น ปัจจัย ๔ สิ่งของเครื่องใช้ในการศึกษา ในการทำงานหรือทำกิจต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ ทั้งส่วนตัวและส่วนรวม และ ๒) การให้ธรรมหรือคำสั่งสอน (ธรรมทาน) รวมทั้งคำเตือนสติ ให้กำลังใจในการดำเนินชีวิต ในการทำงาน ศึกษาและปฏิบัติธรรม และรวมทั้งคำแนะนำในการประกอบอาชีพสุจริต (เป็นสัมมากัมมัณตะ-สัมมาอาชีพะ)

(๒) ศีล การไม่ล่วงละเมิดทางกาย วาจา ไม่กระทำความผิดทางกายและวาจาตามอำนาจของอกุศล ในการดำเนินชีวิตประจำวันควรมีศีลสังวรและอินทริยสังวร คือ สำรวมระวังทำแต่กรรมดี ไม่เบียดเบียนตนและคนอื่นทั้งทางกายและวาจา มุ่งแต่ประโยชน์สุขแก่คนอื่นด้วยเมตตาและกรุณา ไม่ให้ถูกครอบงำด้วยอำนาจของกิเลสมีราคะเป็นต้น ไม่ให้ยินดียินร้าย ปิดกั้นไม่ให้สิ่งร้าย

^๒ ชุ.ขุ.อ. (บาลี) ๘/๑๙๗.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พัฒนาการ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๔๒.

เกิดขึ้น เปิดรับแต่สิ่งดี^๔ เมื่อตาเห็นรูปที่สวยงาม หูได้ยินเสียงที่ไพเราะ จมูกได้กลิ่นหอม ลิ้นได้ลิ้มรส อาหารที่อร่อย ภายใต้อสัมผัสที่อ่อนนุ่ม ใจรับอารมณ์ที่น่าปรารถนา ก็ไม่ยินดีพอใจ ยึดติด อยากเห็น อยากได้ยิน อยากได้กลิ่น อยากบริโภค อยากสัมผัสและอยากรับรู้เรื่อยไป แต่ให้วางใจเป็นกลาง แม้ว่าได้ก็ไม่ให้ติดใจ ยึดมั่นถือมั่น แม้นิยามไม่ได้ก็ไม่ให้เสียใจ

(๓) ภาวนา การฝึกหัดพัฒนาตนปรับปรุงตนให้ก้าวหน้าไปในคุณความดีจนถึงที่สุด^๕ ให้เป็นคนมีความรู้ ใช้วิจารณ์ญาณตามหลักเหตุผล จนรับรู้และเข้าใจเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่างๆ ตามความเป็นจริง ตัดสินใจทำสิ่งต่างๆ อย่างเป็นอิสระ เมื่อเกิดเหตุการณ์วิกฤตก็สามารถควบคุมตนเองได้ ไม่ให้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของความโลภ ความโกรธหรือความหลง

สำหรับคุณที่สุด ภาวนาซึ่งถือว่าเป็นหลักการพัฒนาชีวิตของมนุษย์ประการที่ ๓ นั้น ถือว่าเป็นการพัฒนาที่รอบด้าน คือ พัฒนาให้ครอบคลุมประกอบชีวิตมนุษย์ทั้งหมด ครอบคลุมทั้งด้าน ร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา จำแนกเป็น ๔ ด้าน คือ พัฒนากาย (๑) พัฒนาศีล (๒) พัฒนาจิต และ (๔) พัฒนาปัญญา^๖ สรุปลักษณะสำคัญและแนวปฏิบัติดังต่อไปนี้

(๑) กายภาวนา การพัฒนากาย

การพัฒนากายมีหลักการและแนวปฏิบัติดังต่อไปนี้

(๑) พัฒนากายให้มีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

(๒) มีความสัมพันธ์กับวัตถุหรือโลกของวัตถุและธรรมชาติส่วนที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น เรื่องปัจจัย ๔ ที่เราบริโภคใช้สอยทุกอย่าง และการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อมทั่วไป

(๓) รู้จักบริโภคปัจจัย ๔ ในฐานะปัจจัยหล่อเลี้ยงชีวิต ไม่ใช่เครื่องบำรุงบำเรอชีวิตให้เกิดความมัวเมา รู้จักใช้อินทรีย์ ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในการเสพหรือใช้สอยวัสดุอุปกรณ์ ตลอดจนเทคโนโลยีทั้งหลายในทางที่เป็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิต ไม่ใช่ใช้เพื่อสนองความอยาก^๗

การพัฒนากายมุ่งให้มนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางด้านกายภาพ โดยมุ่งเน้นให้รู้จักใช้ชีวิตพึ่งพาปัจจัย ๔ และเทคโนโลยีเป็นต้นอย่างถูกต้อง เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

(๒) ศีลภาวนา การพัฒนาศีล

การพัฒนาศีลมีหลักการและแนวปฏิบัติดังต่อไปนี้

(๑) พัฒนาศีลให้มีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับมนุษย์ในสังคม

(๒) รักษาศีล ๕ เป็นต้นและเข้าไปสัมพันธ์กับหมู่มนุษย์ด้วยกัน พร้อมกับอยู่ร่วมกันอย่างดี มีพฤติกรรมที่ดีต่อกัน ไม่เช่นฆ่า ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน ไม่ลักขโมยของคนอื่น ไม่ล่วงละเมิดในคุ้มครองและกรรมสิทธิ์ของคนอื่น พุดจากันด้วยคำสัตย์ ไม่โกหกหลอกลวง ไม่สร้างความหวาดกลัวหรือความรู้สึกไม่ปลอดภัยแก่ผู้อื่น ด้วยการดื่มสุรายาเสพติดหรือของมีเมาอื่นๆ ครอบงำอย่างมีสติ ไม่ทำตัวให้เป็นภาระหรือภัยของสังคม

(๓) พัฒนาพฤติกรรมทางสังคมด้วยการไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พัฒนาการ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๒๔.

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖.

(๔) ดำรงตนอยู่ในวินัยและอาชีวะที่สุจริต

(๕) มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูล สร้างสรรค์ และส่งเสริมสันติสุข การพัฒนาศีลมุ่งให้มนุษย์มีความสัมพันธ์ที่ดีกับสิ่งแวดล้อมทางสังคมกับมนุษย์ การอยู่ร่วมกันตั้งแต่ในครอบครัวเป็นต้นไป ให้เป็นความสัมพันธ์ที่ดี ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่เบียดเบียนกัน

(๓) จิตภาวนา การพัฒนาจิต

การพัฒนาจิตมีหลักการและแนวปฏิบัติดังต่อไปนี้

(๑) พัฒนาจิตใจให้เจริญงอกงามขึ้นไปในความดีงาม ความเข้มแข็ง มั่นคง สงบสุข และเป็นอิสระ

(๒) ฝึกจิตให้อ่อนโยนมีคุณธรรม เช่น เมตตา กรุณา ความเอื้ออารี มุทิตา ความเคารพ อ่อนน้อม ความกตัญญูกตเวทิตะ เป็นต้น

(๓) ฝึกจิตให้มีสมรรถภาพ คือ มีจิตเข้มแข็ง มั่นคง มีความเพียรพยายาม มีอดุสาหะ วิริยะ รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น

(๔) ฝึกจิตให้มีสุขภาพดี คือ มีจิตใจร่าเริง เบิกบาน สดชื่น ผ่องใส และสงบสุข

การพัฒนาจิตมุ่งเน้นให้มนุษย์มีความคิดเชิงคุณธรรม เช่น ความดี ความรัก ความสงสาร ความกตัญญู เป็นต้น ให้จิตมีสมรรถภาพเข้มแข็ง มีความเพียร อดทน มีสติ มีสมาธิ และให้จิตมีคุณภาพ คือ มีความสุข ความสดชื่น เบิกบาน สงบสุข

(๔) ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา

การพัฒนาปัญญามีหลักการและแนวปฏิบัติดังต่อไปนี้

(๑) พัฒนาปัญญาให้มีความรู้ความเข้าใจ ความมีเหตุผลและการหยั่งรู้ความจริง จนเข้าถึงอิสรภาพ มีชีวิตที่ดีงามปลอดภัยปราศจากปัญหา

(๒) ฝึกตนให้รู้จักคิดพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักดำเนินการต่างๆ ด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ ตามหลักเหตุผล

(๓) มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น ปราศจากอคติ และแรงจูงใจ เคลือบแฝง เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส

(๔) เป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิต^๕

การพัฒนาปัญญามุ่งให้มนุษย์มีวิจาร์ณญาณ มีเหตุผล ปราศจากอคติ ไม่ถูกกิเลสครอบงำ จิตใจ มีความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ดำเนินชีวิตอย่างมีสติและมีอิสรภาพ

สรุปความได้ว่า ในการพัฒนาตนของมนุษย์นั้น สำหรับคุณศัพท์ควรพัฒนาตนตามหลักบุญ กิริยาวัตถุ คือ ทาน (การให้, การเสียสละ แบ่งปัน มีจิตคิดช่วยเหลือเกื้อกูลคนอื่นทั้งด้วยการให้วัตถุ สิ่งของและคำแนะนำสั่งสอนที่ดี) ศีล (ความมีระเบียบวินัย ไม่ล่วงเกินหรือละเมิดคนอื่นทั้งด้วยกาย และวาจา) และ ภาวนา พัฒนาตนให้ก้าวหน้าในคุณงามความดี ๔ ด้าน คือ (๑) พัฒนากายให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางด้านกายภาพ โดยมุ่งเน้นให้รู้จักใช้ชีวิตพึ่งพาปัจจัย ๔ และเทคโนโลยี เป็นต้นอย่างถูกต้อง เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น (๒) การพัฒนาศีลหรือระเบียบวินัยให้มี

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), จะพัฒนาคนกันอย่างไร, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๕๓-๕๕.

ความสัมพันธ์ที่ดีกับสิ่งแวดล้อมทางสังคมกับมนุษย์ การอยู่ร่วมกันตั้งแต่ในครอบครัวเป็นต้นไป ให้เป็นความสัมพันธ์ที่ดี ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่เบียดเบียนกัน (๓) พัฒนาจิตให้มีความคิดเชิงคุณธรรม เช่น ความดี ความรัก ความสงสาร ความกตัญญู เป็นต้น ให้จิตมีสมรรถภาพเข้มแข็ง มีความเพียรอดทน มีสติ มีสมาธิ และให้จิตมีคุณภาพ คือ มีความสุข ความสดชื่น เบิกบาน สงบสุข และ (๔) พัฒนาปัญญาให้มีวิจารณ์ญาณ มีเหตุผล ปราศจากอคติ ไม่ถูกกิเลสครอบงำจิตใจ มีความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ดำเนินชีวิตอย่างมีสติและมีอิสรภาพ

๔.๒ การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อดูแลครอบครัว

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิทั้งในพระไตรปิฎกและอรรถกถาทำให้ทราบว่า พระเจ้าจักรพรรดิเป็นบุคคลที่มีชีวิตนาศึกษา ทรงเป็นมนุษย์ที่มีชีวิตในโลกคนหนึ่งที่ดีดำเนินชีวิตเหมือนคนทั่วไป ตามสถานภาพทางสังคมทรงมี ๓ สถานภาพ คือ (๑) ในวัยเยาว์ทรงเป็นพระโอรสที่ต้องได้รับการดูแลจากพระบิดา (๒) เมื่อเจริญวัยขึ้นทรงอภิเษกสมรสกับพระมเหสีจึงทรงมีสถานภาพเป็นพระสวามี และ (๓) ต่อมาก็คจะมีพระโอรสพระธิดาที่เกิดจากพระมเหสีจึงทรงมีสถานภาพเป็นพระบิดา ในฐานะหนึ่งทรงเป็นมนุษย์ที่ผ่านการฝึกหัดพัฒนาตนและบำเพ็ญบุญบารมีมาเป็นเวลายาวนานทำให้ได้รับยกย่องว่าเป็นธรรมิกราช คือ พระราชาผู้ตั้งมั่นในธรรม ชีวิตครอบครัวของพระเจ้าจักรพรรดิสามารถนำมาประยุกต์เป็นหลักในการดูแลครอบครัวในสังคมได้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ การดูแลครอบครัวของพระเจ้าจักรพรรดิ

ครอบครัวเป็นสถาบันที่มีความสำคัญที่สุดของสังคมเพราะเป็นสถาบันมูลฐานหรือเป็นสถาบันแรกของการวิวัฒนาการสังคมมนุษย์^๙ ครอบครัวหมายถึงการที่คนตั้งสองคนขึ้นไปมาอาศัยอยู่ร่วมกัน โดยมีความสัมพันธ์กันด้วยการแต่งงานหรือมีความผูกพันกันทางสายโลหิต^{๑๐} การที่มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวแบบแผนพฤติกรรมที่คนที่มีมาติดต่อกันเกี่ยวข้องกับครอบครัวและเครือญาติจะต้องปฏิบัติตาม กล่าวคือ คนที่เป็นญาติกันโดยสายเลือด เช่น เป็นพ่อแม่ พี่น้องกัน เป็นญาติกันทางการแต่งงาน เช่น เป็นสามีภรรยา เป็นเขยสะใภ้กัน หรือการรับไว้เป็นญาติ เช่น เป็นบุตรบุญธรรม เป็นต้น คนเหล่านี้จะต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์แบบแผนที่ สังคมเป็นผู้กำหนดขึ้นเรียกว่า สถาบันครอบครัว ซึ่งครอบคลุมแนวทางในการปฏิบัติในเรื่องต่างๆ เหล่านี้ คือ การเลือกคู่ การหมั้น การแต่งงาน การเลี้ยงดูลูก การอบรมขัดเกลา การหย่าร้างและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวและเครือญาติทั้งหมด

สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานแรกที่สุดและมีความสำคัญยิ่งของสังคม เป็นจุดเริ่มต้นของสถาบันทางสังคมอื่นๆ ในสมัยก่อนนั้นสถาบันครอบครัวทำหน้าที่เป็นทั้งสถาบันการศึกษา สถาบันเศรษฐกิจ และสถาบันการปกครอง ฯลฯ หรืออธิบายได้ว่า สถาบันครอบครัวทำหน้าที่ให้การศึกษาและความรู้ นอกจากนี้ยังทำหน้าที่ในด้านเศรษฐกิจ และ ปฏิบัติหน้าที่ในการอบรม

^๙ ทศนิยม ทองสว่าง, สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๗๗

^{๑๐} จำนง อติวัฒนสิทธิ์, สังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๗๗.

สั่งสอนสมาชิกของครอบครัวให้เป็นพลเมืองดี แต่ในปัจจุบันสถาบันการศึกษาและสถาบันเศรษฐกิจได้เข้ามามีบทบาทปฏิบัติหน้าที่แทนสถาบันครอบครัวในด้านการให้การศึกษาแก่สมาชิกของสังคม และผลิตเครื่องอุปโภคและบริโภคขึ้นจำหน่ายแก่สมาชิกในสังคม บทบาทในด้านดังกล่าวของสถาบันครอบครัวจึงลดลงไป สถาบันครอบครัวจึงเป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดของสังคม หากครอบครัวเข้มแข็ง สังคมก็จะเข้มแข็งไปด้วย

องค์ประกอบของสถาบันครอบครัว คือ พ่อ แม่ ลูกและญาติพี่น้อง โดยสังคมได้กำหนดหน้าที่และบทบาทของสมาชิกในครอบครัวไว้ซึ่งขึ้นอยู่กับขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมของแต่ละสังคม^{๑๑} ทั้งหมดนี้เรียกว่า สถาบันครอบครัว เนื่องจากทุกสิ่งทุกอย่างต้องเอื้ออำนวยต่อกัน มีการพึ่งพาและเกี่ยวเนื่องกันในบางเรื่องหรือเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ปัจจัยที่อยู่รอบตัวเรียกว่า อุปสรรค อุปสรรคของแต่ละครอบครัวก็แตกต่างกันไปแล้วแต่ว่าผู้ใดเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิด ปัญหาและอุปสรรค ซึ่งจะนำไปสู่บ่อเกิดแห่งความทุกข์ ตามหลักสังคมวิทยา มนุษย์ทุกคนในฐานะเป็นสมาชิกของสังคมย่อมมีสถานภาพพัฒนาไปตามลำดับของวัย ตั้งแต่เด็กจนเติบโตเป็นผู้ใหญ่ คือ

(๑) เมื่อเกิดขึ้นมาก็มีสถานะเป็นลูกของพ่อแม่ ในช่วงนี้ลูกต้องได้รับการเลี้ยงดูจากพ่อแม่ให้เติบโต ให้รับการอบรมสั่งสอนให้รู้จักมารยาทและขนบธรรมเนียมต่างๆ ในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม เมื่อถึงวัยสมควรก็ต้องได้รับการศึกษาจนมีความรู้ติดตัว เพื่อเป็นเครื่องมือประกอบอาชีพ

(๒) เมื่อเติบโตเป็นหนุ่ม มีความพร้อมทางร่างกายและฐานะทางการเงิน ก็ถึงวัยแต่งงานถึงตอนนี้ก็จะเปลี่ยนสถานภาพเป็นสามี มีหน้าที่ที่ต้องดูแลภรรยาให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีตามสมควร ต้องหารายได้มาเป็นค่าใช้จ่ายในครอบครัว สร้างฐานะจนสามารถเลี้ยงดูคนในครอบครัวได้

(๓) เมื่ออยู่กันฉันสามีภรรยา ต่อมาก็มักจะมีลูกเป็นทายาทสืบสกุล ก็ถึงคราวเปลี่ยนสถานภาพอีกครั้งหนึ่งมาเป็นพ่อ สถานภาพทางสังคมของผู้ชายในสังคมพ่อจะมีฐานะเป็นหัวหน้าครอบครัว มีหน้าที่เลี้ยงดูลูกที่เกิดมาเป็นสมาชิกของสังคม^{๑๒}

ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง หากครอบครัวมีความสมบูรณ์ สมาชิกในครอบครัวทำหน้าที่ของตนตามสถานภาพอย่างเต็มที่ก็จะทำให้สมาชิกของครอบครัวเป็นบุคคลที่มีคุณภาพ โอกาสที่จะก่อปัญหาสังคมก็มีน้อย

จกั กวัดตีสูตร (ทีฆนิกาย) แสดงรายละเอียดจักกวัตตวัตรซึ่งเป็นหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิข้อที่ ๑ ว่าด้วย สงเคราะห์ชนภายใน (อันโตชน; พระมเหสี พระโอรสและพระธิดา) ทำนองเดียวกันในจักกวัตตีสูตร (อังคุตตรนิกาย) ก็กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิจัดการรักษา ป้องกันและคุ้มครองพระมเหสี พระโอรสและพระธิดาเป็นกลุ่มแรก ในบรรดาบุคคล ๓ กลุ่ม ดังความตอนหนึ่งว่า

(๑) พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชาในโลกนี้ ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองชนภายใน^{๑๓} โดยธรรม

^{๑๑} ทัศนีย์ ทองสว่าง, สังคมวิทยา, หน้า ๗๘.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน จำนง อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยา, หน้า ๗๙-๘๑.

^{๑๓} ชนภายใน หรือ อันโตชนในที่นี้หมายถึง พระมเหสี พระโอรสและพระธิดา. อจ.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๑๔/

(๒) พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษาป้องกัน และคุ้มครองพวกกษัตริย์ผู้ตามเสด็จ กำลังพล พราหมณ์ คฤหบดี ขวานิคม ขาวชนบท สมณพราหมณ์ สัตว์จำพวกเนื้อ และนกโดยธรรม

(๓) พระเจ้าจักรพรรดินั้นแลผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกันและคุ้มครองชนภายใน พวกกษัตริย์...กำลังพล..พราหมณ์ คฤหบดี...ขวานิคม ขาวชนบท...สมณพราหมณ์...สัตว์จำพวกเนื้อและนกโดยธรรมแล้วจึงให้จักรพรรดิไปโดยธรรมเท่านั้น จักร^{๑๔} นั้นใครๆ ที่เป็นมนุษย์เป็นข้าศึก และเป็นสัตว์มีชีวิต ให้หมุ่นกลับไม่ได้^{๑๕}

ทำให้เห็นว่า พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง ก็ทรงมีสถานภาพทางสังคมและทำหน้าที่ต่อคนในครอบครัวเหมือนกับคนทั่วไป ในฐานะที่เป็นสมาชิกของครอบครัวสามารถจำแนกสถานภาพของพระองค์ได้ ๓ สถานภาพ คือ

(๑) พระเจ้าจักรพรรดิในฐานะพระโอรส :

พระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นพระโอรสของกษัตริย์ผู้ครองพระนคร ต่อเมื่อพระบิดาสวรรคตแล้วจึงได้ขึ้นครองราชย์สมบัติต่อจากพระบิดา ในตอนที่ทรงพระเยาว์ พระเจ้าจักรพรรดิสนพระทัยในการศึกษาศิลปวิทยา และกระทำการกิจต่างๆ เพื่อช่วยเหลือพระราชบิดา ไม่ทำให้พระราชบิดาหนักพระทัย ทรงปฏิบัติตามธรรมเนียมเก่าและบำเพ็ญจักกวัตติวัตรตามที่พระบิดาเคยปฏิบัติอย่างเคร่งครัด พร้อมกันนั้นก็ทรงปฏิบัติตามโอวาทคำสั่งสอนของพระบิดาทั้งเรื่องเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต และการบริหารปกครองประเทศ ส่งผลให้พระองค์สามารถดำเนินกิจการทุกอย่างตามแนวทางที่พระราชบิดาเคยปฏิบัติทุกประการ หากมีเรื่องใดที่ทรงหลงลืม ก็จะเปิดโอกาสให้อำมาตย์ ราชบัณฑิตและพระบรมวงศานุวงศ์คอยตักเตือนให้ได้สติ แล้วกลับมาปฏิบัติในทางที่ถูกต้องต่อไป^{๑๖}

มีหลักธรรมและแนวปฏิบัติต่อพระบิดา-พระมารดาในฐานะที่ทรงเป็นพระโอรสดังต่อไปนี้

(๑) ศึกษาศิลปวิทยาและเรียนรู้หลักการปกครองตามที่พระราชบิดามอบหมาย

(๒) ปฏิบัติตามคำแนะนำของพระราชบิดา ทั้งเรื่องการดำเนินชีวิต การบำเพ็ญจักกวัตติวัตร การปกครองบ้านเมือง และการศึกษาปฏิบัติธรรม^{๑๗} โดยการทำหน้าที่สืบต่อจากพระบิดาตามที่ได้รับคำสั่งไว้วางพระทัยและสั่งเสียไว้ก่อนที่จะมอบราชสมบัติให้

(๓) ให้ทรัพย์แก่คนยากจนเพื่อให้เขานำไปเลี้ยงชีพ และเลี้ยงดูมารดา^{๑๘}

(๔) เลี้ยงดูมารดา เคารพญาติผู้ใหญ่ในตระกูล

พระเจ้าจักรพรรดิเมื่อทรงพระเยาว์เคยเป็นพระโอรสก็ได้ปฏิบัติต่อพระบิดาอย่างดี โดยเฉพาะการฝึกหัดพัฒนาตน เพื่อจะได้มีความพร้อมในการสืบราชสมบัติที่จะต้องบำเพ็ญจักกวัตติ

^{๑๔} จักรในที่นี้หมายถึงอาณาจักรที่พระเจ้าจักรพรรดิให้หมุ่นไปด้วยธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ อันใครๆ จะให้หมุ่นกลับโดยไม่ให้มีกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการไม่ได้. อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๔/๘๘.

^{๑๕} อง.ทุกก. (ไทย) ๓๐/๑๔/๑๕๔-๑๕๕.

^{๑๖} ดุรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๖๖-๖๗.

^{๑๗} ดุรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๖๗.

^{๑๘} ดุรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๖๗.

วัตรอย่างจริงจัง และบำเพ็ญพระราชกรณียกิจต่างๆ เพื่อเป็นการสืบราชบัลลังก์ที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล

(๒) พระเจ้าจักรพรรดิในฐานะพระสวามี :

เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิอภิเษกสมรสกับนางแก้วแล้ว ก็มีฐานะเป็นพระสวามี มีหน้าที่ต้องดูแลพระมเหสีผู้เป็นคู่ชีวิตให้มีความสุขตามสมควร ทรงเปิดโอกาสให้พระมเหสีช่วยในการบริหารราชกิจตามสมควร พร้อมทั้งมอบภาระในการดูแลพระโอรสอย่างเต็มที่ ทรงปฏิบัติต่อพระมเหสีอย่างให้เกียรติทั้งในฐานะเป็นคู่ชีวิตและเป็นกัลยาณมิตรในการพัฒนาตน พบว่าในช่วงก้าวสู่วัยชรา พระมเหสีจะเปลี่ยนบทบาทมาส่งเสริมพระเจ้าจักรพรรดิในการปฏิบัติธรรม^{๑๙}

พระเจ้าจักรพรรดิมีพระมเหสีผู้เป็นนางแก้วคู่พระบารมี พระนางเป็นผู้มีความสามารถคอยสนองดูแลความเป็นอยู่และคอยช่วยเหลือในราชกิจต่างๆ พระเจ้าจักรพรรดิปฏิบัติต่อพระมเหสีด้วยการสอนให้สำรวมในศีล ให้เกียรติ พระราชทานสิ่งของเครื่องใช้และจัดการอารักขาป้องกันภัยสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) แนะนำภรรยาให้ดำรงในศีลสังวร (สำรวมในศีล ๕ อุโบสถศีล กุศลกรรมบถ)

(๒) มอบผ้า ของหอม และพวงดอกไม้ เพื่อนุ่งห่มและประดับร่างกาย

(๓) จัดการอารักขา ป้องกันอุบัติเหตุร้ายทั้งปวง^{๒๐}

พระเจ้าจักรพรรดิในฐานะพระสวามีทรงดูแลความเป็นอยู่ของพระมเหสีให้มีความเป็นอยู่ที่ดีพอสมควร ที่สำคัญทรงให้ความสำคัญกับเรื่องศีลจึงทรงแนะนำพระมเหสีให้รักษาศีลด้วย จากนั้นก็พระราชทานเสื้อผ้า ของหอมและดอกไม้เพื่อประดับร่างกาย ที่สำคัญทรงจัดการอารักขาคุ้มครองพระนางให้มีความปลอดภัย ไม่ให้ใครมาทำอันตรายได้

(๓) พระเจ้าจักรพรรดิในฐานะพระบิดา :

เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิอภิเษกสมรส เมื่อเวลาผ่านไปก็จะมีพระโอรสพระธิดา ถึงตอนนั้นก็จะมีสถานภาพเป็นพระบิดา มีหน้าที่ต้องเลี้ยงดูพระโอรสให้เติบโต ได้รับการศึกษาและเมื่อถึงเวลาอันเหมาะสม พระองค์ก็จะมอบราชสมบัติให้พระโอรสพระองค์โตซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษา อบรมฝึกฝนจนมีความรู้ความสามารถให้ขึ้นครองราชย์สมบัติต่อไป^{๒๑} กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) จัดให้พระโอรสได้ศึกษาศิลปวิทยา เพื่อเตรียมความพร้อมแก่พระโอรสผู้จักขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระองค์

(๒) สอนให้พระโอรสบำเพ็ญจักกวัตติวัตร แนะนำให้รักษาศีล (ศีลสังวร) ปฏิบัติธรรมในวันอุโบสถเพื่อพัฒนาจิตใจ^{๒๒}

(๒) พระราชทานผ้า ของหอมและดอกไม้เป็นต้นเพื่อใช้นุ่งห่มและประดับร่างกาย

(๓) จัดการอารักขา ป้องกันอุบัติเหตุร้ายทั้งปวง^{๒๓}

^{๑๙} พระนางสุภัททาเทวีเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนให้พระเจ้ามหาสุทิสสนะได้ประพฤติพรหมจรรย์ตามพระประสงค์จนกระทั่งสวรรคต. ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๕-๒๖๖/๑๙๖-๑๙๗.

^{๒๐} ดุรายละเอียดใน ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๕/๓/๑/๑๓๒.

^{๒๑} ดุรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๒/๖๐-๖๑.

^{๒๒} ดุรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๒-๘๓/๖๑-๖๒.

^{๒๓} ดุรายละเอียดใน ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๕/๓/๑/๑๓๒.

พระเจ้าจักรพรรดิจะให้ความสำคัญกับการดูแลและพระโอรสมาก เนื่องจากเมื่อเข้าสู่วัยชรา พระองค์ก็ต้องสละราชสมบัติให้แก่พระโอรสพระองค์โต เช่น พระเจ้าทัฬหเสนี ทรงแนะนำพระโอรส ทั้งเรื่องการศึกษา การบำเพ็ญจักรวัตต์วัตร การรักษาศีล และการปกครองบ้านเมือง นอกจากนี้ยังเอา พระทัยใส่กับเรื่องเล็กน้อยแต่มีค่าทางจิตใจด้วย คือ พระราชนันทน์ ของหอมและดอกไม้แก่ พระโอรสด้วย แบบแผนสำคัญในการมอบราชสมบัติแก่พระโอรสพระองค์โตนี้ คือ ทรงสั่งสอน พระโอรสว่าหลังจากทรงสละราชสมบัติแล้ว จักรแก้วคู่บารมีของพระองค์จะอันตรธานไป ขออย่าได้ เสียใจ ทั้งนี้เพราะว่าจักรแก้วอันเป็นทิพย์ไม่ใช่สมบัติที่เป็นมรดกสืบมาจากบิดา ขอให้ลูกประพฤติ จักกวัตต์วัตรอันประเสริฐ เมื่อบำเพ็ญจักกวัตต์วัตรได้สมบูรณ์ต่อเนื่อง จักรแก้วอันเป็นทิพย์ก็จะ ปรากฏขึ้นเอง^{๒๔} พระเจ้าจักรพรรดิแม้จะทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรส แต่ก็ได้วางรากฐานการ ครอบครองราชสมบัติให้พระโอรสอย่างมั่นคง ด้วยการสั่งสอนให้พระโอรสบำเพ็ญปฏิบัติพระราชกรณียกิจ ตามหลักจักกวัตต์วัตรอย่างเต็มที่ เมื่อทำได้อย่างนี้จักรแก้วซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความเข้มแข็งและ ความเจริญรุ่งเรืองในราชสมบัติก็จะเกิดขึ้นตามมา พระองค์ไม่ได้มอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสที่ไม่มี ความสามารถ หากแต่มอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสที่มีความสามารถสูงสุดในบรรดาพระโอรส ทั้งหลาย ทำให้เชื่อได้ว่าบ้านเมืองและราชสมบัติที่สืบทอดกันมาจักคงเจริญก้าวหน้าต่อไปอีกนาน

๔.๒.๒ การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อดูแลครอบครัว

สังคมไทยเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญนับถือคติเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิและมีการประยุกต์ มาใช้เป็นแนวทางพัฒนาสังคมเสมอมา ในด้านครอบครัวสามารถนำหลักธรรมและแนวทางปฏิบัติของ พระเจ้าจักรพรรดิในจักกวัตต์วัตรข้อว่าด้วยการดูแลชนภายใน (ภรรยาและบุตรธิดา) ที่ทรงบำเพ็ญใน ฐานะเป็นพระโอรสของกษัตริย์ พระสวามีของพระมเหสีและพระบิดาของพระโอรสทั้งหลายมาเป็น แนวทางพัฒนาสังคมได้ กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) การทำหน้าที่ของบุตรต่อบิดามารดา

บุคคลผู้เป็นบุตรธิดาในสังคมสามารถนำหลักธรรมและแนวปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ มาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตได้ดังต่อไปนี้

(๑) ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพ่อแม่ด้วยการศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้ เมื่อลูกเชื่อ ฟังยอมทำตามคำสอนที่ดียอมทำให้พ่อแม่เบาใจ ถือเป็นการถนอมสุขภาพและรักษาจิตใจของพ่อแม่ ในทางหนึ่งด้วย ตามธรรมดาพ่อแม่ย่อมคาดหวังให้ลูกมีอนาคตที่ดี หากมีกิจการหรือธุรกิจของตระกูล ก็ย่อมคาดหวังให้ลูกสืบทอดต่อ ลูกจึงจำเป็นต้องศึกษาหาความรู้เพื่อจะได้รับภาระช่วยงานครอบครัว

(๒) ดูแลชีวิตความเป็นอยู่ของพ่อแม่ให้มีความสุข ทั้งทางกายและใจ พ่อแม่เมื่อวัย ล่วงเลยย่อมต้องได้รับการดูแลจากบุตรธิดา การดูแลและบิดามารดาควรทำอย่างเสมอต้นเสมอปลายโดย ดูแลทั้งทางร่างกาย ด้วยการให้เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและคอยรักษาพยาบาลยามท่าน เจ็บป่วย พร้อมกันนั้นก็ควรจะดูแลจิตใจท่านด้วย ด้วยการแวะเวียนไปเยี่ยมเยียนเป็นประจำ

(๓) แสดงความเคารพ นับถือและยกย่องมารดาบิดาและญาติผู้ใหญ่ฝ่ายมารดาบิดา เพื่อแสดงกตเวทิตาธรรม และสานสัมพันธ์ความสัมพันธ์ในเครือญาติให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๑-๖๒.

(๔) สนับสนุนให้บิดามารดารักษาศิลปปฏิบัติธรรม มีเวลาในการอบรมจิตใจด้วยการเจริญจิตภาวนา รักษาศีล ๕ ในวันธรรมดา รักษาอุโบสถศีลในวันอุโบสถ เพื่อจะได้พัฒนาจิตให้มีความสะอาด สว่าง สงบ เข้มแข็ง มีสมาธิ ผู้วิจัยเห็นว่า การทำหน้าที่ต่อบิดามารดาของพระเจ้าจักรพรรดิมีส่วนคล้ายกับวิธีปฏิบัติต่อบิดามารดาที่พระพุทธเจ้าสั่งสอน คือ บุตรธิดาผู้ได้รับอุปการะจากมารดาบิดาแล้วควรตอบแทนบุญคุณของท่านด้วยการปฏิบัติต่อบิดามารดา ๕ ประการ คือ

- (๑) ท่านเลี้ยงเรามา เลี้ยงท่านตอบ
- (๒) จักทำกิจของท่าน
- (๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล
- (๔) จักประพฤตินให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
- (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๒๕}

การดูแลบิดามารดาตามแนวทางของพระเจ้าจักรพรรดินั้นควรให้ความสำคัญทั้งด้านร่างกายและจิตใจ คือ ให้ท่านมีความสุขทั้งทางกายและใจ พร้อมกันนั้นก็ต้องพยายามสนับสนุนให้ท่านมีโอกาสได้ศึกษาธรรม รักษาศีลและเจริญจิตภาวนา เพื่อให้ได้พบกับความสงบ มีเวลาพิจารณาชีวิตซึ่งจะทำให้เข้าใจชีวิตตามความเป็นจริงและรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสังขารตามปฏิปทาที่พระเจ้าจักรพรรดิเคยบำเพ็ญ

(๒) การทำหน้าที่ของสามีต่อภรรยา

บุคคลผู้เป็นสามีในสังคมสามารถนำหลักธรรมและแนวปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิมาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตได้ แม้แนวปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิด้านนี้จะมีข้อมูลไม่มาก แต่ก็พอสรุปเป็นแนวทางปฏิบัติได้ดังต่อไปนี้

(๑) หาโอกาสแนะนำภรรยาให้รักษาศิลปปฏิบัติเพื่อจะได้มีศรัทธาและศีลเป็นต้นเสมอกัน การที่สามีและภรรยามีศรัทธา (ความเชื่อ) และมีศีลเสมอกันย่อมทำให้การใช้ชีวิตคู่ดำเนินไปอย่างเรียบร้อย มีความเข้าอกเข้าใจซึ่งกันและกัน

(๒) ยกย่อง ให้เกียรติภรรยาในฐานะคู่ชีวิต ไม่นอกใจ มอบหน้าที่ให้ดูแลทั้งงานในครอบครัวและงานทางสังคมตามความสามารถ

(๓) ดูแลจิตใจให้ความรักมั่นคงด้วยการให้เครื่องนุ่งห่ม ของใช้ เครื่องประดับและสิ่งของจำเป็นในการใช้ชีวิตเพื่อให้ภรรยามีความสุขตามควรแก่ฐานะ

(๔) ค้ำครองรักษาภรรยาให้มีความปลอดภัยในชีวิต

การทำหน้าที่ต่อภรรยาตามแนวทางที่พระเจ้าจักรพรรดินั้นให้ความสำคัญกับการแนะนำสั่งสอนให้คู่ชีวิตรักษาศีล (ศีลสังวร) และปฏิบัติธรรม ด้วยการบำเพ็ญจิตภาวนา เป็นการให้ความสำคัญกับเรื่องจิตใจและความประพฤติ แตกต่างจากหลักการปฏิบัติในสิคาลกสูตรที่สอนให้สามีปฏิบัติต่อภรรยาด้วยการทำหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ให้เกียรติยกย่อง
- (๒) ไม่ดูหมิ่น
- (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๒.

(๔) มอบความเป็นใหญ่ให้

(๕) ให้เครื่องแต่งตัว^{๒๖}

หากสามีภรรยาที่มีความเชื่อและความประพฤติกัลยาณมิตรย่อมจะทำให้ชีวิตคู่เป็นไปอย่างราบรื่นย่อมเป็นผลดีต่อการปฏิบัติต่อกันในด้านต่างๆ สามีภรรยาจึงควรส่งเสริมหรือเกื้อหนุนกันทั้งเรื่องการใช้ชีวิตคู่ การดำเนินชีวิตและการพัฒนาจิตใจ จึงจะทำให้ชีวิตคู่ดำเนินไปอย่างราบรื่นบนพื้นฐานของความรักและความเข้าใจ เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงแก่ทั้งสามีและภรรยา

(๓) การทำหน้าที่ของบิดาต่อบุตรธิดา

บุตรธิดาถือว่าเป็นผู้จะมาสืบทอดวงศ์ตระกูลและเป็นสมาชิกของสังคมจึงเป็นหน้าที่ที่บิดามารดาจะต้องดูแลอย่างดี หากดูแลไม่ดีก็จะทำให้เด็กเติบโตมาเป็นผู้ใหญ่ที่ไม่มีคุณภาพ สามารถประยุกต์หลักธรรมและแนวทางการดูแลพระโอรสของพระเจ้าจักรพรรดิมาเป็นแนวปฏิบัติในสังคมได้ดังต่อไปนี้

(๑) หาโอกาสแนะนำบุตรธิดาให้รักษาศิลปปฏิบัติธรรม ทั้งศีล ๕ และอุโบสถศีล ด้วยความเชื่อว่า การรักษาศีล การปฏิบัติธรรมจะทำให้เด็กมีหลักในการดำเนินชีวิต เติบโตไปจะได้มีความรับผิดชอบ เป็นคนดีของสังคม

(๒) สนับสนุนให้บุตรธิดาได้รับการศึกษา เพื่อให้มีความรู้ความสามารถ จะได้มีอาชีพเลี้ยงตัวในภายภาคหน้า หรือหากจะมารับผิดชอบการงานต่อจากพ่อแม่ก็จะสามารถทำหน้าที่ได้ดี

(๓) จัดหาปัจจัย ๔ ที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต และมอบรางวัลให้เพื่อเพิ่มความรักความอบอุ่นในครอบครัว เป็นกำลังใจให้บุตรได้หมั่นศึกษาหาความรู้พัฒนาตนเองต่อไป

(๔) คุ้มครองดูแลบุตรธิดาให้มีความปลอดภัย

(๕) เมื่อถึงเวลาสมควรก็มอบหมายให้ดูแลครอบครัวและกิจการของครอบครัวต่อไป

การดูแลบุตรธิดาตามแบบอย่างของพระเจ้าจักรพรรดิจะคล้ายกับวิธีที่ปฏิบัติต่อภรรยา คือให้ความสำคัญกับการส่งเสริมให้รักษาศิลปปฏิบัติธรรม จากนั้นก็ดูแลเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ มีการให้เสื้อผ้า ของรางวัลเพื่อสร้างความสัมพันธ์ เช่น ของหอม ดอกไม้ ประการสุดท้ายคือ คุ้มครองป้องกันภัยที่อาจจะมีจากสาเหตุต่างๆ พิจารณาดูแลแล้วก็มีส่วนคล้ายกับหน้าที่บิดามารดาพึงปฏิบัติต่อบุตรธิดา ๕ ประการ คือ

(๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว

(๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี

(๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา

(๔) หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้

(๕) มอบทรัพย์สินสมบัติให้ในเวลาอันสมควร^{๒๗}

สรุปความได้ว่า หลักธรรมและแนวทางการดูแลครอบครัวของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธานามิรายละเอียดไม่มากนัก และค่อนข้างกระจายอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ แต่ก็พอสรุปเป็นแนวทางการปฏิบัติในสังคมได้ว่า การดูแลครอบครัวควรให้ความสำคัญทั้งร่างกายและจิตใจ ด้วยการหา

^{๒๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๔.

โอกาสให้คนในครอบครัวได้รักษาศิลปปฏิบัติธรรม พัฒนาตนให้มีศรัทธาและศีลเสมอกัน ยกย่อง ให้เกียรติอย่างเสมอต้นเสมอปลาย มีการพูดคุย ปรีกษาหารือและให้สิ่งของที่มีค่าทางจิตใจเพื่อสร้างความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้น และคุ้มครองรักษาให้มีชีวิตที่ปลอดภัย สามีกับภรรยาควรมีความสัมพันธ์ในรูปแบบที่สอดคล้องกับวัย เมื่ออายุมากขึ้นควรปรับบทบาทเป็นกัลยาณมิตรคอยชักชวนในทางกุศลเป็นที่ปรึกษาทางจิตใจ เพื่อจะได้มีโอกาสเรียนรู้ชีวิตให้รู้เท่าทัน เพื่อเป็นการเตรียมตัวเผชิญกับความพลัดพรากในบั้นปลายชีวิต สำหรับบุตรธิดาที่ถือว่าเป็นทายาทของตระกูลและเป็นสมาชิกของสังคม ต้องส่งเสริมให้มีการศึกษาเพื่อจะได้ดูแลครอบครัวหรือรับผิดชอบสังคมต่อไป พ่อแม่ไม่ควรจัดการให้ลูกทุกอย่าง ควรฝึกให้บุตรธิดาต่อสู้หรือแสวงหาความสำเร็จในชีวิตและหน้าที่การงานด้วยตนเอง

๔.๓ การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อปกครองประเทศ

ในพระสูตรที่พรรณนาถึงพระเจ้าจักรพรรดิมีข้อมูลส่วนหนึ่งพรรณนาถึงแนวทางการปกครองบ้านเมืองของพระองค์ เป็นที่ทราบโดยทั่วไปว่า พระเจ้าจักรพรรดิทรงปกครองบ้านเมืองด้วยธรรม ขึ้นสู่อำนาจและเอาชนะผู้อื่นด้วยธรรม (ธรรมวิชัย) ไม่ได้ใช้อาวุธหรือการทำศึกสงครามเพื่อชิงราชสมบัติ (ยุทธวิชัย) หลักธรรมและแบบแผนการปกครองของพระเจ้าจักรพรรดิสามารถประยุกต์ใช้ในสังคมได้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ การปกครองประเทศของพระเจ้าจักรพรรดิ

การปกครอง คือ การใช้อำนาจอธิปไตยตามกฎหมายในการบริหารและจัดการประเทศหรือรัฐ ประเทศหรือรัฐที่มีเอกราชเป็นกลไกทางการเมืองโดยมีอำนาจอธิปไตยปกครองดินแดนทางภูมิศาสตร์ที่มีอาณาเขตและมีประชากรแน่นอน โดยอำนาจดังกล่าวเบ็ดเสร็จทั้งภายในและภายนอก รัฐบางรัฐอาจเป็นอิสระไม่เคยถูกรัฐอื่นมาปกครอง แต่บางรัฐอาจเคยถูกรัฐอื่นมาปกครองบางช่วงเวลา แต่ก็พยายามต่อสู้จนได้รับเอกราชกลับมามีอำนาจปกครองตนเอง อำนาจปกครองจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมมนุษย์ทุกยุคสมัย “ถ้าสังคมมนุษย์ปราศจากการปกครองแล้ว มนุษย์ก็จะมีแต่การทะเลาะเบาะแว้ง และรบราฆ่าฟันกัน ทั้งนี้อาจเกี่ยวเนื่องมาจากสาเหตุต่างๆ เช่น การแก่งแย่ง การแย่งชิงผลประโยชน์ หรือการลักขโมยกัน เป็นต้น”^{๒๘} องค์ประกอบสำคัญของรัฐ มี ๔ ประการ คือ

(๑) ดินแดน คือ เขตการปกครองหรืออาณาเขตที่เป็นบริเวณพื้นที่ของประเทศ รัฐจะต้องมีดินแดนและดินแดนนั้นก็ต้องมีอาณาเขตที่แน่นอนด้วย ถ้าอาณาเขตของรัฐไม่แน่นอนก็อาจเกิดปัญหาขัดแย้งระหว่างรัฐขึ้นได้

(๒) ประชากร หรือ พลเมือง คือ หมู่คนอาศัยอยู่ในประเทศ ประชากรเป็นสิ่งจำเป็นของรัฐ ถ้ารัฐไม่มีประชากรก็จะเป็นรัฐร้าง ประชากรในแต่ละรัฐอาจมีหลายเชื้อชาติ หลายเผ่าพันธุ์ หลายลัทธิศาสนา ตลอดจนมีวัฒนธรรมและภาษาที่หลากหลาย^{๒๙}

(๓) อำนาจอธิปไตย คือ อำนาจสูงสุดของรัฐ หมายถึง อำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศและอำนาจทางกฎหมายที่เด็ดขาด สามารถบังคับใช้กับทุกคนที่เป็นพลเมืองของรัฐ และ

^{๒๘} จักรพงษ์ วงษ์บูรณาวาทย, *ความรู้เบื้องต้นทางรัฐศาสตร์*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖-๑๗.

พลเมืองของประเทศอื่นที่อาศัยอยู่ในรัฐ โดยอาจมาทำธุรกิจ มาศึกษา มาท่องเที่ยว หรือมาทำงานในฐานะเป็นตัวแทนของรัฐในนามของกระทรวงการต่างประเทศ^{๓๐}

(๔) **รัฐบาล** คือ องค์กรหรือหน่วยงานที่ดำเนินงานของรัฐในการปกครองประเทศ รัฐบาลเป็นผู้ทำหน้าที่สาธารณธนะสนองเจตนาารมณข์ของสาธารณชนในรัฐ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของประชาชนและป้องกันการรุกรานจากรัฐอื่น รัฐบาลเป็นองค์กรทางการเมืองที่ขาดไม่ได้ของรัฐ^{๓๑}

ในการปกครองประเทศอาจแบ่งคนที่เกี่ยวข้องกว้างๆ ออกเป็น ๒ คือ (๑) ผู้ปกครอง ได้แก่ พระราชาหรือประมุขของรัฐแล้วแต่จะเป็นการปกครองรูปแบบไหน และ (๒) ผู้ถูกปกครอง ได้แก่ ประชาชนผู้อยู่ภายในประเทศ ถือว่าเป็นคนจำนวนมากที่สุดในประเทศ พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทรงมีสถานภาพเป็นผู้ปกครองสูงสุดของแคว้น ทรงปกครองแคว้นตามระบอบราชาธิปไตย บรรดาแคว้นที่ปกครองตามระบอบราชาธิปไตยหากเป็นอาณาจักรที่มีหลักฐานมั่นคง มักจะมีองค์ประกอบ ๘ ประการ^{๓๒} พอสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) **สามิ** ได้แก่ พระราชาผู้ปกครองเมือง, แคว้นของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นรัฐที่ให้อำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองบ้านเมืองขึ้นอยู่กับกษัตริย์โดยตรง^{๓๓}

(๒) **อัมัจจะ** ได้แก่ อำมาตย์ ข้าราชการ ขุนนาง ข้าเฝ้า มนตรี เสนาบดี และเจ้ามณฑล, พระเจ้าจักรพรรดิได้รับการสนับสนุนจากอำมาตย์ราชบัณฑิตซึ่งเคยรับราชการมาตั้งแต่ในรัชสมัยของพระราชบิดา การขึ้นครองราชสมบัติของพระองค์ไม่ต้องการคัดเลือกหรือแต่งตั้งอำมาตย์ราชบัณฑิตชุดใหม่

(๓) **สขะ** ได้แก่ พระราชามหามิตรที่มีอาณาเขตใกล้เคียงกัน (ประเทศราช, เมืองขึ้น), แคว้นหรือประเทศต่างๆ มักจะมีความสัมพันธ์กับแคว้นอื่นๆ เสมอ อาจจะมีการเมือง การค้า ทางศาสนา หรือทางครอบครัว บางแคว้นมีความสนิทคุ้นเคยถึงขนาดเป็นพันธมิตรกัน บางแคว้นอาจเกี่ยวข้องกันในฐานะผู้อยู่ใต้ปกครอง บางแคว้นอาจเคยทำศึกสงครามแล้วค่อยมาสามัคคีกัน พระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นพระราชาของแคว้นมหาอำนาจ ทรงเป็นประมุขของพระราชาที่มีชายแดนติดกันทำให้ทรงแผ่พระบรมเดชานุภาพไปถึงแคว้นต่างๆ จนได้รับการยอมรับจากพระราชามหามิตรเสมอ

(๔) **โกสะ** ได้แก่ เรือนคลังเป็นสถานที่เก็บสมบัติของชาติ, เนื่องจากในพระราชวังมีคนอาศัยอยู่จำนวนมากจึงจำเป็นต้องมีหน่วยงานหรือสถานที่สำหรับเก็บรักษาเสบียงหรือทรัพย์สินสมบัติต่างๆ อย่างเป็นระบบโดยมีผู้ดูแลอย่างชัดเจน คือ ขุนคลัง อีกทั้งพระราชวังก็ยังมีหน้าที่ต้องดูแลความเป็นอยู่ของประชาชนทั้งหมดในแคว้นด้วย แคว้นต่างๆ จึงมีความจำเป็นต้องตั้งเรือนคลังไว้สำหรับเก็บรักษาอาหาร เเสบียงและทรัพย์สินสมบัติต่างๆ เพื่อบริหารจัดการให้เพียงพอต่อความต้องการของผู้คนภายในแคว้น ขุนคลังถือว่ามีความสำคัญต่อประเทศจึงนับเป็นรัตนะประการหนึ่งของพระเจ้า

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน โกวิทท์ วงศ์สุรวัฒน์, **รัฐศาสตร์เบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๕-๒๔.

^{๓๒} พระโมคคัลลานเถระ, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, พระมหาสมปอง มุทิโตแปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พิมพ์ที่ตั้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๔๕๖.

^{๓๓} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **พรรณนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**, หน้า ๑๐.

จักรพรรดิ ขุนคลังมีหน้าที่หาทรัพย์เข้าคลังหลวง ไม่ว่าจะด้วยการเก็บภาษี ค่าขายหรือกิจกรรมอื่นที่ก่อให้เกิดรายได้

(๕) ทูคคะ ได้แก่ ป้อม คู ประตูและหอรบรอบพระนครเพื่อป้องกันภัยจากภายนอก ในเมืองหลวงจะมีระบบป้องกันตัวเองด้วยการทำเครื่องป้องกันพระนคร เรียกรวมๆว่า สถานที่ป้องกันพระนคร ที่พบได้ทั่วไป คือ ประตูเมือง (นครทวาร) มีนายทวารบาลอยู่เฝ้ายามรักษาความสงบเรียบร้อยของคนที่สำคัญ กำหนดเวลาเปิด-ปิดอย่างชัดเจน นอกจากนี้อาจจะทำเครื่องป้องกันการบุกรุกของศัตรูอีก

(๖) วิชิตะ ได้แก่ แวนแคว้น หรือดินแดนที่เป็นเอกราช แคว้นที่เป็นเอกราชและมีอิสรภาพในราชอาณาจักรจะมีดินแดนเป็นของตนเอง ไม่ถูกรุกรานหรือถูกปกครองจากราชอาณาจักรของแคว้นอื่น มักจะมีการกำหนดเขตชายแดนแบบคร่าวๆ ด้วยการใช้หมู่บ้านหรือเขตแดนตามธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ภูเขา หากประชาชนหรือกองทัพจากแคว้นอื่นมารุกล้ำเขตแดนก็จะมีป้อมปราการป้องกันเขตของตนเองด้วยหลายวิธี เช่น การเจรจา การทำสงคราม

(๗) พละ ได้แก่ กองพล หรือกองทัพ แคว้นที่พระเจ้าจักรพรรดิปกครองมักจะเป็นที่ยอมรับของแคว้นใกล้เคียงว่ามีกองทัพที่เข้มแข็ง เนื่องจากทรงมีรัตนะ ๗ ประการที่มีบทบาทด้านความมั่นคงที่มีพลาณภาพ เช่น จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว ปริณายกแก้ว กองทัพในสมัยพุทธกาลในกองทัพจะมีลำดับการบังคับบัญชาเป็น ๓ ระดับ คือ ๑) พระราชาดำรงตำแหน่งจอมทัพมีพระราชอำนาจบังคับบัญชาสูงสุด ๒) เสนาบดีหรืออำมาตย์มีอำนาจบังคับบัญชากองทัพรองจากราชอาณาจักร และ ๓) ทหารหรือกำลังพลมีหน้าที่ทำการรบตามคำสั่งของเสนาบดีหรือพระราช

ในกองทัพมักจะจำแนกกำลังพลออกเป็น ๔ เหล่า คือ

- ๑) พลรถ คือ กำลังพลที่เคลื่อนทัพและรบด้วยรถเทียมม้าศึก
- ๒) พลช้าง คือ กำลังพลที่เคลื่อนทัพและรบด้วยช้างศึก
- ๓) พลม้า คือ กำลังพลที่เคลื่อนทัพและรบด้วยม้าศึก
- ๔) พลเดินเท้า คือ กำลังพลที่เคลื่อนทัพด้วยการเดินและรบในสมรภูมิทั่วไป

(๘) ปกติ ได้แก่ ประชาชน, บรรดาผู้คนที่อาศัยอยู่ในแคว้นหรือประเทศเรียกว่าพลเมือง ในแต่ละประเทศมักจะมีการจัดลำดับการปกครองดูแลพลเมืองของตนเองในระดับต่างๆ นับจากราชอาณาจักรปกครองระดับประเทศ ระดับหมู่บ้านก็มีนายบ้านหรือผู้ใหญ่บ้านปกครองดูแล ระดับครอบครัวก็มีพ่อเป็นผู้ดูแลความเป็นอยู่ของคนในครอบครัว พลเมืองในแต่ละประเทศอาจมีทั้งที่เป็นคนพื้นเมืองและคนต่างเมือง หลังจากได้รับอภิเษกขึ้นเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว พระองค์จะต้องปกครองแผ่นดินให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข บ้านเมืองสงบ ประเทศเจริญรุ่งเรือง โดยอาศัยรัตนะ ๗ ประการ และอาศัยความช่วยเหลือจากพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพาร คือ เสนาบดี อำมาตย์ราชบัณฑิต และข้าราชการตำแหน่งต่างๆ

บทบาทการปกครองภายในแคว้นของพระเจ้าจักรพรรดิ กล่าวโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) พระเจ้าจักรพรรดิทรงปกครองแคว้นโดยธรรม โดยทรงประพฤติตามหลักธรรมมีจกวัตตัตถะ ราชสังคหัตถุเป็นต้น ทำให้คนในครอบครัว (บิดามารดา ภรรยาและบุตรธิดา) พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการบริพาร เสนา อำมาตย์และพสกนิกรของพระองค์มีแต่ความสุข มีชีวิตปลอดภัย บ้านเมืองมีความสงบร่มเย็น

(๒) ในการบริหารและปกครองประเทศ ทรงอาศัยความร่วมมือจากบุคคลหลายฝ่าย ทั้งพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ อำมาตย์ราชบัณฑิต สมณพราหมณ์ และประชาชน ทรงอาศัยการสอบถามในเรื่องที่ไม่รู้ และเปิดโอกาสให้ผู้รู้ตักเตือนพระองค์ได้

(๓) หากเกิดปัญหาในแคว้น ต้องแก้ไขด้วยกฎหมายและการสั่งสอนหลักธรรม โดยชี้ให้เห็นโทษของการกระทำกุศลกรรมบถ และอานิสงส์ของกุศลกรรมบถ จากนั้นกำหนดให้เป็นมาตรการทางสังคม มีการให้รางวัลแก่ผู้ปฏิบัติดี และลงโทษแก่ผู้ทำผิดเพื่อให้เขาได้สำนึกแล้วกลับมาเป็นคนดีของสังคม แล้วดำเนินชีวิตต่อไปในสังคมได้อย่างไม่เกิดปัญหาและเป็นภาระแก่คนอื่น

(๔) ในการบริหารแคว้นนั้น ทรงอาศัยพระเมตตาเป็นเบื้องต้น เอาชนะประชาชนด้วยความดี ไม่เอาชนะด้วยอาวุธหรือการข่มเหงรังแก ทำให้ทรงสามารถเป็นที่รักของประชาชนได้ การปกครองแคว้นอื่นที่อยู่ใกล้เคียงของพระเจ้าจักรพรรดิสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) ทรงเอาชนะพระราชและประชาชนของแคว้นอื่นด้วยธรรม ไม่ใช่อาวุธเข้าปราบ เมื่อเขายอมอยู่ภายใต้อำนาจแล้วก็ให้ความช่วยเหลือ ให้ความปลอดภัย พร้อมกับสั่งสอนศีลธรรมอันดี จากนั้นมอบหมายให้พระราชของแคว้นนั้นครองราชสมบัติต่อไป

(๒) ในการปฏิบัติต่อกษัตริย์และประชาชนต่างแคว้นนั้น ทรงยึดหลักสังคหัตถ์ ๔ คือ (๑) พระราชทานให้ความช่วยเหลือด้วยสิ่งของ (๒) สนทนาด้วยวาจาน่ารัก (๓) การประพฤติประโยชน์แก่กัน และ (๔) วางตนเหมาะสม^{๓๔}

ด้วยความที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงปกครองบ้านเมืองโดยยึดหลักจกัถัตติวัตรและธรรมอื่นๆ จึงขนานพระนามพระองค์ว่าเป็นธรรมราชาหรือธรรมิกราชา ทรงครองราชสมบัติด้วยความชอบธรรม การไปปกครองแคว้นอื่นก็เอาชนะด้วยความดี ไม่ใช่อาวุธเข้าประหาร จากนั้นก็สั่งสอนให้เขาตั้งมั่นในศีลธรรมแล้วปล่อยให้กษัตริย์ในแคว้นนั้นๆ ปกครองบ้านเมืองต่อไป จึงเรียกรวิธเอาชนะของพระเจ้าจักรพรรดิว่า รัมมิวิชัย (การเอาชนะด้วยธรรม) ต่างจากยุทธวิชัยที่เป็นการเอาชนะด้วยการทำศึกสงคราม และอาจมีการจ้องแค้นต้องทำสงครามตอบโต้กันต้องมีการสูญเสียกำลังทหารและทรัพย์สิน

๔.๓.๒ การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อปกครองประเทศ

ผู้ปกครองบ้านเมืองสามารถนำหลักธรรมและแนวทางการปกครองบ้านเมืองของพระเจ้าจักรพรรดิมาใช้ในสังคมได้ โดยเฉพาะหลักจกัถัตติวัตร ชตติยผล และ จกัถัตติธรรม มีแนวทางประยุกต์ดังต่อไปนี้

๔.๓.๒.๑ แบบแผนการปกครองบ้านเมือง

การปกครองบ้านเมืองควรแบ่งแยกบุคคลที่ต้องดูแล บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงาน และองค์ประกอบอื่นๆ อย่างชัดเจน เพื่อจะได้จัดวางระดับความสัมพันธ์และรูปแบบความสัมพันธ์อย่างเหมาะสม สามารถแบ่งคนตามแนวปฏิบัติในจกัถัตติวัตรดังต่อไปนี้

(๑) ดูแลบุคคลในครอบครัวและคนที่เป็ญญาติ

บุคคลในครอบครัว คือ บิดามารดา ภรรยาและบุตรธิดา เป็นผู้ที่นักปกครองต้องดูแลให้ดี ให้มีชีวิตความเป็นอยู่สบายตามสมควร ยกย่องให้เกียรติตามฐานะ และคุ้มครองความปลอดภัยในชีวิต

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมะของพระราช, หน้า ๑๖.

เมื่อคนในครอบครัวมีชีวิตความเป็นอยู่ดี ย่อมทำให้ผู้ปกครองหมดความกังวลสามารถทำหน้าที่เพื่อส่วนรวมได้อย่างเต็มที่ คนในครอบครัวที่มีความรู้ความสามารถก็ควรได้รับโอกาสมาช่วยงานสังคม

(๒) ดูแลบุคคลผู้ช่วยงานระดับสูง

ในการปกครองบ้านเมืองย่อมต้องการคนคอยช่วยงาน ผู้ปกครองไม่สามารถดูแลงานทุกอย่างได้ จึงจำเป็นต้องมีคนช่วยงานในแผนกต่างๆ โดยคัดเลือกจากคนที่มีความสามารถ ซื่อสัตย์สุจริต มีใจเสียสละเพื่อส่วนรวม ผู้ปกครองจะต้องดูแลบุคคลเหล่านี้ด้วการให้ความอบอุ่นใจ จัดหาอุปกรณ์หรือเครื่องมือสำหรับใช้ในการทำงาน มอบค่าตอบแทนตามหน้าที่รับผิดชอบเพื่อให้เขานำไปใช้จ่ายดูแลครอบครัว และให้รางวัลพิเศษเป็นกำลังใจ ในการช่วยงานบริหารประเทศนอกจากจะมีระเบียบกฎหมายแล้ว ยังต้องให้หลักคุณธรรมจริยธรรมในการบริหารประเทศด้วย อีกทั้งการควบคุมดูแลบุคคลเหล่านี้ก็ต้องปลูกฝังให้ยึดหลักกฎหมายและคุณธรรมจริยธรรมในการทำงานด้วย

(๓) ส่งเสริมบุคคลในระบบเศรษฐกิจ

ด้านเศรษฐกิจควรจัดหาทุนและช่องทางประกอบอาชีพแก่พวกพ่อค้า นักวิชาการ หรือผู้ประกอบการอาชีพต่างๆ เพื่อให้บุคคลเหล่านี้มีทุนในการประกอบอาชีพต่อไป บางคนแม้จะมีความรู้ทางเศรษฐกิจแต่อาจไม่มีทุน การให้ทุนแก่บุคคลในประเทศที่มีความชำนาญด้านการค้าขายย่อมช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจในประเทศได้

(๔) ให้ทุนแก่ประชาชนทั้งในเมืองและชนบท

นอกจากจะให้ทุนแก่บุคคลที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจแล้ว เช่น พ่อค้าและผู้ประกอบวิชาชีพแล้ว ก็ควรดูแลความเป็นอยู่ของประชาชนทั่วไปด้วย ทั้งที่อยู่ในเมืองหลวงและอยู่ตามชนบทห่างไกล ควรจัดหาทุนให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึง โดยแบ่งทุนออกเป็น ๒ ประเภท คือ ทุนสำหรับใช้จ่ายในการเลี้ยงชีวิต การดูแลครอบครัว และทุนสำหรับประกอบอาชีพ เพื่อให้บุคคลเหล่านี้ใช้จ่ายในการประกอบอาชีพตามที่ตนมีความสามารถ ถือเป็นกาต่อยอดจากเงินที่ฝ่ายบ้านเมืองมอบให้ จึงไม่ควรให้เฉพาะค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพเท่านั้น แต่ควรจัดหาทุนสำหรับประกอบอาชีพตามถนัดด้วย

(๕) คุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม

สัตว์และสิ่งแวดล้อมก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ผู้ปกครองต้องดูแลให้มีอยู่ตามธรรมชาติ เพื่อให้รักษาเผ่าพันธุ์ต่อไป ควรออกกฎหมายห้ามล่าสัตว์และห้ามทำลายสิ่งแวดล้อม เพื่อรักษาสมดุลของธรรมชาติ จัดหาแหล่งอาหาร กันพื้นที่อยู่อาศัยที่เป็นป่าเขาหรือป่าชานเมืองให้สัตว์ได้อาศัยตามธรรมชาติ ไม่ควรนำสัตว์มาอยู่ในถิ่นมนุษย์ แต่ควรให้สัตว์ได้อยู่ในที่อยู่ตามธรรมชาติ

(๖) ส่งเสริมศาสนา

สถาบันศาสนามีบทบาทในสังคมด้านการดูแลจิตใจของประชาชน เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ความเลื่อมใสของประชาชน ผู้ปกครองบ้านเมืองต้องเอาใจใส่สถาบันศาสนาด้วยการทำหน้าที่หลักๆ คือ สนับสนุนส่งเสริมองค์กรทางศาสนาให้ทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่ประชาชน เข้าไปศึกษาเรียนรู้คำสอน วิธีปฏิบัติทางศาสนาแล้วนำมาปรับใช้ในชีวิตและการบริหารบ้านเมือง โดยสามารถประยุกต์หลักคำสอนทางศาสนามาประยุกต์ใช้ในการปกครองบ้านเมืองได้

สรุปความได้ว่า ในการปกครองบ้านเมืองนั้น ผู้ปกครองต้องดูแลคนที่เกี่ยวข้องกับตนตามสมควร ทั้งคนในครอบครัว ญาติ คนที่ช่วยทำงานบริหารประเทศ รวมทั้งพ่อค้า ข้าราชการและประชาชนทุกระดับ ควรปกครองบ้านเมืองโดยยึดระเบียบ กฎหมายและคุณธรรม ต้องยึดมั่นในการ

ทำหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ที่เรียกว่า จักรวรรดิวัตร ๔ ประการด้วย คือ (๑) ปกครองประเทศ โดยธรรม ผู้ปกครองต้องตั้งตนอยู่ในธรรมและจัดการรักษาคัมภีร์ป้องกันอันชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน^{๓๕} (๒) ไม่ให้มีการอันอธรรม จัดการป้องกันแก้ไขปราบปรามไม่ให้มีการกระทำ ความผิด ความชั่วร้ายเดือดร้อนขึ้นในบ้านเมือง^{๓๖} (๓) ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแคว้น^{๓๗} (๔) แสวงปัญญาและคุณธรรม ด้วยการปรึกษาสอบถามปัญหา กับสมณพราหมณ์หรือท่านผู้รู้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนทั่วไป^{๓๘}

๔.๓.๒.๒ กำลังของผู้ปกครองบ้านเมือง

ในการปกครองบ้านเมืองนั้น ผู้ปกครองควรจะมีองค์ประกอบหรือคุณสมบัติที่ส่งเสริมเป็นพลังในการทำหน้าที่ปกครองประเทศ (ขัตติยพละ) เป็นพลังหรือความสามารถเชี่ยวชาญ ๕ ด้าน คือ

(๑) ผู้ปกครองมีสุขภาพดี สามารถและชำนาญในการบริหารบ้านเมือง จัดการงานทางปกครองให้ลุล่วงไปด้วยดี คิดหาโครงการมาดำเนินการให้ประสบความสำเร็จด้วยดี (พาหพละ)

(๒) ผู้ปกครองมีทุนทรัพย์ พร้อมทั้งจะใช้บำรุงเลี้ยงคนและดำเนินกิจการได้ไม่ติดขัด โดยมีทั้งเงินทุน และทรัพยากรต่างๆ ที่สามารถแปลงเป็นทุนในการพัฒนาประเทศได้ (โภคพละ)

(๓) ผู้ปกครองมีทรัพยากรบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเพียงพอ มีที่ปรึกษาและบุคลากรระดับบริหารที่ทรงคุณวุฒิเก่งกล้าสามารถ และจงรักภักดี ซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน (อมัจจพละ)

(๔) ผู้ปกครองมีความน่าเชื่อถือ ภูมิฐาน หลักฐานมั่นคง เป็นที่นิยมยกย่องของประชาชน และได้รับการฝึกอบรมมาแล้วเป็นอย่างดี (อภิขัจจพละ)

(๕) ผู้ปกครองมีปัญหา หยั่งรู้เหตุผล ผิดชอบ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ สามารถวินิจฉัยเหตุการณ์ทั้งภายในภายนอก และดำริการต่างๆ ให้ได้ผลเป็นอย่างดี (ปัญญาพละ)

คุณสมบัติหรือองค์ประกอบที่เป็นพลังสนับสนุนทั้ง ๒ ด้าน คือ (๑) คุณสมบัติภายในหรือคุณสมบัติส่วนตัว คือ สุขภาพ ความน่าเชื่อถือ ความภูมิฐาน บุคลิกภาพที่ได้รับการฝึกฝนอบรมอย่างดี และความรู้ความสามารถด้านต่างๆ และ (๒) คุณสมบัติภายนอก คือ ทรัพย์สินเงินทองและทรัพยากรบุคคลที่จะเป็นกำลังหลักในการปกครองบ้านเมือง

๔.๓.๒.๓ ความรู้ของผู้ปกครองบ้านเมือง

ผู้ปกครองต้องหมั่นแสวงหาความรู้อยู่เสมอ และควรแสวงหาความรู้รอบด้าน ทั้งความรู้ด้านการปกครอง การบริหารงาน บริหารบุคคลและความรู้ที่เป็นวิชาการเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศ เมื่อเป็นคนมีความรู้ย่อมสามารถคิดหาวิธีการพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าได้ ตามหลักจักรกวัตติธรรมผู้ปกครองที่มีความรู้ย่อมสามารถนำพาประเทศชาติไปสู่ความเจริญมั่นคงได้^{๓๙} คือ

^{๓๕} คุรยละเอียดใน พระญาณไทย, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖.

^{๓๙} ทรงให้จักรหมุนไปโดยธรรม หมายถึงอาณาจักรที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงปกครองด้วยกุศลกรรม บด ๑๐ ประการ อันใครๆ จะให้หมุนกลับเป็นอื่นไปไม่ได้.อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๔/๘๘, อง.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๑๓๑/๕๐.

(๑) ผู้ปกครองหาความรู้จนทราบแน่ชัดว่ามีกิจกรรมหรือการงานอะไรทำแล้วเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง อะไรทำแล้วไม่เป็นประโยชน์แต่กลับจะเป็นโทษแก่บ้านเมือง จากนั้นก็พยายามทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ไม่มีโทษ (อัตถ์ญญ)

(๒) ผู้ปกครองเป็นผู้รอบรู้และปฏิบัติตามธรรม คือ ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือวิธีปฏิบัติเพื่อให้เข้ากับสังคมได้ เพื่อจะได้ดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพและได้รับความร่วมมือจากผู้ร่วมงานและประชาชน (ธัมมัญญ)

(๓) ผู้ปกครองเป็นผู้รู้ประมาณในการดำเนินกิจการที่อาจจะมีความเสี่ยงไม่เท่ากัน รวมทั้งรู้จักประมาณในการให้คุณให้โทษแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา และหากมีคนทำผิดก็ต้องลงโทษตามสมควรแก่ความผิด ไม่หนักจนเกินไป ไม่เบาจนเกินไป (มัตตัญญ)

(๔) ผู้ปกครองเป็นผู้รู้จัก คือ รู้กาลที่ทำงานด้านต่างๆ จัดสรรเวลาของแต่ละวันอย่างเหมาะสม ไม่ให้ช้าซ้อนเพื่อจะได้มีเวลาดูแลกิจการด้านต่างๆ อย่างทั่วถึง รวมทั้งรู้เวลาที่ควรจะเริ่มดำเนินโครงการหรือกำหนดวันสิ้นสุดโครงการ งานแต่ละอย่างใช้เวลาไม่เท่ากัน (กาลัญญ)

(๕) ผู้ปกครองรู้จักเลือกคบคน หาคคนที่มีความรู้ความสามารถ ชื่อสัตย์สุจริตมาช่วยงาน และใช้คนให้ถูกกับงานตามความรู้ความสามารถ (ปริสัญญ)^{๕๐}

ผู้ปกครองที่พยายามหาความรู้ที่กล่าวมา คือ รู้ประโยชน์ รู้ธรรมเนียม รู้ประมาณ รู้กาล และรู้จักคน ย่อมจะสามารถปกครองบ้านเมือง บริหารบ้านเมืองและพัฒนาบ้านเมืองโดยอาศัยความร่วมมือจากผู้ร่วมงานและประชาชนภายในประเทศ ย่อมส่งผลดีต่อประเทศชาติโดยส่วนรวม

๔.๓.๒.๔ หลักการบริหารบุคคลของผู้ปกครอง

ในการบริหารงานบุคคลนั้นเป็นเรื่องที่ผู้ปกครองต้องให้ความสำคัญ เพราะว่าผู้ปกครองบ้านเมืองไม่สามารถทำงานทุกอย่างด้วยตัวเอง จะต้องอาศัยความร่วมมือจากบุคคลอื่นด้วย หากสามารถนำคนมีความรู้มาช่วยงานและดูแลบุคคลเหล่านั้นให้ดีก็ย่อมได้รับความร่วมมือช่วยกันบริหารบ้านเมืองไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองได้ จึงควรยึดหลักการสงเคราะห์เพื่อนร่วมงานและประชาชนตามหลักแห่งการสงเคราะห์ ๔ ประการดังต่อไปนี้

(๑) มีความรู้ความสามารถในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ด้วยการแสวงหาความรู้ด้วยตัวเอง ส่งเสริมให้มิคนศึกษาหาความรู้แล้วเผยแพร่ความรู้ให้แพร่หลายในสังคม พืชพันธุ์ธัญญาหารนี้เป็นสิ่งที่ผู้คนในสังคมใช้บริโภคเป็นอาหารหลัก หากคนในสังคมสามารถผลิตธัญญาหารได้ด้วยตัวเองก็จะเป็นผลดีต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน เมื่อประชาชนมีอาหารเพียงพอย่อมส่งผลดีต่อคุณภาพชีวิตและรายได้ของประชาชน (สัสสมณะ)

(๒) มีความรู้ความสามารถในการบำรุงข้าราชการ ทั้งทหาร พลเรือน และทรัพยากรบุคคลด้านต่างๆ ส่งเสริมคนดีมีความสามารถ ผู้ฉลาด ชื่อสัตย์สุจริต ขยันหมั่นเพียรให้ก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ให้ความดีความชอบแก่คนเก่ง คนขยัน คนดี คนชื่อสัตย์สุจริต (ปฐิสสมณะ)

^{๕๐} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๑/๒๑๑-๒๑๒, อก.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๑๓๑/๕๐.

(๓) มีความรู้ความสามารถผูกใจประชาชนเหมือนเอาบ่วงคล้องไว้ ด้วยการส่งเสริมสัมมาชีพ เช่น ให้อพยพเงินทุนไปสร้างตัวในพาณิชย์กรรม และในการประกอบกิจการต่างๆ ช่วยให้คนจนตั้งตัว ให้คนล้มฟื้นตัวได้ (สัมมาปาสะ)

(๔) วาชเปยยะ มีวาจาพูดดีมีใจ สามารถในการเจรจาปราศรัยเข้าถึงประชาชน แสดงให้เห็นความเอาใจใส่ ห่วงใย รับรู้ปัญหา มีวาตะที่ฟังแล้วชวนใจให้อยากนำไปปฏิบัติ อยากร่วมมือ ตลอดจนแนะนำประชาชนว่าควรจะทำปฏิบัติตัวช่วยเหลือกันอย่างไร ให้มีการสื่อสารหลักธรรม เราเตือนคนให้ใส่ใจปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างจริงจังสุจริต ให้สัมฤทธิ์ผลดี ที่จะให้สังคมประเทศชาติเจริญพัฒนาสุขสันต์มั่นคง และให้ทุกตัวบุคคลพัฒนาชีวิตของตนได้^{๔๑}

สรุปความได้ว่า ผู้ปกครองบ้านเมืองควรมีทักษะในการบริหารงานบุคคลด้วยความรู้ในเรื่องที่สำคัญ คือ มีความสามารถส่งเสริมการปลูกพืชประเภทธัญพืช (ข้าว) ที่คนในสังคมส่วนมากบริโภคเป็นอาหาร สนับสนุนให้มีการศึกษาหาองค์ความรู้แล้วเผยแพร่เพื่อเพิ่มผลิตผล มีความสามารถในการทรัพยากรบุคคล ส่งเสริมคนดี มีความสามารถเชื้อสายสุจริตให้ก้าวหน้าในหน้าที่การงานสามารถครองจิตใจประชาชนจนได้รับความร่วมมือในการบริหารประเทศ และรู้จักใช้คำพูดที่ดึงดูดใจสร้างความรักความสามัคคีจนได้รับความร่วมมือมาเป็นพลังในการพัฒนาประเทศชาติร่วมกัน

๔.๔ การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ

ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนย่อมมีผลต่อความเจริญมั่นคงของประเทศ หากประชาชนในประเทศมีฐานะทางเศรษฐกิจดีก็จะส่งผลดีต่อการพัฒนาประเทศด้านต่างๆ ในพระสูตรที่พรรณนาถึงพระเจ้าจักรพรรดิ โดยเฉพาะจักกวัตตสูตรและมหาสุทฺถสสูตรมีเนื้อหาตอนหนึ่งพรรณนาถึงการดูแลเศรษฐกิจของพระเจ้าจักรพรรดิไว้อย่างน่าสนใจ วิธีการดูแลเศรษฐกิจบางด้านสามารถประยุกต์มาใช้ในสังคมได้ กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

๔.๔.๑ การดูแลเศรษฐกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ

เศรษฐกิจ หมายถึง งานอันเกี่ยวกับการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก และการบริโภคใช้สอยสิ่งต่างๆ ของชุมชน^{๔๒} เศรษฐกิจจำเป็นต้องมีการบริหารจัดการโดยองค์กรทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจกและการบริโภค เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรที่มีอย่างจำกัดด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อสนองความต้องการอันไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์ให้ได้มากที่สุด และอย่างประหยัดที่สุด^{๔๓} เศรษฐกิจเกี่ยวข้องโดยตรงกับงานอันเกี่ยวกับการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจกและการบริโภคใช้สอยสิ่งต่างๆ ของมนุษย์ในสังคม รวมถึงเครือข่ายทางสังคมที่ซึ่งมีการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการเพื่อเป็นการกระจายสินค้าไปทั่วประเทศ

เศรษฐกิจของประเทศต่างๆ เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน หากเศรษฐกิจของประเทศไทยดี ก็จะทำให้ประชาชนมีรายได้พอกับการเลี้ยงชีพ ฐานะความเป็นอยู่ของประชาชนก็

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมะของพระราชา**, หน้า ๑๙-๒๑

^{๔๒} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๔๘.

^{๔๓} จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, **สังคมวิทยา**, หน้า ๙๒.

จะดีตามไปด้วย และส่งผลให้มีสิ่งดีงามต่างๆ ตามมา เช่น การศึกษา การรักษาพยาบาล การคมนาคม และการพัฒนาประเทศ พร้อมกันนั้น เศรษฐกิจก็อาจเกี่ยวข้องกับปัญหาอาชญากรรมด้วย กล่าวคือ หากเศรษฐกิจไม่ดี ประชาชนยากจนก็อาจเกิดปัญหาอาชญากรรมได้ที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินได้ เช่น การลักทรัพย์ ปล้นทรัพย์ ชิงทรัพย์และการฉ้อโกงทรัพย์ของคนอื่นมาเป็นของตัวเอง^{๔๔}

ด้วยเห็นว่าความยากจนหรือความขัดสนเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งของการทำผิดกฎหมายบ้านเมืองและศีลธรรม นอกจากนำคนทำผิดมาลงโทษ จึงมีแนวทางแก้ปัญหาย่างหนึ่งคือ การพระราชทานทรัพย์แก่ประชาชนที่เป็นพ่อค้า ผู้ประกอบวิชาชีพและประชาชนผู้ยากจนขัดสน เพื่อให้เขานำไปใช้จ่ายในการดำรงชีพและเป็นทุนในการประกอบอาชีพหารายได้มาเลี้ยงตัวและครอบครัวต่อไป

ในด้านการดูแลชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในแคว้น พระเจ้าจักรพรรดิให้ความสำคัญกับด้านเศรษฐกิจด้วยพร้อมทั้งดูแลความเป็นไปของบ้านเมืองด้านอื่นๆ ด้วย หลักการสงเคราะห์รวมใจประชาชน เรียกว่า ราชสังคหวัตถุ ๔ ตามแนวทางของพระพุทธศาสนา ได้แก่

(๑) ปรีชาสามารถในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร พระราชาแทนที่จะเก่งด้วยการทำพิธีฆ่าม้าบูชาขวัญ ก็เปลี่ยนมาเป็นผู้มีปรีชาสามารถในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร (สัสสมณะ)

(๒) ปรีชาสามารถในการบำรุงข้าราชการ ทั้งทหาร และพลเรือน เช่น ส่งเสริมคนดีมีความสามารถ ผู้ฉลาด ซื่อสัตย์สุจริต ขยันหมั่นเพียร (ปฐิสสมณะ)

(๓) ปรีชาสามารถผูกใจประชาชนเหมือนเอาบ่วงคล้องไว้ ด้วยการส่งเสริมสัมมาชีพ เช่น ให้อุปถัมภ์เงินทุนไปสร้างตัวในพาณิชย์กรรม และในการประกอบการต่างๆ ช่วยให้คนจนตั้งตัวให้คนล้มฟื้นตัวได้ (สัมมาปาสะ)

(๔) มีวาจาพูดดีมีใจ สามารถในการเจรจาปราศรัยเข้าถึงประชาชน แสดงให้เห็นความเอาพระทัยใส่ห่วงใย รับรู้ปัญหา รับฟังปัญหา มีวาจาที่ฟังแล้วชวนใจให้อยากทำอยากปฏิบัติ อยากร่วมมือร่วมการร่วมงานทุกอย่าง ตลอดจนแนะนำสั่งสอนประชาชนว่าควรจะทำปฏิบัติตัวช่วยเหลือกันอย่างไร ให้มีการสื่อสารอวยธรรมอันววยปัญญา เราเตือนคนทุกหมู่เหล่าให้ใส่ใจปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างจริงจังสุจริต ให้สัมฤทธิ์ผลดี ที่จะให้สังคมประเทศชาติเจริญพัฒนาสุขสันต์มั่นคง และให้ทุกตัวบุคคลพัฒนาชีวิตของตน (วาชเปยยะ)^{๔๕}

ในจักรกัตุสูตรพรรณนาไว้คล้ายกันว่า การจะแก้ปัญหาเศรษฐกิจนั้นต้องทำอย่างรอบด้าน ด้วยการให้พระราชทานแก่ประชาชนเพื่อใช้จ่ายในการดำรงชีพ เลี้ยงดูบิดามารดาและภรรยาบุตร และพระราชทานทุนสำหรับประกอบอาชีพเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัวต่อไปด้วย^{๔๖} เป็นการช่วยเหลือประชาชนเป็นเบื้องต้นและสอนให้ประชาชนพึ่งพาตนเองได้ โดยรัฐอาจให้ความช่วยเหลือเป็นเบื้องต้นก่อน จากนั้นต้องให้เขาช่วยเหลือตัวเอง เมื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจจนประชาชนมีรายได้พอแก่การดำรงชีพก็จะลดปัญหาประชาชนก่ออาชญากรรมประเภทชิงทรัพย์หรือลักขโมย トラบไตที่แก้ปัญหาเศรษฐกิจหรือเรื่องปากท้องไม่ได้จะทำให้การแก้ปัญหาสังคมอื่นได้ยากลำบาก ต่อจากนั้นต้องสั่งสอนให้ประชาชนขยันทำมาหากินเพื่อจะได้มีรายได้มาเลี้ยงตัวเองและครอบครัว

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๒/๗๓.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมะของพระราชา**, หน้า ๑๙-๒๑

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๑-๑๐๒/๖๗-๗๓.

ในการทำหน้าที่พระธรรมิกราชนั้น พระเจ้าจักรพรรดิจะมีบทบาทอย่างหนึ่ง คือ ส่งเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของพระองค์ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ดังจะเห็นได้จากทรงต้องมีคหบดีแล้วเป็นหนึ่งในบรรดาร์ตนะ ๗ ประการ ในจกัถวัตติวัตรก็มีข้อหนึ่งว่าด้วยการสงเคราะห์พราหมณ์คหบดีด้วย อีกทั้งในการทำหน้าที่พระองค์ต้องบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร (สัสสมธ) และต้องผูกผสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ (สัมมาปาสะ) กล่าวได้ว่าต้องทรงดูแลเรื่องเศรษฐกิจด้วย

๔.๔.๒ การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ

การดูแลเศรษฐกิจตามแนวทางในจกัถวัตติวัตร^{๔๗} และราชสังคหวัตถุ^{๔๘} แม้จะมีรายละเอียดไม่มาก แต่ก็พอสรุปเป็นแนวทางปฏิบัติในสังคมได้ ๒ ประเด็น คือ (๑) การให้ทุนสำหรับเลี้ยงชีพและทุนสำหรับประกอบอาชีพ และ (๒) การส่งเสริมการปลูกธัญพืช มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๔.๒.๑ ให้ทุนแก่ประชาชน

ในการดำเนินชีวิตประจำวัน มนุษย์ควรจะมีรายได้สำหรับใช้จ่ายตามสมควร โดยส่วนมากแล้วรายได้ที่ใช้จ่ายประจำวันก็มาจากการทำงานบ้าง บุตร หลานและญาติบ้าง อีกภาคส่วนหนึ่งที่ควรให้ทุนแก่ประชาชน คือ รัฐ และอาจหมายรวมถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วย รัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรจัดหาทุนให้แก่ประชาชนเพื่อให้มีรายได้ไว้ใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและใช้ทำทุนประกอบอาชีพ โดยแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) ทุนในการเลี้ยงชีพ

สำหรับประชาชนที่มีฐานะยากจนและประชาชนบางกลุ่มที่ไม่สามารถประกอบอาชีพหาเลี้ยงตัวและครอบครัวได้ เช่น คนชรา คนพิการและคนป่วย บุคคลเหล่านี้ ควรได้รับการช่วยเหลือจากรัฐด้วยการจัดหาทุนเลี้ยงชีพให้ โดยก่อนจะจัดหาทุนให้ควรมีการคัดกรอง ตรวจสอบและคัดเลือกเอาเฉพาะคนที่ต้องการความช่วยเหลือจริงๆ พร้อมกันนั้นรัฐก็ต้องหาทางช่วยเหลือบุคคลเหล่านี้ให้มีการช่วยเหลือกันในครอบครัวและในชุมชน โดยอาจจัดหาญาติหรืออาสาสมัครจิตอาสามาคอยให้ความช่วยเหลือหรือเป็นที่เลี้ยงอีกต่อหนึ่ง ในการดูแลชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนที่ยากจนนอกจากจะช่วยเหลือด้วยการให้ทุนเลี้ยงชีพแล้วควรจะหาทางจัดการให้ญาติหรือคนในชุมชนช่วยกันดูแลอีกทางหนึ่งด้วย เพราะถ้าหากความสัมพันธ์ในหมู่ญาติและชุมชนมีเครือข่ายเข้มแข็งก็จะสามารถช่วยดูแลเพื่อนบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านหรือชุมชนเดียวกันได้

(๒) ทุนในการประกอบอาชีพเพื่อเพิ่มพูนรายได้

นอกจากให้ความช่วยเหลือด้วยการให้ทุนสำหรับเลี้ยงชีพแล้ว รัฐควรจัดหาแหล่งทุน หรือสนับสนุนให้ประชาชนรู้จักประกอบอาชีพตามความสามารถด้วย เนื่องจากคนมีฐานะยากจน คนป่วย คนชราในสังคมมีมาก คงไม่สามารถให้ทุนค่าเลี้ยงชีพได้ตลอด แต่จะแบ่งเบาภาระของภาครัฐได้ดีขึ้นหากมีการจัดหาทุนสำหรับประกอบอาชีพให้ประชาชนอย่างเหมาะสม สำหรับประชาชนที่รัฐควรจัดหาทุนช่วยเหลือ ได้แก่

(๑) ผู้ประกอบอาชีพอิสระ

^{๔๗} ตูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๑-๑๐๒/๖๗-๗๓.

^{๔๘} อง.ต.ก.อ. (ไทย) ๓๔/๑/๓/๓๖, ขุ.จ.ร.ย.อ. (ไทย) ๗๔/๙/๓/๘๒.

- (๒) พ่อค้า
- (๓) ผู้ประกอบการ
- (๔) ครูอาจารย์-นักวิชาการ
- (๕) นักเรียน-นักศึกษา^{๔๙}
- (๖) ประชาชนผู้ต้องการมีอาชีพเพื่อหารายได้เลี้ยงตัวและครอบครัว

๔.๔.๒.๒ ส่งเสริมการปลูกัญพืช

ในการส่งเสริมเศรษฐกิจนั้น นอกจากจะให้ความสำคัญกับการดำเนินเศรษฐกิจหลักของประเทศ เช่น อุตสาหกรรม การเงิน การส่งออก และการท่องเที่ยว เป็นต้นแล้วควรให้ความสำคัญกับภาคการเกษตรด้วย โดยยึดหลักจักกวัตตวัตรและราชสังคหวัตถุ^{๕๐} ข้อที่ว่าด้วยการส่งเสริมและบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหารให้อุดมสมบูรณ์ ทั้งนี้เพราะธัญพืช หรือ พืชจำพวกข้าว เป็นต้นนี้เป็นสิ่งที่ประชาชนทั้งประเทศใช้บริโภคเป็นอาหาร แนวทางการประยุกต์ใช้จักรพรรดิธรรมข้อที่ ๓ คือ ธนานุปาทาน ซึ่งหมายถึง การแบ่งปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ประชาชนผู้ไร้ทรัพย์มิให้ความขัดสนยากไร้เกิดขึ้นในพระราชอาณาจักรนี้ พิจารณาได้จากพระราชจริยวัตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระองค์ทรงเพียบพร้อมด้วยจักรพรรดิธรรมข้อนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อพระองค์ได้ทรงแนะนำประชาชนให้พัฒนาอาชีพ ทรงเผยแพร่แนวพระราชดำริเรื่องทฤษฎีใหม่ คือ ทรงแนะนำเกษตรกรให้รู้จักใช้ประโยชน์ของพื้นที่ดิน อย่างคุ้มค่าได้ประโยชน์สูงสุด โดยแบ่งที่ดินออกเป็น ๔ ส่วนตาม อัตราส่วน ๓๐ : ๓๐ : ๓๐ : ๑๐ โดยแบ่งสัดส่วนการใช้ที่ดินตามความเหมาะสม ดังต่อไปนี้

- (๑) ที่ดินร้อยละ ๓๐ ใช้ขุดสระเก็บกักน้ำ
- (๒) ที่ดินร้อยละ ๓๐ ใช้ปลูกข้าว
- (๓) ที่ดินร้อยละ ๓๐ ปลูกต้นไม้และพืชไร่
- (๔) ที่ดินร้อยละ ๑๐ กันไว้เป็นที่อยู่อาศัย^{๕๑}

เมื่อเกิดปัญหาเศรษฐกิจฟองสบู่แตกในประเทศไทยในช่วงหลายปีที่ผ่านมา เกิดวิกฤติที่ทำให้หลายคนประสบปัญหาเศรษฐกิจหมดกำลังใจ คนเหล่านั้นมีกำลังใจลุกขึ้นมาสู้ชีวิตพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศชาติขึ้นอีก โดยอาศัยพระบรมราโชวาทที่ได้พระราชทานในโอกาสต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระแสพระราชดำริและกระแสพระราชดำรัสในเรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง ทรงสอนให้ประชาชนคนไทยมี ความเชื่อมั่นในตนเอง กลับมาพึ่งตนเอง โดยการร่วมแรงร่วมใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน หลักเศรษฐกิจพอเพียงก็คือ การพึ่งตนเองตามหลักของพระพุทธศาสนาตามพุทธพจน์ว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน” และการที่ตนจะเป็นที่พึ่งของตนได้นั้น ต้องมีความรู้ความสามารถพัฒนาตนเองตลอดเวลาและที่สำคัญ คือ ต้องมีสันโดษ ไม่โลภมาก ไม่พัฒนาวิ่งตามเขาโดยไม่ได้ดูว่าตนเองมีความพร้อมอย่างไร การรู้จักพอบ้างจะทำให้เกิดเศรษฐกิจพอเพียง คือ พอเพียงที่จะพึ่งตนเองได้และรู้จักพอใจกับ

^{๔๙} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมของพระราชา**, หน้า ๑๓.

^{๕๐} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๗๙.

^{๕๑} พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตโต), **จักรพรรดิธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๙

สิ่งที่ตนมี ยินดีกับสิ่งที่ตนเป็น รู้จักดำเนินชีวิตตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง คำสอนของพระพุทธเจ้าสอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง ถ้าประชาชนชาวไทยยึดแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ชวนาชาวไร่ถือตามหลักทฤษฎีใหม่ ประเทศชาติก็จะพึ่งตนเองได้ และพ้นจากวิกฤตอย่างถาวร การพัฒนาเศรษฐกิจก็จะเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน^{๕๒}

๔.๕ การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม

สัตว์เป็นสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในโลกเดียวกับมนุษย์ สัตว์บางชนิดอาศัยอยู่กับมนุษย์ เป็นแหล่งอาหารบ้าง เป็นสัตว์เลี้ยงหรือเป็นเพื่อนบ้าง ส่วนบางชนิดอาศัยอยู่ตามธรรมชาติ ไม่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ โดยตรงกับมนุษย์ สัตว์มีความสำคัญต่อโลกและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพราะสัตว์หลายชนิดช่วยสร้างสมดุลให้แก่สิ่งแวดล้อม ในขณะที่เดียวกัน ถ้ามีสิ่งแวดล้อมดีก็จะส่งผลดีต่อสวัสดิภาพชีวิตของสัตว์ ในพระสูตรที่กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิและหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิมีเนื้อหากล่าวถึงสัตว์และสิ่งแวดล้อมไว้อย่างน่าสนใจ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทย ได้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๕.๑ การดูแลสัตว์และสิ่งแวดล้อมของพระเจ้าจักรพรรดิ

สัตว์ หมายถึง สิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่พืชและไม่ใช่มนุษย์ มีชีวิตอยู่ในโลกของมนุษย์ มีความรู้สึก และสามารถเคลื่อนไหว ย้ายที่ไปได้เอง^{๕๓} สัตว์เป็นทรัพยากรธรรมชาติอย่างหนึ่งที่อยู่ภายใต้ทรัพยากรประเภทที่เกิดทดแทนและรักษาให้คงอยู่ได้ การที่จะรักษาสัตว์ให้คงอยู่และให้เกิดลูกหลานเกิดขึ้นทดแทนได้นั้น จำเป็นจะต้องปกป้องรักษา จัดหาที่อยู่อาศัย อาหารและแหล่งน้ำให้พอแก่ความต้องการ อีกทั้งต้องมีการสงวนพันธุ์ไว้ไม่ให้ถูกล่าจนสูญพันธุ์ เพราะถ้าหากปล่อยให้สูญพันธุ์ไปก็จะมีโอกาสหาพันธุ์อื่นมาทดแทนให้เหมือนเดิมได้อีก^{๕๔}

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมที่อยู่รอบๆ มนุษย์ มีทั้งที่ดีและไม่ดี^{๕๕} ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่มีลักษณะกายภาพที่เห็นได้และไม่สามารถเห็นได้ มนุษย์จะต้องเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม โดยที่สิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดแบบแผนชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ แต่ขณะเดียวกัน มนุษย์ก็เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งสาเหตุจากการเพิ่มจำนวนประชากรอย่างรวดเร็ว ทำให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมากมีผลให้ความต้องการใช้ทรัพยากรเพิ่มอย่างรวดเร็วตามไปด้วย ประกอบกับปัจจุบันได้มีการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตและความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้ทรัพยากรสิ้นเปลืองอย่างรวดเร็วและยังส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดปัญหามลพิษในสิ่งแวดล้อมตามมา

พระเจ้าจักรพรรดินอกจากจะทำการสงเคราะห์คนทั้งคนในครอบครัว ข้าราชการบริวาร พระราชาในแคว้นใกล้เคียง (ประเทศราช) และประชาชนในแคว้นแล้ว พระองค์ยังมีบทบาทคุ้มครอง

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๕๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๑๒๐๕.

^{๕๔} ประเวศ อินทองปาน, พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร นคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๖๐), หน้า ๑๒๑.

^{๕๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๑๒๓๑.

รักษาสัตว์ที่ควรสงวนและสิ่งแวดล้อมภายในพระราชอาณาจักรด้วย จึงเป็นเรื่องน่าศึกษาว่าทรงมีบทบาทด้านนี้อย่างไร นับเป็นบทบาทที่น่าศึกษาเพราะบทบาทนี้ไม่พบว่ามีในพระราชกฤษฎีกา คุ่มครองสัตว์และรักษาสิ่งแวดล้อมของพระเจ้าจักรพรรดิ แม้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่ได้แสดงรายละเอียดไว้มาก แต่ก็พอสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) มิคะ สัตว์ชนิดต่างๆ ที่อาศัยบนบก ทรงให้อภัยทาน คือ ให้ความปลอดภัยพิจารณาจากวิธีปฏิบัติของพระราชกฤษฎีกาในสมัยพุทธกาลก็พอทราบวิธีปฏิบัติ กล่าวคือ ทรงกำหนดป่าหรือพระราชอุทยานให้เป็นที่อยู่อาศัยของหมู่สัตว์ พร้อมกับจัดคนเฝ้ารักษา คอยให้อาหาร และป้องกันภัยอันอาจจะเกิดจากสาเหตุต่างๆ เพื่อให้สัตว์ประเภทต่างๆ ไม่ถูกทำร้ายหรือรบกวน พร้อมกันนั้นก็อาจประกาศห้ามมิให้ประชาชนล่าสัตว์ในแคว้นของพระองค์

(๒) ปักษี นกชนิดต่างๆ ที่บินในอากาศและที่อาศัยตามต้นไม้หรือพื้นดิน ก็ทรงให้การอารักขา ด้วยการกันพื้นที่ป่าให้นกได้เข้าไปอาศัย พร้อมกันนั้นก็น่าจะมีการจัดคนเฝ้ารักษาความปลอดภัย พร้อมกันนั้นก็อาจต้องประกาศห้ามประชาชนไม่ให้เข้าไปทำร้ายหรือรบกวนนกในป่า

ในสมัยโบราณ สัตว์ก็มีจำนวนมาก นกน้อยใหญ่ก็มีมากมายหลายชนิด เป็นหน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดินที่ดีต้องอนุรักษ์ไว้ไม่ให้สูญพันธุ์ไปจากโลก การคุ้มครองรักษาสัตว์จึงเป็นจกภัตติวัตรที่สำคัญข้อหนึ่ง^{๕๖} สัตว์และนกจำเป็นต้องมีที่อยู่อาศัยชัดเจน มีสภาพแวดล้อมและแหล่งอาหารสมบูรณ์ พร้อมกับมาตรการป้องกันไม่ให้มนุษย์ไปล่าจนสูญพันธุ์ไปจากโลกนี้

๔.๕.๒ การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม

เพื่อรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้มีความสมบูรณ์รัฐควรดำเนินการคุ้มครองสัตว์และรักษาสิ่งแวดล้อม โดยสามารถดำเนินการตามแนวทางในจกภัตติวัตรข้อที่ ๗ ว่าด้วยการรักษาผืนน้ำ นก และสัตว์ทั้งหลายมิให้สูญพันธุ์ (มคปกขีสุ : ควรจักรักษาผืนน้ำ นก และสัตว์ทั้งหลายมิให้สูญพันธุ์) โดยสามารถดำเนินการดังต่อไปนี้

(๑) ออกกฎหมายห้ามล่าสัตว์สงวนหรือสัตว์ใกล้สูญพันธุ์

(๒) จัดสถานที่เพาะพันธุ์และอนุบาลสัตว์ใกล้สูญพันธุ์

(๓) พร้อมกับจัดที่อยู่และแหล่งอาหารอย่างพอเพียง

(๔) รณรงค์ปลูกจิตสำนึกประชาชนเพื่อให้หวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ แล้วช่วยกันรักษาให้คงอยู่ตามธรรมชาติต่อไป

แนวปฏิบัติด้านการคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อมนี้อาจพิจารณาได้จากพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ทรงห่วงใยในเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมมาก ทรงค้นคิดประดิษฐ์สิ่งที่จะแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น ปัญหาน้ำเสีย ปัญหามลพิษต่างๆ กังหันน้ำชัยพัฒนาที่ทรงประดิษฐ์นั้นเป็นแบบอย่างแห่งความพยายามของพระองค์ว่าทรงทุ่มเทเพื่อการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างไร พระองค์ทรงแนะนำให้ประชาชนอนุรักษ์ป่าไม้ อนุรักษ์แหล่งน้ำ ถ้าเกิดปัญหาน้ำท่วมขึ้นมา ไม่ว่าในที่ไหนๆ ของประเทศก็ทรงหาทางแก้ปัญหาที่ท่วม ป้องกันอุทกภัย แม้แต่ในกรุงเทพมหานครก็พลอยได้รับพระมหากรุณาธิคุณในข้อนี้ เมื่อเกิดน้ำท่วมใหญ่ขึ้นมา ก็ทรงห่วงใยเอาพระทัยใส่เป็นธุระในการ

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมะของพระราชกฤษฎีกา, หน้า ๑๕.

แก้ปัญหาหน้าท่วมในกรุงเทพมหานคร ดังโครงการแก้มลิงและเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์ได้ช่วยแก้ปัญหาหน้าท่วมใหญ่ในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล^{๕๗}

๔.๖ การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่ออุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนา

ศาสนาเป็นสถาบันทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ความศรัทธาและวิถีปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสดา ศาสนาของมนุษย์มีความสำคัญในฐานะเป็นปรากฏการณ์ทางจิต เป็นวิถีชีวิตมนุษย์ พระสูตรที่พรรณนาถึงพระเจ้าจักรพรรดิกล่าวถึงการปฏิบัติตนต่อศาสนาของพระเจ้าจักรพรรดิไว้อย่างน่าสนใจ ทรงเป็นพระราชชาติเคารพธรรม ศึกษาธรรม เผยแผ่ธรรมและอุทิศชีวิตให้กับการปฏิบัติธรรมตลอดพระชนม์ชีพ สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมไทยได้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๖.๑ การศึกษาและปฏิบัติตามหลักศาสนาของพระเจ้าจักรพรรดิ

ศาสนา หมายถึง ลัทธิความเชื่อของมนุษย์อันมีหลัก คือ แสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของโลกเป็นต้น แสดงหลักธรรมเกี่ยวกับบุญบาปหรือการทำความดี งดเว้นสิ่งที่ไม่ควรทำ พร้อมทั้งมีพิธีกรรมที่กระทำตามความเชื่อ ความเลื่อมใสหรือตามคำสั่งสอนในศาสนานั้นๆ^{๕๘} ศาสนามีองค์ประกอบ ๖ ประการ คือ

- (๑) ศาสดา คือ ผู้ก่อตั้งหรือผู้ประกาศศาสนา
- (๒) คัมภีร์ธรรม คือ บันทึกลัทธิธรรมคำสั่งสอน
- (๓) นักบวชหรือสาวก คือ ผู้ฟัง ผู้ศึกษาและเผยแผ่หรือผู้ปฏิบัติตามคำสอน
- (๔) ศาสนสถาน คือ สถานที่เกิดของศาสดาหรือสถานที่ประกอบพิธีกรรม
- (๕) พิธีกรรม คือ การปฏิบัติพิธีกรรมต่างๆ ตามหลักความเชื่อและประเพณีปฏิบัติ
- (๖) สัญลักษณ์ คือ เครื่องหมายแทนศาสนา^{๕๙}

พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาถูกยกย่องว่ามีสถานภาพเกี่ยวข้องกับทั้งฝ่ายบ้านเมืองและศาสนา คือ ทรงเป็นกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการสูงส่งแต่ก็มีคุณลักษณะและบทบาททางศาสนาที่โดดเด่นมาก ทรงมีฐานะและมีภูมิธรรมสูงมาก (แต่ตำว่าพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์) ในพระสูตรหลายพระสูตรและในคัมภีร์อรรถกถาจำนวนมาก โดยเฉพาะในพุทธาปทาน เถราปทาน เถรีปทาน พุทธวงศ์และจริยปิฎก ก็พบข้อมูลจำนวนมากว่า พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์หลายพระองค์เคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และในช่วงชีวิตนั้นก็ได้ศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรม พร้อมกันนั้นก็ทรงมีบทบาทสำคัญทางศาสนาหลายอย่าง ทั้งการคุ้มครองส่งเสริมและออกผนวชเป็นนักบวชทั้งเป็นภิกษุและดาบสเพื่อจะได้มีเวลาศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่ เป็นที่สังเกตว่า พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีจำนวนไม่น้อยที่ในบั้นปลายพระชนม์ชีพทรงหันมาทุ่มเทกับการศึกษาปฏิบัติธรรม โดยอาจเลือกแนวทางชีวิตเป็น ๒ แบบ คือ

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน พระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต), *จักรพรรดิธรรม*, หน้า ๕-๘.

^{๕๘} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔*, หน้า ๑๑๔๒.

^{๕๙} เดือน คำดี, *ศาสนศาสตร์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๓๓.

(๑) ทรงครองราชสมบัติต่อไป พร้อมกับฝึกปฏิบัติธรรมไปด้วยจนได้บรรลุคุณวิเศษเป็นฌานลาภบุคคล

(๒) ทรงลสพระราชสมบัติออกผนวชเป็นบรรพชิต เช่น ราชฤๅษี ดาบส ปรีพาทก หรือภิกษุในพระพุทธศาสนา

กล่าวได้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิเป็นพระธรรมิกราชที่มีบรรทัดฐานชีวิตที่เกี่ยวข้องทั้งทางโลกและทางธรรม ทรงมีสถานภาพทางสังคมที่น่าศึกษายิ่ง ด้วยเหตุนี้ สังคมไทยทั้งในอดีตและปัจจุบันจึงพยายามปลูกฝังและนำคติชีวิตของพระองค์มาเป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมไทยด้านต่างๆ โดยประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏในพระสูตรต่างๆ มาเป็นแนวทาง

พระเจ้าจักรพรรดิถือว่าเป็นกษัตริย์ที่สนพระทัยในศาสนา มาก ทรงเอาพระทัยใส่ในการอุปถัมภ์บำรุงศาสนา มาก หลักจักรวรรดิวัตรที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพบว่า มีมากถึง ๕ ข้อ คือ

(๑) อนุเคราะห์สมณพราหมณ์ผู้มีศีล

(๒) ห้ามประชาชนทั้งหลายมิให้ประพฤติผิดธรรมและชักนำให้อยู่ในกุศลสุจริต

(๓) เข้าไปหาสมณพราหมณ์เพื่อศึกษาบุญและบาป กุศล และอกุศลให้แจ้งชัดแล้ว น้อมนำมาประพฤติปฏิบัติและสั่งสอนประชาชน

(๔) ห้ามจิตมิให้ต้องการไปในที่ที่พระมหากษัตริย์ไม่ควรเสด็จ

(๕) ระงับความโลภมิให้ปรารถนาในลาภที่พระมหากษัตริย์ไม่ควรจะได้^{๖๐}

พระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ทรงส่งเสริมศาสนาในฐานะที่ทรงเป็นศาสนิกชนและทรงทำหน้าที่อุปถัมภ์ศาสนาแทนประชาชน

(๑) เคารพธรรม พระเจ้าจักรพรรดิทรงลุกจงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงบริหารประเทศและปกครองประเทศโดยยึดหลักธรรมมีจักกวัตติวัตรและราชสังคหวัตถุเป็นต้น จนผู้คนขนานพระนามว่าทรงเป็นพระธรรมราชาและพระธรรมิกราชา

(๒) ศึกษาธรรม พระเจ้าจักรพรรดิทรงเอาพระทัยใส่ในการเข้าไปปรึกษาหารือและสนทนากับสมณพราหมณ์^{๖๑} กล่าวคือ ๑) พิจารณาหาสมณพราหมณ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผ่านการฝึกหัดพัฒนาตนเองมาเป็นอย่างดีเท่านั้น ๒) เข้าไปสอบถามเรียนรู้ธรรม ให้ทราบว่าจะไรดี อะไรไม่ดี สิ่งที่ดีทนทำอยู่อะไรดี อะไรไม่ดีเป็นต้น ๓) จากนั้น ให้พิจารณาตัดสินละสิ่งที่ไม่ดีเป็นอกุศล แล้วให้ยึดถือสิ่งที่ดีเป็นกุศล สาระสำคัญของการศึกษาธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิจึงไม่ได้ให้ทำแค่เข้าไปปรึกษาหารือเท่านั้น แต่ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ แล้วละทิ้งสิ่งที่ไม่ดี แล้วสมาทานปฏิบัติสิ่งที่ดี

(๓) ปฏิบัติธรรม พระเจ้าจักรพรรดิฝึกฝนในการปฏิบัติธรรมเป็นอย่างดี เช่น พระเจ้ามหาสุทิสสนะ ในการบริหารบ้านเมืองทรงดำเนินตามหลักธรรมมีจักกวัตติวัตรและราชสังคหวัตถุเป็นต้น ในชีวิตประจำวันของพระองค์ วันธรรมดาทรงรักษาศีล ๕ ในวันอุโบสถทรงสมาทานอุโบสถ

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมะของพระราชา**, หน้า ๑๓-๑๔.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓-๑๔.

ศีล และเสด็จไปประทับในที่สงัด สรรวมกายวาจาเจริญสมาธิจนเกิดความสุข บางพระองค์บรรลุฌานสมาบัติ จากนั้นแผ่เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขาไปในทิศทั้งหลาย^{๖๒}

(๔) สัจสอนธรรม พระเจ้าจักรพรรดิยังมีบทบาทสำคัญในการสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชน เช่น ศีล ๕ อุโบสถศีล กุศลกรรมบถ เป็นต้น คัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า ในระหว่างพุทธันดรหรือในช่วงที่โลกว่างเว้นจากการเสด็จอุบัติของพระพุทธเจ้าก็จะมีพระมหาโพธิสัตว์ พระเจ้าจักรพรรดิและสมณพราหมณ์ผู้เป็นกัมมวาทีมาทำหน้าที่สั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชน^{๖๓} ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระเจ้าจักรพรรดิมีบทบาทด้านการสอนศีลธรรมแก่ชาวโลกคล้ายกับพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย

(๕) พระเจ้าจักรพรรดิตามคติพระพุทธศาสนา ทุกพระองค์จะมีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะเสมอ^{๖๔} เช่น พระเจ้าทัฬหะเนมิก็ออกผนวชเป็นราชฤๅษีพักอาศัยอยู่ในป่าใกล้พระราชวัง^{๖๕} พระเจ้าจักรพรรดิอีกหลายพระองค์ เมื่อเสวยราชสมบัติพอสมควรแก่กาลแล้วก็มีจำนวนหนึ่ง หากมีโอกาสได้พบกับพระพุทธเจ้าก็จะสละราชสมบัติออกผนวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา^{๖๖} หรือหากเป็นช่วงที่พระพุทธศาสนายังไม่อุบัติก็จะออกผนวชเป็นดาบสหรือฤๅษี^{๖๗} บางพระองค์แม้จะไม่ได้ออกผนวชแต่ก็พยายามบำเพ็ญภาวนาจนบรรลุสมาบัติ^{๖๘}

๔.๖.๒ การประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่ออุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนา

พระเจ้าจักรพรรดินอกจากจะมีบทบาทเด่นด้านการปกครองแล้ว พระองค์ยังมีบทบาทเกี่ยวข้องกับศาสนาด้วย หลักธรรมและแนวปฏิบัติด้านศาสนาของพระองค์สามารถประยุกต์มาเป็นแนวทางในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาได้ ดังต่อไปนี้

๔.๖.๒.๑ แนวทางการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาจะดำรงอยู่ต่อไปได้จำเป็นต้องอาศัยการอุปถัมภ์บำรุงจากพุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา ด้วยวิธีที่แตกต่างกันไปตามสถานภาพของแต่ละบุคคล แต่อย่างไรก็ตาม การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนานั้นควรทำอย่างครบถ้วน โดยคำนึงถึงความเจริญมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ควรมีทั้งการบำรุงด้วยปัจจัยเครื่องดำรงชีพ และการส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยวิธีการอื่นด้วย เช่น การศึกษาธรรม การปฏิบัติธรรม และเผยแพร่ธรรม มีแนวทางปฏิบัติดังต่อไปนี้

^{๖๒} คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๐/๑๙๓-๑๙๔.

^{๖๓} คุรยละเอียด วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๑/๗๗๖, มงคลตถทีปนี (ไทย) ๑/๙๐/๙๗.

^{๖๔} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, หน้า ๔๑-๔๒.

^{๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๓/๖๑.

^{๖๖} พระเจ้าจักรพรรดิบางพระองค์ออกบวชเป็นภิกษุ เรียนพระไตรปิฎก บรรลุภิกษุญญา ๕ และสมาบัติ ๘. คุรยละเอียดใน ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๓๒๐-๓๒๑.

บางพระองค์ออกบวชเป็นภิกษุแล้วให้ชนในทวีปทั้ง ๔ ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองรวบรวมรายได้ที่เกิดในรัฐมาถวายมหาทานเป็นประจำ. คุรยละเอียดใน ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/๕๐๓

^{๖๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๙-๘๒.

^{๖๘} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, หน้า ๔๒.

(๑) อุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔ ภิกษุในพระพุทธศาสนาถูกกำหนดวิธีชีวิตให้เป็นผู้ไม่มีเรือน ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน ดังนั้น กิจกรรมหลายอย่างที่เคยทำตอนเป็นคฤหัสถ์ เมื่อบวชเป็นภิกษุแล้วมีพระวินัยห้ามปฏิบัติ เช่น การนุ่งห่มเสื้อผ้าแบบคฤหัสถ์ การหุงต้มหรือการบริโภคอาหารแบบคฤหัสถ์ การพักอาศัยตามบ้านเรือนกับคฤหัสถ์ และการรักษาโรคอย่างคฤหัสถ์ ด้วยเหตุนี้ ภิกษุจึงต้องอาศัยปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์เพื่อใช้ดำรงชีพ โดยกำหนดให้ภิกษุแสวงหาปัจจัย ๔ ได้หลายวิธี เช่น ภิกขาจาร ขอกจากญาติและคนปวารณา รับจากอุปัชฌาย์อาจารย์ หรือสัทธีวิหาริก-อันเตवासิก ดังนั้น คฤหัสถ์จึงควรศึกษาทำความเข้าใจพระวินัยเกี่ยวกับการถวายการอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔ อันควรแก่สมณบริโภคด้วยวิธีที่ไม่ขัดกับพระวินัย

(๒) อุปถัมภ์การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย พระพุทธศาสนาจะดำรงอยู่ในโลกเพื่ออำนวยประโยชน์แก่ชาวโลกต่อไปได้ต้องอาศัยการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย จึงควรสนับสนุนให้มีการจัดการศึกษาพระธรรมวินัยอย่างแพร่หลาย สนับสนุนภิกษุที่มีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัยให้ทำหน้าที่เผยแผ่ศาสนา สนับสนุนพระภิกษุ-สามเณรและอุบาสก-อุบาสิกาให้มีโอกาสได้ศึกษาพระธรรมวินัยอย่างเต็มที่ ไม่ควรมอบภาระพระพุทธศาสนาไว้แก่พระภิกษุ-สามเณรเท่านั้น ภาระการสืบต่อพระพุทธศาสนาควรเป็นหน้าที่ของคฤหัสถ์ด้วย

(๓) อุปถัมภ์การปฏิบัติธรรม หลังจากศึกษาธรรมจากคัมภีร์ศาสนา ครูอาจารย์ หรือจากการเข้าไปสอบถามผู้รู้ทางศาสนาจนเข้าใจแจ่มชัดแล้ว นำธรรมที่ศึกษาดีแล้วนั้นมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิต ให้วิถีชีวิตประจำวันเป็นการปฏิบัติธรรม คือ ดำเนินชีวิตด้วยสติ ไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพใด มีหน้าที่หรือบทบาทอะไรก็ให้อาศัยธรรมเป็นแนวทางในการทำหน้าที่ ให้การทำหน้าที่เป็นการปฏิบัติธรรม การปฏิบัติธรรมไม่ควรมีแค่รูปแบบของการไปจำศีลที่วัดหรือเข้าร่วมโครงการปฏิบัติธรรมเท่านั้น แต่ควรนำธรรมที่ศึกษาดีแล้วมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตด้วย

(๔) อุปถัมภ์การเผยแผ่ธรรม นอกจากส่งเสริมการศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรมแล้ว เพื่อให้ธรรมะเข้าถึงประชาชนได้อย่างทั่วถึง ควรอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาด้วยการเผยแผ่ธรรมด้วย เพื่อให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปในดินแดนต่างๆ ได้อย่างทั่วถึง โดยควรทำทั้งการเผยแผ่ในดินแดนที่พระพุทธศาสนายังไม่แพร่หลาย และควรเผยแผ่ในแดนที่มีคนนับถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ด้วย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง โดยที่ควรหาโอกาสได้เรียนรู้การใช้ชีวิตเพื่อแสวงหาความสงบอย่างแท้จริง ด้วยการปลีกตัวออกจากสังคมเพื่อแสวงหาความสงบแห่งชีวิตตามสมควรแก่วัย

๔.๖.๒.๒ แนวทางการคุ้มครองพระพุทธศาสนา

ในสังคมที่มีปัญหามากมาย พระพุทธศาสนาควรได้รับการคุ้มครองตามสมควร โดยการคุ้มครองศาสนานี้ควรครอบคลุมองค์ประกอบศาสนาที่สำคัญ คือ ศาสดา ศาสนบุคคล ศาสนธรรม ศาสนพิธี และศาสนสถาน มีแนวปฏิบัติดังต่อไปนี้

(๑) การคุ้มครองศาสดา : ศาสดาคือบุคคลผู้ก่อตั้งศาสนาย่อมเป็นที่เคารพศรัทธาของ ศาสนิกชน จึงควรได้รับการคุ้มครองป้องกันจากการกระทำที่เป็นการดูหมิ่น ล้อเล่น หรือใส่ร้าย ให้ได้รับความเสียหาย แม้จะมีการสร้างรูปเคารพต่างๆ ก็ควรทำด้วยความเคารพ สวयงามและส่งเสริมความดีงามแก่จิตใจ ไม่ควรทำเพื่อล้อเล่นหรือดูหมิ่น

(๒) การคุ้มครองศาสนบุคคล : ศาสนบุคคล เช่น พระภิกษุ-สามเณรถือว่าเป็นศาสนทายาท เป็นผู้ที่ต้องทำหน้าที่สืบต่อพระพุทธศาสนาต่อไป จึงควรได้รับการคุ้มครองทั้งจากบุคคลที่มุ่งร้ายต่อชีวิต หรือแม้แต่จากมาตรการทางกฎหมายที่ไม่เป็นธรรม เพื่อให้ศาสนบุคคลเหล่านี้ได้ทำหน้าที่สืบทอดพระพุทธศาสนาและปฏิบัติบำเพ็ญตนในฐานะเป็นนักรบในศาสนาต่อไป โดยไม่ถูกทำร้ายขัดขวางหรือดูหมิ่น

(๓) การคุ้มครองศาสนธรรม : ศาสนธรรมคือคำสอนทางศาสนาที่สืบทอดมาจากศาสดา ควรจะได้รับการคุ้มครองจากการตีความโดยปราศจากการศึกษาอย่างถ่องแท้ หรือการบิดเบือนให้เข้าใจผิด ควรส่งเสริมการศึกษาศาสนธรรม เปิดโอกาสให้มีการวิพากษ์วิจารณ์ด้วยเหตุผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจในหลักธรรมที่ตรงตามคำสอนของศาสดา ไม่ปล่อยให้มีการสอนธรรมผิด ทั้งที่จากการขาดการศึกษาหรือจากการตั้งใจบิดเบือน เพราะจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อพระพุทธศาสนาในภายภาคหน้า

(๔) การคุ้มครองศาสนพิธี : ศาสนพิธีคือการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ควรจะไปเพื่อส่งเสริมความเข้าใจหลักธรรมและการปฏิบัติถูกต้อง ไม่ควรไปเพื่อความมอบเมา หรือความตื่นตาตื่นใจเพื่อเรียกร่องศรัทธา พิธีกรรมศาสนาควรมีจุดมุ่งหมายที่สอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อเชื่อมโยงหรือสื่อให้เข้าถึงแก่นของศาสนา

สรุปความได้ว่า หลักธรรมและแนวทางการปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิสามารถประยุกต์มาเป็นแนวทางการอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนาในสังคมได้ ด้วยการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาทั้งด้วยการถวายปัจจัย ๔ อันควรแก่สมณบริโภค และรวมทั้งการสนับสนุนกิจกรรมที่จะเป็นผลดีต่อพระพุทธศาสนาอย่างอื่นด้วย ได้แก่ การศึกษาธรรม การปฏิบัติธรรมและการเผยแผ่ธรรม ในด้านการคุ้มครองพระพุทธศาสนาก็ควรที่จะคุ้มครองทั้งศาสดาไม่ให้คนดูหมิ่น ดูถูกหรือล้อเล่น คุ้มครองศาสนบุคคล คือ พระภิกษุสามเณรไม่ให้คนมาทำร้ายหรือขัดขวางการทำหน้าที่ศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม เผยแผ่ธรรมและการปฏิบัติตนตามหลักศาสนา คุ้มครองศาสนธรรมไม่ให้มีการบิดเบือนคำสอนทั้งจากคนที่ขาดความรู้และจากคนที่ประสงค์จะบิดเบือนคำสอน และคุ้มครองศาสนพิธีให้เป็นไปเพื่อส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจหลักธรรม ไม่ควรประกอบพิธีเพื่อมอบเมาหรือหวังประโยชน์อย่างอื่นที่ขัดแย้งกับหลักคำสอนและหลักการปฏิบัติที่ถูกต้องตามคำสอนในพระพุทธศาสนา

๔.๗ สรุป

จากการวิเคราะห์แนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาสังคมสรุปความได้ว่า (๑) ด้านการพัฒนาชีวิต : การพัฒนาตนของมนุษย์ควรพัฒนาตนตามหลักบุญกิริยาวัตถุ คือ ทาน (การให้วัตถุสิ่งของและคำแนะนำสั่งสอนที่ดี) ศีล (ความมีระเบียบวินัย ไม่ล่วงเกินหรือละเมิดคนอื่นทั้งด้วยกายและวาจา) และ ภาวนา พัฒนาการให้ก้าวหน้าในคุณงามความดี ๔ ด้าน คือ (๑) พัฒนากาย (๒) การพัฒนาศีล (๓) พัฒนาจิต และ (๔) พัฒนาปัญญา (๒) ด้านการดูแลครอบครัว : ควรให้ความสำคัญกับคนในครอบครัวทั้งร่างกายและจิตใจ ยกย่องให้เกียรติอย่างเสมอต้นเสมอปลาย มีการพูดคุย ปรึกษาหารือและให้สิ่งของที่มีค่าทางจิตใจเพื่อสร้างความสัมพันธ์ให้แนบแน่น และคุ้มครองรักษาให้มีชีวิตปลอดภัย (๓) ด้านการปกครองประเทศ : ควรปกครองดูแลคนในสังคมทุกกลุ่มให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ทั้งคนที่เป็นญาติ คนที่ไม่ใช่ญาติ เพื่อนร่วมงาน รวมทั้งสัตว์และสิ่งแวดล้อม

ต่างๆ ผู้ปกครองต้องดูแลคนที่เกี่ยวข้องกับตนตามให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีตามสมควร ทั้งคนในครอบครัว ญาติ คนที่ช่วยงานบริหารประเทศ รวมทั้งพ่อค้า ข้าราชการและประชาชนทุกระดับ ควรปกครองบ้านเมืองโดยยึดระเบียบ กฎหมายและคุณธรรม ต้องยึดมั่นในการทำหน้าที่ของนักปกครอง คือ ปกครองโดยธรรม ๒) จัดการป้องกันแก้ไขปราบปรามไม่ให้เกิดการกระทำความผิด ความชั่วร้าย เตือนร้อนขึ้นในบ้านเมือง พร้อมกับมีพลังสนับสนุน คือ ๑) คุณสมบัติภายในหรือคุณสมบัติส่วนตัว คือ สุขภาพ ความน่าเชื่อถือ ความภูมิฐาน บุคลิกภาพที่ได้รับการฝึกฝนอบรมอย่างดี และความรู้ความสามารถด้านต่างๆ และ ๒) คุณสมบัติภายนอก คือ ทรัพย์สินเงินทองและทรัพยากรบุคคลที่จะเป็นกำลังหลักในการปกครองบ้านเมือง (๔) ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ : จัดหาทุนให้แก่ประชาชนที่ยากจนและประชาชนที่ต้องการจะประกอบอาชีพหารายได้ เพื่อให้มีทุนสำหรับเลี้ยงดูครอบครัว และเป็นทุนสำหรับประกอบอาชีพตามความถนัด (๕) ด้านการคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม : ออกกฎหมายคุ้มครองสัตว์ไม่ให้ถูกล่าจนสูญพันธุ์ จัดหาแหล่งอาหารอย่างเพียงพอและจัดหาที่อยู่อาศัยอย่างเพียงพอโดยให้อาศัยอยู่ในธรรมชาติมากที่สุด และ (๖) ด้านการอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนา : อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาทั้งด้วยการถวายปัจจัย ๔ อันควรแก่สมณบริโภค และรวมทั้งการสนับสนุนกิจกรรมที่จะเป็นผลดีต่อพระพุทธศาสนาอย่างอื่นด้วย ได้แก่ การศึกษาธรรม การปฏิบัติธรรมและการเผยแผ่ธรรม ในด้านการคุ้มครองพระพุทธศาสนาก็ควรที่จะคุ้มครองทั้งศาสนาไม่ให้คนดูหมิ่น ดูถูกหรือล้อเล่น คุ้มครองศาสนบุคคล คือ พระภิกษุสามเณรไม่ให้คนมาทำร้ายหรือขัดขวางการทำหน้าที่ศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม เผยแผ่ธรรมและการปฏิบัติตนตามหลักศาสนา คุ้มครองศาสนธรรมไม่ให้มีการบิดเบือนคำสอนทั้งจากคนที่ขาดความรู้และจากคนที่ประสงค์จะบิดเบือนคำสอน และคุ้มครองศาสนพิธีให้เป็นไปเพื่อส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจหลักธรรม ไม่ควรประกอบพิธีเพื่อมอบเมาหรือหวังประโยชน์อย่างอื่นที่ขัดแย้งกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

บทนี้จะได้สรุปผลการวิจัยเพื่อตอบวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ๓ ข้อ คือ (๑) ความสำคัญและบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา (๒) ศึกษาหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และ (๓) ศึกษาแนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาสังคม จากนั้นจะเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ และเสนอให้มีการศึกษาวิจัยต่อไป มีรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ความสำคัญและบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จากการศึกษาความสำคัญและบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา สรุปความได้ว่า คำว่า พระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึง พระราชาผู้ยิ่งใหญ่มีรัตน ๗ เป็นของวิเศษที่เกิดจากการบำเพ็ญจักกวัตติวัตร บ้านเมืองในปกครองกว้างขวางมากมีความเป็นอยู่ร่มเย็นเป็นสุข ทรงปกครองโดยยึดหลักธรรม ไม่ต้องใช้อาชญาและศาสตราอาวุธ ทรงสนใจศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรมและสั่งสอนธรรมแก่ประชาชนด้วยจึงได้รับการขนานพระนามว่า พระธรรมราชา พระธรรมมิกราช มีความเป็นมาเกี่ยวข้องกับพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์ พบเรื่องราวในพระสูตรมากมาย เกือบ ๒๐ สูตร แม้จะมีสถานภาพเป็นคฤหัสถ์แต่ก็มักจะถูกนำมาเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้าและพระมหาสาวก เช่น พระอานนท์ ทำให้เห็นว่าทรงมีภาพลักษณ์ในทางศาสนาพอสมควร

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจำแนกพระเจ้าจักรพรรดิเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) พระเจ้าจักรพรรดิในจักรวาล (จกกวาลจกกวตตี) เช่น พระเจ้าทัฬหเนมิในจักกวัตติสูตร (๒) พระเจ้าจักรพรรดิในทวีป (ทีปจกกวตตี) เช่น พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีป และ (๓) พระเจ้าจักรพรรดิในประเทศ (ปะเทศจกกวตตี) เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นมคธ พระเจ้าจักรพรรดิทรงมีสถานภาพในฐานะเป็นสมาชิกของครอบครัว เป็นนักปกครองบ้านเมืองและผู้เคารพธรรม ศึกษาปฏิบัติธรรมและสั่งสอนธรรม ทรงเป็นมนุษย์ผู้วิเศษมีบุญญาธิการสูงส่งกว่าพระราชาทั้งหลาย สมบูรณ์ทั้งรูปสมบัติ (มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ) ทรัพย์สมบัติมีรัตน ๗ เป็นของวิเศษคู่บารมี มีพระราชวัง บ้านเมืองและประเทศที่อยู่ใต้อำนาจกว้างใหญ่ไพศาล ประชาชนเป็นอยู่ด้วยความผาสุก มีฐานะสูงกว่าพระราชาทั้งหลาย แต่มีฐานะต่ำกว่าพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอนุพุทธเจ้า

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึงบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิหลายด้านเกี่ยวข้องกับทั้งมิติทางโลกและทางธรรม แต่ผู้วิจัยสนใจศึกษาบทบาท ๖ ด้าน คือ (๑) บทบาทด้านพัฒนาชีวิต การพัฒนาชีวิตของพระเจ้าจักรพรรดิแบ่งเป็น ๒ ช่วง คือ การพัฒนาตนก่อนจะได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระองค์ต้องทำความดีและบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลายาวนาน พระพุทธเจ้าและพระมหาสาวกส่วนมากก็เคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในช่วงที่เป็นพระโพธิสัตว์ ต่อมาเมื่อได้เกิดเป็นพระ

เจ้าจักรพรรดิแล้วก็ยังต้องพัฒนาชีวิตต่ออีกหลายด้าน คือ พัฒนาร่างกาย พัฒนาศีล พัฒนาจิตและ พัฒนาปัญญา แต่เป็นที่สังเกตว่าปัญญาของพระเจ้าจักรพรรดิจะเป็นระดับโลกียะเท่านั้น แม้พบว่าหลายพระองค์ได้ออกผนวชเป็นภิกษุในศาสนาของพระพุทธเจ้าในอดีตหลายพระองค์และได้ศึกษาพระไตรปิฎกจนแตกฉาน และได้บรรลุธรรม แต่ธรรมที่ได้บรรลุก็แค่ฌานสมาบัติและโลกียอภิปัญญา ๕ เท่านั้น ยังไม่พบข้อมูลว่ามีพระเจ้าจักรพรรดิบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ (๒) บทบาทด้านครอบครัว ทรงมีบทบาทเกี่ยวกับครอบครัว ๓ สถานภาพ คือ เป็นพระโอรสตอนทรงพระเยาว์ หลังจากอภิเษกสมรสกับนางแก้ว (พระมเหสี) ก็มีฐานะเป็นพระสวามี ต่อมาเมื่อมีพระโอรสพระธิดาก็มีบทบาทเป็นพระบิดา ในตอนเช้าสู้อยู่ชรา แม้จะทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรส แต่ก็ได้วางรากฐานการครองราชสมบัติให้พระโอรสอย่างมั่นคง ด้วยการสั่งสอนให้พระโอรสบำเพ็ญปฏิบัติพระราชกรณียกิจตามหลักจกัวัตติวัตรอย่างเต็มที่ เมื่อทำได้อย่างนี้จักรแก้วซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความเข้มแข็งและความเจริญรุ่งเรืองในราชสมบัติก็จะเกิดขึ้นตามมา พระองค์ไม่ได้มอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสที่ไม่มีความสามารถ หากแต่มอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสที่มีความสามารถสูงสุดในบรรดาพระโอรสทั้งหลาย ทำให้เชื่อได้ว่าบ้านเมืองและราชสมบัติที่สืบทอดกันมาจกัคงเจริญก้าวหน้าต่อไปอีกนาน (๓) บทบาทด้านปกครองบ้านเมือง ทรงทำหน้าที่ปกครองทั้งแคว้นของพระองค์และแคว้นใกล้เคียงที่มาอยู่ใต้พระบรมโพธิสมภาร ทรงเอาชนะด้วยธรรม ไม่ใช่อาชญาหรืออาวุธ จึงเรียกวินัยเอาชนะของพระเจ้าจักรพรรดิว่า รัมมิวิชัย (การเอาชนะด้วยธรรม) ต่างจากยุทธวิชัยที่เป็นการเอาชนะด้วยการทำศึกสงครามซึ่งต้องมีการสูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน ทรงปกครองบ้านเมืองโดยยึดหลักจกัวัตติวัตรและธรรมอื่นๆ จึงขนานพระนามพระองค์ว่าเป็นธรรมราชาหรือธรรมิกราชา ทรงขึ้นครองราชสมบัติด้วยความชอบธรรม เมื่อไปปกครองแคว้นอื่นก็เอาชนะด้วยความดี ไม่ใช่อาวุธเข้าประหาร จากนั้นก็สั่งสอนให้เขาตั้งมั่นในศีลธรรมแล้วปล่อยให้กษัตริย์ในแคว้นต่างๆ ปกครองเมืองของตนต่อไป (๔) บทบาทด้านพัฒนาเศรษฐกิจ ทรงให้ความสำคัญกับการปลูกพืชพันธุ์ที่ใช้หุงเป็นอาหาร ในการประกอบอาชีพทรงพระราชทานทรัพย์แก่พราหมณ์คฤหบดีผู้ประกอบอาชีพต่างๆ เพื่อเป็นทุนในการประกอบอาชีพ พระราชทานทรัพย์แก่ชาวนิคมนชนบทที่อยู่ห่างไกลความเจริญ รวมทั้งพระราชทานทรัพย์แก่คนยากจนให้เขามีค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและใช้เป็นทุนในการประกอบอาชีพ (๕) บทบาทด้านคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม ทรงให้การอารักขาคุ้มครองสัตว์และนกให้มีที่อยู่อาศัยเป็นสัดส่วน ห้ามประชาชนล่า และ (๖) บทบาทด้านศาสนา ทรงเคารพนับถือธรรม ศึกษาธรรมจากสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และเอาพระทัยใส่ในการสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนด้วย ในบั้นปลายพระชนม์ชีพก็อาจจะออกผนวชเป็นบรรพชิต (ฤๅษี ดาบส หรือภิกษุ บางพระองค์ใช้วิธีปลีกตัวไปพักอาศัยในป่าเพื่อเจริญจิตภาวนาจนตลอดพระชนม์ชีพ

๕.๑.๒ หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จากการศึกษาหลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิสรุปความได้ว่า หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีมากพอสมควร จำแนกออกเป็น ๖ หมวด ได้แก่ (๑) หลักธรรมสำหรับพัฒนาชีวิต แบ่งเป็น ๒ หมวด คือ ๑) ธรรมที่ทำให้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมี ๔ ประการ ได้แก่ ๑) ทาน ได้แก่ การให้ แบ่งเป็น ๒ คือ อามิสทาน (ให้สิ่งของแก่บุคคลอื่น) และ ธรรมทาน (ให้ธรรมหรือให้คำสั่งสอนแก่บุคคลอื่น) ๒) ศีล ได้แก่ ศีล (การไม่ล่วงละเมิดทางกายและวาจา

คือ ศิล ๕ ศิล ๘ ศิล ๑๐ และปาฏิโมกข์สังวรศีลเป็นต้น) ๓) ทมะ (การฝึกตน, การระงับกิเลส) และ ๔) สัญญะ (ความสำรวม หรือ การห้ามใจไปในอารมณ์ต่างๆ) และ ๒) ธรรมที่พระเจ้าจักรพรรดิปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ได้แก่ ศิล ๕ อุโบสถศีล กุศลกรรมบถ ฌาน ๔ พรหมวิหารภาวนา และเนกขัมมปฏิบัติ (๒) หลักธรรมสำหรับดูแลครอบครัว ได้แก่ จักกวัตติวัตรข้อที่ว่าด้วยการสงเคราะห์อันโตชน (สงเคราะห์คนในครอบครัว เช่น พระมเหสี พระบิดา พระโอรสพระธิดาเป็นต้น) และ ศิล ๕ ข้อที่ว่าด้วยเจตนาเว้นการประพฤตินอกใจ (๓) หลักธรรมสำหรับปกครองบ้านเมือง ได้แก่ จักกวัตติวัตรราชสังคหัตถุ ชัตติยพละ ทศพิธราชธรรม จักกวัตติธรรม และอัจนริยธรรม (๔) หลักธรรมสำหรับพัฒนาเศรษฐกิจ ได้แก่ จักกวัตติวัตรข้อที่ว่าด้วยการสงเคราะห์พราหมณ์คฤหบดีด้วยการให้ทรัพย์สินเงินในการประกอบอาชีพ, การสงเคราะห์คนที่อาศัยในความนิคมห่างไกล และการให้ทรัพย์สินแก่คนที่ไม่มีความทรัพย์, และราชสังคหัตถุที่ว่าด้วยการส่งเสริมคนที่มีความรู้เรื่องพืชพันธุ์ธัญญาหาร (๕) หลักธรรมสำหรับคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม ได้แก่ จักกวัตติวัตรข้อที่ว่าด้วยการอารักขาคุ้มครองเนื้อและนก และอวาสาสัปปายะว่าด้วยการสร้างสวนป่า สวนดอกไม้ สระและปราสาทสำหรับพักผ่อน โดยจัดภูมิทัศน์ให้ร่มรื่นเพื่อให้เกิดกายวิเวก จิตตวิเวกและอุปวิเวก และ (๖) หลักธรรมสำหรับอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนา ได้แก่ (๑) หลักการอุปถัมภ์ด้วยการบำเพ็ญทาน (การให้) แบ่งเป็นอามิสทาน (แจกจ่ายสิ่งของแก่ประชาชนและถวายทานแก่นักบวช) และธรรมทาน (ให้คำแนะนำแก่คนในครอบครัวและสอนศีลธรรมแก่ประชาชนและกษัตริย์ที่อยู่ใต้อำนาจ) และ (๒) จักกวัตติวัตรข้อที่ว่าด้วยการคุ้มครองสมณพราหมณ์, เข้าไปสนทนาสอบถามสมณพราหมณ์เพื่อศึกษาธรรม แล้วนำมาปฏิบัติ สั่งสอน ในบั้นปลายพระชนม์ชีพทรงออกผนวชเป็นนักบวชพวกดาบส ฤๅษี ปริพาชกหรือภิกษุ หรือหากไม่ออกผนวชก็จะใช้วิธีปลีกตัวไปบำเพ็ญเพียรภาวนาบนปราสาทหรือป่าใกล้เมืองเพื่อบรรเทาความกำหนดในกามคุณเป็นต้น จนในที่สุดบางพระองค์ได้บรรลุฌานสมาบัติ

๕.๑.๓ แนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาสังคม

จากการวิเคราะห์แนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อพัฒนาสังคมสรุปความได้ว่า

(๑) ด้านการพัฒนาชีวิต : การพัฒนาตนของมนุษย์ควรพัฒนาตนตามหลักบุญกิริยาวัตถุ คือ ทาน (การให้, การเสียสละ แบ่งปัน มีจิตคิดช่วยเหลือเกื้อกูลคนอื่นทั้งด้วยการให้วัตถุสิ่งของและคำแนะนำสั่งสอนที่ดี) ศิล (ความมีระเบียบวินัย ไม่ล่วงเกินหรือละเมิดคนอื่นทั้งด้วยกายและวาจา) และ ภาวนา พัฒนาการให้ก้าวหน้าในคุณงามความดี ๔ ด้าน คือ (๑) พัฒนากายให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางด้านกายภาพ โดยมุ่งเน้นให้รู้จักใช้ชีวิตพึ่งพาปัจจัย ๔ และเทคโนโลยีเป็นต้นอย่างถูกต้อง เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น (๒) การพัฒนาศีลหรือระเบียบวินัยให้มีความสัมพันธ์ที่ดีกับสิ่งแวดล้อมทางสังคมกับมนุษย์ การอยู่ร่วมกันตั้งแต่ในครอบครัวเป็นต้นไป ให้เป็นความสัมพันธ์ที่ดี ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่เบียดเบียนกัน (๓) พัฒนาจิตให้มีความคิดเชิงคุณธรรม เช่น ความดี ความรัก ความสงสาร ความกตัญญูเป็นต้น ให้จิตมีสมรรถภาพเข้มแข็ง มีความเพียรอดทน มีสติ มีสมาธิ และให้จิตมีคุณภาพ คือ มีความสุข ความสดชื่น เบิกบาน สงบสุข และ (๔) พัฒนาปัญญาให้มีวิจารณ์ญาณ มีเหตุผล ปราศจากอคติ ไม่ถูกกิเลสครอบงำจิตใจ มีความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ดำเนินชีวิตอย่างมีสติและมีอิสรภาพ

(๒) ด้านการดูแลครอบครัว : ควรให้ความสำคัญทั้งร่างกายและจิตใจ ด้วยการหาโอกาสให้คนในครอบครัวได้รักษาศิลปวัฒนธรรม พัฒนาตนให้มีศรัทธาและศีลเสมอกัน ยกย่อง ให้เกียรติอย่างเสมอต้นเสมอปลาย มีการพูดคุย ปรึกษาหารือและให้สิ่งของที่มีค่าทางจิตใจเพื่อสร้างความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้น และคุ้มครองรักษาให้มีชีวิตปลอดภัย สามียะภรรยาควรมีความสัมพันธ์ในรูปแบบที่สอดคล้องกับวัย เมื่ออายุมากขึ้นควรปรับบทบาทเป็นกัลยาณมิตรคอยชักชวนในทางกุศลเป็นที่ปรึกษาทางจิตใจ เพื่อจะได้มีโอกาสเรียนรู้ชีวิตให้รู้เท่าทัน เพื่อเป็นการเตรียมตัวเผชิญกับความพลัดพรากในบั้นปลายชีวิต สำหรับบุตรธิดาที่ถือว่าเป็นทายาทของตระกูลและเป็นสมาชิกของสังคม ต้องส่งเสริมให้มีการศึกษาเพื่อจะได้ดูแลครอบครัวหรือรับผิดชอบสังคมต่อไป พ่อแม่ไม่ควรจัดการให้ลูกทุกอย่าง ควรฝึกให้บุตรธิดาต่อสู้หรือแสวงหาความสำเร็จในชีวิตและหน้าที่การงานด้วยตนเอง

(๓) ด้านการปกครองประเทศ : ควรปกครองดูแลคนในสังคมทุกกลุ่มให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ทั้งคนที่เป็นญาติ คนที่ไม่ใช่ญาติ เพื่อนร่วมงาน รวมทั้งสัตว์และสิ่งแวดล้อมต่างๆ ผู้ปกครองต้องดูแลคนที่เกี่ยวข้องกับตนตามสมควร ทั้งคนในครอบครัว ญาติ คนที่ช่วยงานบริหารประเทศ รวมทั้งพ่อค้า ข้าราชการและประชาชนทุกระดับ ควรปกครองบ้านเมืองโดยยึดระเบียบ กฎหมายและคุณธรรม ต้องยึดมั่นในการทำหน้าที่ของนักปกครอง คือ ๑) ปกครองโดยธรรม ๒) จัดการป้องกันแก้ไขปราบปรามไม่ให้มีการกระทำความผิด ความชั่วร้ายเดือดร้อนขึ้นในบ้านเมือง ๓) ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแว่นแคว้น ๔) แสวงปัญญาและคุณธรรม ด้วยการปรึกษา สอบถามปัญหา กับสมณพราหมณ์หรือท่านผู้รู้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนทั่วไปเป็นต้น พร้อมกับมีพลังสนับสนุน คือ ๑) คุณสมบัติภายในหรือคุณสมบัติส่วนตัว คือ สุขภาพ ความน่าเชื่อถือ ความภูมิฐาน บุคลิกภาพที่ได้รับการฝึกฝนอบรมอย่างดี และความรู้ความสามารถด้านต่างๆ และ ๒) คุณสมบัติภายนอก คือ ทรัพย์สินเงินทองและทรัพยากรบุคคลที่จะเป็นกำลังหลักในการปกครองบ้านเมือง

(๔) ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ : จัดหาทุนให้แก่ประชาชนที่ยากจนและประชาชนที่ต้องการจะประกอบอาชีพหารายได้ เพื่อให้มีทุนสำหรับเลี้ยงดูครอบครัว และเป็นทุนสำหรับประกอบอาชีพตามความถนัด

(๕) ด้านการคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อม : ออกกฎหมายคุ้มครองสัตว์ แหล่งอาหารอย่างเพียงพอและที่อยู่อาศัยอย่างเพียงพอโดยให้อาศัยอยู่ในธรรมชาติมากที่สุด

(๖) ด้านการอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนา : หลักธรรมและแนวทางการปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิสามารถประยุกต์มาเป็นแนวทางการอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนาในสังคมได้ ด้วยการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาทั้งด้วยการถวายปัจจัย ๔ อันควรแก่สมณบริโภค และรวมทั้งการสนับสนุนกิจกรรมที่จะเป็นผลดีต่อพระพุทธศาสนาอย่างอื่นด้วย ได้แก่ การศึกษาธรรม การปฏิบัติธรรมและการเผยแผ่ธรรม ในด้านการคุ้มครองพระพุทธศาสนาก็ควรที่จะคุ้มครองทั้งศาสนาดูหมิ่น ดูถูกหรือล้อเล่น คุ้มครองศาสนบุคคล คือ พระภิกษุสามเณรไม่ให้คนมาทำร้ายหรือขัดขวางการทำหน้าที่ศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม เผยแผ่ธรรมและการปฏิบัติตนตามหลักศาสนา คุ้มครองศาสนธรรมไม่ให้มีการบิดเบือนคำสอนทั้งจากคนที่ขาดความรู้และจากคนที่ประสงค์จะบิดเบือนคำสอน และคุ้มครองศาสนพิธีให้เป็นไปเพื่อส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจหลักธรรม ไม่ควรประกอบพิธีเพื่อมอบเมฆหรือหวังประโยชน์อย่างอื่นที่ขัดแย้งกับหลักคำสอนและหลักการปฏิบัติที่ถูกต้องตามคำสอนในพระพุทธศาสนา

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์

จากการทำวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์แนวทางการประยุกต์หลักธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ เพื่อพัฒนาสังคมทำให้เห็นว่า คติเรื่องพระเจ้าจักรพรรดินี้สามารถนำไปเป็นแนวทางพัฒนาสังคมได้หลายด้าน โดยเฉพาะผู้ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมือง ทั้งนี้เพราะพระเจ้าจักรพรรดิมีบทบาทเด่นด้าน การปกครองประเทศเป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีบทบาทเด่นด้านศาสนาอีกด้วย ดังจะเห็นจากมีการนำ พระจริยาและคุณสมบัติของพระองค์มาเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้าและพระมหาเถระมีพระอานนท์ เป็นต้น จึงมีข้อเสนอดังต่อไปนี้

(๑) เผยแผ่องค์ความรู้เกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิในด้านอื่น เช่น ด้านการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม เผยแผ่ธรรมและการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา

(๒) เผยแผ่พุทธประสงค์ในการแสดงเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิให้ครอบคลุม ไม่ควรเน้น เรื่องการเมืองเหมือนกับที่ผ่านมา ควรเน้นเรื่องครอบครัว เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและศาสนาด้วย

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป

เรื่องเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดินี้ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมในประเด็นดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ ศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพและบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิในกลุ่มประเทศ อาเซียนที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท (ไทย ลาว เมียนมาและกัมพูชา)

๕.๒.๒ ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิในสังคมอินเดียกับไทย

๕.๒.๓ ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิวรรณคดีบาลีกับสันสกฤต

๕.๒.๔ ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิพระพุทธรูปนามหายาน

๕.๒.๕ ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิในสมัยสุโขทัย อยุธยาและรัตนโกสินทร์

๕.๒.๖ พระเจ้าจักรพรรดิในสังคมไทย : แนวคิดและอิทธิพลต่อการเมืองการปกครอง วรรณคดี ศิลปะวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรม

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

..... อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิบูลญาณ, ๒๕๓๓.

..... ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย. อโศกมหาราชและข้อเขียนคนละเรื่องเดียวกัน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๕.

โกวิทย์ วงศ์สุรวัฒน์. รัฐศาสตร์เบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๖.

จักรพงษ์ วงษ์บูรณาวาทย์. ความรู้เบื้องต้นทางรัฐศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓.

จำนง อติวัฒน์สิทธิ์. สังคมวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕

เดือน คำดี. ศาสนศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕.

ทัศนีย์ ทองสว่าง. สังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๙

ธนิต อยู่โพธิ์. อานิสงส์อุโบสถศีล. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

บรรจบ บรรณรุจิ. พระโพธิสัตว์ในนิภายเถรวาท. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๒๙.

..... พระโพธิสัตว์สิทธิ์ละกับพระพุทธเจ้าในอดีต. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ประเวศ อินทองปาน. พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๖๐.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

..... ธรรมรัฐ-ธรรมราชา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

- ปรีชา ช่างขวัญยืน. **ทรงสนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- ปัญญา บริสุทธิ์. **โลกทัศน์ของคนไทย วิเคราะห์จากวรรณคดีคำสอนสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอเดียสตรี, ๒๕๒๓.
- พ. พันธเสนาและธวัช เพ็ญประภัสสร. **คลังปริยัติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักเรียนวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม, ๒๕๕๒.
- พระเทพดิลก (ระแบบ จิตถาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ธ ทรงครองแผ่นดินโดยทศพิธราชธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- **ไตรภูมิพระร่วงอิทธิพลต่อสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒.
- **การศึกษากับเศรษฐกิจ ฝ่ายไหนจะรับใช้ฝ่ายไหน**. กรุงเทพมหานคร : สหสัมพันธ์, ๒๕๔๕.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓.
- **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม, ๒๕๕๕.
- **จาริกอโศก (ธรรมจักรบนเศียรสิงห์) รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๒.
- **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓.
- **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘.
- **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม, ๒๕๕๕.
- พระมหาอุททนา นรเชฏโฐ. **แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในจักรกวัตติสูตร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- พระโมคคัลลานเถระ. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พระมหาสมปอง มุทีโต แปลและเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรพรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.
- พระราชวรมณี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **จักรพรรดิธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖.
- วสิน อินทสระ. **จอมจักรพรรดิอโศก**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธีรการพิมพ์, ๒๕๔๔.
- ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์. **อารยธรรมอินเดีย. อารยธรรมตะวันออก**. ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ บรรณาธิการ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **ธรรมของพระราชา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ผลิธัมม. ๒๕๖๐.

สุชาติ เผือกสกนธ์. พระจักรวรรดิวัตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. **ศิลป วัฒนธรรม**. ปีที่ ๒๑.
ฉบับที่ ๒๖.ค. ๒๕๔๒ : ๖๖-๖๘.

สุนทร ชูตินทรานนท์. **พม่ารบไทย ว่าด้วยสงครามระหว่างไทยกับพม่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพ
มหานคร : มติชน, ๒๕๕๔.

สุรักษ์ ศิวรักษ์. **ความเข้าใจเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกวาทาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :
บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๕๒.

สุนทร ณ รังสี. **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

หม่อมเจ้าทองบรรณการ ทองแถม. **เรื่องราชาภิเษก**. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๘.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

เต็มศรี ลดาวัลย์. **พิธีราชาภิเษกในประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต. คณะโบราณคดี :
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๗.

ทัศนีย์ สีนสกุล. **จักรพรรดิราชย์ในคติอินเดีย**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘.

นิรมล ทัพเวช. “การวิเคราะห์ปรัชญาเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.
ภาควิชาปรัชญา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

ปรวิศร์ โชติพงษ์วิวัฒน์. “ความเชื่อเรื่องจักรพรรดิราชในคติไทย”. สารนิพนธ์ศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต.
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๓.

พัชริน แผลกพงษ์ศิริ. “ศึกษาบทบาทของพระเจ้าอโศกมหาราชในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา”
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ศนีย์ สีนสกุล. “จักรพรรดิราชย์ในคติอินเดีย”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. แผนกวิชา
ภาษาตะวันออก : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘.

สุเทพ พรหมเลิศ. “การศึกษาวิเคราะห์สังคมการเมืองในจังกวตติสูตร”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎี
บัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

สุรัชย์ เอี่ยมผิ้ง. “แบบแผนการปกครองของพระเจ้าอโศกมหาราช”. **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหา
บัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

เสกสันต์ ผลวัฒน์. “การศึกษาอิทธิพลทางการเมืองการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. คณะศิลปศาสตร์ :
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.

เอนก มากอนันต์. “แนวคิดเรื่องคติจักรพรรดิราชของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่ พ.ศ.๒๑๗๒-๒๓๔๘”.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. คณะอักษรศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๕๐.

(๓) บทความ:

บัว พลรัมย์, “ประเพณีสงกรานต์”, พุทธจักร, ปีที่ ๕๓ ฉบับที่ ๔ (เมษายน ๒๕๔๒) : ๓๐.

ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา. “ฤษี”.สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง. เล่มที่ ๑๒ ๒๕๔๒ : ๕๗๒๙.

(๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

ยูวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย.(๑๐ ธันวาคม ๒๕๖๐).“พรหมวิหารธรรม” [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :
[https://web.ybatnet.org/th/blog/detail.php?id=20&page=.\[๑๐ ธันวาคม๒๕๖๐\]](https://web.ybatnet.org/th/blog/detail.php?id=20&page=.[๑๐ ธันวาคม๒๕๖๐])

๒. ภาษาอังกฤษ

S. Radhakrishnan. *The Principal Upanisads*. London : George Allen &Unwin LT.D. ,
1968.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระมหาสมชาย ฉายา ธมมวโร นามสกุล เต้าประเสริฐ
เกิด	วันเสาร์ที่ ๑๗ กันยายน ๒๔๙๘
ภูมิลำเนาเดิม	๓ หมู่ ๗ ซอยเพชรเกษม ๔๐ ถนนเพชรเกษม แขวงบางจาก เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๖๐
บิดา	นายเกษม เต้าประเสริฐ
มารดา	นางยุพิน เต้าประเสริฐ
อุปสมบท	วันพฤหัสบดีที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๓ ณ วัดจันทร์ประดิษฐาราม แขวงบางด้วน เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร
การศึกษา	พ.ศ. ๒๕๒๗ นักธรรมชั้นเอก พ.ศ. ๒๕๒๙ เปรียญธรรม ๓ ประโยค พ.ศ. ๒๕๕๐ พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่น ๕๒ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๓ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต รุ่นที่ ๒๐ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๓ ศึกษาต่อ พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปัจจุบัน	วัดจันทร์ประดิษฐาราม แขวงบางด้วน เขตภาษีเจริญ ซอยเพชรเกษม ๔๘ กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๖๐
ประสบการณ์	สอนนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนวัดจันทร์ประดิษฐาราม สอนนักเรียน-ธรรมศึกษา ตรี-โท-เอก สอนนักเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ สอนนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ -๖ โรงเรียนจันทร์ประดิษฐารามวิทยาคม